

SLOVENSKI ETNOGRAF

LETNIK XII

1959

UREDILA

BORIS OREL
IN
MILKO MATIČETOV

IZDAL IN ZALOŽIL ETNOGRAFSKI MUZEJ V LJUBLJANI

LJUBLJANA

1959

»Slovenski etnograf«

izhaja letno v eni knjigi — *paraît une fois par an*

Uredništvo in zamenjave — *Rédaction et échange:*

Etnografski muzej, Ljubljana, Prešernova 20,
poštni predal 357, telefon 22-475

Uprava — *Administration:*

Etnografski muzej, Ljubljana, Prešernova 20

Za znanstveno vsebino člankov odgovarjajo avtorji

SLOVENSKI ETNOGRAF

LETNIK XII

1959

UREDILA

BORIS OREL

IN

MILKO MATIČETOV

IZDAL IN ZALOŽIL ETNOGRAFSKI MUZEJ V LJUBLJANI

LJUBLJANA

1959

90921

+

90921

90 576/1960

VSEBINA

TABLE DES MATIÈRES

Boris Orel, Kmečko pohištvo v slovenski etnografiji	7
<i>L'ameublement rustique dans l'ethnographie slovène</i>	
Marija Jagodic-Makarovič, Zibelka na Slovenskem	9
<i>The Cradle in Slovenia</i>	
Franjo Baš, Kmečko pohištvo v Podravju in Pomurju	29
<i>L'ameublement rustique des régions de la Drave et de la Mure</i>	
Tončica Urbas, K vprašanju razvoja tulipanovega motiva na poslikanem pohištvu iz vzhodne Štajerske	59
<i>Zur Entwicklungsfrage des Tulpenmotivs auf den bemalten Bauernmöbeln der Ost-Steiermark</i>	
Fanči Šarf, Kmečka postelja na Gorenjskem v 19. stoletju	81
<i>Das Bauernbett in Gorenjsko (Oberkrain) im 19. Jahrhundert</i>	
Angelos Baš, O najstarejši upodobitvi skrinje na Slovenskem	97
<i>Sur la plus ancienne image d'un bahut en Slovénie</i>	
*	
Maja Bošković-Stulli, O narodnoj priči i njezinu autentičnom izrazu	107
<i>Über das Volksmärchen und seinen authentischen Ausdruck</i>	
Milko Matičetov, Pravljica o bobovi črni krpi (AT 295) v rokah W. Grimma, Levstika, Finžgarja in Tratarja	121
<i>Das Märchen von der schwarzen Bohnennaht bei W. Grimm, Levstik, Finžgar und Tratar</i>	
Ivan Grafenauer, Zveza slovenskih ljudskih pripovedk z retijskimi — C	135
<i>Zusammenhang slovenischer Volkssagen mit räthischen — C</i>	
Radoslav Hrovatin, Kinetske označbe v slovenski ljudski plesni terminologiji	163
<i>Termes de cinétique dans la terminologie populaire de danse en Slovénie</i>	

Valens Vodušek, Arhaični slovanski peterec-deseterec v slovenski ljudski pesmi	181
<i>Der archaische slawische Fünfsilbler-zehnsilblerpers im slovenischen Volkslied</i>	
Zmaga Kumer, Slovenske ljudske pesmi z napevi	205
<i>Eine Sammlung slovenischer Volkslieder mit Melodien</i>	
Josip Šašel, Kako so nastali zapiski za »Narodno blago iz Roža«	211
<i>Wie es zu den Aufzeichnungen zum »Narodno blago iz Roža« (Volksgut aus dem Rosental) kam</i>	
Milko Matičetov, Vinko Möderndorfer	221

POROČILA — COMPTES RENDUS

Ljudmila Meze, Delo etnografskega oddelka Mestnega muzeja v Ptuju	223
<i>L'activité de la section ethnographique du Musée municipal de Ptuj</i>	
Vlasta Koren, O etnografskem raziskovanju Pokrajinskega muzeja za Pomurje v Murski Soboti v letu 1958	224
<i>Sur les enquêtes ethnographiques du Musée provincial pour la région de la Mure, à Murska Sobota</i>	
Tončica Urbas, Posvetovanje jugoslovanskih etnologov v Osijeku od 20. do 22. oktobra 1958	227
<i>Conférence des ethnologues yougoslaves à Osijek</i>	
Franjo Baš, Zveza združenj folkloristov Jugoslavije	229
<i>L'Union des sociétés des folkloristes de Yougoslavie</i>	
Branimir Bratanić, Internacionalna konferencija za etnološko kartografiju u Linzu	230
<i>Internationale Konferenz für volkskundliche Kartographie</i>	
Niko Kuret, K prvemu mednarodnemu kongresu za tradicionalno lutkarstvo v Liègeu	232
<i>En marge du 1er congrès international de la marionnette traditionnelle à Liège</i>	
Dagmar Rychnova-Klimová in Haralampije Polenakovik', Folkloristika na svetovnem kongresu slavistov v Moskvi 1958	233
<i>La folkloristique au Congrès international des slavistes à Moscou 1958</i>	

KNJIŽNA POROČILA IN OCENE — COMPTES RENDUS CRITIQUES

M. Jagodic, Narodopisna podoba Mengša in okolice, Mengeš 1958 (Tončica Urbas)	241
---	-----

J. Dravec, Glasbena folklor Prekmurja, Ljubljana 1957 (Radoslav Hrovatin)	242
M. Šuštar, Slovenski ljudski plesi Primorske, Ljubljana 1958 (Radoslav Hrovatin)	243
F. Marolt-M. Šuštar, Slovenski ljudski plesi Koroške, Ljubljana 1958 (Radoslav Hrovatin)	246
V. Kirin, Narodne nošnje Jugoslavije, Slovenija—Istra—Hrvatsko Primorje, Zagreb (Marija Jagodic)	247
Treći kongres folklorista Jugoslavije održan od 1 do 9 septembra 1956 g. u Crnoj gori, Cetinje 1958 (Niko Kuret)	248
V. Huzjak, Zeleni Juraj, Zagreb 1957 (Zmaga Kumer)	248
F. Koschier, Das Georgijagen (Šent Jurja jahat') in Kärnten, Klagenfurt 1957 (Danica Zupančič)	249
T. Vujičić, Naše pesme, Budapest 1957 (Radoslav Hrovatin)	250
I. Ivančan, Narodni plesovi Hrvatske, Zagreb 1956 (Radoslav Hrovatin)	251
Jugoslawische Volkskunst (Pavla Štrukelj)	251
J. M. Halpern, A Serbian Village, New York 1958 (Mil. S. Filipović)	252
L. Kunz, Národopisná musea států střední a východní Evropy, Brno 1958 (Pavla Štrukelj)	254
Catalogul Muzeului de Arta Populara al RPR, Bucuresti 1957 (Pavla Štrukelj)	254
L. Takács, Históriások, históriák, Budapest 1958 (Vilko Novak)	254
Agrarethnographie, Berlin 1957 (Tončica Urbas)	255
R. Weiss, Häuser und Landschaften der Schweiz. Erlenbach-Zürich und Stuttgart 1959 (Vilko Novak)	259
G. Heilfurth, Glückauf! Geschichte, Bedeutung und Sozialkraft des Bergmannsgrusses. Essen 1958 (Slavko Kremenšek)	261
O. Moser, Von Tanzburschen und Tanzschaffern, Klagenfurt 1959 (Radoslav Hrovatin)	262
A. Dörrer, Tiroler Umgangsspiele, Innsbruck 1957 (Niko Kuret)	263
Jahrbuch des Österreichischen Volksliedwerkes, Wien 1958 (Valens Vodušek)	263
Ehe sie verklingen... Freiburg 1958 (Zmaga Kumer)	264
L. Antoni, Folklori muzikuer shqiptar, Prishtinë 1956 (Radoslav Hrovatin)	267
Folk Songs of Europe, London 1956 (Radoslav Hrovatin)	267
S. Erixon, Technik und Gemeinschaftsbildung in schwedischem Traditionsmilieu, Stockholm 1957 (Franjo Baš)	268

Lehrbuch der Völkerkunde , Stuttgart 1958 (Vilko Novak)	269
G. A. Megas , Greek Calendar Customs, Athens 1958 (Niko Kuret)	270
T. A. Sebeok-P. G. Brewster , Studies in Cheremis 6, Bloomington 1958 (Niko Kuret)	271
R. Tauscher , Volksmärchen aus dem Jeyporeland, Berlin 1959 (Milko Matičetov)	271
K. Ranke , Schleswig-Holsteinische Volksmärchen, Kiel 1958 (Milko Mati- četov)	271
R. Wossidlo-G. Hensen , Mecklenburger erzählen, Berlin 1957 (Milko Matičetov)	272

Ta knjiga ima

5 slikovnih prilog, 1 karto in 9 slik v tekstu

Ce volume contient

5 planches, 1 carte et 9 illustrations dans le texte

KMEČKO POHIŠTVO V SLOVENSKI ETNOGRAFIJI

Boris Orel

Prof. dr. Matija Murko je na koncu svojega poročila o češkoslovenski narodopisni razstavi v Pragi leta 1895 (LMS 1896) razvil v posebnem poglavju nadroben načrt za bodoče naloge slovenske etnografije. Na str. 134 med drugim na kratko opozarja: »Posebno pa pazimo, da se ne izgubijo umetelno-obrtni izdelki po hišah...« Nedvomno je prof. Murko v tem opozorilu imel v mislih kmečko pohištvo, ki bi bilo škoda zanj, če bi se izgubilo in se ne ohranilo za (takrat še prihodnji) slovenski etnografski muzej. V prvem desetletju 20. stoletja je Walter Schmid rešil za etnografski oddelek Kranjskega deželnega muzeja nekaj kosov kmečkega pohištva, vendar ne vemo, ali se je to zgodilo zavedno ali nezavedno v skladu z Murkovim nasvetom.

Ko je prof. Matija Murko v svoji razpravi o ljudski hiši pri Jugoslovanih (MAG 1905/1906) opisoval slovensko kmečko hišo, ni prezrl tudi nekaterih važnejših kosov našega kmečkega pohištva, tako n. pr. raznih vrst miz in stolov, ki je o njih ugotovil marsikaj tehtnega s kulturnozgodovinsko-jezikoslovnega vidika. Po tej Murkovi razpravi ni v naših etnografskih delih nekaj časa zaslediti besede o kmečkem pohištvu. Šele leta 1912 se je Janko Lokar v svoji razpravi o belokranjski hiši (Carniola 1912) pri opisu njene notranjščine temeljito lotil tudi pohištva.

Iz razvojne dobe slovenske etnografije po prvi svetovni vojni je omeniti dvoje del prof. Alberta Siča: »Narodni okraski na orodju in pohištvu« (1923) in »Kmečke hiše in njih oprava na Gorenjskem« (1924). Ne glede na razne postranske namene je treba navedeni Sičevi zbirki pozitivno oceniti, zakaj objavljeno slikovno gradivo o raznem kmečkem pohištvu, njegovih oblikah, konstrukciji in okraskih je opozorilo na pomen slikovne dokumentacije pri tej etnografski panogi, hkrati pa so bile s tem gradivom dane prve osnove za proučevanje naše kmečke hišne opreme v okviru ljudske umetnosti oziroma umetne obrti. Nadaljnja prizadevanja v tej smeri so bolj ali manj razvidna v delih Jožeta Karlovška »Slovenski ornament« (1935 in 1937) in »Umetnostna obrt« (1938) in pa deloma tudi v knjižici Toneta Ljubiča »Ljudska umetnost v Dobrépoljah« (1944), medtem ko razprava dr. F. K. Kosa »Slovenska kmetska skrinja« (Etnolog XIV) pomeni začetek monografskih obdelav določenih kosov našega kmečkega pohištva z oblikovno-okrasne plati. V času med obema vojnama nas je naposled spis R. Andrejke »Star kmečki inventar iz 18. stoletja« (Etnolog VII) opomnil na važnost ugotavljanja raznega kmečkega pohištva v naših zapuščinskih inventarjih.

Nadaljevanje objavljanja zapuščinskih inventarjev, ki ga je začel R. Andrejka, pomenita razpravi dr. Angelosa Baša, priobčeni po osvoboditvi

v Slovenskem etnografu: »Hišna oprema svobodnikov na Gorenjskem v 17. in 18. stoletju« (SE VI/VII) in »Pohištvu podložnikov na Podčetrtkovem gospostvu v 18. stoletju« (SE X). Vendar pa kažeta v primeri s spisom R. Andrejke pravkar navedeni razpravi vsekakor bistven napredek v navajanju in opisovanju pohištva in drugega gradiva v naših zapuščinskih inventarjih, zakaj dr. A. Baš je razne podatke o ugotovljenem pohištvu skušal tudi kritično pojasniti in oceniti. — Če še omenimo delo Marije Jagodic »Narodopisna podoba Mengeša in okolice« (1958), bi bila s tem v bistvu zajeta vsa dosedanja skrb in zanimanje slovenske etnografije za kmečko pohištvo.

Ce skušamo na kratko slediti razvoj dosedanjega opisovanja in obravnavanja kmečkega pohištva v slovenski etnografiji, moremo ugotoviti tole zaporedje: Od redkih opisov raznega pohištva in prvih začetkov znanstvene obravnave na koncu 19. oziroma v začetku 20. stoletja (Murko-Lokar) smo po prvi vojni dospeli do prvih objav slikovnega gradiva o pohištvu (Sič), nato do ugotavljanja določenih kosov pohištva v zapuščinskem inventarju (Andrejka) in do monografske obdelave kmečke skrinje (Kos), po osvoboditvi pa do kritične obravnave pohištva v zapuščinskih inventarjih (Baš).

S članki o raznem pohištvu, objavljenimi v tem letniku Slovenskega etnografa, izpopolnjujemo bistvene vrzeli v obdelavi te vrste etnografskega gradiva pri nas. Pomen nekaterih objavljenih razprav je med drugim zlasti v tem, da je v njih prvič vsestransko upoštevano tudi ljudsko ustno izročilo, ki je o pohištvu še ohranjeno na terenu. S tem pa smo šele začeli izpolnjevati načrt, ki si ga je uredništvo tudi glede pohištva zastavilo že ob pričetku izhajanja našega časopisa. V enem prihodnjih letnikov SE bomo poskrbeli za nadaljnjo obdelavo našega kmečkega pohištva v raznih smereh. Tako bo med drugim potrebno nadaljevati z monografskimi razpravami o tem raznolikem predmetu, v zvezi z njim pa ugotoviti tudi tipe posameznih vrst pohištva z oblikovno-okrasne plati po posameznih etničnih območjih slovenskega ozemlja in tako dognati njihovo geografsko razširjenost v času, ko je bila kmečka hišna oprema pod vplivom meščanskega stilnega pohištva najbolj raznolika. Razen tega je nadvse nujna zgodovinska raziskava našega pohištva, ki ne bo smela prezreti družbenih osnov slovenske ljudske kulture. V tem pogledu je zlasti naša naloga, da ugotovimo, kjer je to pač mogoče, prvotno stanje, ko so bile kmečke hiše v določenih okoliših slovenskega ozemlja tako rekoč brez pohištva ali pa je bilo le-to omejeno zgolj na določene najnujnejše primerke, ki so bili marsikje na Slovenskem Koroškem, Štajerskem in drugod trdno povezani s hišo in so bili torej povečini domač tesarski izdelek. Pri tem ne smemo pozabiti, da se je v naših planinskih stanovih ohranil še marsikateri starinski kos pohištva, ki je bil prvotno del inventarja v niže stoječi kmečki hiši. Posebej je pri zgodovinskem proučevanju pohištva važno prehodno obdobje, ko se je mizarstvo pričelo ločiti od tesarstva, to je torej čas, ko se v notranjosti kmečke hiše prično pojavljati razni kosi opreme po vzorih meščanskega in drugega umetno-obrtnega pohištva. Pri vsem našem raziskovanju in proučevanju kmečkega pohištva na slovenskem ozemlju se bomo seveda prvenstveno opirali na zanesljivo terensko in muzejsko, v drugi vrsti pa tudi na arhivalno gradivo.

ZIBELKA NA SLOVENSKEM

Marija Jagodič-Makarovič

Studiju zibelk¹ ni bila pri nas do sedaj posvečena večja pozornost, čeprav so bile zibelke do nedavnega pomemben kos kmečke opreme. Nasprotno pa zasledimo v tuji literaturi precej člankov in razprav, napisanih o zibelkah, vendar te obdelave pri proučevanju našega gradiva skorajda ne prihajajo v poštev, ker so bodisi preveč lokalne in pa preveč specialne². Pogosto opazimo tudi, da se avtorji vprašanja zibelke celo pri monografijah o kmečkem pohištvu ali notranji opremi le površno dotaknejo in se često zadovoljujejo le z omembo zibelke.³

Vsekakor pa zasluži tudi zibelka na Slovenskem, ne samo kot del kmečkega pohištvenega inventarja, ampak tudi kot zelo pogosten simbol za napoved rojstva,⁴ da jo posebej obravnavamo. Zaradi pomanjkanja gradiva z nekaterih območij smo se omejili le bolj na pregled kot na sistematično obdelavo, v zavesti, da bi bilo potrebno za nadrobnejše opise in krajevne opredelitve razširjenosti posameznih oblik pregledati še marsikatero območje. Vse domneve smo skušali podpreti z ustreznim gradivom, ki pa je prav tako večidel pomanjkljivo.

*

Zbirka zibelk v Etnografskem muzeju v Ljubljani, ki so v glavnem osnova za pričujoči članek, je zelo številna, saj šteje štirideset primerkov. Obravnavane zibelke so bile nabavljene za muzej skoraj vse pred letom 1945 ali pridobljene po osvoboditvi z zbirko Federalnega zbirnega centra. Nepopolni inventarni podatki so nam zelo otežkočali raziskovalno delo. Pri inventariziranih predmetih je zelo pogosto, da je signatura edini podatek poleg navedenega dneva nabave. Tako ima Etnografski muzej v Ljubljani krajevno opredeljenih po inventarnih podatkih le sedem zibelk in dvojje nečk z Gorenjskega⁵, ostale zibelke

¹ Pod skupnim naslovom Zibelka na Slovenskem obravnavam vse priprave za ležanje in prenašanje otrok, torej tudi otroška korita-nečke.

² Primerjaj literaturo v delu: Kaj Birket-Smith, Geschichte der Kultur, Zürich 1946, str. 615 in R. Wildhaber, Bibl. Intern. 1954, str. 466; 1950, str. 482.

³ J. M. Ritz, Alte bemalte Bauernmöbel, München, s. a.

⁴ Zibelka nastopa kot simbol bližnjega poroda ali rojstva najpogosteje v ljudski pesmi, pa tudi v vsakdanjem govoru.

⁵ Pri navedenih inventarnih številkah so napisane naslednje krajevne oznake: inv. št. 2044 Gorenjsko in inv. št. 3254 isto; inv. št. 6283 Suha pri Škofji Loki; inv. št. 11122 Hoste pri Škofji Loki; inv. št. 11296 Kranjska gora in inv. št. 11518 isto; nečke inv. št. 7247 in 7357 Podkoren.

pa uvrščamo domnevno med gorenjske glede na slikarijo in obliko ter na osnovi seznama, po katerem je prof. Oton Grebenc med okupacijo zbral z ostalim pohištvom tudi precej zibk v kranjskogorsko-rateškem okolju⁶. Primorska je zastopana z dvema zibelkama, Notranjska pa z enim primerkom nečk in Štajerska z eno zibelko⁷. Že ta pregled nam pove, da z Dolenjskega, Prekmurja in Bele krajine nimamo nobene zibke in da tudi z drugimi, tako s Štajerskega kot s Primorskega, nismo preveč založeni. Zato smo se morali pri raziskovanju le-teh nasloniti tudi na gradivo iz drugih muzejev.

Osnova članku bodo torej zibelke in otroška korita-nečke iz Etnografskega muzeja v Ljubljani, Pokrajinskega muzeja v Mariboru⁸ in Belokranjskega muzeja v Metliki⁹; dalje zapiski in slikovno gradivo s terenskih raziskovanj EM,¹⁰ zapuščinski zapisniki v arhivih, kolikor so ti že publicirani,¹¹ omembe v ljudskih pesmih ter deloma slikovno gradivo z votivnih podob in panjskih končnic.

1. Splošno o pripravah za prenašanje in ležanje otrok

Različne priprave za prenašanje in ležanje otrok so bile verjetno v rabi že precej pred raznovrstnim pohištvom, ko je skušal človek popolnoma nagonsko zavarovati svoj podmladek. Če le bežno pregle- damo podobne pojave pri posameznih ljudstvih na svetu, ugotovimo, da rabijo določeni načini oziroma oblike za prenašanje ali za spanje in ležanje otrok, včasih pa tudi za oboje hkrati. Tako bomo v prvi skupini srečali eskimsko kapuco, cigansko malho in njima sorodno indijansko hrbtno zibko, v drugi pa koritasto oblikovane posode iz lesa, kovine in pletiva, to je nečke in zibke.¹²

Ker prva skupina ustreza nižji kulturni stopnji, predvsem pa dru- gačnemu, navadno nomadskemu ali polnomadskemu načinu življenja,

⁶ Boris Orel, Etnografski muzej v Ljubljani, njega delo, problemi in naloge, Slovenski etnograf I, Ljubljana 1948, str. 115.

⁷ Primorska: inv. št. 7000 Goriška brda-Višnjevik, inv. št. 7218 Cerkljansko-Podlanišče; Notranjska: inv. št. 7707 Nadlesk pri Starem trgu; Štajerska: inv. št. 6758 Haloze.

⁸ Za terensko in muzejsko gradivo Pokrajinskega muzeja v Mariboru se tudi na tem mestu zahvaljujem kustosinji Tončici Urbašovi.

⁹ Za obširno in izčrpno poročilo o belokranjskih zibkah velja tudi danes zahvala tovarišu ravnatelju Jožetu Dularju.

¹⁰ Vse zapiske z raziskanih terenov EM v Ljubljani, lastne zapiske kot tudi slikovno gradivo mi je ljubeznivo odstopila kolegica Fanči Sarfova. Hvala!

¹¹ Z uporabo arhivov si navadno zelo malo opomoremo, ker jih je prvič še zelo malo objavljenih, drugič in tretjič pa so to zapuščinski zapisniki pre- možnejših kmetov svobodnikov in preko same besedne omembe nikdar ne posežejo.

¹² Primerjaj navedbe v delu Kaj Birket-Smith, Geschichte der Kultur, Zürich 1946, na ustreznih mestih in druge etnološke priročnike.

domnevamo, da je bil tak način prenašanja otrok nadvse običajen tudi pri nas v času rodovnih in plemenskih preseljevanj. Za primer naj navedemo naše cigane in Cincarje, živeče v transimansi, ki še vedno prenašajo otroke na hrbtu v malhah ali primernih lesenih pripravah.

Razvoj različnih izdelovalnih tehnik, predvsem pa drug, ustaljen način življenja je posredoval nove oblike za spanje in prenašanje otrok. Ne bomo zanikali, da je bilo prvotno ležišče na tleh poleg matere za otroka najprikladnejše mesto. Navsezadnje pa je vsaka primerna vdolbina pregrnjena s kožo, travo, slamo ali listjem uspešno rabila za otrokovo ležišče in po drugi strani narekovala podobno izoblikovanje v lesu ali pletivu. Verjetno so še pred pojavitvijo spanju in ležanju namenjenega inventarja začeli uporabljati za ležišče otrok iz lesa izdobljene kadunje ali nečke, kot danes imenujemo tako oblikovane posode. In tako so se nečke za spanje, ležanje in kopanje otrok razširile po vsem slovenskem ozemlju in se kot take ohranile v nekaterih okoliših do danes. V določenem času dobijo nečke še drugo funkcijo, kot obredne nečke, ko začnejo v njih nositi otroke h krstu in jih v ta namen tudi primerno okrase ali vsaj zaznamujejo.

Predvsem na območju alpske in obmejnih kultur se nečke skoraj popolnoma umaknejo zibelki, na ostalem slovenskem ozemlju pa le posamezno. Zibelka je izpričana v arhivalnih virih v 18. stoletju¹³, po letnicah, ki so ohranjene na zibelkah, pa šele v 19. stoletju.

Z oddelitvijo kolarske obrti od mizarske se že v našem stoletju pojavi predvsem na Štajerskem in v Beli krajini preprost otroški voziček, izrazito kolarski izdelek, v katerem otrok leži in ga prevažajo v njem na polje. Pletene košare na kolesih, posteljice in vozički pa so se iz večjih mestnih središč razširili skoraj povsod tudi že na podeželje.

2. Nečke

Z izrazi nečke, *něčke*, *ənčké náčke*, *níčke*, *níške*, *jénčke*, *meštjé* in kadunje, *kaduje*, *kodunja*, *kadunjke*, *krnica*, *krnička*, *kopaja* označujejo v Sloveniji iz lesa izdobljene in iztesane posode, pravokotne oblike. Čeprav se izrazi krajevno precej prepletajo, lahko posplošimo, da srečamo besedi nečke sorodne izraze na Gorenjskem, Notranjskem, v Beli krajini in na Dolenjskem.¹⁴ V Prekmurju pa uporabljajo besedi kadunje in krnička. Poimenovanja, ki so v rabi na Štajerskem, so tudi v geomorfologiji pojem za koritasto vdolbino na zemeljskem površju.¹⁵

¹³ Angelos Baš, Hišna oprema svobodnikov na Kranjskem v 17. in 18. stoletju, SE VI-VII, 1954, str. 123 ss. Seveda pa gre tu za opremo premožnejših kmetov, ki so se vsaj deloma zgledovali po meščanski.

¹⁴ Večji del teh izrazov zasledimo v Pleteršnikovem Slovensko-nemškem slovarju pod geslom na ustreznih straneh z navedbo kraja.

¹⁵ Kadunja, geomorfološka oznaka za podobno oblikovano dno na Krasu.

Podolgovato leseno korito, v katerem kmetje še danes shranjujejo poljske pridelke in prenašajo razna bremena, so začeli verjetno že zelo zgodaj uporabljati tudi za ležišča in prenašanje otrok. Vsaj na začetku se obe posodi na zunan prav gotovo nič ne ločita med seboj. Ko pa se zbudi človekov smisel za okraševanje pohištva in drugih uporabnih ter krasilnih predmetov, vzame človek v roke tudi nečke in jih primerno okraši ter s tem oddeli od nečk za vsakdanjo rabo, predvsem od onih za prenašanje bremen (sl. 1—4 na str. 13). Praviloma uporabljajo okrašene nečke samo za spanje, kopanje in prenašanje otrok h krstu in celo k zdravniku¹⁶ ter ponekod kot posodo za mesenje testa.¹⁷ Seveda so pa tudi izjeme, kjer uporabljajo iste nečke za prenašanje otrok in za prenašanje bremen, kot poroča v svojem delu v odstavku o Dolenjcih zgodovinar Hacquet.¹⁸ Otroške nečke se od uporabnih, mesilnih, ki so bile tudi okrašene, razločujejo po tem, da imajo navadno na sredini ali ob straneh vrezano znamenje križa ali pa inicialke imena IHS in tik pod robom tri do štiri cveke, *knofe*, za prevezovanje traku. Ko le-te odrabijo, jih domačini bodisi posojajo vaščanom, ali pa jih začno uporabljati za vsakdanjo rabo.

*

Izdelovanje nečk je bilo dolgo časa predmet domače delavnosti, o tem ni dvoma. Še danes lahko tu in tam zasledimo doma izdelane koritaste posode, iztesane in izdolbene iz primernega debla ali ploha, navadno bukovega. Pogosta so pojasnila v štajerskem in prekmurskem ljudskem izročilu, da so kadunje izdelovali in nosili po vaseh cigani. Po Dolenjskem, in verjetno tudi drugod, so jih Kočevarji, ki so jih obenem tudi izdelovali, prodajali z besedami: *kupite, kupite, pisan kaduj*.¹⁹ Tako piše Janko Trošt,²⁰ da so Kočevarji nečke na plamenu obžgali in ožgano plast ostrgali, da bi les ne pokal. Po zunanji strani pa so vanje vrezavali razne krožne okraske, zvezde in črte.

Koliko so torej okrašene nečke v zbirkah posameznih muzejev domač, ciganski ali kočevski izdelek, bomo zaradi pomanjkanja gradiva težko dognali. Zato postavimo domnevno rešitev: naši kmetje so navsezadnje lahko tudi kupovali okrašene nečke, na katerih so se izdelovalci že iz kupčijskih razlogov skušali prilagoditi krasilnemu okusu našega človeka, po drugi strani pa je, kar z gotovostjo lahko

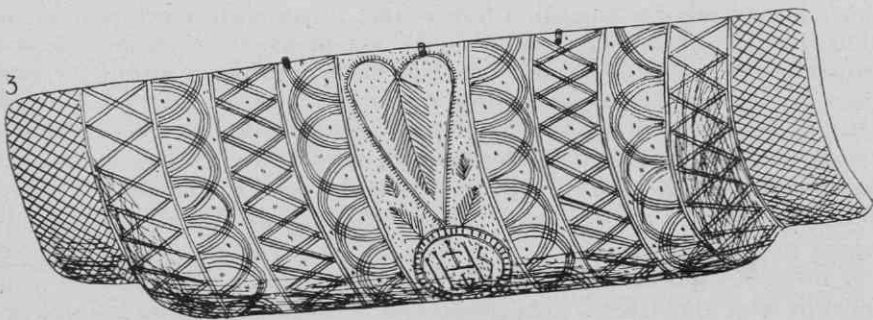
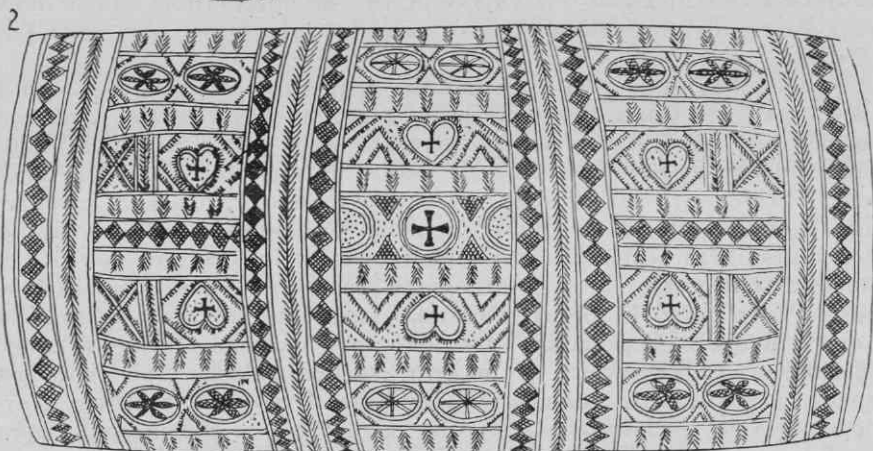
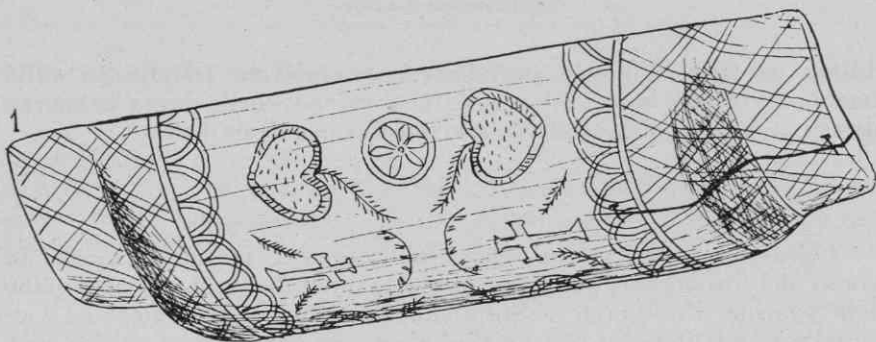
¹⁶ V »sešniclanih« nečkah so nosili otroke tudi k zdravniku v Metliko. Francu Petricu iz Trnovca pri Metliki, roj. 1897, je povedala njegova mati, da so ga nesli h krstu v Metliko v nečkah.

¹⁷ Janko Trošt, Ribniška suha roba v lesni domači obrti, SE III-IV, 1951, str. 58.

¹⁸ B. Hacquet, Abbildung und Beschreibung der südwest und östlichen Wenden, Illyrer und Slaven, Leipzig 1801, str. 72.

¹⁹ Po ustnem izročilu ravnatelja Borisa Orla.

²⁰ Janko Trošt, o. c., str. 58.

Okrašene nečke za ležanje in nošenje otrok h krstu: Sl.1. Nečke s križem (Male Lipljene); 2. krstna posteljica (Sleme nad Selnico ob Dravi); 3. nečke z napisom IHS (Nadlesk pri Starem trgu); 4. notranjščina nečk

Risba: Sibila Nekrep

trdimo, že prav duhovna potreba po umetniškem izživljanju silila kmeta, da je tudi sam vzel v roke neokrašeno korito in ga primerno okrasil, o čemer priča otipljiva »slovenska« ornamentika.

*

Okrašene nečke poznajo po vsej Sloveniji, izvzet je kraški in istrski del Primorske. Klasična območja uporabe nečk so nedvomno Bela krajina, Prekmurje s Štajersko, v veliko manjši meri pa Gorenjska z Dolenjsko in Notranjsko. Krajevno opredeljene zbirke nečk v posameznih muzejih in ljudsko izročilo nam to v polni meri potrjujejo.

Za vse okrašene nečke je značilna geometrična ornamentika (sl. 1 do 4 na str. 15). Okraski so izpraskani z nožem ali pa vrezani z dletom in železnim mizarskim šestilom (okrogli in na pol okrogli liki). Površina nečk, čeprav polkrožna, je vedno ploskovno pojmovana. Njenega okraševanja se loti rezbar z enako tehniko, slogom in razporeditvijo ornamenta, kot jo lahko opazimo na podobno ornamentiranih prekmurskih in štajerskih skrinjah z ravnim in strešnim pokrovom. Razlika je le v tem, da se je ornament vsaj na najlepših primerkih še veliko bolj razvil in skoraj slikarsko izpopolnil (sl. 2 na str. 15). Na osnovi inventarnih podatkov datiramo tako okrašene nečke v konec 18. stoletja.²¹ Okraševalec je najprej razdelil ploskev po širini na enaka polja in se je vedno držal lihkih števil: tri, pet in sedem. Najpogostejša je razdelitev v tri polja, od katerih se potem spet vsako razdeli na pet ali sedem kvadratnih ali pravokotnih manjših polj, ločenih med seboj z vmesnimi bordurami. Razporeditev celotnih okrasov je orientirana na sredino, ki je v tem primeru vedno drugače ornamentirana kot obe enaki polovici na levi in desni strani ter ima na sredi vrezano značilno krstno znamenje, križ ali IHS (sl. 1—3 na str. 15). Porazdelitev in ornamentacija posameznih polj je praviloma strogo simetrična, čeprav nastopajo tudi izjeme, kot to lepo vidimo na okrašenih nečkah od Sv. Jurija ob Sevnici,²² kjer je zaradi drugačne rabe okraševalec tudi izpustil znamenje križa ali IHS na sredi srednjega polja.

Poleg te ploskovno omejene krasitve nastopa na nekaterih primerkih sicer simetrična, toda ploskovno neomejena razporeditev okrasov; to lahko opazimo na nečkah iz Malih Lipljen,²³ kjer je sredina skoraj neizpolnjena in sta malteška križa vrezana približno na vsaki spodnji polovici (sl. 1 na str. 15).

Okraski na nečkah so izvedeni v najrazličnejših geometričnih lini-
jah in likih, prav tako so popolnoma geometrično, ustrezno tehniki,

²¹ Iz zbirk Pokrajinskega muzeja v Mariboru.

²² Iz zbirk Pokrajinskega muzeja v Mariboru.

²³ Slikovni arhiv Etnografskega muzeja v Ljubljani.

podani posamezni rastlinski motivi (listi, vejice, rozete) in predmetne ponazoritve (srce, križ).

Če trdimo, da se je geometrični ornament najpopolneje in najbolj dosledno razvil na vzhodu, potem so nam okrašene nečke s Štajerskega (sl. 2 na str. 13) na poti splošnoslovenskega geometričnega ornamentalnega razvoja najlepše potrdilo. Za ilustracijo navajamo bogato okrašeno krstno posteljico iz Slemen nad Selnico ob Dravi iz konca 18. stoletja.

Okrašenim nečkam z vzhoda postavimo ob stran one z zahoda, določeneje z Gorenjskega in Notranjskega, kjer je ta krasilnost očitno enostavnejša in fantazijsko manj zavzeta ter občutena. Medtem ko pojmujejo na vzhodu površino nečk kot ploskev, ki jo je treba popolnoma izpolniti in ji dati svetločrne barvne efekte z redkejšimi in gostejšimi okraski, pojmujejo na zahodu njeno okraševanje bolj ohlapno in površno. Baročni vtis vzhodnjaške krasilnosti se tu izgublja in postaja »secesijski«, čeprav je še vedno zdrav, naturalističen in pogojen v domačem umetniškem občutju. Nečki iz Podkorena, Mengša, Malih Lipljen in okolice Starega trga nam to dovolj jasno izpričujejo (sl. 1, 3 na str. 13).²⁴

Kot izjemo, ki pa navsezadnje potrjuje pravilo, bomo navedli nečke iz zbirke EM v Ljubljani pod inventarno številko 7247 z oznako »otročka zibel iz Podkorena«, ki je ornamentalno skoraj popolnoma enaka z ono iz štajerskega Slemenca. Domneva, da imamo opraviti z istim izdelovalcem, se mi zdi kar upravičena.

*

V okrašenih (seveda pa tudi v neokrašenih) otroških koritih so torej ležali še čisto majhni otroci, dojenčki, čemur ustreza tudi velikost teh korit 71 do 78 centimetrov po dolžini in 32 do 42 centimetrov na širino. Čez dan so bile nečke na postelji, ponoči pa zraven postelje ali pri peči in obratno. Deset do petnajst centimetrov široka podaljška na ožjih straneh, iztesana iz istega kosa lesa v višini zgornje površine nečk, rabita za oprijemanje pri prenašanju in za namestitev noge pri zibanju. Tipični za obredne, krstne nečke so 3 do 4 leseni cveki, knofki, vdeleni pod obema robovoma daljših stranic, na katere pritrdijo trak za prevezovanje pregrinjaleca, tančice (Stari trg pri Ložu) ali izvezenih povojev (Bela krajina). V preteklih časih²⁵ so nečke ali zibke po vrhu vezali z rdečimi trakovi. Z njimi so odganjali od otroka zle duhove in uroke, če so se mu ti skušali približati na poti h krstu. Z nošnjem otroka v nečkah gojijo Belokranjci primerne želje: dete v nečkah naj bi bilo vse življenje dobro kot kruh in vse življenje naj bi mu ga ne manjkalo.

²⁴ Iz zbirke EM inv. št. 7707, muzejska zbirka Mengeš inv. št. 5; slikovno gradivo EM inv. št. 1/134; inv. št. 7707.

²⁵ Boris Orel, Slovenski ljudski običaji, Narodopisje Slovencev I, 1944, str. 270—271.

Glede načina prenašanja otrok h krstu so zelo pogostni podatki v ljudskem izročilu, da so nosili otroke h krstu v nečkah bodisi na rokah ali na glavi.²⁶ Omembe, da je od krstnega popitka ali botrinje okajeni botri padel otrok sam ali pa z nečkami vred na tla, so prav tako česte. Resničnost ljudskega izročila bomo podprli z več ko poldrugo stoletje starim pisanim poročilom B. Hacqueta,²⁷ kjer omenja, da nosijo gorski prebivalci Dolenjske otroke h krstu v nečkah in da se pri vračanju od krsta pogosto pripeti, da pijani botri pade otrok z glave ali pa da ga celo izgubi.

*

Z začetkom rabe krstne otroške vrečice, pindekelčka,²⁸ v drugi polovici 19. stoletja, pa izgubijo nečke, ponekod prej drugod pozneje, svojo obredno funkcijo in nekoliko kasneje, predvsem na severozahodnem območju, tudi vlogo otroškega ležišča in kopalne kadi. Drugače je na jugovzhodnem območju, kjer še tu in tam, zlasti v Prekmurju, na Štajerskem in v Beli krajini, uporabljajo nečke za umivanje in še vedno za ležišče otrok. Mnogostranska uporabnost nečk jim je tam podaljšala življenje.

3. Zibelka

Izraz zibelka je znan za to vrsto pohištva na vsem slovenskem etničnem ozemlju. Pri nadrobnejšem pregledu ostalih slovanskih jezikov ugotovimo, da poznajo besedo zibka v raznih podobnih korenskih glagolskih in samostalniških izpeljankah edino Ukrajinci in Belorusi.²⁹

V slovenskem ljudskem besednem zakladu zelo redko srečamo besede, ki ne bi imele ustreznih sinonimov. Beseda zibelka je izjema, saj celo v dialektih poznajo le nekoliko variirano poimenovanje, toda niti enega sinonima. Tako imenujejo Gorenjci in Dolenjci zibelko *zibka* in *zibu* ter *zbela* (Bohinj). Deli, ki sestavljajo zibelko, so tu *stranice*, *končnice*, *dnā*, *tečaji* ali *točaji* (Bohinj). Na Primorskem poznajo izraz *ziba* (Brda), *zibu* (Brkini, Vipava, Cerkljansko) in *zbēla* (Brkini). Zibelka ima dve *stranici*, *skunčnika* in na njiju pritrjen *roč* (Cerkljansko) ali *uócn* (Bohinj) ter *knofe* in *cveke*. Prednjo končnico imenujejo v Brkinih *čelo*, nihalna podstavka, kotača, pa sta tu *tečaja*, in zibel *teče na tečajih*. Štajerci in Prekmurci pravijo *zibka* in *zibal*, enako Belokranjci.

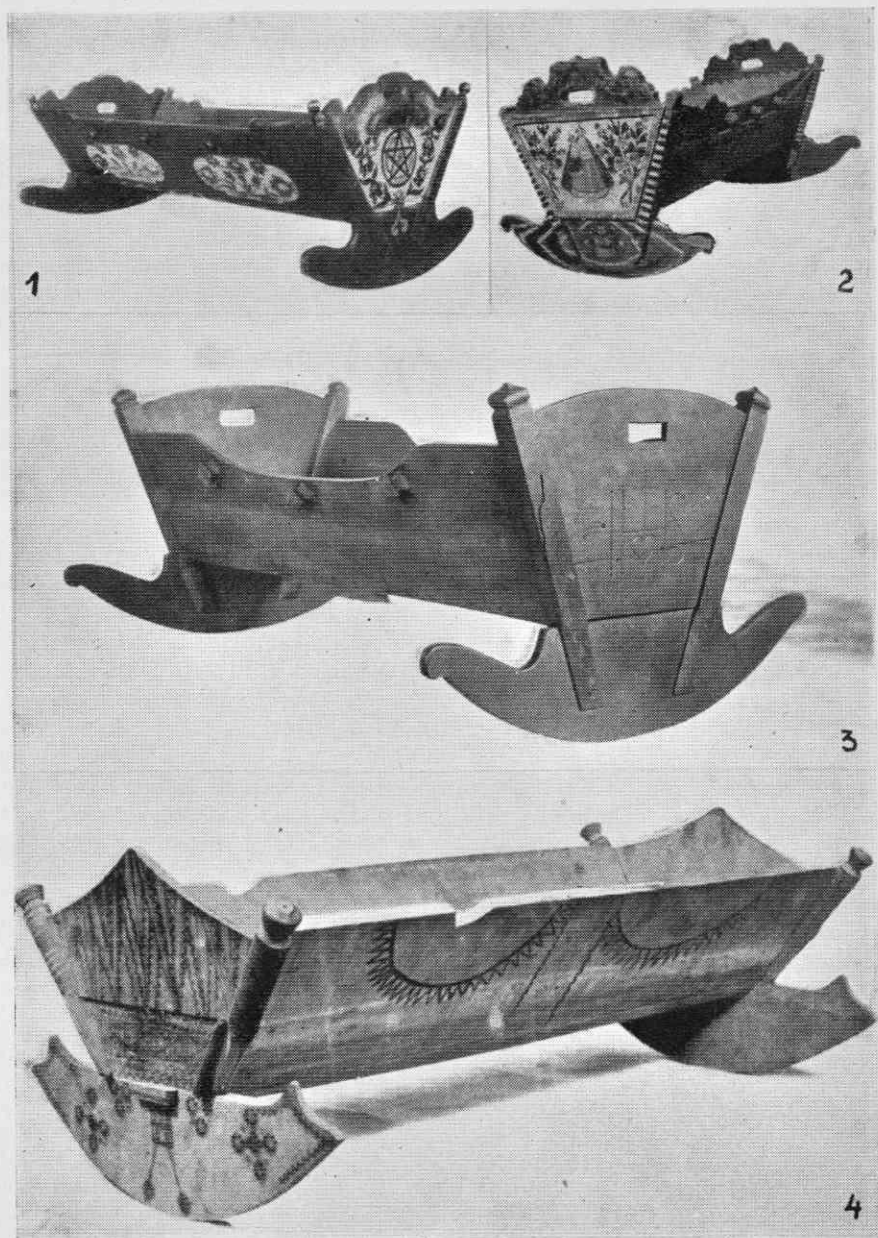
Da je beseda zibelka v zelo malo spremenjeni narečni izgovorjavi splošno razširjena in kot taka znana, pa nam najbolj jasno izpričujejo

²⁶ Terensko gradivo EM v Ljubljani.

²⁷ B. Hacquet, o. c., str. 72. Za opozorilo se zahvaljujem tovarišu Jerneju Šušteršiču.

²⁸ Iz nemškega, das Einbindeckerl.

²⁹ Max Vasmer I, Russisches etymologisches Wörterbuch, Heidelberg 1953, str. 464.

Zibelke: Sl. 1. Poslikana zibelka z moro (Kranjska gora z okolico); 2. zibelka z romarsko Marijo (Kranjska gora); 3. neposlikana zibelka z vrezanim IHS (Dolenjsko?); 4. kočevska zibelka »na pipce« (Koprivnik)

ljudske pesmi, v katerih se zibelka kot simbol za zanositev ali otrokovo rojstvo, porod, neštetokrat omenja. Tako se v pesmih, ki so označene kot »kranjske«, uporablja naziv *zibelka* in *zibka*,³⁰ v gorenjskih *zibelka*, *zibka*, *zibika*,³¹ v štajerskih *zibelka*, *zibka*, in *zibika*, *ziba*, *ziboka* in *zibel*,³² v koroških *zibka*, *zibca*, *zibika*,³³ v belokranjskih *zibelka*,³⁴ v dolenjskih *zibka*,³⁵ in primorskih *zibka* ter *zibca*.³⁶ Seveda pa moramo takoj dodati, da je ljudska pesem glede izrazov malo avtentična, ker se pesem prenaša iz kraja v kraj in podredi rimi. V glavnem nam omemba zibelke v najrazličnejših variantah ljudske pesmi rabi za podkrepitev gornjih izvajanj, da je izraz zibelka na Slovenskem splošno znan.

Z izrazom zibelka in zibatj pa še danes napovedujemo v vsakdanjem govoru v mestu ali na deželi v primernem stavku zanositev in otrokovo rojstvo. Kot smo že zapisali, nastopata obe besedi najpogosteje kot simbol v ljudski pesmi. Bodoča mati, dekle ali njen fant, pa tudi nevesta često omenjajo z njim že izvršeno zanositev ali otrokovo rojstvo.³⁷ V podobnih pesmih, ki jih poje nezakonska mati, je zibelka navadno prispodoba že izvršenega rojstva, obenem pa daje jasno predstavo o nekdanjem krivičnem družbenem odnosu do nezakonskih mater.³⁸

Prastaro in geografsko močno razširjeno verovanje o zanositvi po vodi (azijski kulturni krog) je verjetno pustilo sled v koroški varianti pesmi iz Podjune, kjer poje dekle: *je voda pritekla, je zibko prinesla*.³⁹ Za potrdilo naj navedemo, da še danes pri nas ljudje otrokom odgovarjajo na njihovo vprašanje, od kod so jim prinesli bratca ali sestrico, da iz vode.⁴⁰

V isti pesmi imamo verjetno opraviti tudi z edino omembo spláva, abortusa, prav tako simbolično izraženo kot sledi: *spet voda odtekla, spet zibko odnesla, zdaj je spet lušno, ko sem od zibike fraj*.

Vsebinsko zelo zanimiva je dalje kranjska varianta pesmi, v kateri fant izraža dekletovo pripadnost njemu z besedami: *so te mamca oblubili, si v zibki še bla*.⁴¹ Nedvoumno je v njej ohranjen spomin na nekdanjo zakonsko pravico, ki so jo imeli starši, da so o otrokovi bodočnosti ukrepali sami. Kakršnekoli trditve, da se je to dogajalo pri nas

³⁰ Glej K. Štrekelj, SNP I—IV, 1895—1923, št. 73, 2013, 2169, 2180, 4762, 5432, in pesmi iz navedenih ciklov.

³¹ Idem, št. 1750, 2011, 2018, 2398, 4763.

³² Idem, št. 549, 585, 2281, 2282, 2320, 2324, 2373, 2376, 4766, 7085.

³³ Idem, št. 523, 568, 1991, 2025, 2371, 7278.

³⁴ Idem, št. 1716.

³⁵ Idem, št. 2012, 2371.

³⁶ Idem, št. 560 itd., št. 1793.

³⁷ Idem, št. 2169, 5432 itd.

³⁸ Idem, št. 2371, 2012.

³⁹ Idem, št. 1991.

⁴⁰ M. Jagodic, Narodopisna podoba Mengša in okolice, Mengeš 1958, str. 124.

⁴¹ K. Štrekelj, o. c., 2180.

že v prvih letih po otrokovem rojstvu, podobno kakor pri južnih Slovanih, pa bi bile vsekakor pręzgodnje, ker v tej smeri pri nas še ni bila izvedena nobena raziskava.

*

Prvotna kmečka zibelka je bila nedvomno še zelo podobna nečkam, to je izdolbenemu ali iztesanemu koritu. Saj je za »nove izume nadarjenemu človeku« lahko že zelo zgodaj prišlo na misel, da je na vsako stran neč spodaj pritrtil nihalno ploskev. S tem je dosegel dvoje: otroka je nekoliko privzdignil od tal in ga tako obvaroval pred mrčesom, po drugi strani pa si je olajšal zibanje. Trditev, da so s kotači od tal vzdignjene nečke »prototip« zibelke, bomo podkrepili z ilustracijo, ki nam jo je posredoval Hacquet v začetku 19. stoletja, torej v času, ko je že nastopila svojo pot zibelka, kot si jo predstavljamo danes. Na sliki, ki sicer predočuje ženo iz sosednje pokrajine, Morlakinjo, dovolj jasno vidimo, da je zibelka, ki jo nosi žena na glavi, sestavljena iz dveh delov: iz okrašenega otroškega korita in nihalnih tečajev.⁴² Vsekakor pa se je kmet pri oblikovanju zibelke zgledoval tudi po višjem meščanskem stilnem pohištvu. Tako »meščansko« zibelko nam prikazujejo upodobitve na votivnih podobah že zelo zgodaj. Za primer navajamo votivno podobo z letnico 1666, kjer žena, oblečena v srednjeevropsko meščansko nošo tedanjega časa, prosi za otroka, ležečega v baročno oblikovani zibelki.⁴³

Medtem ko obdrži meščanska zibelka neposredno zvezo s tedanjo baročno umetnostjo, se preprosta kmetova zibelka izpodbujena po oblikovni strani z višjim slogom, razvije predvsem v alpskem območju v krasilno pisano in svetlo zibelko, ki odseva vso poezijo mladega življenja, položnega vanjo. Če gledamo dalje, opazimo v tem načinu poslikovanja nedvomne zveze z ostalim alpskim prostorom, kar jasno predočujejo primerjave z avstrijskimi in nemškimi kmečkimi zibelkami.⁴⁴

Naš kmet pa je v samosvojem načinu poslikovanja tudi to pot dokazal vso krasilno sposobnost, izhajajočo iz njegovega umetniškega in čustvenega občutja.

Zibelka se je tako začela razširjati po vsej Sloveniji in se je ustalila ponekod bolj drugje manj. Tudi časovno opazimo velike razlike. Medtem ko se Gorenjska in Dolenjska — kar lahko ugotovimo na osnovi arhivov in datiranih primerkov v muzeju — seznanita z njo že v 18. ali vsaj v začetku 19. stoletja,⁴⁵ je v drugih pokrajinah nekoliko drugače, kolikor moremo to dognati po ljudskem izročilu.

⁴² B. Hacquet, o. c., akvarel pred tretjim delom na str. 94. Podatek velja sicer za Morlake, upam pa, da ni prevelik krajevni skok, če primeru uporabim tudi za naše kraje.

⁴³ Iz zbirke EM, inv. št. 5047.

⁴⁴ M. Ritz, *Alte bemalte Bauernmöbel*, München, sl. pril. XII.

⁴⁵ Angelos Baš, o. c., str. 123.

Za prekmurske Slovence nam je najlepši dokaz primerjanje Csaplovicsevega in Belosicsevega orisa prekmurske hiše. Tako prvi v svojem opisu kmečke notranjosti iz začetka 19. stoletja⁴⁶ zibelke sploh še ne omenja, nasprotno pa navaja Belosics konec 19. stoletja pri prav tako nadrobno opisu pohištvenega inventarja že tudi zibelko.⁴⁷ Če s tem v zvezi pretresemo še ljudsko izročilo, so si vsa poročila edina v tem, da je zibelka v Prekmurju in na Štajerskem pred približno sto leti začela nadomeščati otroško korito, čeprav ga ni nikdar popolnoma nadomestila, kar lahko prav tako povzamemo iz ljudskega izročila.

Približno v istem času se pojavi zibelka tudi v Beli krajini, kjer pa so jih za razliko z Gorenjskim in Štajerskim izdelovali najbolj množinsko konec prejšnjega in v prvih desetletjih našega stoletja.

Prva desetletja našega stoletja so tudi že doba opuščanja zibelke, kjer na prehodu v drugo polovico 20. stoletja ta skoraj docela izgine iz naših kmečkih hiš na podstrešje in jo najde etnograf tam le kot še razmeroma dobro ohranjeno pričo preteklosti. To poudarjam zato, ker je zanimiva ugotovitev, da so kmetje ohranjanju zibelk posvetili večjo pozornost kot ostalemu pohištvu, ker jih spominja otroških let. Po drugi strani pa se zibelka ohrani zaradi svojega praktičnega namena tudi še ob modernem pohištvu, ki ji še le z nastopom otroške pletene košarice-posteljice nudi primerno nadomestilo.

Po obliki in stopnji okrašenosti delimo zibelke v neposlikane in v poslikane, kot jih bomo v naslednjem pregledno obdelali.

Neposlikane zibelke

Neposlikane zibelke (sl. I/3) se po načinu izdelave, konstrukciji, obliki in materialu skorajda ne razlikujejo od poslikanih. To so v vsakem primeru mizarsko izdelane zibelke, zbite z lesenimi klini, kjer so tudi štirje robniki, v katere sta ujeti končnici in stranici ter celo nihalni ploskvi, skromno oblikovani, rezani ali struženi. Mizar uporablja mehak smrekov les, robnike ali stebričke pa naredi iz trdega, navadno javorovega lesa. Edini lepotni poudarek dajeta zibelki rezani končnici in deloma stranici. Od enostavnega polkrožnega ali trirobnega oblikovanja končnice je mizar prešel k pravcatemu igračkanju z obrezovanjem na obeh končnicah, ki sta zdaj skoraj nagubano drobno in okroglo, zdaj srčasto in sedlasto obrezani (sl. 3, 4 na str. 21). Manjše dekorativne pozornosti sta deležni obe stranici, ki sta navadno ravni ali pa tudi, predvsem na obeh koncih, trirobno ali večrobno oblikovani. Podolgovata ali srčasta odprtina v končnicah pa rabi za lažji prijem. Posebnost enako izdelanih cerkljanskih in bohinjskih zibelk je obroč, ki je polkrožno pritrjen na stranici zibelke v zgornji polovici, na-

⁴⁶ J. Csaplovics, Croaten und Wenden in Ungarn, Pressburg 1829, str. 60 ss.

⁴⁷ V. Bellosics, Die Wenden in Zalaer und Eisenburger Comitatz, Die österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild, Wien 1896, IV, str. 202.

menjen obešanju pregrinjalca proti svetlobi in muham ter je po navadi premičen (sl. 4 na str. 00). Šest do devetnajst luknjic je izvrtanih v spodnji deski za odtekanje urina in dovajanje zraka ter trije do štirje gumbi za prevezovanje traku tik pod robom stranic. Povprečne mere zibk so naslednje: dolžina stranice 83 do 110 cm, višina 25 do 35 cm. Širina končnice je 44 do 50 cm in višina 33 do 56 cm, širina kotača okoli 49 cm. Primorske in štajerske so nekoliko manjše.

Večji del teh zibelk je mizar kar sam prebarval navadno s temnejšo ali srednjerjavo barvo. Edino na Dolenjskem, v okolici Žužemberka, so jih barvali rdeče. Če pokličemo na pomoč ljudsko psihologijo barv, ima v tem primeru rdeča verjetno pomen apotropejske barve. Ponekod je mizar enako, samo z nekoliko temnejšo barvo naslikal na končnici zibelke v štirikotno rombasto polje vibaste okraske, kar lepo vidimo na panjski končnici Kmet ziblje Francoza.⁴⁸ Mizarji v Trenti so na zibelke vrezovali le pentagram ali pa inicialki imen IHS in MRA (sl. 3 na str. 21).

Neposlikana zibel je pogosto upodobljena na votivnih podobah. Seveda pa je njih izvor problematičen in tudi slikarjevi vzorci so pogosto vzeti iz nedomačega okolja. Po noši sodeč, v katero je oblečena mati bolnega deteta v zibelki, bi tudi votivno podobo iz leta 1811 iz zbirke Etnografskega muzeja v Ljubljani prisodili našim krajem. Upodobljena zibelka je preprosto oblikovana, rjavo barvana, s skromnimi okraski. Tudi obe zibelki, navedeni v svobodniškem inventarju Luke Juraja iz Lokarij pri Vodicaх iz leta 1721, bomo uvrstili med neposlikane, enako ono iz trdega lesa na spisku zapuščinskega inventarja Antona Jakliča iz Šmartna pri Litiji iz leta 1768.⁴⁹

Neposlikana zibelka se je v nekaterih krajih oblikovno nadalje razvila. Na prvem mestu naj omenimo zibelke s Štajerskega in Koroškega, ki so po obliki še popolnoma podobne prej omenjenim, samo da imajo navadno na stranicah ali pa na končnicah,⁵⁰ vložene stružene paličice. Podobne *zibke z galtrci* poznajo tudi v Beli krajini. Na kotač so nekoliko poševno pritrjene noge vdelane v čelnico. Sprednja in zadnja stran nimata galtrc, pač pa obe stranski. Med stransko desko in zgornjo polkrožno zaobljeno letvo so vdelani okrogli klinčki, v presledkih 8 do 10 cm. Zibke so zvečine dolge 1 m, visoke pa 65 do 70 cm, iz smrekovega lesa in pobarvane z rjavo oljnato barvo, brez kakršnihkoli okrasov.

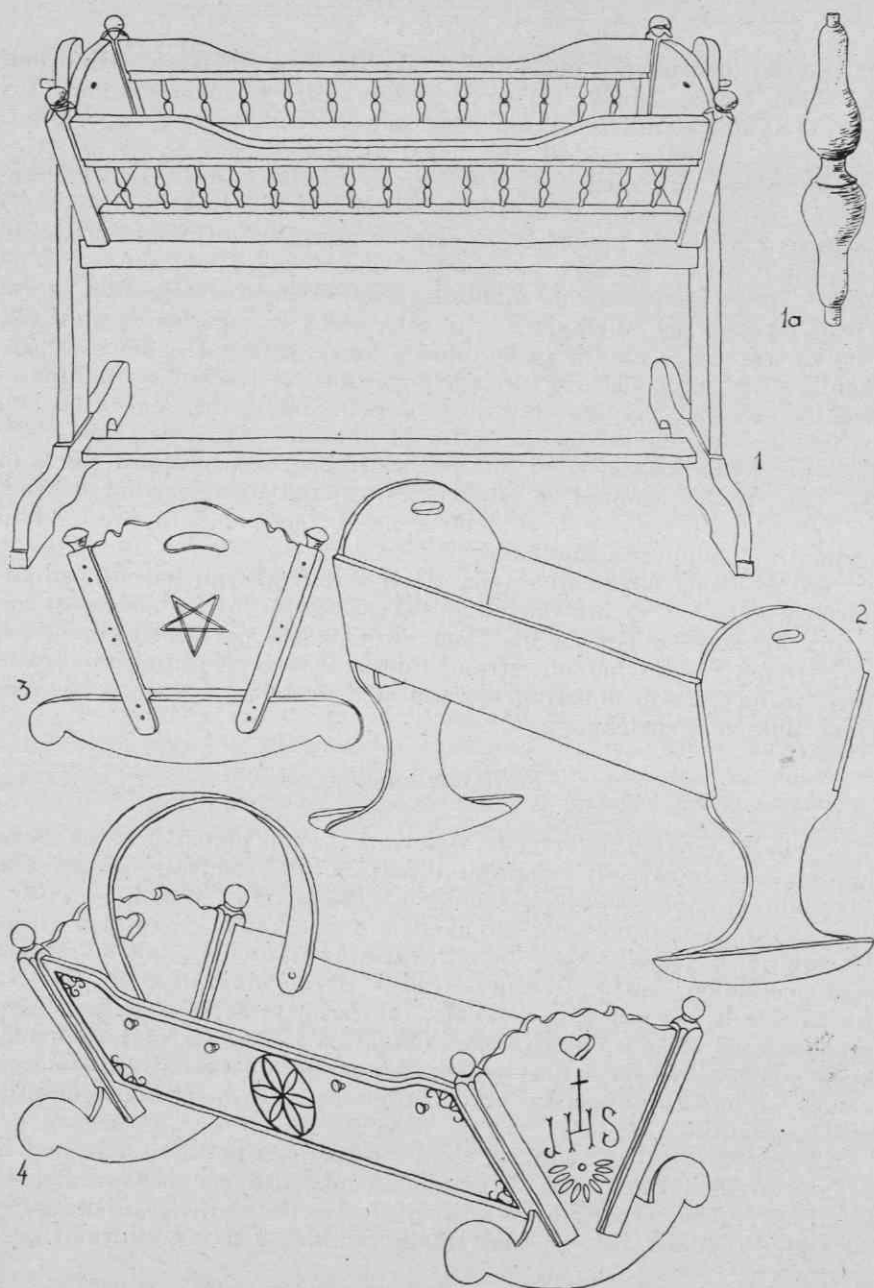
Zibke z galtrci sta v Metliki ob sejmiх prodajala mizarja Matevž Gabrovšek in Jure Hočevar. Izdelovali so jih še metliški mizarji Leopold Horvat, Oton Kopinič in drugi.

Majhen oblikoven razvoj v višino, če moremo tako reči, doživi zibelka v skrajnem severozahodnem delu Slovenije, v Robediščih na Primorskem. Izdelovalec jo je močno vzdignil od tal s tem, da je po-

⁴⁸ Iz zbirke EM v Ljubljani, inv. št. 286.

⁴⁹ Glej opombo pod 13.

⁵⁰ Arhiv študentske ekipe za Slovensko Koroško, inv. št. 365.

Neposlikane zibelke: Sl. 1. Zibelka na nihalnih stojalih (Mengeš); 2. končnica s pentagramom (Trenta); 3. zibelka s podaljšanimi kotačema (Robedišča nad Breginjem); 4. zibelka z obročem (Cerkljansko)

Risba: Sibila Nekrep

daljšal oziroma povišal oba kotača, tako da sega zibelka v višino tudi do 84 cm. Korito zibelke pa se še vedno ziblje obenem s kotači. Pri teh zibelkah pa tudi že izgine vsak smisel za okras in se nam predstavijo kot dosleden, iz desk zbit mizarski izdelek (sl. 3 na str. 21).

Formalno povezanost z belokranjsko zibelko z galtrci in z robe-diško s podaljšanima kotačema kaže zibelka na nihalnih stojalih, ki pa nastopa izrazito posamično in jo zato ne moremo krajevno opredeliti. Zibelkino korito, ki ima ponekod v obe stranici vdlane stružene palice, *šprúnceljne*, stoji na nihalnih podstavkih, ki sta izgubila že vso zvezo s kotači pri zibelkah. Korito niha sedaj že popolnoma na drugi osnovi, s pomočjo nihalnega stojalnega križa, kjer sta se kotača spremenila v raven podstavek, in sta povezana med seboj z vodoravno preklado spodaj, navpično stojalo pa je pritrjeno zgoraj samo z majhno palico tik pod robom končnice, tako da se na tej osi ziblje samo zibelkino korito ne pa vsa zibel kot je običaj pri vseh opisanih zibelkah (sl. 1 na str. 21). Zamisel te zibelke je verjetno prinesena od drugod, iz Nemčije, kjer so se naši delavci na sezonskem delu prav lahko seznanili s podobnimi zibelkami.⁵¹

Ko so otroci odraščali so jim zlasti v Beli krajini naredili zibkoposteljico. Dolge so bile navadno 105 cm, široke 45 in visoke 41 cm. Širina kotačev se poveča na 75 cm. Kotača sta po navadi hrastova, ogrodje pa iz bukovine, obe stranski deski in dno pa je smrekovo. Vse štiri stranice imajo običajno vložene med desko in gornjo letvo rezljane bukove stebričke.

Poslikane zibelke

Nekako v drugi polovici 18. stoletja so začeli pohištvo iz mehkega lesa pleskati in zaljšati z različnimi okraski.⁵² Polihromija se je najvišje razvijala na našem kmečkem pohištvu v 19. stoletju.⁵³ O tem nam priča datirano in nedatirano pohištvo obenem z zibelkami, ki izvirajo vse iz 19. stoletja. Edino zibelke iz Bele krajine, ki jih deloma tudi uvrščamo med poslikane, sodijo v kasnejši čas, v prvo polovico 20. stoletja, in jih zato tudi posebej obravnavamo. Intarzija, ki se je ob tistem času predvsem na zahodu dokaj močno dotaknila skrinj in ostalega kmečkega pohištva, je šla skoraj popolnoma mimo zibelk. Edini primerek v EM,⁵⁴ z baročno angelsko glavo, izdelano v masi, pa bomo uvrstili med meščansko.

Zibelke z Gorenjskega. Poslikana zibel, kot si jo pod to oznako predstavljamo več ali manj določno, je doma na Gorenjskem z najmočnejšimi središči okoli Škofje Loke, Rateč in Kranjske gore, od koder tudi izhaja večji del zibelk iz zbirk EM v Ljubljani, kra-

⁵¹ Wörterbuch der deutschen Volkskunde, Stuttgart 1955, str. 887.

⁵² Albert Sič, Narodni okraski na orodju in pohištvu I, 1925, str. 2.

⁵³ Dr. F. Kos, Slovenska kmeška skrinja, Etnolog XIV, 1942, str. 65.

⁵⁴ Zibelka iz Mekinj, inv. št. 2705.

jeveno opredeljenih in domnevanih. Manjša, toda le posamezna prizadevanja poslikovanja z barvo se pojavijo tudi na posameznih primerkih iz Brd in na Cerkljanskem, vendar teh ne obravnavamo, ker niso splošna.

Prve zapise o izdelovalcih in poslikovalcih zibelk na Gorenjskem dobimo pri Siču, kjer omenja, da je bilo največ poslikanega pohištva napravljenega na Gorenjskem v Lipici pri Škofji Loki, kjer ga je slikala Ziherlova vulgo Štefanova rodbina, v Poljanah nad Škofjo Loko so ga slikali Šubici, v Polhovem Gradcu pa Riharji.⁵⁶ V Selški dolini pa je poslikoval zibelke, ki jih je prinašal star mizarški samouk, ljudski umetnik Tone Klemenčič-Plandar (6844—1927).⁵⁷ Na Cerkljanskem je izdeloval v začetku našega stoletja zibelke s skromno slikarijo mizar Kazinc. Umrl je leta 1905, z njim pa je zamrlo tudi poslikovanje zibk.

Medtem ko lahko določimo pri poslikanih skrinjah vsaj do neke mere manjši likovni razvoj, se nam to pri zibelkah skorajda ne posreči. Ljudje, ki so poslikovali zibelke na začetku ali na koncu stoletja, so uporabljali šablone; o tem ni dvoma. Kolikor pa so delali brez njih, so se držali šablonskega načina poslikovanja, standardne razporeditve ornamenta, barv in motivov. Kljub temu pa med razmeroma precej številnimi primerki nismo mogli določiti zibelk, ki naj bi jih bila izdelala ista roka. Nasprotno je med vsemi zibelkami neka podobnost, ki ponovno govori za posnemanje in šablono. Za vse poslikane zibelke je z redkimi izjemami značilno izdatno obrezovanje končnic, manj stranic in popolna oblikovna ustaljenost. Medtem ko se neposlikana zibelka, kot smo lahko opazili v predhodnih izvajanjih, tudi oblikovno razvija, se poslikana ne razvije v nobenem primeru. Ostane verna podoba meščanske baročne zibke in kot taka tudi izgine. Edina posebnost so plastično pribiti okviri na stranicah, ki jih tako razdele na več nepravilnih, toda simetričnih polj, kar je brez večjega lepotnega učinka (sl. I/2).

Pred poslikovanjem se je slikar omejil predvsem na okraševanje obeh končnic, sprednje in zadnje ter je obema skušal dati tudi neko motivno vsebino, medtem ko sta obe stranici vedno le okrasno pojmovani. Vendar poslikovanje le-teh ni vedno pravilo.

Tudi pri zibelkah se kompozicija ornamenta v vsakem primeru podreja ploskvi, ki ji je na razpolago.⁵⁷ Glede likovnega ali ornamentalnega razvoja se je pokazalo, da ga ni.

Glede na motiviko in ornamentiko, ki jo zibelke predočujejo, bi ločili naslednje skupine: najpogostnejše kombinacije so božjepotna Marija (Marija z Jezusom) in mora (sl. I/1, 2), dalje inicialki imena MRA in IHS, redkeje nastopata skupaj na isti zibelki rozeta z môro ali IHS.

⁵⁶ Albert Sič, o. c., str. 2.

⁵⁶ Andrej Pavlovec, Ljudski umetnik Tone Klemenčič-Plandar, Loški razgledi V, 1958, str. 151.

⁵⁷ Ista ugotovitev za skrinje v delu F. Kosa, o. c., na str. 64.

Sveta družina in môra sta upodobljeni enkrat, prav tako Jezušček in IHS⁵⁸. Letnica, naslikana na sprednji končnici, pa je skoraj običajna. V zbirkah EM je najstarejša letnica na zibelki 1817 z inv. št. 10611, najmlajša pa 1890.

Poleg omenjenih figuralnih motivov so na zibelkah naslikani le še izključno rastlinski, posamezno, v šopkih ali v bordurah (sl. I/1, 2). Vsi upodobljeni motivi pa so, čeprav povzeti po naravi, močno predelani in stilizirani. Zato je razumljivo, da najpogosteje, kar se dogaja v ljudski umetnosti nasploh, cvetlic oziroma njihovega porekla ne moremo natančno opredeliti, in jih zato le bolj splošno poimenujemo. Najobičajnejši okras so šopki vrtnic, marjetic, nageljčkov in tulipanov na sprednji stranici, po eden na vsaki strani božjepotne Marije in svete družine. Podoben šopek, vejica z listi ali cvetovi, je tudi večkrat na kotaču. Inicialki MRA, IHS in pentagram so navadno obdani s krogom, okoli katerega je venec iz rož ali listov. Stranice navadno niso okrašene ali pa so šopki cvetlic in listov naslikani v eni ali treh bordurah ali posameznih šopkih.

Od predmetov je upodobljena edinole vaza, navadno na sprednji končnici ali na kotaču, s šopkom vred.

Na osnovi datiranega gradiva lahko ugotovimo, da se motiv poslikovanja z romarsko Marijo upodablja največ od srede 19. stoletja naprej, kjer je ta upodobljena skoraj kot pravilo na vseh zibelkah iz druge polovice 19. stoletja. Za prvo polovico prejšnjega stoletja pa so značilni pentagram ter inicialki IHS in MRA. Inicialke, romarska Marija in pentagram imajo v vsakem primeru zaščitni pomen.

Glede kolorita moremo ugotoviti, da tudi slikarje zibelk odlikuje enako kot poslikovalce skrinj živahna barvna skala. Slikarji so uporabljali oljnate barve, najpogosteje modro, zeleno, rdečo, rumeno, rjavo in belo v svetlejših in temnejših odtenkih. Medtem ko so barve iz prve polovice 19. stoletja temnejše in bolj umazane, pa so barvni toni iz druge polovice svetli in čisti, kar gre vsaj deloma na račun patine.

Zibelke v Beli krajini. Kot smo že omenili, se je zibelka pojavila v Beli krajini precej pozno, okoli leta 1900, ko je vsaj deloma izpodrinila nečke. Belokranjske poslikane zibelke se po obliki nekoliko razlikujejo od opisanega tipa zibelke. Značilna zanje je oblika končnice s svojo sedlasto strešno formo, ki kaže na vplive z onstran Kolpe.

Do druge svetovne vojne so bile razširjene po Beli krajini predvsem tako imenovane kočevske zibke na pipce, ki sta jih zadnja leta pred vojno izdelovala Franc Mazelle in Franc Lužar iz Rajhenava oziroma Koprivnika. Zibka na pipce se je imenovala zato, ker je imela vse štiri ročice stružene v obliki otroškega noža-pipca (sl. I/4).

V Belokranjskem muzeju sta dve taki kočevski zibki na pipce (inv. št. 44 in 573). Dolžina zibk je 80 cm, širina 35, višina 30 in dolžina kotača 43 cm. Pipci na obeh zibkah so dolgi po 20 cm. Obe zibki sta iz

⁵⁸ Iz zbirk EM, s. n.

bukovega lesa. V dno prve zibke so izvrtane tri, v dno druge pa 6 lukenj. Prav tako so izvrtane luknje (po dve na vsaki strani) tudi ob gornjih robovih stranic, da so skozi potegnili trak, da ni otrok zlezal ali padel iz zibelke.

Kočevske zibelke so preprosto okrašene, predvsem z geometričnimi liki in linijami (trikotniki, romboidi, valovnice, črte), rastlinski ornamenti (venčki) ter predmetni liki (srce). Vsi okraski so izdelani ročno, precej šablonsko in navadno samo v dveh barvah: rdeči in zeleni oljnati.

Ljudsko izročilo pravi, da so se zibelke, namenjene deklicam ali dečkom, ločile že na zunaj, po ornamentu na kotaču. Zibke z dvema venčkoma so bile za deklice, na dva *cofka* pa za fantičke.⁵⁹

Po vzoru kočevskih zibk so izdelovali zibelke tudi domači mizarji ali kmečki mizarški samouki,⁶⁰ prav tako okrašene z geometričnimi in rastlinskimi stiliziranimi ornamentami v rdeči in temnozeleni oljnati barvi.

Na osnovi gornjega je mogoče ugotoviti, da so belokranjske zibelke le skromen odsev gorenjskih poslikanih zibelk in so brez vsake povezanosti z obilno in pestro slikarjijo ter ostajajo na stopnji neposvojenega importa (Kočevski Nemci, od tod: kočevske zibelke) ali pa posnemanja in medsebojnega ornamentalnega vpliva s Hrvaško.

Mesto zibke v hiši, oprema in način prenašanja. Iz zapiskov moremo ugotoviti, da je mesto zibke po raznih pokrajinah razmeroma precej različno, vsekakor pa ima po drugi strani postavitev povsod isti cilj; biti čim bliže pri roki materi na zavarovanem in toplem mestu. Gorenjci imajo svoje zibelke v hiši pri postelji ali pozimi pri peči, v okolici Kranjske gore pa na posebni klopi za to, *zibávanca* ali *prunka* imenovani. Štajerci in Prekmurci jo postavijo ponoči na klop pri peči, sicer pa stoji v hiši ali v kuhinji. Dolenjci so postavljali zibelke na tla ob postelji v kamri. Podnevi so na Vipavskem postavili zibelko pod posteljo, če ni bilo otroka v njej, pozimi pa je stala ob ognjišču. Na Cerkljanskem so jo imeli na tleh v hiši pri peči, v Brdih pa na tleh pri ognjišču. V Brkinih je stala podnevi na klopci na ognjišču, ponoči pa na posebni široki klopi ali na skrinji v kamri.

Nekajkrat omenja njeno postavitev bolj na splošno tudi ljudska pesem. Tako stoji v koroški pesmi zibka na *sred jipse*,⁶¹ v primorski pa v *kambri*.⁶²

⁵⁹ V dobi Avstrije so take zibke veljale 1 goldinar, v prejšnji Jugoslaviji pa so jih prodajali po 30 do 35 dinarjev. Te zibke so sprva kupovali v Metliki tudi Belokranjci, zadnje desetletje pred drugo svetovno vojno pa skoraj izključno Hrvatice z onstran Kolpe.

⁶⁰ Tako zibko je naredil Jože Pešelj iz Jelenje vasi pri Starem trgu leta 1923 in jo tudi poslikal. Zibka je iz bukovega lesa in ima za pretikanje traku luknjice.

⁶¹ K. Štrekelj, o. c., št. 523.

⁶² Idem, št. 2312.

Hiše z večjim številom otrok so imele 2 do 4 zibelke, ko so otroci odrasli, pa so jih zanesli na podstrešje.

Kar vsa poročila so si edina v tem, da so v zibelko dali na dno slamo ali ličkanje, čez pa kakšne cunjje. Otroka so pokrili z odejico in prevezali s trakom, ki so ga pritrdili na lesene gumbje ob robu stranic.

Tako kot nekdam v nečkah so pozneje tudi v zibelkah nosili otroke h krstu. Po Gorenjskem, kot omenja Boris Orel, so nosili novorojenca h krstu v majhni, lepo pisani krstni zibelki, ki je bila skupna last vseh vaščanov. Tako skupno zibko, do katere je imela pravico vsaka hiša v vasi, so še pred nedavnim poznali Bohinjci (Stara Fužina).⁶³

Prav tako ima že tudi Hacquet v omenjeni knjigi naslikano ženo, ki nese zibelko na glavi.⁶⁴

Tudi štajerska varianta pesmi Po ravnem polju Marija gre,⁶⁵ omenja v pesmi, da nese na glavi ziboko.

Da so pri večjih razdaljah pritrdili zibko tudi na tovorno živinče, poje pesem iz Poljan od Kolpe, kot sledi:⁶⁶

na vrancu je sedelce,
na sedelci zibelka,
u zibeli detece,
na detetu srebrn pas.

Zavarovanje otroka v zibelki. Vera, da so otroci izpostavljeni nekaterim boleznim, ki jih povzročajo zli duhovi ali hudoben človek, je bila nekdam med našim ljudstvom zelo razširjena in je ponekod še danes, čeprav ne tako očitno. Zato so skušali otroka v zibki zavarovati z raznimi znamenji, rastlinskimi sredstvi in predmeti, ki so jih risali ali polagali v zibelko.

Po verovanju ljudi je môra mučila otroke kar po vsej Sloveniji, kolikor sem mogla dognati z lastnimi raziskovanji. Ta je »hodila sesat« ali »peštat« že prav majhne ali pa tudi nekoliko večje otroke. Splošno znano obrambno sredstvo proti môri je bil pentagram ali peterokraka zvezda, ki jo je navadno že slikar narisal na sprednjo ali zadnjo končnico. Na neposlikane zibke so domačini narisali môro s kredo. To znamenje v raznih krajih različno poimenujejo, in s tem tudi bolezni. Najbolj razširjen izraz je *môra*, na Kobarškem, v Trenti in na Cerkljanskem ji pravijo *trantamora*, *trutamora*, *kračja* ali *sračja noga*, v Beli krajini *norina taca*, v Bohinju pa *morna* ali *morska taca*.

Na Cerkljanskem so dajali otrokom v zibel grah, če jih je môra sesala, navadno liho število, pet ali sedem. Z istim namenom so pretikali otroke čez obroč. Morda je temu rabil obroč, ki ga imajo vse cerkljanske zibelke, čeprav seveda ne smemo prezreti praktičnega na-

⁶³ Boris Orel, o. c., str. 270–271.

⁶⁴ Glej opombo pod št. 42.

⁶⁵ K. Strekelj, o. c., št. 4854.

⁶⁶ Idem, št. 1716.

mena, ki ga je imel, to je za obešanje pregrinjala proti svetlobi in muham. Ponekod dajejo v zibel rogoviličasto korenino.⁶⁷

Od predmetov uporabljajo na Cerkljanskem odprte škarje proti môri, ki jih denejo pod blazinico, da se môra prestriže ali nanje obesi. Na Gorenjskem (Dovje, Mojstrana) devljejo matere v zibel na dno majhne ploščate kamenčke, ki morajo biti preluknjani, da s tem obvarujejo dojenčke môre in drugih zlih duhov. Na Koroškem preganjajo môro tudi tako, da nastavijo pod zglavje ogledalo.⁶⁸

Na Kobanskem dajejo še danes v nečke ali zibke česen pod otrokovo zglavje, da ga obvarujejo pred vsemi slabimi duhovi.

Pred nespečnostjo pa zavarujejo na Kobariškem otroka z luninim perjem, ki ga prav tako položé v zibko.

Zaključek

Kot smo omenili že na začetku, priprave za ležanje in prenašanje otrok do danes niso bile obdelane. Zaradi pomanjkanja gradiva in zapiskov smo se morali tu omejiti le bolj na pregled kot na sistematično obdelavo. Vsekakor bomo zaključili: za ležanje in prenašanje otrok so prvotno po vsej Sloveniji uporabljali kadunje-nečke, kot so se nam še najdalj ohranile na Štajerskem, v Prekmurju in v Beli krajini. Konec 18. stoletja začne nadomeščati otroško korito zibelka in ga v 19. stoletju na Gorenjskem in deloma na Dolenjskem popolnoma izpodrine. V drugi polovici 19. stoletja zaidejo zibelke tudi na Štajersko in v Prekmurje ter konec stoletja v Belo krajino. Prva desetletja našega stoletja pa začne zibelko nadomeščati otroški voziček, domač ali kupljen izdelek.

Oblikovno se je zibelka razvila iz nečk, katerim je bila dodana nihalna ploskev. To preprosto obliko zibelke pa je »poplemenitila« meščanska zibelka, katere forme pa naš kmet ni slepo prevzel, ampak jo je primerno posvojil in ji dal s svojo slikarijo na krasilnih zibelkah pečat lastnega umetniškega čustvovanja.

⁶⁷ Boris Orel, o. c., str. 268.

⁶⁸ Idem, str. 268.

Summary

THE CRADLE IN SLOVENIA

The study of cradles and appliances for the children's lying in and their being carried around was not taken into great consideration with us although this had been a noteworthy item of rustic furniture a short while ago. At any rate, however, the cradle in Slovenia is worth being particularly talked over not only as an item of furniture inventory, but also as an ever so frequently appearing symbol for birth announcement in the former social life. Because of want of material from some provinces, we restricted ourselves to a short amount rather than to a systematical treatment or discussion while feeling conscious of the urgent necessity to research yet many a province for giving detailed descriptions and local definitions as to the spreading of single forms.

The fundamental subject of this article are cradles and children's mould-hutches from the Ethnographical Museum at Ljubljana, from the Provincial Museum at Maribor, and from the White Carniolian Museum at Metlika. Moreover, data and illustrated material from field researchings undertaken by Ethnographical Museum, further archives of probate, registers and archives, inasmuch they have been published, and remarks in national songs as well as partly illustrated material, taken from votive images and bee-hive endboards.

Thus, we stated that mould-hutches were formerly used all over the country of Slovenia for children to be lying in and to be carried around, especially on occasion of baptism, namely such ones as people can see in good state of repair in the South-East of Slovenia. Towards the end of the 18-century, the cradle is substituting the children's mould-hutch, completely ousted in West Slovenia and partly in Dolenjska (Low Carniola) in the 19-century. In the second half-century, the cradle is finding its way also to Styria and to Prekmurje (East Slovenia). In the first decades of our century, the cradle gives way to the perambulator or pram, a domestic or bought article of production.

As to its shape, the cradle is nothing but an improved and completed form of the hutches to which a rocking-board was added. This primitive form of cradle, however, was ennobled and refined by the civil-like cradle, the form of which was not bindly taken over or accepted by our peasant or countryman, but he took possession of it and, by means of his paintings in an alpine room on decorative cradles, he set the seal of his own artistic feelings to it.

KMEČKO POHIŠTVO V PODRAVJU IN POMURJU

Franjo Baš

Pohišstvo je vsa premična oprema, ki izpopolnjuje stanovanjske prostore z namenom, da omogoča v njih človeku stalno prebivanje. Pohišstvo zajema tako vse priprave in naprave za pripravljanje in uživanje hrane, prenočevanje, počitek in razvedrilo in pa shrambe za obleko. Stanovanjska stavba varuje stanovalca pred vremenskimi nevspečnostmi in mu zagotavlja potrebno toploto, pohišstvo pa mu omogoča vsa opravila, ki jih terja bivanje in življenje v notranjosti stavbe. Zaradi tega pomeni pohišstvo podobo človekovega družbenega vzpona, gospodarske in kulturne ravni, in s tem predmet kulture, ki se zrcali v okolju, kjer biva, s smotrom, ki mu rabi, in s tehniko, ki ga ustvarja. Okolje pohišstva je enako hiši ali stanovanju, s katerim tvori pohišstvo ubrano celoto in kateremu rabi; smoter je podrejen posebnim namenom, za katere je posamezni kos pohišstva določen, medtem ko je tehnika način proizvodnje, ki je pohišstvo oblikovala.

Viri za proučevanje ljudskega kmečkega pohišstva v Podravju in Pomurju so zlasti konservativna stalna bivališča, ki jih predočujejo ali so predočevala do polpreteklosti dimnice v hribih nad Dravo, Mislinjo in Mežo na zahodu in pa hiše z odprtim ognjiščem v goricah na vzhodu od Maribora. Glede tehniške in kulturne izvornosti dimnice jo moremo vzeti za primer ljudskega bivališča pred prosvetljenstvom zlasti na zahodu od Maribora, medtem ko omogoča podoben pogled v preteklost stanovanja na vzhodu od Maribora stanovanjska hiša z odprtim ognjiščem, ki se je do zadnjega časa ohranila v Halozah, v goričanskem Pomurju in med porabskimi Slovenci. Viroslovna vrednost dimnice¹ in hiše z odprtim ognjiščem je v njuni razvojni statičnosti, ki je ohranila podobo stanovanja in stanovanjske opreme do zgodnjega srednjega veka nazaj, s tem pa tudi pohišstva. Bolj redko kot so znane konservativne oblike stanovanjske opreme iz dimnice in hiše z odprtim ognjiščem so omembe pohišstva, zlasti z njegovo nadrobno posamično opredelitvijo v narodni pesmi iz Podravja in Pomurja. Tako narodna pesem n. pr. v zbirkah Stanka Vraza pohišstvo rada idealizira, ko ga omejuje zlasti na podobe iz mest ali gradov. Važni viri za ljudsko pohišstvo bi mogli biti zapuščinski zapisniki v arhivih, ki pa jih zaradi

¹ Geramb V., Die Kulturgeschichte der Rauchstube. Wörter und Sachen. IX, Heidelberg 1924. — Die geographische Verbreitung der ostalpinen Rauchstuben. Wiener Zeitschrift f. Volkskunde, Wien 1925.

njihovega slučajnostnega in nepopolnega razvida ne moremo upoštevati, dokler jih ne poznamo v ustrezni popolnosti; podobno je tudi s pohištvom pri likovnih umetninah. Tako nam ostane vzporedno z dimnico in hišo z odprtim ognjiščem in pa deloma z narodno pesmijo iz Podravja in Pomurja najvažnejši vir za obliko ljudskega pohištva v Podravju in Pomurju zbirka v Pokrajinskem muzeju v Mariboru in kot njeno dopolnilo muzejska zbirka v Murski Soboti. Prva je zrastle zlasti v letih 1931 do 1938, druga po osvoboditvi 1945; prva obsega pohištvo iz vsega Pomurja in Podravja od Velikih Dolenc na vzhodu do Leš na zahodu in od Remšnika na severu do Haloz na jugu, druga pa iz vzhodnega Pomurja, torej zlasti z območja nekdanje hiše z odprtim ognjiščem. Mariborska zbirka obsega tudi primerjalno fevdalno pohištvo nazaj do 16. stoletja, medtem ko je murskosoboška novejša, zlasti iz 19. stoletja.

Primerjava kmečkega pohištva v znanih dimnicah ali hišah z odprtim ognjiščem s pohištvom v obeh imenovanih muzejskih zbirkah kaže, da je pohištvo v mariborskem muzeju izraz zgodovinskega razvoja stanovanjske hiše in stanovanja, da je z izjemo mize in skrinje mlajše od dimniškega in v hiši z odprtim ognjiščem in da se približuje našim sedanjim oblikam.

Izročilo kmečkega pohištva iz preteklosti, se pravi iz časa dimnice in hiše z odprtim ognjiščem, so nam ohranili v svojih spisih zlasti Prežihov Voranc, Avgust Pavel in Jan. Csaplovics.

Prežihov Voranc² je z Vohnečo domačijo nad Ravnami na Koroškem poročal tudi o dimniškem okolju in dimniškem pohištvu...

Prednjo, pročelno stran hiše je tvorila podolgovata lopa, ki je segala od enega konca hiše do drugega, in je potemtakem merila morda kakih deset klafter ali še več. V to vežo so vodila le ena sama široka vrata, ki pa niso bila v sredi, ampak pomaknjena nekoliko na levo stran. Razen vrat pa je bilo izrezano v leseno steno še dvoje majhnih za ped velikih odprtin; ena taka odprtina levo od vhoda, druga pa na desno od vhoda. Če si se spravil čez visoki prag v vežo, si moral ali biti že zelo vajen, da si našel vhod dalje v notranje prostore te hiše, ali pa si moral imeti že mačje oči, da si se znašel, zakaj cela veža je bila do zadnjega kotička nabita z razno ropotijo, ki se na kmetih potrebuje, in z ropotijo, ki se na kmetih ne potrebuje več, pa se zato nekam odlaga. Ko si se torej navadil teme, ki je v veži noč in dan vladala, si videl, da vodijo iz nje tri vrata v notranje prostore hiše. Najbolj široka gaz je vodila do vrat na skrajni levi strani. Do vrat na sredini in do onih na skrajni desni strani veže gazi niso bile tako široke, kar je dopovedovalo, da se ta dva vhoda ne uporabljata tako često kakor prva vrata na levi strani, ki so vodila v glavni stanovanjski prostor, to je v dimnico. Kadar si stopil v dimnico, si moral noge neverjetno visoko dvigniti, da si prišel čez visoki prag. V tej dimnici, ki je zavzemala celo levo krilo velike Vohneče hiše, se je živelo skoraj vse življenje velike kmečke družine s kakimi šestimi posli.

Druga, ali srednja vrata, so iz veže vodila v osrednji prostor hiše, ki ni bil ne za stanovanjsko sobo ne za shrambo, ampak nekako vse skupaj. V tem prostoru je moralo biti tudi neko ognjišče, zakaj tukaj je gospodar kahal

² Prežihov V., Skrivna bralnica, Koroški fužinar II, 1952, str. 27 i. d.

in čobril svoje coprnije za živino in za ljudi, da je smrdelo pol ure daleč. Tudi se ni zlepa zgodilo, da bi kak človek, razen gospodarja, stopil skozi ta vrata, zato so se ga ljudje resnično bali.

Tretja vrata na desni strani so vodila v tako imenovano »novo hišo«, v sobo, ki je zavzemala celo desno krilo stavbe. Že ime je izdajalo, da je prvotno bivališče bila le dimnica in pa preddvor poleg nje, ta prostor pa je nastal pozneje, ko so za to nastopile gospodarske potrebe pri hiši. Ta soba je služila gospodarjem za bivališče, za spalnico, za shrambo važnejših stvari. V tej sobi so se rodili otroci in so umirali gospodarji že par sto let zaporedoma. Okna te sobe so bila za spoznanje večja kakor v drugih prostorih, toda bila so zelo močno prekrizana z železjem.

Vsak prostor je imel torej svoja posebna vrata v vežo, ki je bila zgrajena iz debelih, tesanih brun, tako da so bili notranji stanovanjski prostori dobro zavarovani pred mrazom in pred vročino. Cela stavba je bila od stoletnega dima popolnoma zakajena in po tramovju je vse gori do vrha podstrešja ležalo za ped debelo saj. Zato pa se les ni kvaril in je bil kljub starosti še kot železo. Iz lope so v desnem kotu vodile stopnice na podstrešje, pod njimi pa so druge stopnice vodile v klet, ki je bila pod »novo hišo«.

Medtem ko je hiša zavzemala celo južno stran velikega dvorišča, je hlev zavzemal njegovo severno stran... Tretja, zahodna stran... dvorišča je bila zadelana s kaščo, ki pa je bila s svojim zadnjim koncem že potisnjena v breg, kateri se je tam začel vzpenjati proti vrhu Brdin. Kašča je bila visoka stavba, ki je imela v pritličju klet za sadjevec, v prvem nadstropju je bilo stanovanje za prevžitkarje, za stanovanjem je bila prostorna stiskalnica, a šele nad stanovanjem je bila prava kašča, to je shramba za žito, za suho mesnino, za suho sadje in za praznično obleko cele družine, razen gospodarjev... V enem kotu (dimnice) je velika javorjeva miza, za katero bi lahko jedlo tudi do dvajset ljudi, če bi bilo treba. Kakor so bile stene v dimnici strašno črne, tako je bila miza v kotu čudno bela. Ob eni mizni nogi je viselo omelo, s katerim se je miza sproti čistila. Na črni steni za mizo prav na mestu, kjer je sedela velika dekla, je visel lepo izdelan črn žličnik, ki je bil poln žlic, ki so bile večinoma lesene. Klopi okrog mize so bile tudi bele, a bile so nenavadno široke in ena klop se je vlekla ob beli steni do drugega konca dimnice, kjer je bila peč. Poleg velike mize v kotu je bila levo od nje še ena podolgovata miza, ki je bila pokrita in podobna kadunji za mešanje kruha. Vendar to ni bila kadunja, ampak pohištvo, ki se je ponoči spremenilo v posteljo velike dekle, če se je snel pokrov. Dalje na levo je stala ob steni še ena nizka postelja, iz katere je gledala slama. Vsi trije kosi pohištva, miza v kotu, pokrita kadunja poleg nje in postelja za njo še niso dosegle kota dimnice.

Tisto steno za dimnico, ki se je tiščala sosednjega prostora, so v celi dolžini zavzemala ognjišča. V kotu, za vrati dimnice, je bil ogromen, obzidan svinjski kotel, ki je držal najmanj tri sto litrov in ki je noč in dan vrel... Med kotlom in pravim ognjiščem, ki se je imenoval na kratko: zid, je bilo za tri korake prostora. Zid je bil velikanski štirioglat, zidan podstavek, ki je imel v premeru gotovo celo klaftro. Samo ognjišče je bilo v sredini, kjer je bila v plitvi, od stoletnega ognja vžgani vdolbini pepelnica, kjer se je hranil večni ogenj... Stena za ognjiščem je bila zazidana in je bila založena z raznimi lonci in trinožniki ter drugo ropotijo, tam pa, kjer je zid segal v dimnico, je služil za klop, na katero so sedale ženske. Na steni za zidom je bil tudi velik sklednik, kamor so prišle vse skledne in sploh vsa glinasta posoda, kar je je bilo pri hiši...

Celo zadnjo desno stran dimnice in ozadje ognjišča je zavzemala krušna peč, v kateri se je lahko speklo nad dvajset hlebov kruha hkrati, in še kaka rinja jegličev zraven. Osteje v peč so vodile iz zidu, vendar je bila ta odprtina tako velika, da je lahko zlezal človek v peč, kar je bilo potrebno, ker se je skoraj po vsaki peki kruha nekaj tam sušilo, kar je bilo družini

v korist... Na peči je bilo nekako javno ležišče, ki je služilo tudi beračem in drugim popotnikom, razen tega pa še kakemu poslu, ki je imel tam stalno bivališče... Vzporedno z osrednjim tramom na njegovih obeh straneh so čez ves strop tekle gliste, to je naprava, kjer so se sušile drva, treske, doge in druge stvari. Dve dolgi ranti sta bili pritrjeni k stropu, na kateri so se te reči polagale. Če še povemo, da je bil v kotu za mizo velik križ, ki pa je bil tako črn in sajast, da je bilo težko ločiti, če je Kristus na ta križ prabit ali ne, potem smo v glavnem popisali notranjost Vohneče dimnice, ki je bila podobna vsem takratnim dimnicam naše dežele... le da je bila ta izredno velika. Tega menda ni treba posebej omenjati, da v dimnici ni bilo nobenega poda, ampak od ilovice zbita tla, ki so se stoletja mešala s sajami in so bila zatorej tako trdna kakor cement ter so se dala tudi pomivati, kar pa se je zgodilo le enkrat na leto.

Prej smo še pozabili povedati, da je bilo v dimnici dolgo svinjsko korito, ki se je vlekelo od vrat do levega kota. Sedaj je grofica (velika dekla) odnesla stolčeno zmes v korito, potem je šla še enkrat po peso in napravila še enkrat isto stvar, medtem je dalje jedla kruh. Ko je bila s peso gotova, je napolnila vedro s kuhanimi plevami, ki so bile v velikem škafu poleg kotla že pripravljene. Tri polna vedra je nanosila v korito in jih z roko zmešala s peso, ki je bila tam, nato je nalila v korito še dva ali tri vedra tople vode in vse to zmešala v tekočo žlobudro. Nato je izginila skozi vrata, ki jih je pustila le priprta. Toda že čez dve, tri minute so se na dvorišču začele dreti svinje, kmalu nato so se vrata v dimnico odprla s tako silo, da jih je skoraj vrglo iz tečajev, in v dimnico se je vsulo kakih deset svinj, majhnih in velikih, ki so se takoj postavile na glavo v korito in začele žreti... Pri Vohnetu so svinje hodile trikrat na dan iz hleva v dimnico žret. Zato jih ni bilo treba krmiti v hlevu, ki je bil precej oddaljen, in dekli grofici ni bilo treba nositi težkih vedrov do svinjakov...

Vohneča dimnica je bila hkrati jedilnica za ljudi (z mizo), spalnica za ženske posle (s krušno kadunjo, pečko in klopmi), kuhinja (z zidom oziroma ognjiščem in svinjskim kotlom), delavnica (vedra za pomije) in krmilnica za svinje (s koritom). Sožitje ljudi in živali, ki ga poznamo tudi iz kurnikov pod zidom s Kobanskega, najrazličnejši vsakdanji opravki in pa mračnost ali zakajenost celotnega prostora, ki ga je razsvetljeval stvarno le ogenj s pepelnice na ognjišču, so ustvarili okolje, ki mu je ustrezalo tudi pohištvo s svojo poudarjeno smotrnostjo kot orodje, tesarsko oblikovane klopi, krušna kadunja kot postelja, zidano ognjišče in pa bela miza.

Dimniško, svojemu okolju ustrezajoče pohištvo je danes najbolj nazorno zbrano v dimnici Delavskega muzeja na Ravnah, medtem ko ga v Mariboru predočuje obnovljeni zid z zbirko kuhinjskih potrebščin od sklednika do burkel. Dim in mrak sta nasprotovala vsaki krasilnosti, razen pri mizi in klopi, ki jih je brusilo vsakodnevno sedenje, tako pa tudi nabožni, saj so rezbanega boga v kotu kmalu prekrile saje. Okolje dimnice ni dopuščalo v preteklosti krasilnih oblik pohištva; to se je moglo razviti šele z nastajanjem in razvojem gospodarjeve nove ali boljše hiše z osrednjim kosom v kahlasti peči, ki si je konec 18. stoletja utrdila tudi vstop v kašto, se pravi v stanovanje gospodarja na preužitku. Tako je pohištvo dimnice obstajalo iz zidu z ognjiščem v enem in mizo v drugem kotu, iz tesarskih klopi ob zidu in ob stenah, glist za sušenje drv in tresk, sklednikov in polic za ku-

hinjsko in jedilno posodje, košev in pletarjev za kuhinjske potrebščine, svinjskega kotla in svinjskega korita, kurnika v pečiči pod zidom celo leto, pozimi pa še iz kolovratov in včasih tudi iz statev. Torej pohištvo, ki ne rabi samo človeku, marveč tudi živali in pa, ki ga stanovalec potrebuje za živali. Skrinje in omare, ki so prišle v mariborski muzej iz dimniškega okolja, izvirajo vse iz novih hiš ali pa iz preužitkarskih hišic na kaščah.

Z Vohnečo dimnico Prežihovega Voranca na Brdinju se v tlorisu in smotrnosti sklada slovenska hiša, ki jo je na Spodnjem Koroškem opisal G. Graber.³

Zadnje nadrobnosti o notranjosti porabske kmečke hiše je med obema vojnama prispeval, zlasti po podatkih Štefana Anderka v Slovenski vesi in Nanice v Števanovcih, Avgust Pavel,⁴ ki je tako postavil vzporedje hiše z odprtim ognjiščem z alpsko dimnico Prežihovega Voranca:

Ognjišče... je središče kuhinje in zaeno nje najsvetlejši prostor. Svetlobo dobiva skozi odprta vrata in skozi okence pri vratih. Dolžina mu je približno $1\frac{3}{4}$ m, širina približno 70 cm. Proti steni sobe, ki se nahaja desno, se ognjišče nekoliko razširi in v tem kotu se nahaja prostor za vsakdanje nalaganje ognja, ki ga označuje vdolbina... s pepelom, ugaslim ogljem, z železnim stojalom za piskre in s piskri, v pepel postavljenimi. Ob njem je vidna na steni polkrožna vdolbina, ki služi za kurjenje peči v sobi, katera je postavljena z one strani k steni, ker v hišah z odprtimi ognjišči nalagajo ogenj le v kuhinji in razgrevajo sobe le iz kuhinje. Sobna, ilovnata peč je na mnogih krajih obenem krušna peč. Ognjišče ima pred izbočeno stranjo približno 70 cm globoko, 20×50 cm veliko odprtino v bližini tal... kamor sipajo ogenj z ognjišča in iz peči, da se ohladi, preden ga odnesejo... Oblika peči je različna. Najenostavnejša je četverokotnik, zgneten brez vsake stilizacije iz gline; na njej se stiskajo omela, smeti, loparji in ostalo kuhinjsko orodje... Pri Anderkojevih... stena ognjišča steče... do oboka, v bližini katerega prelomi monotonost ravne stene majhen podolgovat napušč, ki se lahko rabi za polico. Pod njim na levi je vdolbina za možnar... čelna stena ognjišča se proti oboku vedno bolj sloči in se z dokaj širokim obokom... nagiba nad ognjišče; ta obok se končuje na tej strani ognjišča v steni, ki zadržuje dim, in je zidana od zgoraj navzdol v dolžini cele kuhinje... Obok in stena, ki pridržuje dim, sta debelo namazana s sajami in precej varujeta sprednji del kuhinje pred dimom in sajami. Na dim zadržujočo steno, ki sega približno $\frac{3}{4}$ m z oboka, je pritrjena s strani okna široka lesena polica za skleda in ostale kuhinjske potrebščine. Onstran oboka nad pečjo je velik temen prostor v vsej širini peči za večjo kuhinjsko in ognjiščno orodje, v kotu zadnje stene pa razen tega še približno $30 \times 60 \times 20$ cm velika štirioglasta vdolbina za piskre in druge stvari...

V kotu med pečjo in zadnjo steno se razprostira velika kuhinjska miza... obložena s skledami, piskri itd. V predalu so namizni prti in druge priprave. Levo od vhoda se razteza v sosedstvu v kot postavljenih ometi (= smeti), sekir in drugega orodja podolgovata pisana lada... poslikana s tulipani... Ob njej so v kotu leve stranske stene vrata v sosednji prostor, ki služi za shrambo živil in žita ali... za drugo sobo. V bližini sredine te stene se stiska

³ Graber G., Volksleben in Kärnten, Graz 1941, str. 88 i. d.

⁴ Pavel A., Odprta ognjišča v kuhinjah rabskih Slovencev, Etnolog IV, 1951, str. 129 i. d.

nizko stransko ognjišče, komaj 80 cm dolgo, 60 do 70 cm široko in visoko. Tukaj kuha morebitni stanovalec druge sobe, tukaj kuhajo, če je veliko ognjišče prepolno, prašičem in živini... Ker posebne shrambe ni, je ves drobiž v kuhinji: na mizi, v miznici, v pisani ladi, na vrhu peči, na oknih, na policah, v vdolbinah, pod mizo in deloma shranjen v sobi ter v kamri...

Z navedbo o legi posameznih predmetov v kuhinji in v sobi je Pavel nazorno pokazal, da je zgodovinska kuhinja z odprtim ognjiščem tudi prostor za prvo pohištvo in njegovo izhodišče, od koder se je začelo opredeljevati za posamezne nove prostore hiše z njihovimi občasnimi smotri, in pa v pohištvene naprave za predmete, ki so se v razvoju hiše porajali. Zgodnjo kulturno raven kuhinje z nastajanjem pohištva v njej, ki ga v mariborskem muzeju predočujejo male skrinje, se pravi poslikane lade in pa tesarske, zlasti strešne skrinje, nam je A. Pavel ohranil od Janeza Rakerja v Andovcih, kjer je zavzemalo polovico majhne kuhinje primitivno ognjišče, drugo polovico pa so polnila drva in veje za kurjenje, košare, sekire itd. Prav tu je tudi stalo vzdolž stene nekaj iz vej in kolov zabitih klopi, na katerih je prenočevala perutnina, tako da je kuhinja bila tudi kurnik in drvarnica. Podobno je A. Pavel ugotovil pri Francu Mešiču vzdolž proste stene dva približno 10 cm široka trama, drugega ob drugem, precej visoko pod stropom za drva sušiti, v enem kotu pa je bilo zabitih v tla kakih deset kolov za sušenje piskrov. Se pravi, koli za sušenje piskrov, posodniki, ki jih še danes najdemo po vsem Pomurju za sušenje posode za mleko zunaj hiš, so se preselili iz zunanosti hiše v njeno notranost, kjer so postali izhodišče za nastanek sklednikov iz polic za posodo.

Navzlic zelo podobnemu okolju v hiši z odprtim ognjiščem in pa v dimnici, ki sta obe namenjeni prebivanju ljudi in živali in ki sta obe s svojim prostorom bili tudi shrambi in tako nadomeščali pohištvo, pa opazimo ob osamosvojevanju posameznih kosov pohištva za določeni namen razliko zlasti v krasilnosti opreme, s katero se je pojavljalo iz začetnega kulturnega in gospodarskega okolja naše smotrno opredeljeno pohištvo. V dimnici so gospodinje redno čistile mizo (sl. II zgoraj) in jo držale svetlo pod rezbanim bogom, ki so ga v kotu nad mizo in stikaljščem klopi polagoma pokrile saje. V hiši z odprtim ognjiščem pa so porabske in pomurske gospodinje mazale ognjišče, čelno stran ognjišča in bližino vrat do kapi v širini pol do enega metra dnevno z zmesjo ilovice in vode, tako da pobeljeno zunanjo steno že od zunaj izdaja ilovnata rumena barva. Samostojen pohištveni krasilni predmet, ki se očitno razlikuje od mize v dimnici, pa je v hiši z odprtim ognjiščem pisana, se pravi poslikana lada, kot jih vidimo v mariborskem muzeju v malih, zlasti rdeče, modro, rumeno in zeleno poslikanih skrinjah. Bela miza v alpski dimnici, poslikana skrinjica v nižinski hiši z odprtim ognjiščem, peč in sklednik pa v obeh vrstah naših zgodovinskih stanovanjskih hiš so v njuni opremi prve sestavine, ki so se izločile s svojo krasilnostjo in določeno smotrnostjo iz kuhinjskega in shrambenega prostora v sestav samostojnega pohištva.

Mariborske muzejske skrinje in mize so iz 18. in prve polovice oziroma sredine 19. stoletja, tako da nam ne morejo dati odgovora na vprašanje, kdaj je v Podravju in Pomurju prišlo do osamosvojitve pohištva za posebna shranila, ločeno od stanovanjskega prostora kot shrambe za vse človekove potrebščine. Zaradi tega se moramo opreti na J. Csaplovicsa, ki nam je zapustil podobo pomurskega kmečkega stanovanja⁵ iz začetka 19. stoletja, da jo moremo primerjati s Prežihovim opisom alpske dimnice in Pavloyim porabskoslovske hiše z odprtim ognjiščem v prvih desetletjih 20. stoletja.

Csaplovics sicer še ne loči jasno Hrvatov in Slovencev na Ogrskem, marveč jih deli v gornje Hrvate med Kisekom in Bratislavo in pa v spodnje med Kisekom in Muro, kamor je tako vključil tudi porabske in prekmurske Slovence. Po Csaplovicsu, ki mu je posredoval gradivo ravenski Slovenec Jožef Košič, so bile kmečke hiše med Kisekom in Muro navadno postavljene iz slabo tesanega ali tudi netesanega lesa ali pa pletene iz vejevja in pogosto niso bile zunaj niti z ilovico ometane. Okna in vrata so bila majhna, kuhinje so bile brez dimnika in malo ognjišče je stalo v sobi pred ostenjama krušne peči. Stanovanjska soba je imela slabo peč, revne postelje, nekaj skrinj in slabo mizo v kotu, kjer sta se stikali klopi, se pravi dve deski na drevesnih tnalih. Na sobni steni je viselo nekaj slik in vrčev, kmečki jopič ali kaka druga kmečka obleka. Kuhinjam so pravili črna hiša in sobam bela hiša. V kuhinji so pozimi predli pri ognju in opravljali druga dela, v sobah pa so svetili namesto s svečami z lesenimi treskami. Ubožnejši pa niso imeli niti sob, temveč so se morali zadovoljiti le s kuhinjami.

V nadrobnejšem opisu stanovanja nas Csaplovics spremlja po notranjosti zlasti goričanske hiše, ki je imela ob vhodu vežo (preklit = priklet) in stanovanjsko sobo na desni; vrata v kamro so vidna na levi ob svetlobi, ki se prikrade skozi luknjo, ki je napravljena zraven vrat in veže. V veži stojijo in ležijo razne priprave za peko kruha, za napravljanje drv, posode, živila, sodi in včasih tudi kaka postelja. Stanovanjske sobe so dolge in široke, a nizke in navadno tako temne, da morejo stanovalci navzlic trem ali štirim malim oknom tudi v bližini peči pri svetlem dnevu drug drugega komaj videti. Steklена okna najdemo le pri naprednejših in premožnejših gospodarjih, a se pri starejših še zapirajo z lesenimi oknicami na smuk namesto s steklenimi. Pa tudi če bi bile sobe bolj svetle, bi v njih razen obsežne praznine mogli le malo videti, namreč posamezne črne lonce, 2 do 3 prav velike sklede, 2 do 3 vrče za vodo in eno ali največ dve obrabljeni, umazani postelji brez zglavnika, ki so pokrite z dokaj nesnažnim lanenim prtjem ali z grobo sukнено odejo.

V kotu stanovanjske sobe stoji grobo otesana miza z dvema izredno debelimi klopmi ob stenah. To je vse pohištvo, ker stol tega imena sodi

⁵ Csaplovics J., Croaten und Wenden in Ungarn. Pressburg 1829, str. 11, 25, 60 i. d. Prim. istega pisatelja Tudományos Gyűjtemény V, 1828, str. 33 i. d., prevod v Etnologu V, 1931, str. 142 i. d.

pri goričanskih Slovencih že med razkošne predmete. V tako opremljeni sobi stoji tudi velika podolžna, štiriogлата, zgoraj ravna peč z ognjiščem (prim. sl. II sredina) spredaj; okoli peči so debele klopi, kjer spijo pozimi fantje. Na tej peči in pred njo pečejo in kuhajo. Zaradi tega in pa ker svetijo stanovalci namesto s svečami z lesenimi treskami, so stene sobe do polovice črne od dima; kajti peč je brez dimnika in se mora dim prebijati na prosto skozi dvoje lukenj, ki so v steni zgoraj med dvema oknom; pri tem puščajo okna odprta, dokler gorijo drva na ognjišču.

Navadno maloprostorna kamra (klejt) se rabi za spalnico poročenih sinov in za shrambo različnih živil in pa orodja. Opremljena je le z malim oknom, ki je namenjeno zlasti domači mački, da more v kamro in pa iz nje, ko lovi miši.

Hlevi so postavljeni v ravnem nadaljevanju stanovanja ali pa v pravem kotu nanj. Svoje žitne pridelke mlatijo Goričani največ v vežah.

V taki hiši so navadno skupaj stanovale dve ali tri rodbine. Pa samo gospodar je imel pravico do umazane postelje v stanovanjski sobi; drugi prebivalci so se spravili spat, kamor so mogli, v kamro, v vežo ali hlev. Hišna mladina, celo zrela za poroko, je bila brez lastnih postelj in je legla k spanju deloma na klopi, deloma na peč in za peč, kjer so spala dekleta na kosu krp, fantje pa na grobih volnenih suknjah, ker mehkih postelj niso poznali.

Podložniki gornjelendavske gosposčine so zaslužili vsako leto lepe denarje ali pa zrnje pri Madžarih kot žanjci, kosci in mlatiči; zrnje so potem prodali in si za izkupiček tudi nabavljali lepše pohištvo. Tako so se pojavile v njihovih stanovanjih politirane omare iz orehovega lesa, ki so ga imeli dovolj, stoli z nasloni in celo zavese na oknih. Zaradi tega so se med njimi tudi naselili menda štirje mizarji. Mnogi si nabavljajo tudi kositrno in poslikano glinasto posodje, ki ga postavijo na posebnih policah za okras stanovanja. Za pijačo rabijo steklene čaše. Za vse to se morajo zahvaliti preobilici papirnega denarja, s čimer je mislil Csaplovics na inflacijo po napoleonskih vojskah. Hkrati je tudi opozoril na težave pri gradnji hiš v nižini, kjer je primanjkovalo lesa in ga je bilo treba dovažati od daleč, in pa na stremljenje Battyanjeve gosposčine, ki je zaradi varčevanja z lesom in zavarovanja stavb pred nevarnostjo ognja navajala podložnike, da so stavili hiše iz žgane ali posušene opeke.

Csaplovicsev opis stanovanjskih razmer pri prekmurskih in porabskih Slovencih obsega čas, ko je na prehodu 18. v 19. stoletje začelo razsvetljenje zlasti po upravnih gosposčinah boj zoper lesene stanovanjske hiše, za uvedbo dimnikov in pa večjih oken, torej boj, ki ga je po Napoleonovem padcu podpirala tudi denarna inflacija države, se pravi, ko je začela razsvetljenska javna uprava pospeševati svetla in suha stanovanja. S tem je ločila stanovanjsko sobo ali hišo od kuhinje, kamor je osredotočila zlasti ognjišče in tako postavila temelj

za nadaljnji razvoj pohištva. Ob tem je Csaplovics izpričal na vzhodu v Pomurju in Porabju podobne stanovanjske razmere, kot jih je ohranil z opisom dimnice Prežihov Voranc posamič še za začetek 20. stoletja; zlasti s stanovanjsko sobo, ki je še kuhinja, z vežo, ki je še gumno, s klopmi, ki so še spalno ležišče zraven prvih postelj, ki jih je uvajal gospodar podobno kot v dimniškem področju preužitkar.

Poslikana postelja in omara z vložki v mariborskem muzeju iz Vuzenice pa kaže, da se je nakazani razvoj vršil hitreje na zahodu kot na vzhodu. Pohorska kungoška omara iz trdega lesa in z enakimi vložki govori sicer za istočasnost uvajanja omar v kmečka stanovanja, vendar priča poslikana postelja iz Haloz ali pestro okrašeno krstno korito (sl. 2 na str. 13) s Slemenca, da je bil pohištveni razvoj na zahodu od Mure hitrejši od vzhoda, ki je bil tudi bolj daleč od merkantilnega prometa in zlasti od mest, od koder je obrt n. pr. z omaro z Velke iz 1798 ali s Cerkvenjaka iz 1747 že od srede 18. stoletja pospeševala pohištvo na kmečkem podeželju, medtem ko ga je v Prekmurju začela uvajati šele v začetku 19. stoletja, ker je izpričano šele iz tega časa. Razsvetljenski, zlasti fiziokratski boj zoper dimniško hišo na zahodu in zoper hišo z odprtim ognjiščem na vzhodu je vplival, čeprav časovno različno, na pohištvo in stanovanjsko opremo s priselitvijo mizarjev, ki so izpodrinili domačo obrt, zlasti tesarje in povzdignili celotno raven kmečkega pohištva, kot ga vidimo v uvedbi omare, ločevanju postelje od klopi, police in sklednika od posodnika ali stenske kljuke, v krasnem glinastem posodju ali v razširjanju stekla za pribor in okna. Splošno so se razsvetljenska stremljenja uveljavila v času po kmečki odvezi in železnic. Iz te dobe je v mariborskem muzeju največ že tipičnega kmečkega pohištva; to je še izraz določene kmečke kulturne ravni, ki jo v drugi polovici 19. stoletja nadomešča meščanska z izenačevanjem kmečkega pohištva in meščanskega ali določene predmestnega, ustrezno gospodarskemu stanju imetnika. Vedno bolj splošno in določeneje po namembnosti opredeljeno pohištvo je očitno tako iz mariborske kot iz murskosoboške muzejske zbirke, kar ustreza sodobnim opisom stanovanjske kmečke opreme v Podravju in Pomurju.

Konec 19. stoletja je V. Bellosics kratko poročal o pohištvu prekmurskih Slovencev⁶ v sestavu njihove hiše. Stanovanjska soba prekmurskega kmeta, je obrnjena na cesto. Ubožnejši stanuje v eni sobi, imovitejši pa razpolaga z dvema, tudi s tremi. Stanovanjske sobe se drži mračna, sajasta kuhinja, iz katere more dim, ker hiša pogosto nima dimnika, uhajati na prosto le skozi vrata, ki vodijo v kamro. Majhne in mračne sobe so prenapoljene s preprostimi, nelagodnim pohištvom in z ogromno pečjo. Ena ali dve postelji iz neposlikanega ali s cvetlicami okrašene smrekovega lesa se vzpenjajo s svojo posteljino navzgor do stropa. V enem kotu sobe stoji miza, nekaj stolov in

⁶ Bellosics V., Die Wenden im Zalaer und Eisenburger Comit. Die österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild. Ungarn. IV, Wien 1896, str. 262 i. d.

skrinj pa predočuje drugo pohištvo. Na dveh straneh mize stojijo klopi ob stenah. Po potrebi se jim pridruži še drugo pohištvo, zlasti zibelka ali zanjo porabljeno korito in kolovrat; pozimi pa postavijo gospodinje zraven še statve. Za prenasičeno raznolikost zelo dovzetni Prekmurec rad obeša po stenah ničvredne, na steklo naslikane podobe svetnikov in pisano razčlenjene vence iz papirja. Častitljiva peč je priljubljeno slovensko pohištvo; na peči sušijo pogosto poljske pridelke, na peči je pozimi postelja za kakega člana rodbine in na klopeh, ki obdajajo peč, sedijo v pustih zimskih večerih in si krajšajo čas s pripovedovanjem. Tla v sobah so največ iz gline in šele v novejšem času se pojavljajo taka iz lesenih desk. Stene belijo zunaj in znotraj z apnom.

Razlika med Csaplovicsevo in Bellosicsevo podobo prekmurskega kmečkega pohištva je očitna z novimi pojavi postelj, stolov, zibelke, slik na steklo, krasitve sten s papirnatimi venci in cvetjem in pa z lesenimi sobnimi podi. Zibelka začenja nadomeščati starejše otroško korito. Ločitev sobe od kuhinje je jasna razen po novi krasilni opremi tudi po poudarjenem odvajanju dima iz kuhinje skozi hišna vrata, kar je šele omogočilo spricho zmanjšanega usedanja dima v sobi prve krasilne prijeme. Vendar so ti še omejeni, zlasti na slike na steklo in papirnato okrasje, ne pa še na postelje, ki jih je Bellosics izrečno označuje kot lesene brez slik, tako da se njegov opis strinja s prekmurskim pohištvom v mariborskem muzeju. Ob tem je poudariti, da je vnesla močen zagon v krasilnost pomurskega pohištva madžarska revolucija 1848 in njej sledeča stremljenja po politični samostojnosti, ki je madžarske nacionalne barve (belo, zeleno, rdeče) razširila tudi na pohištvo, da je s svojo barvitostjo prodrla na zahod od Mure do Haloz.

Ko je Bellosics opisal prekmursko pohištvo, je očrtal slovenještajersko Fr. Hubad v sklopu podobe ljudskega življenja.⁷ Po njem je za razdelitev slovenještajerske hiše značilna veža, ki je hkrati tudi kuhinja; iz te pridemo na eni strani v stanovanjsko sobo, na drugi pa v shrambo. Posebne kuhinje so še redke, ker rabijo veliko peč, ki se kuri iz veže, tudi za kuhanje, tako da najdemo le tu pa tam na Pohorju ognjišče sredi stanovanjske sobe; nad ognjiščem lovi streha iz opeke dim in ga odvaja. Nasploh je očitna težnja po vedno bolj udobni ureditvi stanovanjske hiše, tako da se v premožnejših krajih marsikateri kmečki hiši ni treba sramovati imenitnega obiska. Najbolj priljubljeno stavbno tvorivo je les, vendar se pri novih stavbah vse bolj uporabljajo kamen in opeka ali pa se les vsaj omeče z malto. Za zunanost hiše skrbijo prav posebno; ženske stanovalke imajo za svojo prvo dolžnost, da skrbijo za snažnost in lep videz, ker je lepa hiša najboljšo priporočilo za dekleta, ki so godna za možitev; zaradi tega spomladi tudi lesene hiše sveže prebelijo. Nekaj skrbno negovanih

⁷ Hubad Fr., *Volksleben, Sitten und Sagen der Slovenen. Die österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild. Steiermark. Wien 1890, str. 213 i.d.*

loncev z nageljni ali rožmarinom podčrtava prijeten vtis, ki ga dela obnovljena hiša.

Pohištvo je zelo preprosto; sestavljajo ga miza, skrinje, postelje in nekaj omar. Ob stenah in ob peči stojijo težke klopi, ki rabijo pozimi za posteljo. V kotu z mizo visi razpelo, levo in desno od njega pa podobe svetnikov. Premožnejši za svojo udobnost seveda najboljše skrbijo, tako da razpolagajo mnogi s tujskimi sobami, ki so opremljene z vsem ustreznim.

Hubad je ugotovil nadaljnji razvoj stanovanjske hiše z njenim pohištvom v času prvih železnic, kot sta ga že nakazala Csaplovics in Bellosics iz razsvetljenskih vidikov, pokazal kot nov sestavni del pohištva omaro (prim. sl. III, 1—3), s težnjo po okrasitvi in olepšanju hiše pa skrb za možitev deklet. S Hubadovimi izvajanji se sklada tudi ljudsko izročilo. Tako je Matija Peklar iz Jakobskega dola večkrat pripovedoval o poslikanih skrinjah in omarah, ki so jih neveste morale dobiti za balo, da so jo v njih peljale na novi dom, medtem ko skrinje ali omare za druge namene niso bile poslikane. Ker v ljudskem izročilu ni bilo mogoče ugotoviti kmečkih sob za tujce, je edino možno, da je Hubad mislil na vinogradniške vrhe v ožji mariborski okolici, kjer je bila soba za gospodarja tudi soba za tujce, kar je ostala do druge svetovne vojne. Na kmetih samih pa se je v razvoju hiše 19. stoletja, ki so ga pospeševale zlasti kmetijske družbe, pri premožnejših dokončno ločila od dnevnega stanovanjskega prostora boljša hiša, nova hiša ali hišca kot spalnica gospodarja, ki jo je gospodar odstopal gostom za prenočišče. S tem je boljša ali nova hiša prevzela za kamro vlogo prostora za krasilno pohištvo, medtem ko je hiša v ožjem pomenu besede s svojo nadaljnjo in poudarjeno smotrnostjo še naprej ohranila vlogo nekdanje dimnice ali hiše z odprtim ognjiščem in ob tem varovala ali razvijala pohištvo z izrazito smotrnostjo in izključno uporabnostjo. Takó je tudi vse krasilno pohištvo iz druge polovice 19. stoletja v mariborskem muzeju ali iz vinogradniških vrhov ali pa iz kmečkih novih oziroma boljših hiš.

Hubad je poznal zlasti kmečko stanovanje v ožji mariborski okolici, kjer je poudaril veliko peč, ki se kuri iz veže, ob tem pa tudi ugotovil prevladovanje nove, tako imenovane črne kuhinje, s katero je bilo dokončno zaključeno okolje dimnice in kuhinje z odprtim ognjiščem med Falo in Radgono. Manj znano pa je bilo Hubadu območje na zahodu od Ruš ali Puščave, kjer so v njegovem času še prevladovale dimnice, ki pa jih navaja le kot posamične. Na tem dimniškem območju je v nasprotju z revnim vzhodnim viničarjem ali želarjem bilo tudi med posli pogosto najti krasilno pohištvo, saj je večina skrinj s Kobanskega in vse iz Dravske doline v mariborskem muzeju bilo pridobljeno prav od poslov, zlasti dekel, ko so v njem shranjevale svojo obleko, platno in drugo skromno imetje. Skrinja je bila prva gospodarska pridobitev n. pr. remšniške dekle in hkrati tudi njena ženitovanjska skrinja. Drugo pa, na kar so pozabili Csaplovics,

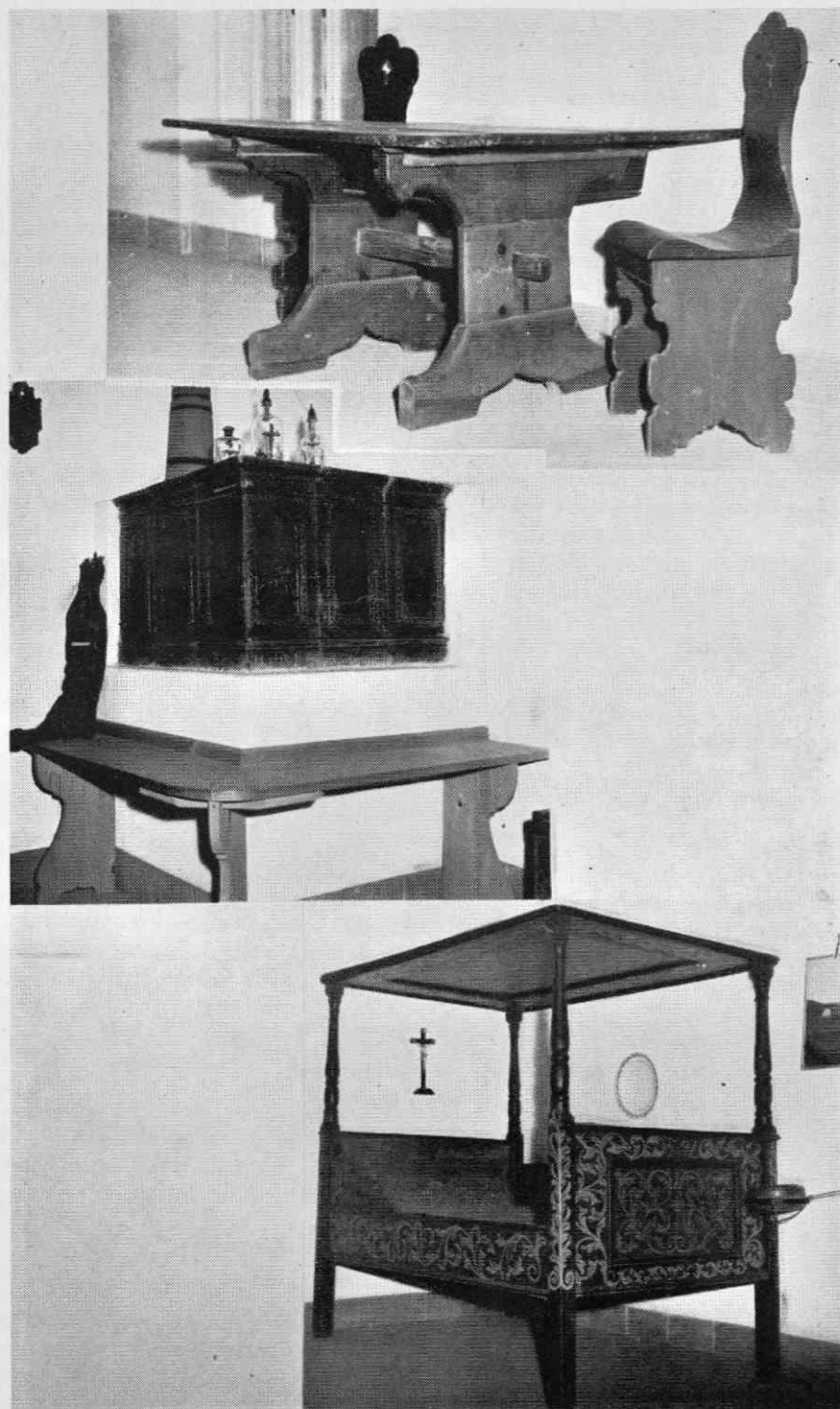
Bellosics in Hubad, so bile žremlje in lesena, tako imenovani beden ali glinasta posoda za žito in moko, ki smo jih mogli do polpreteklosti še najti zlasti v vežah in tudi črnih kuhinjah od nižinskega vzhoda s pomanjkljivo poletno vodo pa do visokih samotnih kmetij po hribovju nad Dravogradom; podobno so jim ostale neznane glinaste posode ob peči za luženje platna, tako imenovani pari. Nova pridobitev stanovanja po Hubadu je pa lesen pod, ki kaže dokončno ločitev stanovanjske sobe od kuhinje ob vpeljavi črne kuhinje in predočuje novo stanovanjsko kulturno okolje, s katerim se vedno bolj uveljavlja na kmetih meščansko pohištvo.

Hubada je izpopolnil na Koroškem M. Moro⁸ za čas, ko se je v zahodnem Podravju razčlenjevala dimnica v črno kuhinjo, in je Hubadova izvajanja potrdil. Po Moru so na Koroškem, s tem pa tudi v dravograjskem dolinskem vozlu in nad zahodno Dravsko dolino, vodila vrata iz veže v večjo sobo, kjer se je rodbina gospodarja s posli zbirala k jedi in v dolgih zimskih večerih k hišnim opravkom, n. pr. preji itd., kot tudi k družbenemu življenju. Kosila je pri štirioglati mizi iz trdega lesa, ki stoji v kotu in nad katero visijo slike svetnikov^{9a} v kričavih barvah na steklu. V nasprotnem kotu sobe stoji velika kahlasta peč, oklenjena z leseno klopjo, nad njo pod stropom pa rante za obešanje obleke in perila, da se na njih suši. Zraven stanovanjske sobe ali hiše, na zahodu od Grabštajna izbe, je bila kuhinja, ki pri starejših hišah še ni obokana, temveč prekrita s klobukom za dim. Na drugi strani veže je stanovanjska in spalna soba za rodbino gospodarja ali pa za dekle in manjši prostor s poletno shrambo za mleko. Iz veže vodijo na eni strani stopnice v klet, na drugi pa v nadstropje ali podstrešje, kjer so shrambe za omlačeno žito in drugi stanovanjski in spalni prostori. Velike in manjše kmečke hiše se razlikujejo po izmerah, medtem ko se po razdelitvi prostorov ujemajo.

Kakor Hubad je imel tudi Moro pred očmi novo kmečko hišo kmetijske družbe, ki je prevladala v večini naših pokrajin v sredi in drugi polovici 19. stoletja. Z njo so se oddelili stanovanjski in gospodarski prostori v stanovanjskem poslopju, iz katerega so dokončno odstranili živali. Stanovanjske prostore same pa so, kot jih poznamo iz našega zahodnega Podravja, razdelili v prostore za gospodarja in njegovo rodbino, se pravi za otroke in njegovo družino, t. j. za posle. Gospodar in družina so živeli zlasti v hiši, ki je kazala poudarjeno smotrno pohištvo, razen mize in peči, ki sta ostali krasilni središči. Drugo pohištvo pa se je ponašalo s krasilnostjo zlasti v spalnici gospodarja in gospodinje, kot ga poznamo v mariborskem muzeju iz zahodne Dravske, Mislinjske in Mežiške doline, deloma pa tudi s skrinjami in omarami

⁸ Moro M., Burgen, Ortsanlagen und Typen von Bauerhäusern. Die österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild. Kärnten und Krain. Wien 1891, str. 157 i. d.

^{9a} Prim.: Notranjost kmetijske hiše v Slovenskih goricah, Naš dom XXI, 1929, str. 148.

Zgoraj: Koroška miza s stolom. — Sreda: Pseudorenesančna krušna peč (Reka nad Hočami). — Spodaj: Baldahinska postelja (Jurjevski dol)

poslov v njihovih spalnicah, ki so bile navadno skupne za vse dekline, medtem ko so prenočevali hlapci največ v hlevih na izključno za to uporabnih ležiščih. S smotrnostjo pohištva v novi hiši, ki je nastajala s črno kuhinjo, pa se je uveljavljalo obrtno pohištvo zlasti v najbolj napredni novi hiši, ali v stanovanju kmečkega gospodarja. Krasilnost kmečkega pohištva je ob tem strnila zunanji videz z modo in slogom obrtnega pohištva.

*

Po tiskanih virih in datiranih kosih pogledimo še, kaj poroča o kmečkem pohištvu narodna pesem, ki ga omenja sicer redko in še to navadno le mimogrede. Gotovo so redke omembe pohištva v narodni pesmi pogojene v zgodovinskem dolgem dimniškem okolju in v okolju hiše z odprtim ognjiščem, ki ni dovoljevalo razvoja lepoto pomembnejše opreme kmečkega stanovanja, in se je mogla ta oblikovati še z nastajanjem svetle in zidane razsvetljenke hiše.

Podravska in pomurska narodna pesem pohištvenega okolja z zidano hišo sploh ne pozna. Po pesmi iz Frama (Štrekelj, 228)

... Pri cesti stoji hiša
Hiša lepo zidana...

imamo hišo izven vasi, tako da je določno postavljena na komercialno cesto, ki je nastala v Podravju šele v prvi polovici 18. stoletja. Druga pesem, prav tako iz Frama (Štrekelj, 1321)

... Preljubi ti vanderček moj,
kde boma ostala nocoj?
V zidani hišici
na kerčmici...

enači zidano hišo s krčmo. Smiselno je stanovanjska hiša v narodni pesmi, n. pr. prav tako framski (Štrekelj, 344), stavba, ki je enakovredna drugim stavbam v sestavu kmetije ali kmečkega dvora:

... Polne so kašte žita,
Polne so kleti vina,
Polni hlevi živine,
Polna hiša družine...

Hiša je bivališče družine, podobno kot hlev živine, kašte shrambe za zrnje ali pa kleti za vino, brez določne omembe pohištva. Pač pa govori o negi stanovanja štajerska pesem od Ptuja (Štrekelj, 8285), v kateri se postavlja dekline, da

zna kuhat... no presti
No lepo hišo zmesti...

Nasprotno pa poroča o sajasti in s pajčevino prepredeni stanovanjski notranjosti pesem s Cerovca (Štrekelj, 7967), kjer

Tri stenice ritajo
gor po belo j steni
Ena ovo pitajo
»Ke pa maš ti mlade?«
»Gor po trameki
V sivo j pavučini...
V črnoj sajici.«

Pohišstvo našteva v slabem zakonu mož ženi pri Lenartu v Slovenskih goricah (Štrekelj, 8369), da

Na hiši nima strehe, ne v hiši peči,
Vse klopi so polamane, no špampet fali.

Okolje pohišstva iz podravske in pomurske narodne pesmi se tako še najpozneje v 18. stoletju sklada z okoljem, ki ga poznamo iz slovstvenih poročil, in pa iz dimnic in hiš z odprtim ognjiščem v polpreteklosti, se pravi z mračno in zakajeno stanovanjsko notranjostjo, ki je krasilno oblikovanje pohišstva zavirala in ga razvijala z izključno smotrnostjo, h kateri ga je silil tudi gospodarski, delavniški in kuhinjski značaj kmečkega stanovanja, ki se je šele od 18. stoletja naprej ločilo od živalskih sostanovalecev in hkrati ločilo kuhinjo od stanovanjskih prostorov v hiši, novi hiši in pa kamri.

Pri osrednjem pohištvnem predmetu v kmečki hiši, pri krušni peči, moremo zasledovati iz narodne pesmi in slovstva njeno nastajanje iz nizkega in visokega ognjišča. Mačeha v prekmurski narodni pesmi (Štrekelj, 349)

Kruh nam li peče s pepela,
Jesti nam kuha z čemera...

To dovoljuje dvojno razlago: razen kruha in pepela ali jedi iz čemera, se pravi iz strupa, je mogoče sklepati tudi na kruh pepelnik, ki so ga, čeprav redkokdaj, še pred prvo svetovno vojno poznali v Brdih na Kobanskem, ko so pekli kruh v žerjavici pečice pod odprtim ognjiščem. Torej peko kruha, ki jo je ohranil za sredo 19. stoletja R. G. Puff v poročilu,⁹ da revnejši ljudje na Slov. Štajerskem še vedno najbolj lagodno pečejo kruh po »nomadski orientalski« navadi. Zakurijo na ognjišču, pogosto tudi kar na ravnih tleh, razgrnejo žerjavico zgorlega lesa, položijo na kraj, kjer je žerjavica najbolj vroča, testo, ki je zgneteno v obliki hleba, in ga zopet pokrijejo z žerjavico. Zaradi tega torej niso potrebovali nobene krušne peči. Se pravi, če bi tudi naša razlaga o mačehinem kruhu pepelniku ne bila pravilna, dokazujejo Puffove navedbe o peki kruha na žerjavici in pa Prežihove o pepelnici na zidu peko kruha za izhodišče krušne peči, s tem pa tudi podmeno, ki razlaga pepelnico za prednico naše krušne peči v podravske in pomurske stanovanju v času pred razširitvijo krušne peči, ki je pridobitev kmečke hiše v novem veku od 16. stoletja naprej.

⁹ Puff R. G., Marburger Taschenbuch I, Gratz 1853, str. 48

O domačem popravljanju krušne peči, preden so pečarske nadomestile prve zidarske, in tako za izročilo časa, ko je bila krušna peč še edina zidana sestavina kmečke hiše, ki jo je postavil domač zidar,¹⁰ zvmemo s Kozjaka nad Mariborom (Štrekelj, 7621):

Hanza panza peč podrv,
 Noter zlejzo, gar odprv:
 Kruha speko, drugim dao,
 Gubance speko, sam pojao ...

Ko se je Hanzu podrla peč, je odstranil njen strop oziroma njegove razvaline in napravil na dnu peči — podobno kot na nekdanjem zidu — pepelnico, da je spekel v žerjavici kruh in gibanice. Zelo pogosto v narodni pesmi poudarjeno belo peč pa razumemo, če upoštevamo zidano peč s kupolastim stropom, kjer so bile polkrogle glinaste kahle pobeljene, kot jih poznamo z Ostrega vrha,¹⁰ ki so jih v polpreteklosti izpodrinile s tlorisom vedno večjih mer pokončne kahle ali pečnice, kakršne predočuje v mariborskem muzeju peč z Reke nad Hočami iz druge polovice 18. stoletja. Širjenje krušne peči med kmečko pohištvo in nadomeščanje starejšega zidu ali ognjišča je šlo hkrati v oblikovanjem črne kuhinje, se pravi z ločitvijo kuhinjskih in stanovanjskih prostorov, ki se je končavalo na Kobanskem, zahodnem Pohorju in nad Mežo šele med obema vojnama.

Miza je priprava v hiši, pri kateri stanovalci jedo, shranjujejo za jed najbolj porabne predmete, kot so kruh, brisača za mizo, prt in pribor in na kateri opravljajo boljša dela, n. pr. šivanje. Sklednik ali posodnik sta samostojni dopolnili mize, kar dokazuje po A. Pavlu samostojno nastajanje posodnika v hiši z odprtim ognjiščem, še splošni posodnik zunaj hiše v Pomurju, pa tudi narodna pesem s Svetinja (Štrekelj, 7305), ki pravi, da kovač:

puno ročko k ognju nese
 Džurč pa si na klin obesi ...

Torej mali vrč prazni kovač pri ognju, večjega, praznega pa spravi sušit na klin v steni ali na posodnik in ne na mizo, katero smotrno dopolnjuje, podobno kot sicer klop in sklednik; klop za namestitev stanovalcev k jedi, počitku ali delu, sklednik in posodnik pa kot shramba ali sušilnica posode, ki se pri jedi uporablja. Miza šteje za največ vreden kos kmečkega pohištva, kar dokazuje tudi pregovor,¹¹ da kdor na mizi sedi, tvore na zadek dobi. Miza stoji povsod v kotu nasproti peči, se pravi v kotu pred vhodnimi vrati, kar je očitno tudi v narodni pesmi s Cerovca (Štrekelj, 6784) o fantu, ki je moral k vojakom:

¹⁰ Baš Fr., Kobanski hram, ČZN XXIII, 1928, str. 41, sl. 10.

¹¹ Pajek J., Črtice iz duševnega žitka štaj. Slovencev, V Ljubljani 1884, str. 105.

Priša cesarski pot,
Sea za mizo v kot...

V izobliki pa loči koroška pesem iz Žabnic (Štrekelj, 2) visoko mizo od navadne:

Koj turški kralj gavari,
ki per visokej mizi sedi...

Primerjava miz v mariborskem muzeju z navedbami o visoki mizi v narodni pesmi iz Žabnic kaže starejšo nižjo mizo in mlajšo višjo; zaradi tega smemo ob upoštevanju dognanj Murka in Strzygowskega o zgodovini mize izreči podmeno, da so ob ohranjenih gotskih nizkih mizah, n. pr. v etnografskem innsbruškem ali ljubljanskem mestnem muzeju, pa tudi ob nizki gotski mizi s Koroškega v mariborskem muzeju, ostale mize nizke zaradi dima v zgodovinski dimniški hiši, kjer se je dim zlasti ob barometriških minimih vlekel po vsem prostoru, razen pri tleh, in da se je morala spodnji meji dima prilagoditi tudi miza, tako da je segla s tablo do višine, ki je dim od zgoraj ni dosegel. Tako je mogla nastati višja miza v hiši šele s nastankom črne kuhinje, se pravi z nastankom dimnika, ki je zavaroval stanovanjsko hišo pred dimom; ali pa z namestitvijo mize pred hišo, v senco, kar je mnogokje tudi danes v navadi. Prvo možnost izpričuje v mariborskem muzeju miza iz Haloz, medtem ko bo poletna miza pred hišo začasna domača naprava ali pa izdelek organizirane mestne obrti za premožnejše podeželane, zlasti za prebivalce, ki niso bili kmetje. Oboje izhaja tudi iz jareninske (Štrekelj, 798) in cerovške (Štrekelj, 807) narodne pesmi. Prva pravi v ustreznem delu:

Pod lipico stoji na mizica,
Oj mizica je pisana.
Okoli nje stojijo stolci,
Oj stolci so žeslarski...

Pisano mizo razlagamo kot tablo z dekorativnimi vložki ali intarzijami in podobno izražajo žeslarski stolci s samim svojim imenovanjem meščanski pozno-baročni izvor, saj so bili izvorni stoli, ki so nastali vzporedno in za dopolnilo klopi vsi brez naslonov, se pravi da niso bili »žeslarski« (Sessel). Še določeneje izdaja meščanski obrtni izvor mize in stolov druga, cerovška pesem:

Pod lipoj stoji mizica,
prelepa miza kamena.
Okol stojijo stolčeki,
sami stolčeki svilnati...

Svileno prevlečeni stoli v cerovski pesmi vsiljujejo vprašanje, ali je postavljeno okolje mize in stolov sploh kmečko; razen če je mislil narodni pesnik na pomeščanjeno kmečko vinogradniško okolje v bližini Maribora, Ptuja ali Radgone, kar bi bilo iz navedbe R. G. Puffa

ali Fr. Hubada prav mogoče. Dopustiti moramo še možnost, da je okolje cerovške pesmi fevdalni vinogradniški vrh, ki je postal v 18. stoletju vse bolj priljubljena poletna izletna točka zlasti za uradniško plemstvo. Vsaka miza je vedno masivna, tako da je navedba iz Biša (Štrekelj, 45)

Pernesla je jesti Lenčica
Kaj se je miza žvujgnila...

samo prispodoba o obilno obloženi mizi, ne pa o šibkosti mize. Tudi framska pesem (Štrekelj, 44) more v opisu Markovega podviga misliti le na visoko mizo:

Markec je notre v kamri bil.
Je bil si sabljo nabrusil.
On je le noter v hišo šel,
usekal jim je vsem glavice preč.
Eden je pod mizo umeknoł,
useka mu levo nogo,
levo nogo, desno roko,
vergel ga je na konjička gor...

Zdi se, da po framski pesmi kamra mize nima in da je miza le v hiši. Očitno pa imamo v framski pesmi stanovanjsko stavbo že razvito nad raven dimnice z jasno razdelitvijo v kamro in hišo, se pravi v spalnico deklet ali gospodarjev in pa v stanovanjsko sobo ali hišo in jedilnico.

Na nastanek mize v kamri je vplivala premoženjska raven stanovalcev in z boljšimi gmotnimi razmerami tudi pospešila uvajanje meščanskega pohištva, ki je očitno v pesmi o nezvesti ljubici iz ljutomerske okolice (Štrekelj, 717):

Pred kamrico, pod oknece...
Na zglavniki pernat klobuk,
Na klini vidim pušlico,
Na mizi vidim suknjico,
No poleg svetlo sablico!

Pernat klobuk, pušeljc in suknjica v kamri govorijo o starejšem vojaštvu, ne pa o času splošne vojaške obveznosti. Tudi ne smemo pozabiti, da smo našli še v predvojni dobi na Murskem polju od Noršinec do Kapele pri imovitejših kmetih tako imenovano cesarsko hišo in pa cesarski hlev ali štaló. Po izročilu so bili to prostori, ki so bili določeni za nastanitev vojaštva in vojaških konj, in bi mogel biti to spomin na čase, ko je bilo Pomurje zaledje za nemirno turško-habsburško mejo, ki je podobno, kot dalje na vzhodu Vojna krajina, pospeševala razvoj hiše in s tem tudi pohištva. Ta obmejni položaj Pomurja je mogel pospeševati pomeščanjenje stanovanj v večji meri kot v zahodnem Podravju in razlaga tudi v vzhodnem Pomurju dekorativno bolj razvito pohištvo, zlasti omare, kot pa v zahodnem Podravju, kar očituje tudi mariborska muzejska zbirka.

Razvoj dimnice v kuhinjo, hišo in kamro vzporedno s pomeščanjem pohištva je šlo vzporedno z nastajanjem zidane hiše, v kateri nastane najprej obokana črna kuhinja. V pesmi iz Frama (Štrekelj, 106) je svetla kamrica še sestavina gradu in ne kmečkega dvora, tako da je razumljivo vprašanje:

»Pri nas pa ni taka šega,
da bi prašali po svetlih kamricah,
Po svetlih kamricah, po belih posteljah,
Pri nas je uže šega taka:
Prašajo po černih kuhinjah,
Tudi po konjskih hlevceih.«

Kamra je dekliška spalnica ali pa spalnica gospodarjev, tako da dopolnjuje novo hišo; obe sta opremljeni z boljšim pohištvom, kamra zraven tega še hrani priprave, ki jih dekle rabi pri svojih vsakdanjih opravilih, kar potrjuje narodna pesem z Ledineka (Štrekelj, 4982):

Ko je Florjan pobič bija,
Se je zgodaj v jutro on zbudija.
Ša je v svetlo kamerco,
vzea žehtar si in vederco.

O naprednejši, ne leseni ali nabiti, marveč zidani hiši, ki je postala temelj za razvoj pohištva, izvemo s Kremberga ali s Cerovca (Štrekelj, 1769), kjer je fant budil dekle:

S tretje da si strelia
Pod oknom velbanim:
»Opiraj, ljuba kamro,
kak si navajena!«

Ali (Štrekelj, 2056):

Oj dekle, le vstani in vužgi si luč.
In hitro poišči si od kamerce ključ!

Ključ je že dokaz o obrtniški, ključavničarski opremi kamre v nasprotju s prvotnim tesarskim ali zidarskim zapahom. Da je bila obrtniška, zidana in s pohištvom opremljena kmečka hiša mogoča le imevitejšim, izhaja iz framske pesmi (Štrekelj, 150), kjer je Marko prijezdil na županov dvor in ugotovil:

Da v celi vesi uže nič luči ni,
V kamri pa gorijo tri?...

Zatem:

Odperel je svetlo kamrico...

Kamra je stanovanjski kmečki prostor, ki ga narodna pesem najrajši imenuje bela, svetla, včasih tudi pisana, n. pr. s Cerovca (Štrekelj, 1811):

Lubega prjela
za belo roko,
Ino ga pelala
V kamrico pisano.
»Zdaj si k meni leži
V belo posteljo!«

Pojem bela in pisana sta imela in še imata v severovzhodni Sloveniji določeno vsebino. Že Csaplovics razločuje črno kuhinjo in belo hišo, se pravi stanovanjsko dnevno sobo od kuhinje. Zlasti v Pomurju in vzhodnem Podravju bo mogel za označevanje pohištva ali stanovanjskih prostorov vsakdo še danes slišati o črni kuhinji in beli hiši v pomenu sajaste kuhinje in pa pobeljene stanovanjske sobe ali stavbe. Pri Brumnovih v Šalovcih sem slišal o pisanih žanjicah, in s Fr. Pivko sva fotografirala na mariborskem trgu za V. Geramba in njegov Trachtenbuch pisane prodajalke, se pravi v raznobarnih oblekah. M. Markuzzi od Negove je prodala Pokrajinskemu muzeju v Mariboru pisano, se pravi v več barvah poslikano skrinjo. Bel je pojem, ki je v hiši enak pobeljenemu, pri pohištvu ali posteljnini pa tudi platnenemu. To je očitno v narodni pesmi iz Preseke (Štrekelj, 1255):

Noter je postelja,
Z belim prestljana.
Na nji pa mi leži
Mlado dekle!

Oprema nove hiše in kamre v razdvojitvi dimnice in hiše z odprtim ognjiščem je združena zlasti z razvojem postelje, ki je bila dotlej istovetna s klopjo, pečjo ali krušno kadunjo. V poletnem času so spali zlasti moški člani kmečke rodbine navadno na senu, da so se umaknili sopari, dimu in bolham. Fantje na Slemenu na Kozjaku so peli (Štrekelj, 7035):

Na seni mi ležimo,
Ker slamo čimamo
Se trdo vkup tišimo
Ko odejo čimamo.

Ko pa je postala na prehodu 18. v 19. stoletje postelja kot sestavina nove hiše ali kamre redni kos kmečkega pohištva, je bila še skupna več osebam, kakor izvemo iz štajerske pesmi (Štrekelj, 3493):

Na kraj bi se lego,
Me špata tišči,
Na sred bi se lego,
Tak sinek leži ...

po kateri je bila postelja skupno ležišče roditeljema in otroku. Ob nastajanju nove hiše ali kamre se je postelja razvila iz klopi kot špampet, se pravi zakonska postelja gospodarja in gospodinje; špampet je v začetku domač tesarski izdelek, kot smo ga mogli še po prvi

svetovni vojni videti n. pr. pri Čepeju pod Ostrim vrhom ali pa še pred leti nad Vuzenico pri Dravčarju, kjer se ni v ničemer razločeval od občasnega hlapčevskega ležišča v hlevu.

Zgodnji primer obrtniške, baldahinske zakonske postelje iz 1742 hrani mariborski muzej iz Jurjevskega dola (sl. II, spodaj), za katero bi mogla veljati narodna pesem iz Cerovca (Štrekelj, 1266):

V senci mi stoji
pisani špampet,
Pisani špampet,
Belo postlan...

Zakonska postelja iz Jurjevskega dola je obrtniški mizarski in slikarski izdelek z očitnimi vplivi poznorenesančnega stilnega pohištva, ki se s svojo dekorativnostjo že vsestransko loči od prazgodovinske zaostalosti pohištva, o katerem poroča iz časa epidemij konec 18. stoletja zdravnik Gregor Faber¹² iz zahodne Dravske doline. Sicer preprosto, a krasilno zelo poudarjeno posteljo, kot je bila jurjevskodolska, je lahko imel le imovit kmet, da je mogla hčerka pripraviti prenočišče za fanta, saj vemo iz štajerske pesmi (Štrekelj, 3371):

Dva vanjkiša denem
Na zglavnik visok:
Za me no za njega,
ki da ga sam Bog!

Ali pa ko draži fant fanta:

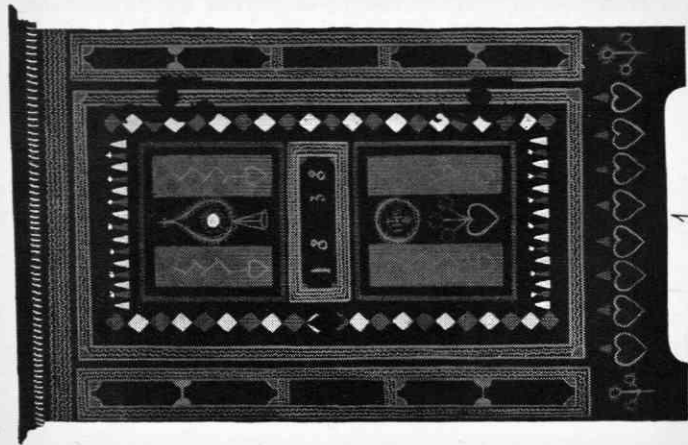
Pri mojej je pernata postla;
pri tvojoj pa slame še ni...

poroča hkrati o primitivni in pa o razviti opremi postelje s slamnjačo in pernico, ki je izraz nove blaginje na kmečkem podeželju od 18. stoletja naprej, pa tudi istočasnega novega kulturnega okolja, ki je s prometom in fiziokratizmom prodiralo na podeželje iz Gradca, Maribora in Ptuja, od koder so ga posredovali zlasti vinski vozniki. Novo kulturno okolje odmeva tudi iz cerovške pesmi (Štrekelj, 823):

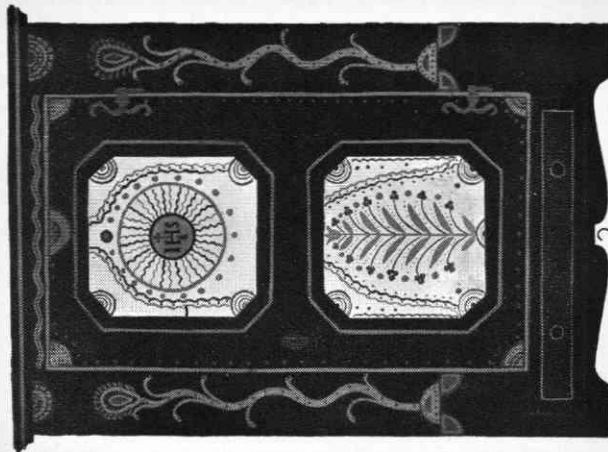
Ljubi zbeteža
v svojoj presvetloj kamri,
Na belo postelji.
>Dajte mi črno tinto,
Pero, bel papir.
Naj pismo si napišem
Svoje lepe cajtinge...

Po primerih v mariborskem muzeju (baldahinasta iz Jurjevskega dola, pisana iz Haloz in žgano poslikana od Šentjanža v Mislinjski dolini)

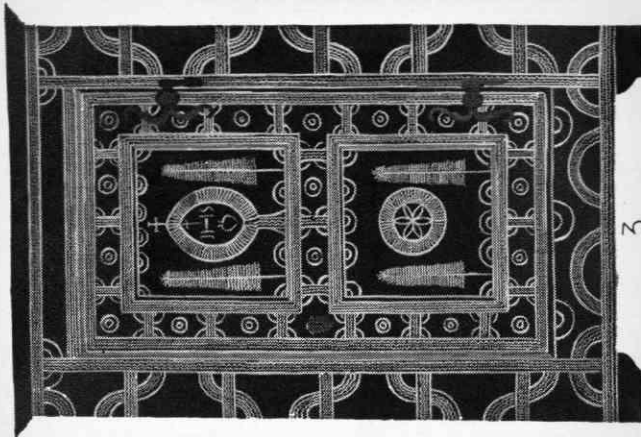
¹² Prim.: Peinlich R., Geschichte der Pest in Steiermark II, Graz 1878, str. 364 i. d.

1

2

3

Omara: Sl. 1. Vežna omara za mleko (Zg. Vižinga); 2. gospodinjska omara za obleko, perilo in hrano (Sv. Urban na Remšniku); 3. deklinna omara, shramba za imetje gospodinjske pomočnice (Brezni vrh)

je razvila najvišjo dekorativnost na pohištvu v Podravju in Pomurju postelja, kar potrjuje tudi narodna pesem iz Prekmurja. Cankovska (Štrekelj, 2400) jo označuje:

Lejpa bejla postela
sluzami polejana,

druga splošna prekmurska (Štrekelj, 1848) pa:

Tak nouč meni kratka bou,
Mejka postelja lejpou!

Bolj zamotan kot izvor postelje, ki jo je obrtno stilno mizarstvo in slikarstvo oblikovalo iz tesarske klopi, zidarske peči in domače mizarске krušne kadunje, je vprašanje o zibelki. Mariborski muzej kaže dve globoko obrtniško rezbani iz Slovenskih goric, ki sta krasilno podpovprečni. Razvid vsega Pomurja in Podravja je pokazal, da se krasilne zibelke pojavljajo šele na skrajnem zahodu nad vozlom Treh dolin pri Dravogradu, kjer so bile pred vojno posamič še ohranjene (n. pr. pri Mihevu v Podpeci); tako se zdi, da so zibelke v vzhodnem Podravju in Pomurju pridobitev novejšega časa, približno zadnjih 150 let. To podmeno utemeljujem z zgodovinsko razširjenostjo otroškega korita v obliki ničke, ki ga pozna slovstvo in izročilo vsaj od Ruš na vzhod, medtem ko prav tukaj zibelke, starejše od začetka 19. stoletja ni bilo mogoče dognati; tudi je ne pozna izročilo, ki pa pozna otroško korito.

Narodna pesem omenja zibelko le splošno (Štrekelj, 337, 6849, 6895), da izrazi rojstno hišo, sicer pa v okolju, ki ni kmečko. Framska pesem o Brajdici (Štrekelj, 106), ki...

sta mi jo uže obetala
Da sta jo v pisani zibelki zibala...

govori določno o gradu in ne o kmečki hiši. Druga framska pesem z motivom zibelke pa poroča o Jožefu in Mariji, se pravi o svetopisemskem okolju, ki je povzeto iz liturgije, tako da tudi ne odseva kmečkega okolja. Pač pa bi mogla biti pesem, ki jo je zapisal Vraz, in objavil Pajek:¹³

Šel je sv. Jožef v planino, naredil je zibiko,
Zibiko lepo malo, zibiko malano...

spomin na domače tesarsko izdelovanje zibelk, saj se to sklada s polpreteklim izdelovanjem zibelk, n. pr. na Tinjah ali na Javorju.

*

Od najstarejših pohištvenih pridobitev (peč, miza, klop in skrinja) se Pokrajinski muzej v Mariboru ponaša z dragoceno zbirko kmečkih

¹³ Pajek J., N. n. m., str. 156.

skrinj, ki segajo s svojimi oblikami nazaj v zgodnji srednji vek,¹⁴ medtem ko so oblike mize, klopi in peči mlajše, in zlasti stilno povezane z razsvetljenstvom. Skrinje so rabile za vse: za zrnje in moko ali suho mesnino, za rodbinsko in osebno garderobo, za hišni arhiv in blagajno; različno je njih imenovanje od kište in lade do kastna, kastla in skrinje. Bile so v vseh prostorih stanovanja in pritiklin od veže, kuhinje, hiše, kamre, hišce, kašče do podstrešja in celo do podstenja, kjer so jih na Belskem vrhu rabili za spravilo potrganega fižola. Skrinja je za posteljo najbolj krasilno pohištvo, ki se je v polpreteklosti osredotočilo v kotu preužitkarjev in v zakonski spalnici gospodarja, kjer jo je gospodinja varovala v spomin in izročilo naslednici v gospodinjstvu. Na ženitovanjsko skrinjo z doto ob nevestinem slovesu z doma spominja cerovška pesem (Štrekelj, 5422):

Mati ladica nalagajo,
Brati na kola zdigajo...

Več skrinj ali ladic za nevestino doto priča o njihovem prvotno malem obsegu z dolžino navadno tkanega kosa platna, kar navaja tudi framska pesem (Štrekelj, 106):

Pa mi skrinjo naložite
Dve vrsti belih plaht
Tri vrste pak žalosti...

Blagajniška skrinja je znana zlasti z Murskega polja (Štrekelj, 2110):

Da bi raj snočkaj doma spa,
Svoj zlati prstan v kasel dja...

O shrambi za obleko poje pohorska (Štrekelj, 6975):

Je škoda za gvantec, ki mi v škrinci leži...

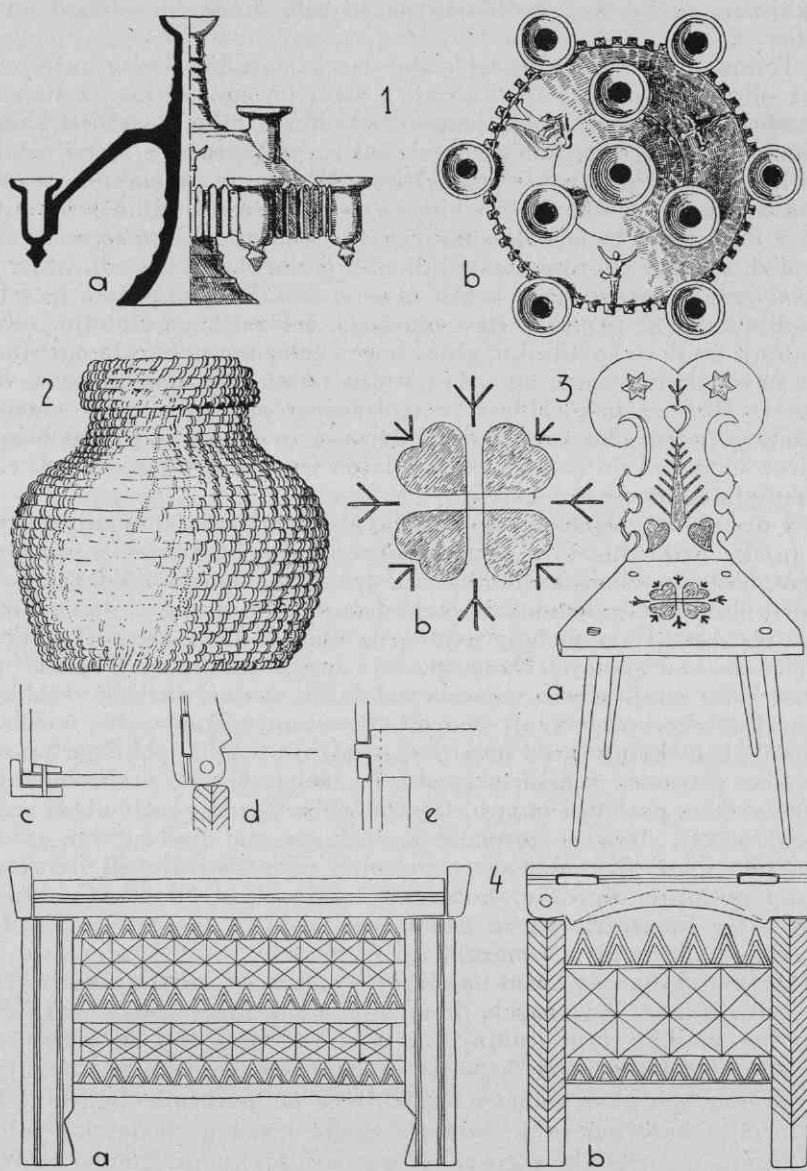
Zraven osebne shrambe za obleko je bila skrinja tudi shramba za obleko vse rodbine; n. pr. pri Ravnjaku¹⁵ na Lokovici je še ob poroki stare matere odprl ded skrinjo in razdelil praznično obleko vsej rodbini, da se je oblekla za poroko. V framski pesmi (Štrekelj, 189) pa so hoteli celo nevesto zapreti v skrinjo:

Nič ne maraj, moja Ančka,
Jaz bom te v škrinjо zaklenola...

Različnost rabe in imenovanja je utemeljena tudi v najrazličnejših velikostih skrinj, ki so bile ob osebni namembnosti enake cehovskim

¹⁴ Theiss V., Steiermark, Weimar (1940), str. 24.

¹⁵ Sporočilo dr. ing. D. Mlinška, ki se mu zanj lepo zahvaljujem.

Sl. 1 a in b. Glinast svečnik iz konca 19. stoletja (Sv. Anton v Slov. goricah);
 2. košara (Voličina); 3 a in b. stol (St. Danijel pri Prevaljah); 4 a—e. tesarska
 skrinja za žito ali moko (Juršinci v Slov. goricah)

Risba: Martina Rojs

blagajnam, pri skupni rodbinski pa so celo dosegale velikost žitnih koštvov.

Terenski spomeniki, starejše slovstvo in narodna pesem kažejo: ko se ob ločitvi dimnice in kuhinje z odprtim ognjiščem razvili novi, sedanji kmečki stanovanjski prostori s kuhinjo, hišo, novo hišo, kamro, shrambo in tu pa tam tudi s spalnicami za posle, so se z njimi ustalile tudi lege posameznih pohištvenih kosov. Miza se je premaknila v večje stanovanjske prostore, zlasti v hišo in v našem času štedilniške kuhinje tudi v to, kjer je ta postala stanovanjska kuhinja. Klopi so se ustalile pri mizi, kolikor jih niso zamenjali stoli (prim sl. 3 a, b, c, d), in pa pri krušni peči, se pravi zlasti v hiši in novi hiši. Krušna peč se je v hiši s štedilnikom, ki je pridobitev minulega, železniškega stoletja, začela v kuhinji umikati štedilniku, glinastim in železnim pečem za ogrevanje pa v novi hiši in kamri, tako da postaja vedno bolj značilna sestavina samo še dnevne hiše. Hkrati z uvajanjem ogrevalne peči namesto krušne, je v kmečko stanovanje Podravja in Pomurja prodrli otroški voziček in postal do danes precej splošen namesto prejšnje zibelke, ki je naslednica otroškega korita.

S prenosom gospodarskih in delavniških nalog stanovanja na stanovanjske pritikline in z osamosvojevanjem stanovanjskih prostorov za posameznega člana rodbine ali za družino, namesto nekdanje povezanosti posameznega stanovanjskega prostora na skupnost stanovalcev, se je ob skrinji vedno bolj uveljavila omara, ki je sredi 19. stoletja prevladala nad skrinjo. Danes postaja omara vedno bolj osebno pohištvo; tako imajo danes namesto nekdanje skupne skrinje za obleko zakonci obleko vsak v svoji omari. Ob umikanju krušne peči v hišo ali ob umikanju skrinje pred omaro se ustaljuje skupno pohištvo v pritliklinskem prostoru, v hišni shrambi, na podstrešju ali v shrambah na gospodarskem poslopju in postajajo police za posodje vedno bolj redke v prid omari; drva in gospodarske priprave od košev, vreč za sol, pletarjev, sekir ali veder so se preselile na podstrešje ali na gospodarsko poslopje. Koroške, kočevske in slovaške slike na steklu in grafike ter litografije pa so nadomestili tiski in fotografije zlasti iz življenja rodbine in posameznih njenih članov.

Mariborski muzej hrani najstarejšo omaro s Cerkvenjaka iz 1747., ki odseva čas, ko se je začela dimnica in kuhinja z odprtim ognjiščem pospešno umikati črni kuhinji in tako razvijati nov hišni prostor, shrambo. Z vdorom črne kuhinje in omare v kmečko stanovanjsko hišo je bila tudi naloga omare opredeljena po ustreznih stanovanjskih prostorih, s katerimi se je končala zgodovinska gospodarska naloga stanovanja in preselila v gospodarsko poslopje, n. pr. gumno iz veže, svinjska kuhinja ali kurnik iz hiše in shramba iz veže ali nove hiše. V črni kuhinji je omara postala predalnik, n. pr. za sol, moko ali dišave, in tako prevzela naloge dotedanjega sklednika, vreče ali meha za sol in kašo. Zraven kuhinjske omare se je obdržal le še sklednik, ki se je preselil iz dimnice ali veže v kuhinjo, kjer danes prenehava,

ko se tudi v kmečki kuhinji posodje vse hitreje zbira v omari ali kredenci. Druge stanovanjske potrebščine, kot je n. pr. svečnik za treske, so izgubile vsako stanovanjsko potrebo z uvedbo petrolejske in električne razsvetljave in skoro istočasno je splošna uporaba industrijskih tkanin vzela zgodovinski pomen tudi statvam ali kolovratu, ki je postal v drugi polovici 19. stoletja občasni krasilni predmet kmečke nove hiše in pa meščanskega salona, n. pr. v Mariboru pri Sernčevih. Nakazani razvoj pohištva v Podravju in Pomurju pa ni pokrajinska posebnost, marveč kulturni izraz južne Srednje Evrope,¹⁶ ki je v 19. stoletju ustvarila za meščanska stanovanjska središča spalnico, stanovanjsko in jedilno sobo in pa sobo; južnosrednjeevropski spalnici ustreza v kmečkem Podravju in Pomurju nova hiša, stanovanjski in jedilni sobi hiša, sobi pa kamra.

Na poti iz dimnice in hiše z odprtim ognjiščem v sedanjo kmečko hišo in njene nove stanovanjske prostore, ki so nastajali ob uvajanju dimnika, štedilnika, ogrevalne peči in elektrike, gradnji zidanih kmečkih stanovanj, ločitvi stanovanj kmečke rodbine od živali in razčlenitvi kmečkega stanovanja v prostore z določenimi nameni, sta pohištvo spremljali organizirana obrt in pa industrija ter ga do konca 19. stoletja ločili od domače obrti.

Juršinska skrinja (sl. 4 a, b na str. 51) v mariborskem muzeju je še značilni tesarski izdelek; to je zaboj na štirih nogah, ki rastejo navpično v ogelne stebre, kamor je v obliki prizme naslonjeno dno in pa stranice. Oblikovanje zaboja na nogah kaže, da je juršinska, kakor tudi druge skrinje, nastala na ilovnatih tleh, pomanjkanje vsakega ojačevanja z železom pa na ljudsko verovanje, da napravi železo nevesto nesrečno, kar pozna s Hrvaškega tudi ravnatelj samoborskega mestnega muzeja I. Sudnik. V okvir zajeti pokrov skrinje se odpira in zapira na lesenih dveh oseh v hrbtnih oglih, tako da je njena izdelava veliko preprostejša kot pri bolj znanih strešnih skrinjah, ki so s prevladajočimi krožnimi rezi tudi krasilno bolj dognane od ponavljajočih se prečnih križev na zunanosti juršinske skrinje. Zabojske in strešne skrinje so rabili za shranjevanje moke, zrnja, fižola in suhega sadja. Po izročilu iz Veržeja in Srednje Bistrice so jih izdelovali tesarji, ki so bili pozimi brez stavbarskega dela, po izročilu iz haloškega Leskovca pa tudi Medjimurci, od koder so bili cigani prvi izdelovalci nič in tako gotovo tudi otroških korit.

Mizarske skrinje pa so shrambe za obleko. Njihova velikost se veča od vzhoda proti zahodu; zdi se, da z rastjo kmečkih posestev, številnejših družin in zaradi tega večjih stanovanjskih prostorov v območju zgodovinske dimnice, kjer je bila skrinja do polpreteklosti še shramba za obleko vseh rodbinskih članov. Z velikostjo skrinje se je uveljavilo železo zlasti v vezeh, okovih in ključavnicah, ki jih zabojske in tudi strešne skrinje ob izdelavi niso poznale, in so bile šele

¹⁶ Fred W., Die Wohnung und ihre Ausstattung, Bielefeld-Leipzig 1903, str. 56.

pozneje opremljene s ključavnicami. Nadalje se ločijo skrinje za obleke od zabojskih in strešnih skrinj za živila po predalnikih za pomembnejši drobiž v levem gornjem delu pod pokrovom, ki jih zabojske in strešne skrinje nimajo. Vse skrinje za obleke so poslikane, medtem ko so skrinje za živila okrašene z rezi. Manjše vzhodne skrinje za obleke so poslikane po vsej površini in imajo v sredini pokrova ali bočnih stranic slikovno ustvarjeno kaseto, ki pomeni njihov krasilni višek. Tudi zahodne večje skrinje za obleke spremljajo cvetlični in geometrični okraski s poudarkom na središču ploskev v kaseti, ki pa je navadno mizarško uokvirjena. Razen pri zabojskih in strešnih skrinjah, ki so hrastove in bukove, prevladuje pri vseh drugih skrinjah in omarah mehek les,¹⁷ tako da jih je bilo treba za domačnost poslikati.

Vse omare (sl. II; 1, 2, 3) so izdelek mizarjev in so jih rabili kot skrinje za shrambo obleke, pa tudi za shrambo platna in v kuhinjah za shrambo živil. Medtem ko so v skrinjah obleko polagali, so jo v omare obešali, platno pa zlagali v predalnike na notranji strani, dokler jih niso z biedermeierjem nadomestile v pomeščanjenih kmečkih hišah komode. V primeri s skrinjami, ki so do druge polovice 19. stoletja ohranile svojevrstno lepoto, s katero so povzdigovalle stanovanjski prostor, poživiljale, in zlasti v pobeljeni kamri ali hiši ustvarjale ves prostor obvladujočo dominantno, pa je omara od svojega pojava razvijala v kmečkem stanovanju tuj slog, ki je v vseh časih nanjo veliko bolj vplival kot na skrinjo, in tvorila nov pohištveni kos, učinkovit po svoji velikosti, ki pa se je redko, največ v manjših kamrah vskladil z okolico, se pravi s pečjo, mizo in klopmi, ne pa tudi v večjih, kjer je navadno sameval kot tujec. Stilnega nesoglasja v prostorih tudi ni mogla odpraviti poudarjena krasilnost omare na vratih in obeh stranicah, kamor so vabile pogled pod vplivom poznega baroka uokvirjena ali z vložki omejena polja in na njih zlasti naslikani nabožni motivi, ki so nadomestili prvotne spominske, zlasti romarske grafike in pa cvetlice ali rastline.

Nasprotno od skrinje, ki jih je do konca njihovega razvoja v drugi polovici 19. stoletja v veliki meri izdeloval mimo organiziranega tudi domači obrtnik, pa je omaro od njenega začetka izdeloval obrtniški mizar v mestu ali na vasi, tako da danes izročilo ne pozna domačih izdelovalcev omar. Izročilo z Remšnika pravi, da so delali včasih v Vuzenici mizarji, ki so bili tudi slikarji; Fr. Čeligi je pripovedoval, da so v njegovi mladosti v mariborskem Pristanu zamenjavali mariborski mizarji les za omare in skrinje. Kipar in pozlatar Alojz Zoratti pa ve, da je njegov oče, ki je prihajal med zadnjimi furlanskimi umetniki v Podravje, po podeželju slikal in vlagal tudi pohištvo. Ko pa je sredi 19. stoletja n. pr. za pripravljanje furnirja pri poklicnih mizarjih nadomestila krožna žaga ročno, je postala razlika med poklicnim in domačim mizarjem tolikšna, da je domači mizar zaradi gospodarskega

¹⁷ Prim.: Sič A., Narodni okraski na orodju in pohištvu I, Ljubljana 1923, II. pohištvo.

računa svojega izdelka iz kmečkega pohištva ob uvedbi furnirja in politure izpadel. To je tudi čas, ko prenehajo poslikane skrinje in omare v Podravju in Pomurju, od koder hrani mariborski muzej zadnjo poslikano skrinjo iz 1868., ki je medjimurskega izvora. Tako moro z umikom domačega mizarja iz kmečke mizarske in zlasti tesarske obrti predpostavljati tudi njegov umik od izdelovanja skrinj in omar, ki jih je sedaj prevzel poklicni obrtnik mizar in s furnirjem in polituro posplošil meščansko pohištvo tudi na kmečko podeželje. Z obrtnim mizarjem se je na kmečkem podeželju razširilo na skrinje in omare rezbarstvo, ki je bilo dotlej redkeje v rabi.

Razlika med domačim in obrtnim mizarjem je najmanj očitna v lepotno zelo dognanem kosu pohištva: v mizi, ker terja njena izdelava v bistvu zlasti spahnitev desk za tablo in nasaditev prečnikov na noge, ki nosijo tablo kot stebri. Potrebno sekuro, žago in dleto je mogel rabiti enako tesar kakor domači ali poklicni mizar za oblikovanje mize, ki je ostala do 19. stoletja očitna arhitektura, kot jo izražajo v mariborskem muzeju do pojava biedermeierja, n. pr. starejša koroška in mlajša haloška miza. Zaradi tega in zato ker jo je kmečka rodbina najbolj negovala, je doživela miza v svojem razvoju najmanjše izpremembe, kakršno kaže n. pr. prehajanje okornih nog v lahkotnejše in je tudi z novim predalom ohranila svoj prvotni smoter, kot ga sporoča vsaj za konec 18. stoletja narodna pesem s Pohorja (Štrekelj, 7261):

Liza ...
je žeseljne postavljala,
Žlice je raztalala ...

Klopi so zmanjšale ob stenah svojo nekdanjo dolžino na dolžino mize ali pa so se pri mizi razčlenile v stole, tako da so ohranile zgodovinski položaj le še pri krušni peči, razen tam, kjer se je pojavila v hiši ogrevalna nizka peč.

Krušna stara peč je imela kahle vzidane deloma v starejšem kupolastem in deloma mlajšem prizmatičnem nastavku, ki se je vzpenjal iz podstavka v višini klopi. Ob pojavu stanovanjske kuhinje in ogrevalne peči se je s krušno pečjo umaknil iz hiše tudi zapečnjak. Kmečka krušna peč v Podravju in Pomurju je bila izdelek Radgone, Ptuja in zlasti Maribora, ki je od 17. stoletja do 19. stoletja izdeloval žgano glino¹⁸ in tako tudi peči, od 17. stoletja dalje pa postal posredovalec glinastih in železnih peči iz tujine.

Postelja in omara zlasti v zakonski spalnici in novi hiši so danes obrtniški izdelek. Žol, ki jih omenja narodna pesem v Vrazovem zapisu, in jih je razlagal Pajek za posteljo na vrveh pod stropom, mariborski muzej nima; tudi izročilo jih ne pozna. Z obrtniško posteljo se je v zadnjih dve sto letih udomačilo v kmečkem stanovanju tudi ogledalo in z obrtniškim stoli so v kmečkem stanovanju zavladali leseni podi.

¹⁸ Strauss K., Kacheln und Öfen der Steiermark, Graz 1940, str. 54 i. d.

Največje nasprotje zgodovinskemu svečniku za treske je danes že redka petrolejka in pa splošna nova električna žarnica, ki je nadomestila zgodovinske lesene in glinaste (sl. 1 a, b na str. 51).

Tako je sedanje kmečko pohištvo v Podravju in Pomurju izdelek obrti in industrije raznih zvrsti, medtem ko je v preteklosti predstavljalo izdelke od tesarstva do mizarstva in kopanja do pletarstva.

Večina zgodovinskega kmečkega pohištva v severovzhodni Sloveniji je iz lesa, ki sta ga obdelala in izdelala domači in organizirani obrtnik. Domači obrtnik je bil zlasti na Pohorju hkrati kmet, ki se je v mladosti na gozdni kmetiji razvil tudi v mizarja, da je mogel preskrbovati s pohištvom dom, včasih pa tudi sorodnike. Zlasti na Kobanskem pa je bil domači obrtnik poklicno tesar ali žagar kot se je nad Potočnikom pod Kaplo, v Brezniški Jami pod Remšnikom ali ob Veškem potoku nad Radljami obdržal do časa med obema vojnama, ko je v žagi samici hkrati žagal les in iz desk izdeloval ali vezal »kište« zlasti za žito. Tesar žitnih »koštov« pa je bil navadno tudi tesar skrinj. Samo z enim samim predmetom, s stolom je znano kopano pohištvo iz jagnedovega debla, ki se je nahajal do tridesetih let našega stoletja v Trčovi pod Malečnikom. To je bil masiven stol z nizkim sedežem na težkem podstavku, ki je bil oblikovno blizu malemu in nizkemu prekmurskemu bednju za žito; njegov kopač ga je od zgoraj navzdol žagal, z ognjem zrahljano ploskev s teslom dolbel do sedeža in ob tem pušal polovico deblovega oboda za naslon, tako da je bil izdelan z nizkim sedežem in pogobljenim naslonom podoben nekdanjim dedkovim stolom in so ga rabili stari, zlasti preužitkarji za svoja poletna opravila v veži ali v podstenju, medtem ko kopanega enodebelnega stola v stanovanjski sobi ali kuhinji izročilo ne pozna. Bolj razširjeno je bilo pleteno pohištvo, ki so ga predstavljale košare iz slame (prim. sl. 2 na str. 51), skrinje ali koši za fižol in zrnje, ki se je sušilo na podstrešju, v gospodarskem poslopju ali v podstenju v Pomurju, torej v področju nekdanjih vrat in oknic. Pletena skrinja s Koga je bila skrinja v velikosti tesarske iz Juršinec z bukovimi nogami in vogelnimi robniki, med katerimi so bili spleteni dno, pokrov in stranice iz vrbovine podobno kot pri današnjih koših za na voz ali obod pri koših za nošnjo zelene krme. Po izjavah s Koga, Presike, Veržeja ali Srednje Bistrice so jih pletli Medjimurci, ki so bili zaposleni pri regulaciji Drave ali Mure, kadar so n. pr. zaradi deževja ali snega ostali brez dela. Pletilci košnih skrinj so opravljali svoje delo za hrano in denar po hišah in so tako predstavljali zadnje šterjake, ki so za mizarji še pred prvo svetovno vojno hodili izdelovat pohištvo v hiše na dom, kjer jim je kmet pripravil les, medtem ko so barvo n. pr. za »flodranje« zlasti omar prinesli s seboj sami. Vedno redkejšo šterjaško izdelovanje kmečkega pohištva v Podravju in Pomurju hkrati s prenehanjem kopanja in pletenja ponazarja umik domače obrti iz kmečkega pohištva, ki sta ga organizirana obrt in industrija strnili in nivelizirali z meščanskim ali stilnim pohištvom.

Zbirka kmečkega pohištva v mariborskem muzeju kaže njegovo podobo od baldahinske jurjevskodolske postelje iz 1742 do haloške skrinje iz 1868 in ponazarja razvoj kmečke stanovanjske opreme od ločitve dimnice in hiše z odprtim ognjiščem do prevlade hiše kmetijske družbe in hkrati izdelke, pri katerih je še v veliki meri sodeloval domači obrtnik, zlasti tesar in mizar, vendar sta se ta dva konec 19. stoletja umaknila poklicnemu organiziranemu obrtniku, s katerim je prodrla na kmečko podravsko in pomursko podeželje meščansko stilno pohištvo v izobliki mizarske in lončarske stilizacije Radgone, Ptuja in Maribora.

Résumé

L'AMEUBLEMENT RUSTIQUE DES RÉGIONS DE LA DRAVE ET DE LA MURE

L'auteur explique l'ameublement rustique des régions de la Drave et de la Mure d'après des sources écrites, d'après des mentions dans la chanson populaire des dites régions, et d'après les collections de meubles rustiques au Musée Provincial de Maribor. Il arrive aux conclusions suivantes: Le point de départ des meubles rustiques actuels est l'ameublement de la maison-fumoir à l'Ouest et de la maison à foyer ouvert à l'Est.

La table blanche et soignée est le meuble décoratif de tout premier ordre de la maison-fumoir, la bahut peint et le foyer blanchi à la chaux celui de la maison à foyer ouvert. Au lieu du lit, on employait jusqu'au siècle des lumières les bancs, les fours et les huches à pain. Le siècle des lumières a répandu l'installation du poêle qui remplaça le foyer employé jusque-là. En même temps, les bêtes, surtout les cochons et la volaille, cédèrent au poêle et quittèrent la maison, le logement perdit la fonction de pièce d'économie: l'aire ou le dépôt d'outils cessèrent d'occuper le vestibule, on n'affourageait plus les cochons et la volaille dans la cuisine — tout cela se réunissait dans les bâtiments d'exploitation. De l'introduction du poêle s'ensuivit le développement d'une nouvelle «cuisine noire» indépendante et avec elle on aménage la chambre d'habitation qui devient, avec la chambre à coucher du fermier et de la fermière, la pièce où l'ameublement ne cesse pas de se développer jusqu'à présent. Les pièces indépendantes d'habitation permettaient l'emploi de lits qui remplaçaient les couches sur les bancs et sur les poêles, et du berceau qui remplaça l'auge; les bahuts furent soumis à l'ornementation; le menuisier professionnel remplaça, dans la fabrication de meubles rustiques, la main habile de l'artisan de maison, et surtout le charpentier, et les métiers à domicile se limitent à la fabrication de fleurs artificielles. L'artisan professionnel l'emporta, à l'époque du chemin de fer, dans la fabrication de l'ameublement rustique qu'il égala à celui des villes. Il fut aidé par les jeunes filles paysannes qui s'efforçaient à donner au logement un air représentatif, et par la coutume de peindre les meubles que la jeune mariée apportait en dot à la maison. Le soin des jeunes filles pour l'air décoratif du logement paysan, et la peinture de l'ameublement du trousseau de la fiancée développèrent les meubles rustiques surtout de la chambre, c'est à dire de la pièce à coucher des jeunes filles, et de la nouvelle «grand-chambre» ou chambre à coucher du fermier. C'est là qu'apparut aussi pour la première fois le plancher en bois. L'ameublement en bois de sapin est peint, tandis que celui en bois dur est taillé et sculpté. Il semble que la

sculpture soit récente et qu'elle n'ait été introduite à la campagne que par l'artisan.

Parmi l'ameublement, c'est la table qui excelle à côté du poêle. La chanson populaire distingue la table haute et la table basse, ce qu'on explique par la table de la maison-fumoir. L'ancien poêle de faïence cède, aujourd'hui, dans la cuisine, au fourneau économique, et dans la nouvelle chambre d'habitation il est remplacé par le poêle des villes. Les bancs de la maison-fumoir furent remplacés définitivement par le lit qui supprima les couches du poêle et dans les huches à pain, et par le berceau qui remplaça l'auge. C'est à des buts tout à fait différents, faisant fonction de grenier, de coffre-fort, de garde-robe et de dépôt pour la toile que servait le bahut, qu'on introduisit dans toutes les pièces d'habitation, étant à disposition des particuliers et de toute la famille, et différant, par conséquent, selon sa grandeur, depuis les coffres-forts des corps de métier jusqu'aux dépôts de grains. Aujourd'hui, le bahut a cédé à l'armoire, servant surtout de garde-robe, tandis qu'il a déjà perdu, pour la plupart, son rôle original de grenier. Dans cette évolution, le métier historique à domicile fut remplacé par l'artisanat organisé. Les bahuts-caisses, aujourd'hui déjà assez rares, furent exécutés par des charpentiers, en hiver, lorsqu'ils n'étaient pas occupés aux bâtiments. D'après la tradition populaire, les bahuts furent peints par des menuisiers, étant peintres en même temps. De plus, des artistes voyageurs du Frioul fournissaient les peintures et les intailles aussi sur des meubles rustiques, et des artisans professionnels p. ex. de Maribor collaboraient, eux aussi, à la fabrication de l'ameublement rustique. Sous l'influence des lumières, des menuisiers se mirent à s'établir à la campagne; ils furent appuyés par les artisans professionnels de Maribor, Ptuj et Radgona et réussirent à donner, jusqu'à la fin du 19e siècle, de l'aspect bourgeois à l'ameublement des campagnes.

La collection de meubles rustiques au Musée Provincial de Maribor présente leurs formes à partir du lit à baldaquin de l'an 1742 et provenant des Slovenske gorice, jusqu'au bahut de l'an 1868, provenant des Haloze, en illustrant ainsi le développement de l'ameublement du logement rustique à partir de la décadence de la maison-fumoir et de la maison à foyer ouvert jusqu'à la prédominance de la maison du type «Société Agricole». La part de l'artisan de maison, surtout du charpentier et du menuisier, y fut très considérable, mais tous les deux cédèrent, dans la seconde moitié du 19e siècle, à l'artisan professionnel. Celui-ci introduisit dans les villages des régions de la Drave et de la Mure l'ameublement «de style», aux formes d'ébénisterie pratiquée à Radgona, Ptuj et Maribor. Dans la suite, l'ameublement peint en bois de sapin disparut pour faire place, d'une façon générale, aux meubles en bois dur.

K VPRAŠANJU RAZVOJA TULIPANOVEGA MOTIVA NA POSLIKANEM POHIŠTVU IZ VZHODNE ŠTAJERSKE

Tončica Urbas

Pokrajinski muzej v Mariboru ima v etnografskem oddelku tudi več primerkov poslikanega pohištva, ki je bilo nabrano z najrazličnejšimi priložnostnimi nakupi na območju severovzhodne Slovenije pred prvo svetovno vojno in v obdobju med obema vojnama. Pohištvo te vrste je večidel iz Koroškega kota in s Kobanskega, medtem ko sta vzhodna Štajerska in Prekmurje zastopana tu v manjšem številu. Iz tega območja prevladujejo med pohištvom zlasti tesane skrinje. Edino kaj pomembnejšo opremo iz tega okoliša predoučuje skupina živo poslikanih skrinj z znamenitimi tulipani oziroma njihovimi motivi, ki — vsaj na prvi pogled — tvorijo enotno garnituro. To so tri skrinje za nevestino balo in poslikana postelja, ki je sedaj eden najpomembnejših predmetov v haloški notranjščini etnografskega oddelka. Pozornost na tem pohištvu ne priteguje toliko arhitektura izdelanih predmetov, kakor živo pisana rastlinska motivika v okrasju, ki govori o enotnem načinu precej popolnega rastlinskega okrasja in ki je moralo nastati pod vplivom iste smeri v tej zvrsti domače ljudske obrti in v enotni mizarski delavnici.

Inventarni podatki, ki se nanašajo na te predmete, nam žal zaradi nepopolnosti ne morejo ustrezati, da bi na njihovi osnovi lahko dognali kaj več nadržnosti o pravem izvoru tega poslikanega pohištva. Povedo nam le toliko, da se je uporabljalo predvsem na vzhodnem delu Štajerske, na eni izmed skrinj je še pripomba, da je bila skrinja uvožena iz Medjimurja.

To me je napotilo, da sem se odpravila na terensko iskanje ustreznih kosov poslikanega pohištva; ker pa tudi teren ni nudil dovolj, sem se povezala z muzeji v Podravju in Pomurju in končno še z Vojvodjanskim muzejem v Novem Sadu.¹

¹ Podatke, ki sem jih dobila na terenu, so mi posredovale naslednje osebe: v Halozah Jože Pintarič iz Gruškovca, Dragan Gregurec iz Zavrča, Miha Feguš iz Cirkulan, Liza Peklar iz Crmožiš, Marija Goričan iz Cvetlina; za Prekmurje: Bela Laci, Jože Seršen in Jože Kovač za Kobilje, medtem ko mi jih je za kraje na Dolinskem, posebej okrog Radmožancev posredoval Karel Jakob, preparator muzeja v Murski Soboti. — Muzejsko gradivo in podatke pa sem prejela v naslednjih muzejih — Pokrajinski muzej v Murski Soboti, Gradski muzej v Varaždinu, Etnografski muzej v Zagrebu, Muzej Slavonije v Osijeku, Vojvodjanski muzej v Novem Sadu in Etnografski muzej v Ljubljani. — Nekaj gradiva, ki ga ima Volkskundliches Museum v Grazu, pa mi

Šele primerjalno gradivo, ki ga hranijo omenjeni muzeji, je omogočilo ustvaritev popolnejše sinteze, ki naj objasni in razvozlja to, česar pomanjkljivi inventarni podatki ne morejo dati. Že sam površni opis² posameznih predmetov, in posebno primerjava risbenih predlog omogočata, da izvajamo zaključke o skupnih delavnicah, v katerih so izdelovali te vrste pohištva v drugi polovici 19. stoletja, ko je poslikana skrinja tudi v drugih krajih Slovenije doživljala poslednje obdobje razcveta in je nato ljudsko poslikavanje pohištva pričelo odmirati, dokler ni povsem zamrlo zaradi vse večje izdelave preprostega mizarškega tipiziranega pohištva, ki je takrat preplavilo tudi podeželje.³

*

Postelja v Pokrajinskem muzeju v Mariboru (sl. IV/3, in sl. 1 na str. 63) predočuje v pogledu konstrukcije mizarški izdelek 19. stoletja. Je iz rezanega mehkega lesa, temnorjavo pobarvana in ima pestro okrasje na celotni stranici, po obliki v pravokotnik uokvirjene barvne kompozicije pa tudi na spodnji končnici, ki je po večjem delu vzhodne Štajerske in delu Prekmurja pravijo »šajba«⁴. Ornament na robni strani sestoji iz treh elementov. V začetku roba je stilizirana štirilistna roža vetrovnica z dvema osnovnima barvama: belo, zeleno-rumenordečo, zelenomodro; slednja rabi le za dopolnjevanje praznin na ornamentalni ploskvi. Naslednja dva elementa se vrstita v menjajočem se zaporedju.

Prvi je sestavljen iz stiliziranega tulipanovega šopka, ki je osnovni element vsega omenjenega pohištva v nekaj različnih variantah, s tremi tulipanovimi cvetovi na valovitih stebelcih, dopolnjuje pa jih štiricvetna stilizirana marjetica in suličasti listki, ki prav tako le izpopolnjujejo prazno podlogo. Šopek poganja iz prav tako stiliziranega cvetličnega lončka z ročajem. — Osnovna barva v tej ploskvi je cinobrovordeča, v cvetju pa se izmenjujejo: kromovo zelena in pa črna, ki je obenem barva valovito oblikovanih stebelc. — Tretji dekorativni

je posredoval dr. Niko Kuret, ki se je oktobra 1958 mudil v tem muzeju in naprosil tamkajšnjega kustosa g. dr. W. Seppa za podatke o datiranem in nedatiranem pohištvu s tulipanovimi motivi, ki sem jih nato prejela po pošti in so mi bili prav dobrodošli. Zato izrekam obema tudi tu prisrčno zahvalo. — Le-to dolgujem za posamezna navodila in posebna opozorila: prof. F. Bašu, B. Orlu in M. Jagodicevi. Materialno je moje delo podprl Pokrajinski muzej v Mariboru, ki je pokazal zanj veliko razumevanje, za kar izrekam tudi njegovemu ravnatelju B. Teplyju svojo zahvalo.

² Nadroben opis posameznih kosov bi lahko odpadel v primeru, če bi bile možnosti za objavo barvnih klišejev, za katere je prvotno izdelala barvne predloge tehn. risarska M. Rojsova. Ker je ta možnost zaradi tehtnih ovir odpadla, sem se morala v uvodu odločiti za krajši opis, ki je nujen predvsem zaradi barv, katerih na navadnih perorisbah ni mogoče razbrati.

³ Dr. Franc Kos, Slovenska kmetška skrinja, Etnolog XIV vol., Ljubljana 1942/XX, str. 65 in dalje.

⁴ Tako imenujem ta del postelje tudi pri nadaljnjih opisih.

element je močno stilizirana štirilistna roža vetrovnica na rumenozeleni osnovi, z izmenjujočo se rdečo, kromovozeleno, belo in črno barvo. Celotni ornamentirani pas je zaključen s prvim dekorativnim elementom.

Poglavitni tulipanov motiv se pojavlja nato na »šajbi« v nekoliko spremenjeni obliki tako, da ga v povečanem formatu obroblja bordura z živorumeno osnovo, obdano s črno črto, na kateri so v vsakem kotu rože vetrovnice, med njimi pa teče od vogala do vogala rastlinska vitica s suličastimi listki v beli, zeleni, cinobrovordeči in ultramarin barvi. Prevladujoči barvi v tem ornamentu sta cinobrovordeča in živorumena. Osnovni, to je tulipanov motiv je v bistvu enak onemu na stranski posteljni stranici.

Žal so inventarni podatki o tem predmetu skopi in nam mimo inventarne številke ne povedo ničesar drugega, kakor da je postelja iz Gruškovca v Halozah (sedanja občina Cirkulane).

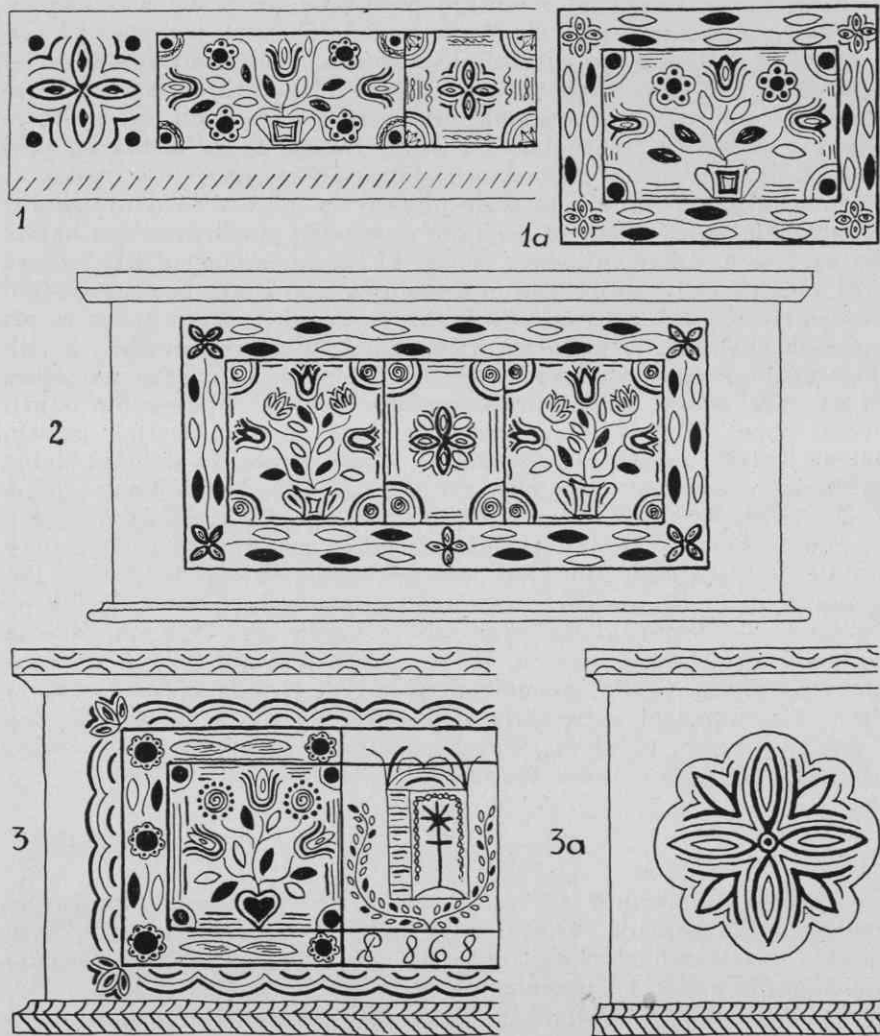
Skrinja I iz te skupine pohištva, iz Majskega vrha v Halozah, sedanja občina Cirkulane, je mizarski izdelek z rogljičnimi vezmi, brez podstavka, dimenzija $0,91 \times 0,45 \times 0,50$ m. V arhitektonskem pogledu pripada tipu običajnih mizarskih skrinj, ki so v drugi polovici 19. stoletja preplavljale naše podeželje, z rahlo profiliranim zgornjim robom in pokrovom. Krasilni ornament, ki edini dviga, sicer preprosto, skoraj bi rekli borno skrinjo, prekrito v celoti s temnorjavo barvo, nahajamo na prednji glavni ploskvi, razdeljen pa je v tri približno med seboj enaka polja. Tu se ponavlja že na postelji opisani motiv: tulipanov šopek, ki poganja iz stiliziranega cvetličnega lončka na cinobrovordeči osnovi s tremi tulipanovimi cvetovi v beli in pariškomodri barvi, ter z dvema tulipanovima, na pol odprtima popkoma v okrovorumeni barvi. Črna rabi tudi tu le za obrobljanje in za valovita cvetna stebelca. — Srednji motiv sestavlja šesterolistna roža vetrovnica na okrovorumeni podlagi, v prevladujočih belih, zelenih in cinobrovordečih barvah. Tudi tu rabi črna barva le za obrobljanje. Celotno trojno ornamentalno polje obdaja bordura enako kombiniranega sestava, kakor smo ga srečali pri prej opisani postelji: na kromovozeleni osnovi teče valovito steblo, ki ga obdajajo položni okrovorumeni, beli in cinobrovordeči listki, v vogalih pa stilizirana roža vetrovnica. Rob bordure tvori nekoliko širša črna črta. Tudi tu je dobro razvidna nepopolna simetrija v ornamentalni kompoziciji, ki se izraža prav tako na posteljnih okraskih, in v malenkostnih razlikah v barvnih odtenkih; to pa nedvomno govori o prostoročnem poslikovanju pohištva, brez uporabe enotne šablone. Žal je omenjena skrinja od mariborske skupine poslikanega pohištva najslabše ohranjena. Tako je občutno prizadeta barva, ki je izgubila prvotno živahnost. Posebej velja to za pokrov, kjer je okrasek v enaki kompoziciji kot na prednji ploskvi skoraj povsem izginil, tako da je razviden le še v komaj vidnih sledovih. Očitno je, da sta opisani skrinja in postelja prvotno tvorili garnituro,

ki jo je nevesta prejela ob poroki, a so ju pozneje prenesli v dva različna kraja sl. 2 na str.).

Skrinja II (sl. IV/2 in sl. 3 in 3a na str. 65), po inventarnih podatkih iz Zavrča, s pripombo, da je bila uvožena iz Medjimurja, je kakor I mizarski izdelek prejšnjega stoletja, nekoliko večjih dimenzij od prejšnje in vezana na roglje. Dragocena je za proučevanje poslikanega pohištva, ker je datirana z letnico 1868. V likovnem pogledu sodi med najrazkošnejše skrinje, ki so se nam iz te skupine ohranile v našem Podravju in Pomurju, s še razmeroma dobro očuvanimi živahnimi barvami. Vtis razkošnosti ji ustvarjajo pestra in razgibana bordura in poslikana profilirana spodnja in zgornja robova. Očitno je, da so razkošno borduro dovoljevale večje dimenzije skrinje. Bordura obdaja notranji ornament, ki delno spominja na kompozicijo pri skrinji I. Tudi tu je notranje okrasje razdeljeno v tri polja. V stranskih poljih srečujemo tulipanov motiv, ki je vdelan na cinobrovordeči osnovi, izhaja pa za razliko od skrinje I. in opisane postelje iz stiliziranega srca, ki ga bomo srečali pri skrinjah, kakršne so rabile za primerjalno gradivo. Prevladujoče barve so tudi tu: bela, rumena, modra, od katerih srečamo slednjo še pri robnem okrasku, sestavljenem iz treh črt, (zeleno na notranji, rumena v srednji in pariškomodra na zunanji strani). V pariško modri barvi je prav tako kotni krožec, ki rabi tu namesto rože vetrovnice za dopolnitev v kotu prazne osnovne ploskve. Osrednje polje sestavlja močno stiliziran madžarski grb na rahlo rožnati podlagi; pod njim je omenjena letnica. Tudi v tem osrednjem polju prevladujeta obe osnovni barvi: rdeča in kromovozelena, obrobja pa ju črna, ki rabi tudi za okvir. — Razkošno borduro sestavlja osnovna kromovozelena barva, le-to pa obdaja trojni zobčasti okrasek v cinobrovordeči, beli in zeleni barvi. — Tudi tu inventarni podatki ne povedo ničesar natančnejšega o pravem izviru skrinje. Da pa je rabila le za nevestino opremo, o tem ne moremo dvomiti. Za naš prispevek je pomembna zlasti zato, ker je v skupini tega pohištva iz mariborskega muzeja edina, ki je datirana. Po nadrobnejši primerjavi bi prav tako težko dvomili, da ni izdelek iste roke, kakor sta opisani postelji in skrinja, ki sta morali, sodeč po okrasju in barvah, nastati v približno istem časovnem obdobju.

Skrinja III (sl. IV/1 in sl. 1 in 1a na str. 65) se v arhitektonskem pogledu razlikuje od obeh opisanih skrinj in je nedvomno izven prej opisane garniture. Ne sloni neposredno na tleh, marveč je konstruktivno posrečeno oblikovana z volutasto profiliranimi nogami na prednji strani. Dimenzije te skrinje se sicer ne razlikujejo mnogo od prejšnje; bistvena razlika je predvsem v okrasju in razporeditvi ornamenta, ki v primerjavi z drugim materialom v raznih naših muzejih govori o povsem različni delavnici s tulipani poslikanih skrinj v Podravju oziroma Pomurju.

Celotna površina skrinje je za razliko od prejšnjih dveh in postelje obarvana v živi okrovorumeni barvi, na kateri so nato vrisani

Sl. 1. Detajl poslikane posteljne stranice (Gruškovec); 1 a. detajl iste postelje na »šajbi«; 2. poslikana prednja stranica skrinje (Majski vrh); 3. del poslikane prednje stranice skrinje z letnico 1868 (Zavrč); 3 a. motiv na stranski stranici skrinje (Zavrč.) Iz zbirke Pokrajinskega muzeja v Mariboru

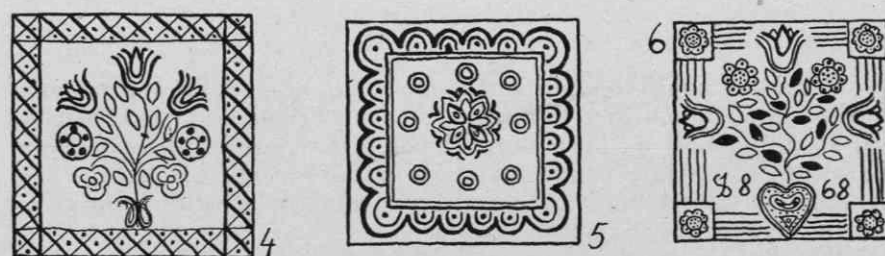
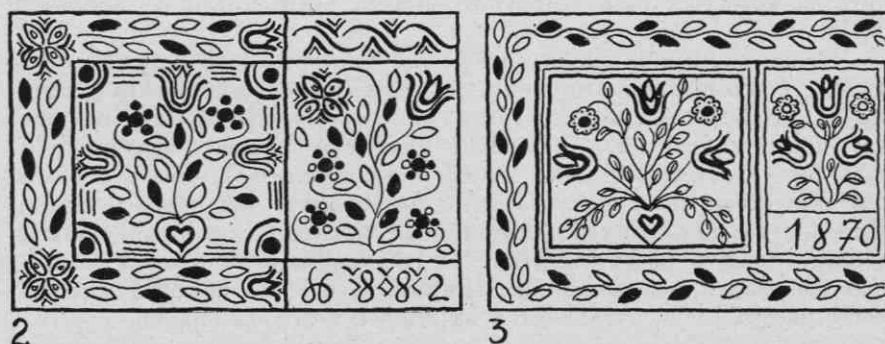
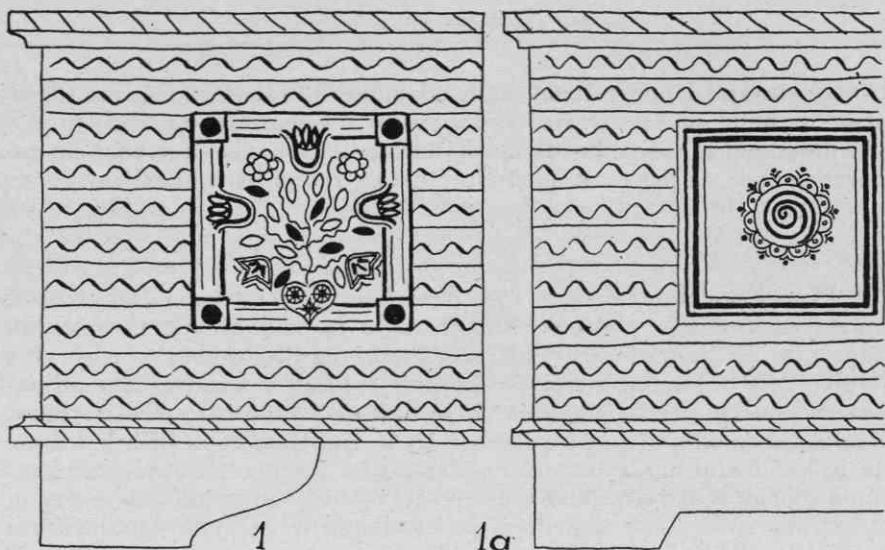
Risba: Martina Rojs

osnovni ornamenti v obliki dveh pravilnih kvadratnih polj. Obe okrasni polji se ponavljata na pokrovu v povsem enakem razporedju, medtem ko ornament na stranskih ploskvah govori o drugi kompozicijski zamisli, po tujem, skoraj že umetno-obrtnem vzorcu. — Praznino, ki je nastala izven vdelenih kvadratnih ornamentov zaradi svetle podlage in enostavne razporeditve okraskov, izpolnjuje vrsta v menjajočem se zaporedju razporejenih črt valovnic in premih črt, ki jih je slikar nanašal, če jih sodimo po nepravilnosti, ki je očitna na prvi pogled, prostoročno, s slikarskim čopičem ali morda celo s tresko. — Osnovni okrasek, ki deli prednjo ploskev in pokrov na dvoje skoraj simetričnih polj, je tudi tu poslikan z osnovno cinobrovrdečo barvo. Na njej je naslikan tulipanov šopek, ki izhaja iz močno stiliziranega srca, obarvanega s sinjo, belo in kromovozeleno barvo in z mrežastimi okrasnimi dodatki. Kompozicija šopka je v osnovi enaka kakor že pri opisanih skrinjah. Tvorijo ga trije odprti tulipanovi cvetovi, ki jih dopolnjujejo mimo položenih suličastih lističev še stilizirane marjetice, in na vsaki strani spodaj pri korenini po en tulipanov rahlo odprti cvetni popek. Prevladujoče barve so: bela, modra (cvetje), listasto zelena (listki) in črna, ki jo je tudi tu slikar porabil za stebelca, delno za listje in končno še za obrobitev celotne kvadratne kompozicije. Značilna razporeditev barvnih črt in kotni okrasek močno spominjata na robni okras pri skrinji II, tako da lahko govorimo o vplivih prve skupine poslikanega pohištva (postelja in obe skrinji iz Haloz). Posebno velja to za osnovni okrasek, ki se ponavlja v istem načinu na pokrovu. — Ornament na stranskih ploskvah sestavlja mnogolistna rozeta v kvadratnem okviru, in ki nam pripoveduje že o umetno-obrtnih vplivih. — Po inventarnih podatkih je bila opisana skrinja prepeljana v muzej iz Svetinja v Slovenskih goricah, rabila pa je za deklisško opremo. (Glej dopolnilne podatke o njej v Baševi razpravi »Kmečko pohištvo v našem Podravju in Pomurju«.)

*

S poslikano skrinjo iz Svetinja se v pogledu ornamentalne razporeditve najbolj sklada skrinja, ki jo hrani Etnografski muzej v Ljubljani v razstavnih zbirkah kot edino poslikano skrinjo iz območja vzhodne Štajerske. Po inventarnih podatkih je skrinja iz Biša v Slovenskih goricah (Sv. Bolfenk v Slovenskih goricah) in je datirana z letnico 1868.

Kompozicijski sestav cveta, ki deli skrinjo prav tako v dvoje simetričnih polj, se sklada z mariborsko skrinjo III, le da je osnova temnorjava, na njej pa so vrisane preme in valovite črte v menjajočem se vrstnem zaporedju. — Šopek izhaja iz močno stiliziranega srčka, obarvanega z modro, belo, rumeno in črno barvo. Tudi tu je osnova kvadratnega ornamenta cinobrovrdeča, obroblja pa jo okvir črt v menjajočem se redu črne, bele, rumene in pariškomodre barve. Tulipanov

Sl. 1. Motiv na prednji stranici skrinje iz Svetinja (Pokrajinski muzej v Mariboru); 1 a. motiv na stranski stranici skrinje (Svetinje); 2. detajl poslikane prekmurske skrinje iz Radmožancev (Pokrajinski muzej, Murska Sobota); 3. detajl poslikane prekmurske skrinje; 4. in 5. motivi na poslikani skrinji (Gruškovec); 6. motiv na prednji stranici skrinje iz Biša v Slov. goricah (Etnografski muzej v Ljubljani)

Risba: Martina Rojs

cvet sestavljajo po vrstnem redu od zunaj navznoter: modra, rdeča, črna in bela, pa nas vrstni red predvsem spominja na skrinjo I v mariborskem muzeju. Poslikana kvadrata se ponavljata v enakem zaporedju tudi na pokrovu, medtem ko sta stranici brez okraskov.

*

Precej podobnega imata tudi dve skrinji, ki ju hrani Pokrajinski muzej za Pomurje v Murski Soboti, in ju je pridobil (po inventarnih podatkih) iz Radmožancev pri madžarski meji. Posebej skrinja I z letnico 1882 v sredini govori o skupnih potezah v kvadratnem tulipanovem motivu, precej podobna pa je tudi nadrobna razporeditev barv. Razlikuje se od mariborske skrinje III in ljubljanske iz Biša le toliko, da je kvadratni motiv dopolnjen s srednjim poljem, na katerem nahajamo močno stilizirano drevo življenja v obliki tulipanovega cveta in stilizirane rože vrtnice, medtem ko ornament ob straneh dopolnjujejo stilizirane marjetice (sl. 2 na str. 65). Osnovno okrasno polje obdaja bordura, ki spominja na ono pri mariborskih skrinjah, le da kotni okrasek sestavlja roža vetrovnica enakih oblik kakor v osrednjem polju.

Druga skrinja iz istega muzeja (sl. 3 na str. 65) je datirana z letnico 1870. Po sestavu ornamenta je nekoliko enostavnejša in preprostejša, posebej velja to za borduro, ki jo sestavljajo ob valovito potekajoči črti nanizani rastlinski listi. Osrednje okrasno polje sestavlja prav tako trocvetni tulipanov šopek z dodanima marjeticama, celotna površina izven glavnega ornamenta pa je kakor pri prejšnji skrinji okrašena z izmenjajočimi se premimi in valovitimi črtami na svetlejši podlagi. Sestava posameznih barv se ne razlikuje mnogo od onih, ki smo jih srečali pri mariborski skupini. Gre le za nekoliko različno kombinacijo, ki je morala biti v skladnosti z osnovno barvo.

*

Poslikano pohištvo s tulipanovo motiviko, ki ga hrani v razstavnih zbirkah Gradski muzej v Varaždinu, po svoji ornamentiki in konstrukciji spominja bolj na prvo skupino pohištva v mariborskem muzeju. Garnituro sestavljajo velika zakonska postelja in tri skrinje, dve preprostejši in enostavnejši brez podstavkov in tretja arhitektonsko in likovno zelo razkošna kmečka skrinja.

Postelja ima kakor mariborska poslikani stranici in spodnjo »šajbo« (sl. 1 a na str. 69). Preseneča skoraj povsem ista razporeditev okraskov na stranici, brez začetne štirilistne rože vetrovnice in v izmenjajočem se zaporedju tulipanov šopek, ki poganja v treh odprtih tulipanovih cvetovih iz stiliziranega cvetličnega lončka, dopolnjujejo pa ga prav tako stilizirane marjetice, ki rabijo obenem za kotne okrase. Osnovnemu tulipanovemu motivu sledi nato štirilistna rozeta z

veričastimi okraski. Slednji okrasek se razlikuje od njega na postelji v mariborskem muzeju le po izrazitosti barv, kjer izstopa živozelena, medtem ko v tulipanovem motivu dopolnjuje cinobrovordečo živorumena in le delno ultramarin. O podobnosti govorijo tudi črna cvetna stebelca, ki jih ima prav tako mariborska postelja in vse opisane skrinje mariborske in prekmurske skupine. — Tudi okrasek na »šajbi« se kompozicijsko sklada z okraskom na postelji iz mariborskega muzeja: tulipanov šopek na indijsko rdeči osnovi, le da je rob namesto rumen, kromovozelene barve. Kotne okraske sestavljajo tudi tu suličasti lističi, položeni ob valovito steblo. Gre predvsem le za razlike v barvni kompoziciji, ki upošteva samo nekoliko drugačno kombinacijo in govori torej v prid sorodnega izvora obeh postelj.

To ugotavljamo prav tako ob primerjavi poslikanih skrinj, od katerih sta dve datirani.

Zaradi preprostosti in enostavnosti v ornamentalni kompoziciji se bom tu najprej omejila na opis skrinje manjšega formata (sl. 3 na str. 69). Tudi na tej skrinji je prednja stranica razdeljena na tri polja, od katerih v stranskih srečujemo zopet tulipanov šopek, ki izhaja iz stiliziranega srca, in ki ga kot na stranici postelje dopolnjuje stilizirana marjetica. — Sorodnost je očitna tudi v barvah: na cinobrovordeči osnovi sestavljajo šopek črni peclji, beli, okrovorumeni in pariškomodro obarvani listki povsem enakih oblik, kakor na prej opisanih skupinah skrinj. Cvet sestavljajo prav enake barve, med njimi tudi tukaj rabi črna za obrobljanje. Osrednje polje ima kakor prekmurski skrinji šopek v obliki drevesa življenja. Sam cvet pa je kombiniran z odprtim tulipanom, stilizirano živobarvno vetrovnico in stiliziranimi črno obrobljenimi marjeticami. Za osnovo rabi kromovozelena, v cvetju pa so sestavne barve: rožnata, okrovorumena, bela in pa črna, ki rabi kakor prej za obrobljanje, in valovita cvetna stebelca.

Skrinja II iz te skupine (sl. 4 na str. 69) je nekoliko večjih dimenzij, zato tudi tu osrednji in glavni okrasek, ki je prav tako razdeljen v tri polja, obdaja bordura enake barve in ornamentalne kompozicije kakor skrinjo II iz mariborskega muzeja. Kompozicija poglobitnega osrednjega ornamenta precej spominja na prejšnjo skrinjo I, le da je osnovna barva osrednjega polja zaradi obdajajoče je zelene bordure okrovorumena. Skrinja je posebno dragocena zaradi letnice 1881 pod osrednjim poljem. Okrasek na stranski stranici pred očuje tudi tu štiriperesna vetrovnica na cinobrovo obarvani kvadratni osnovi.

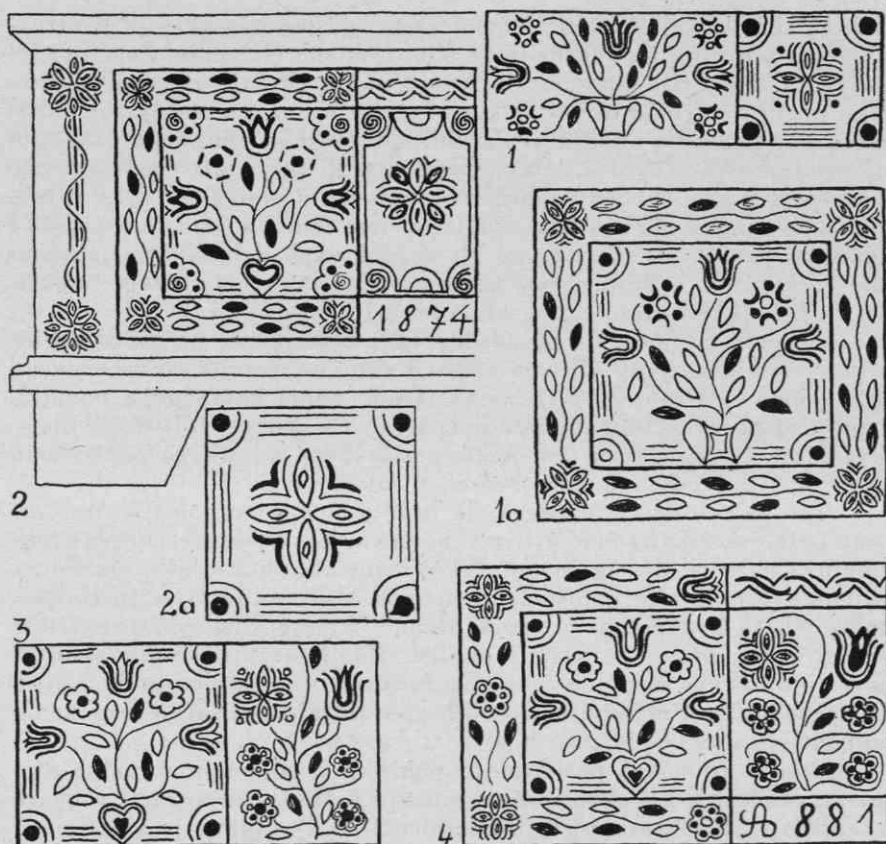
Skrinja III (sl. 2 na str. 69) sodi v arhitektonskem in dekorativnem pogledu med najrazkošnejše kose kmečkega poslikanega pohištva v Podravju. Črna osnova skrinje, ki jo prekriva v celoti, je narekovala drugačno kombinacijo barv, kot je bilo to srečati pri prejšnjih skrinjah. Tu sta predvsem okrovorumena osnova v borduri, medtem ko se motivika poudarja s prejšnjimi vzorci. Prevladujoči barvi sta tudi tu cinobrovordeča in kromovozelena. Stranski ornament se-

stavlja tudi tu že prej znana stilizirana štirilistna roža vetrovnica v kvadratnem okviru. Arhitektonsko se skrinja razlikuje od prejšnjih dveh zaradi trapezasto oblikovanih nog, ki na njih počiva, v sredini pa je datirana z letnico 1874. Tudi varaždinska garnitura je žal opremljena s prav skopimi inventarnimi podatki. Inventarna knjiga in knjiga pridobitev v varaždinskem muzeju pojasnjujeta le, da so bili vsi štirje kosi pohištva nabavljeni v Seketinu, to je kraju nad Varaždinom ob glavni cesti, ki vodi preko Ivana Zeline v Zagreb (območje Hrvatskega Zagorja).

V Gruškovcu v Halozah sem avgusta 1958 odkrila pri posestniku Pintariču na podstrešju skrinjo približno enakih dimenzij kot je mariborska skrinja I. Tudi v arhitektonskem pogledu ustreza omenjeni skrinji, posebno kar zadeva konstrukcijo, saj je vezana na rogljični način. Sedanji lastnik jo uporablja za shranjevanje ovsna na podstrešju, kjer pa se je prvotna svežina barv znatno zabilasala. V likovnem pogledu nas skrinja spominja v osnovni trocvetni tulipanovi motiviki na prejšnje, le da je cvetje popolnejše, barvno bolj umetniško in tudi okusneje razporejeno, tako da nas skupaj s stransko uokvirjeno rozeto, ki se po dimenzijah skoraj sklada z ornamentoma na prednji ploskvi, nekoliko spominja na umetno obrt, ki je verjetno vplivala na izdelovalca skrinje. Ornamentalna kompozicija govori prav tako o večji razčlenjenosti cveta in je prej močno stilizirana kakor naravna.

Podatki o skrinji so dobro ohranjeni v družinskem izročilu; k hiši jo je prinesla gospodarjeva mati 1879, ko se je možila. Tega leta ji jo je izdelal dolanski mizar Jože Golob, rojen 1841, umrl 1904 v Dolanah pod Borlom, kjer je imel svojo mizarско delavnico.^{4a} V izročilu v tem območju je prav tako ohranjeno, da je bil Golob znan izdelovalec mizarških skrinj, ki pa se žal niso več ohranile. Čeprav seveda manjkajo natančnejši podatki o nadrobni delavnosti tega mizarja in obenem poslikovalca kmečkih skrinj, pa vendarle lahko trdimo, da je ustvarjal pod vplivom prej opisanih skrinj, ki so se takrat že širile po našem Podravju in so mu nedvomno rabile za vzorec. Časovno sovпада njegovo delo z izdelovanjem skrinj, katerih avtorjev trenutno ni mogoče določiti, saj je kazno, da se bomo morali za sedaj zadovoljiti le z opredelitvijo posameznih delavnic, ki so morale imeti svoje središče v Medjimurju ali Hrvatskem Zagorju. To potrjuje tudi ustno izročilo, ki ga je kasneje posredoval posestnik Dragan Gregurec, hrvatski priseljenc iz Zagorja in ki sedaj živi v Zavrču. Do nedavnega je hranil skrinjo, ki je spadala v arhitektonskem in likovnem pogledu k skupini opisanih podravske in pomurske skrinj, in je povedal, da je bila skrinja, ki jo je prejela njegova stara mati v Zagorju, kupljena na sejmu v Varaždinu, kamor so jih privlačali mizarji iz medjimurskega prostora.

^{4a} Življenjepisne podatke je potrdil tudi župnik M. Feguš pri Sv. Barbari v Halozah na osnovi matične knjige.

Sl. 1. Detajl na poslikani stranici postelje (Gradski muzej, Varaždin); 1 a. motiv na »šajbi« z iste postelje; 2. del okraska na prednji stranici skrinje (Gradski muzej, Varaždin); 2 a. okrasek na stranski stranici iste skrinje; 3. detajl na poslikani prednji stranici manjše skrinje (Gradski muzej, Varaždin); 4. detajl na poslikani prednji stranici skrinje (Gradski muzej, Varaždin)

Risba: Martina Rojs

Nadrobna medsebojna primerjeva tulipanovih okrasov, kakor način kombinacije v sestavljanju motivov in izmenjavi barv, govori povsem jasno, da imamo opraviti s poslikanim pohištvo, ki je v drugi polovici 19. stoletja nastajalo v dveh ali največ treh mizarških delavnicah, ki so tudi skrbele za okraske, obenem pa imele vpliv na druge manjše mizarje oziroma izdelovalce kmečkega pohištva. O tem nam jasno in nedvomno govori tudi arhitektura izdelanih skrinj. V bistvu gre za povsem enotno motiviko, ki pozna v osnovi le trocvetni tulipanov šopek z dodatkom stiliziranih marjetic, rozet in položenih listkov; te uporablja slikar za kotne okraske, v povečanem formatu pa

tudi za samostojni okrasni element (n. pr. postelja in skrinja v varaždinskem muzeju). Gre torej le za štiri osnovne elemente. Značilno je, da večje dimenzije posameznih kosov, n. pr. skrinj, ustvarjajo prav tako pogoje za večje in boljše kombinacije in novo sestavljanje okrasov, kar omogoča dodajanje bordur ali tretjega vmesnega elementa na prednji ploskvi. Prvi delavnici sta morali pripadati predvsem obe postelji, dve prvi skrinji v mariborskem muzeju in dve skrinji v varaždinskem muzeju. Tretja razkošnejša v tem muzeju je v tem pogledu nekoliko problematična. Iz ene ali največ dveh delavnic pa izhajata obe prekmurski skrinji, tretja skrinja v mariborskem muzeju in skrinja iz Biša, ki jo hrani Etnografski muzej v Ljubljani.

Težko bi dvomili, da ni nastala tudi skrinja pri posestniku Pintariču v Halozah pod vplivom opisane skupine, čeprav so za njenega izdelovalca izpričani med vsemi skrinjami edino natančnejši podatki. Pojava si ni težko tolmačiti, če pomislimo na skupne vplive, ki jih je ustvarjala v tistem času tudi moda poslikanega kmečkega pohištva in ki ga je tedaj posebno rad prevzemal mladi svet.

Prav pa preseneča okolnost, da je bilo omenjeno pohištvo pravzaprav edino poslikano pohištvo v vzhodnem delu Štajerske in po Prekmurju. Če že ocenjema inventar Pokrajinskega muzeja v Mariboru, vidimo v tej skupini pohištva, ki zastopa Slovenske gorice in Haloze, poleg teh še Prekmurje, v večini tesane skrinje. Slednjih je izredno veliko in zajemajo vse našete okoliše. Rabile so v prvotnih časih za nevestino balo in shrambo zrnja. To funkcijo so ohranile do današnjih dni, posebno po Prekmurju, kjer jih uporabljajo kot shranilo za zrnje po podstrešjih še v sleherni hiši.

Edini starejši kos poslikanega pohištva iz območja vzhodne Štajerske predočuje v Pokrajinskem muzeju v Mariboru mizarska omara iz Velike v Slovenskih goricah z letnico 1798. Poslikana je z umirjeno obarvano rastlinsko ornamentiko, kjer je, ne da bi vzbujal pozornost, tudi preprosto oblikovan tulipanov cvet. Vse preostalo obarvano pohištvo je iz zahodnega dela, zvečine s Kobanskega, v majhni meri s Pohorja in iz Koroškega kota. — Dejstvo, da je bilo pohištvo te vrste, kot smo ga odkrili v mariborskem muzeju, odkrito obenem v Prekmurju in v znatni količini v okolici Varaždina, pa daje ključ za ugotovitev prvotnega in pravega izvora tovrstne opreme. Ker inventarni podatki povedo premalo, nam preostaja pri tem le še ljudsko izročilo, in terminologija, da bi odkrili sledove za regionalno opredelitev mizarsko-slikarskih delavnic, ki so sicer zalagale v drugi polovici 19. stoletja dokaj skromne potrebe spričo prevladujoče tesane skrinje obrobni severovzhodnih krajev današnje Slovenije, to je po Štajerskem in v Prekmurju. Ljudsko izročilo v zgornjih in srednjih Halozah izpričuje, da poslikanega pohištva v tem okolišu širši sloji niso nikoli poznali. Tako imenovano »boljše« pohištvo, ki se je razširilo med maloštevilnimi imovitejšimi družinami okoli Stoperc in Črmožiš, in v okolici Podlehnika, sta izdelovala ob zaključku prejšnjega stoletja le dva

mizarja,⁵ ki sta izdelovala izključno rezljano pohištvo. Socialni moment, ki je bil v tem okolišu pereč že v prejšnjem stoletju, čeprav je pavperizacija Haloz napredovala postopoma,⁶ je odločal brez dvoma tudi tukaj. V spodnjem delu Haloz okoli Cirkulan in Zavrča pa so poznali v 70-letih prejšnjega stoletja izključno tesane skrinje in povsem navadno mizarско pohištvo, prekrito s flodrom, zvečine rjavobarvnih odtentkov. Prvo poslikano pohištvo naj bi se razširilo po Halozah šele po 70-ih letih prejšnjega stoletja iz sosednje Hrvatske. Med ljudmi je živo ohranjeno izročilo o letnih sejmih v Varaždinu, kamor so baje Hrvatje privažali poslikane skrinje s tulipanovimi motivi; ker je prav ta del Haloz od nekdanj, kot še danes, močno gravitiral k zgornjemu delu Hrvatskega Zagorja, so tudi skrinje nakupovali Haložani na teh sejmih in jih vozili domov, posebej ob priložnosti porok. Tu so si »mladenci« nakupovali postelje in skrinje za balo.⁷ Po vzorec varaždinskih skrinj naj bi bil nato omenjeni mizar Golob začel izdelovati skrinje enake vrste, pri poslikavanju pa je imel za vzgled hrvatsko poslikano pohištvo, le da je poudarjal predvsem lasten smisel za stilno oblikovanje in sestavljanje barv. (Prim. okraske na sl. 4—6 na str. 65).

Izročilo po Prekmurju spominja v marsičem na izročilo Haloz.⁸ Tudi tu izpričujejo ljudje enotno, da so poslikane skrinje privažali sem, v območju Pomurja ljudje, ki naj bi bili prihajali »od spodaj«, pri čemer mislijo na Hrvatsko in Hrvate. Slednji so privažali skrinje na letne sejme v Bogojino, Dobrovnik, Turnišče in Lendavo, kakor danes privažajo na sejme svoje izdelke prekmurški in drugi lončarji. Skrinje so nalagali visoko na vozove, nato so jih prodajali Prekmurcem, ki so jih razvažali naprej domov. Po želji nakupovalcev so sproti vrisovali letnice kar na samem sejmu. Poslikane skrinje so bile prvi izdelek poslikanega pohištva, ki je ponekod zamenjal dotlej razširjeno tesano skrinjo; le-ta pa je imela med ljudmi posebno veljavo, saj je bila solidno izdelana, močna in tudi lepotno oblikovana in je imela stoletno tradicijo v družini. Prekmurske tesane skrinje, ki so bile zvečine izdelane iz bukovega lesa, so bile produkt močno razširjene domače obrti, ki se je udomačila zlasti po vzhodnem delu Prekmurja, kjer je bilo dovolj bukovega in hrastovega lesa, ki sta rabila za osnovno surovino pri izdelavi te vrste pohištva. Izdelava posameznih skrinj se je ohranila v okviru hišne dejavnosti posebno v vasi Kištanovci na Goričkem, na kar nas dobro spominja še današnje ime. Kištanovčani so izdelovali tesane skrinje v takem številu, kakor n. pr.

⁵ Lastni terenski zapiski, Haloze 1952, 1958.

⁶ Kolarič Franc, Haloze, Geografski vestnik XX, XXI, 1948—1949, Ljubljana 1949, str. 121—151.

⁷ Lastni terenski zapiski, Haloze 1958.

⁸ Lastni terenski zapiski in zapiski ekipe Pokrajinskega muzeja v Murski Soboti, Kobilje 1958, zv. II.

filovski lončarji lončeno posodo, kar pomeni, da z njimi niso krili le domače potrebe, marveč jih je preostajalo tudi za izvoz. S temi skrinjami so preplavljali vse Prekmurje, kjer je sarkofagaste in s pravilnimi geometričnimi ornamentami rezljane skrinje najti po podstrešjih še danes. Redke pa so hiše, kjer bi jih še uporabljali za perilo ali osebno opremo. Današnja njihova funkcija je izključno za shranjevanje posušenega zrnja na podstrešjih in zamenjujejo v drugih predelih znane žitne kašče. — Mimo tega so se s tesanjem skrinj, povečini iz bukovega lesa, ukvarjali tudi posamezni vaški mizarji, ki so razen drugih mizar-skih žaganih izdelkov pripravljali še skrinje te vrste. Tako živa je ostala namreč med ljudstvom tradicija uporabe starejšega tesanega pohištva. V Kobilju je n. pr. šele pred dvema letoma umrl v starosti 72 let mizar Seršen, ki je izdeloval za vso vas in bližnje naselbine tesane bukove skrinje z geometričnimi ornamentami in mnogolistnimi rozetami.⁹

O prevzemanju poslikanega pohištva iz drugih tujih okolišev govori nedvomno tudi terminologija. Zanimivo je, da starejša generacija po Prekmurju v izrazoslovju strogo ločuje tesarske skrinje od mizar-ske. Za tesano skrinjo z ravnim ali strehastim pokrovom uporabljajo ljudje navadno ime *skrinja*, *skrija*, *kišta* ali *škripača* (Prim. Baševu razpravo o pohištvu v Podravju in Pomurju!) — Za mizar-sko skrinjo uporabljajo izključno naziv *lada*, *ladica*; če gre za skrinjo, poslikano z rastlinsko ornamentacijo, ponekod celo ne glede na to, ali je slednja tulipanova ali ne, pa uporabljajo naziv *tulipanoš-lada*.¹⁰ Po terminologiji lahko zanesljivo sklepamo o tujem izvoru tega pohištva.¹¹

Ker muzej v Varaždinu, ki bi prišel v poštev pri ugotavljanju krajevne opredelitve teh mizar-skih delavnic, ne razpolaga z natančnejšimi inventarnimi podatki, še manj pa z morebitnimi terenskimi zapisi, utegne priskočiti mimo ustnega izročila in skromne terminologije na pomoč še analiza motivov in barv. V barvah prevladujeta na opisani skupini pohištva predvsem dve izraziti barvi — cinobrovordeča in kromovozelena, ki sta značilni zvečine za madžarsko umetnost. To potrjuje tudi značilna kombinacija barv, ki se vselej izogiba sestavljanju kontrastov zelene in ciklamnordeče barve. O madžarskih vplivih na to zvrst ljudske umetnosti govori prav tako na mariborski skrinji iz 1868 ohranjeni madžarski grb, ki poteka iz obdobja po uvedbi dualizma v habsburški monarhiji. Tudi motivika z izrazito poudarjajočim in ponavljajočim se motivom tulipana govori na prvi pogled o madžarskih vplivih na delavnice, ki so bile na madžarsko vplivanem ozemlju. Če se pri tem vnovič vrnemo k ustnemu izročilu, lahko domnevamo, da je moralo priti v poštev le dvoje: da so bile delavnice v Hrvatskem Zagorju ali Medjimurju.

⁹ Prav tako terenski zapisi, Kobilje 1958.

¹⁰ To pa ne velja več za mlado generacijo, ki oba izraza meša in uporablja tudi za tesano skrinjo ime »lada«, in »lada za zrje« ipd.

¹¹ Prim. Magyar-ság néprajza I, Targyj néprajz, Bútorzat, str. 230—233.

Sl. 1. Skrinja (Svetinje, sedaj v Pokrajinskem muzeju, Maribor); 2. poslikana skrinja z letnico 1868 (Zavrč); 3. poslikana postelja (Gruškovec); 4. skrinja z vrezanim tulipanovim motivom (Vajska, Banat); 5. skrinja z vrezanim tulipanovim motivom (Gložan, Banat); 6.—8. banatske skrinje (vse navedene skrinje iz Banata hrani Vojvodjanski muzej v Novem Sadu)

Vendar pa Hrvatsko Zagorje ne pride prvenstveno v poštev, čeprav je bila, ako se opiramo prav tako na podatke, usnega izročila,¹² tudi tu posebno v obmejnih krajih, razširjena poslikana skrinja. Etnografski muzej v Zagrebu, ki hrani sicer dovolj predmetov iz materialne kulture Hrvatskega Zagorja, ima iz tega območja med hišno opremo komaj eno poslikano skrinjo s povsem preprosto ornamentiko, sestavljeno iz vzporednih živopisanih črt, ki potekajo iz skupnega središča v smereh diagonal. Prav tako ne hrani med terenskimi zapisi nobenih podatkov o mizarskih delavnicah, ki bi obenem poslikavale pohištvo z omenjeno tulipanovo motiviko. Mnogo verjetneje pride tu v poštev Medjimurje, ki je bilo 1861 priključeno neposredno Madžarom, le-ti pa so v obdobju nacionalizma po revolucijskem letu 1848 vsiljevali tudi na predmetnem gradivu svoje embleme in propagirali v umetnosti nacionalno ornamentiko.

*

Pri tem seveda nastaja vprašanje, ali je tulipan zares izključno madžarski umetnostni element v dekorativni ljudski umetnosti kot se običajno poudarja. — Razvojna pot tulipanovega motiva je precej zapletena. Če se tu opiramo na Ritzove trditve,¹³ izvemo, da je tulipan orientalska cvetlica, ki so jo prinesli preko Italije v Srednjo Evropo, kjer so jo že v začetku 16. stoletja začeli v Augsburgu na Bavarskem gojiti po tamkajšnjih vrtovih. Šele v 17. stoletju so jo pričeli zaradi njene izrazite dekorativnosti, predvsem pa enostavnosti cveta, ki se da lepo prilagoditi ravnim ploskvam, povzemati za okrase na pohištvo. — Slovaški avtor Bednařík¹⁴ pa pravi, da so tulipan prinesli v Evropo preko Italije in Perzije Turki, ki so njegove čebulice poklanjali zahodnoevropskim vladarjem in diplomatom kot darove.

Preko Italije je rastlina prišla na Nizozemsko, od tam pa se je vračala nazaj v Srednjo Evropo. — Na Slovaško naj bi prodrla preko Avstrije in Graza, s Slovaškega pa se je šele nato razširila po vsej Panonski nižini. Bednařík trdi dalje, da so tulipan upodabljali najprej v začetku 18. stoletja na plemiških svilenih vezeninah, v začetku 19. stoletja pa tudi že na duhovniških plaščih. Šele z oblačil se je tulipanov motiv prenesel na les, kjer so jo upodabljali sprva v rezbarski tehniki na meščanskem pohištvo, medtem ko se je na kmečkem pohištvo pozneje uveljavljala ta motivika v slikarski tehniki, dokler le-ta ni izpodrinila prvotne. — Po teh trditvah lahko sklepamo, da tulipan ne pomeni izključno madžarske motivike, marveč prej splošno evropsko, ne glede na narodno pripadnost tistih, ki so tulipan gojili. Tudi avtor

¹² Lastni terenski zapisi iz Zavrča, Cestice, Križovljana, 1958 .

¹³ Josef M. Ritz, *Alte bemalte Bauernmöbel*, München, str. 6—25.

¹⁴ R. Bednařík, *L'udový Nábbýtok*, Knjižnica muzealnejslovenskejspoločnosti, 1949, Turčianski Sv. Martin, str. 45—48.

delu »Ungarische Volkskunst«¹⁵ trdi, da je bilo madžarsko pohištvo dolgo časa zelo preprosto in da so med skrinjami še pred dobrimi 100 leti prevladovali le tesarski izdelki, večinoma sarkofagaste skrinje kot antična kulturna dediščina. — Prve umetniške izdelke, ki so bili poslikani in okrašeni z živahno ornamentiko in barvami, so izdelovali v bolj hribovitih severnih delih (Karpati — bližina Slovakov!),¹⁶ ozemlja onkraj Donave. — Mizarsko pohištvo pa se je na Madžarskem razširilo šele v okviru kmečke obrti, in to v 18. stoletju. Med temi delavnicami omenja eno v mestu Hodmezo Váserhelyju, ki je gojila temnomodro barvo v podlagi in živahno rdečo v ornamentu. Največ izdelkov je ta delavnica dala med leti 1820 in 1850. Drugi center je bil v slovaški naselbini Bekescsabi v Panonski kotlini, kjer se je razvila posebna vrst dekorativnih umetnosti na mizarskih skrinjah: kombinacija rezljanja s poslikavanjem.

Vplive te umetnosti je srečati nekoliko pozneje tudi pri nas, v Slavoniji in Vojvodini. — Avtor pravi, da je končno prevladala nad rezbarsko tehniko slikarska, kar potrjujejo prej omenjena Bednařikove trditve. — Tretji tak center izdelovanja kmečkega poslikanega pohištva se je razvil po severni Ogrski, v Miskolcu in Egerju, ki gojita zlasti temnordečo in temnorjavo barvo v okrasju na marmorirani podlagi. Ročno mizarstvo so gojili prav tako na ozemlju med Donavo in Tiso, kjer se je razvil pomemben center v Kalocsi, in kjer so ženske prevzemale tehniko umetniškega okraševanja zidov za okraševanje skrinj,

Podatki niso važni le zato, ker potrjujejo domneve o prvotnem nemadžarskem izvoru tulipanova motiva, marveč predvsem zato, ker se nikjer ne omenjajo umetniške delavnice na jugu, kjer bi lahko sklepali, da so nastajale tulipanoš-lade, kakršne so se ohranile v našem Podravju in Pomurju. Po vsem tem lahko trdimo z dobršno mero gotovosti, da so morale naše skrinje in postelje nastati v medjimurskem prostoru, ki pa je bil vendarle močno pod vplivom madžarske motivike, in ki so jo Madžari nedvomno posebej poudarjali zlasti po uvedbi dualizma; to pa je prav obdobje, iz katerega so datirane skrinje mari-borske in prekmurske skupine.

*

Natančnejših podatkov o teh medjimurskih delavnicah, ki so s svojimi izdelki krile delno tudi potrebe obrobne slovenskega prostora po »modernejšem« pohištvu, žal še nimamo. To bo prvenstveno naloga tistega, ki bo pričujočo razpravo želel ne le nadaljevati, marveč predvsem izpopolniti, ali pa bo to naloga muzejev v Varaždinu in Čakovcu, ki zajemata in sistematično proučujeta omenjeno območje.

¹⁵ Ungarische Volkskunst — 1955, Corvina, Budapest; zusammengestellt von der Arbeitsgemeinschaft des Ungarischen Ethnographischen Museums, st. 11—12.

¹⁶ Lastna pripomba.

Primerjeva tvarnega gradiva, ki ga hranijo naši podravski muzeji, posebej Muzej Slavonije v Osijeku in Vojvodjanski muzej v Novem Sadu, pa pove vendarle kaj več od same ugotovitve obstoja teh delavnic. To sta muzeja, ki zbirata gradivo iz območja Slavonije, Banata in Bačke, torej z ozemelj, ki so bila v preteklosti prav tako pod madžarskim vplivom, in kjer se je slednji kazal v vsem kulturnem in umetniškem življenju. Primerjalno gradivo nam pove nekaj nadrobnosti o razvoju ornamentalne kompozicije, ki je nastajala zatem po 60-ih letih prejšnjega stoletja tudi na skupini medjimurskega pohištva. To kaže namreč prav v pogledu okrasja že izrazito stilizacijo in smisel za detajliranje, kar posebej opozarja nase spričo dejstva, da vse starejše pohištvo, ki se ponaša s tulipanovim motivom, kaže prav v tulipanova ornamentiki izrazito enostavnost. Slednja je očitna tudi na dveh omarah, ki ju hrani Pokrajinski muzej v Mariboru. To je že prej omenjena omara iz Velke in »gospodska omara« iz Miklavža na Dravskem polju iz začetka 19. stoletja. — Tudi starejši primerki pohištva iz graškega muzeja¹⁷ kažejo približno enako sliko. Po podatkih g. dr. Walterja Seppa hrani muzej primerke pohištva s tulipanovimi motivi iz razmeroma širšega časovnega razpona. Najstarejši kos datiranega pohištva izvira iz leta 1609, najmlajši pa iz leta 1860. Zanimivo je tudi, da je med pohištvom največ omar in omaric, skrinj pa razmeroma prav malo — od skupnih 17 kosov pohištva te vrste komaj dve celi skrinji. Močan razcvet tulipanovega ornamenta v 18. stoletju, ki je razviden prav na tej skupini, pa govori nedvomno tudi o tem, da se je tulipanov motiv preživel in jel odmirati v alpskem prostoru takrat, ko je v panonskem šele v vsem obsegu vzcvetel. To velja posebej za skrinje — tulipanoš-lade, ki so šele takrat začele izpodrivati dotedanje sarkofagaste skrinje. (Prim. cit. delo »Ungarische Volkskunst«, str. 11.) — Dr. Sepp nadalje trdi, da se je pojavil tulipan na pohištvu skozi stoletja — od srede 17. do srede 19. stoletja — v tako imenovanih tokovih, kakor se je pač uveljavljala od časa do časa moda takega pohištva, dokler ni po 60-tih letih prejšnjega stoletja povsem odmrla, kakor se je to dogajalo tudi z drugo rastlinsko ornamentiko.¹⁸ — Če mimo tega primerjamo še prej omenjeni omari s tulipanova motiviko v mariborskem muzeju in Ritzove ilustracije,¹⁹ se lahko prepričamo na prvi pogled, da gre do takrat za povsem enostavno podajanje tulipanovega cveta brez nadrobnega detajliranja, nikakor pa ne za stiliziranje v okviru ornamentalne kompozicije.

Šele obdobje druge polovice 19. stoletja je tudi v panonski prostor začelo uvajati bolj kompliciran barvni ornament z motiviko, ki mu je bila takrat najbližja, to je tulipan, in ki je pred tem že morala prehoditi razvoj od enostavnejših oblik k bolj sestavljenim. Prav ta

¹⁷ Podatki dr. W. Seppa v pismu, ki ga je posredoval po pošti dr. Niko Kuret, sedaj v etn. arhivu Pokrajinskega muzeja, št. EA/II/12.

¹⁸ Ritz, *ibid.*, str. 20, sl. 15 idr.

¹⁹ Ritz, *ibid.*

razvoj pa lahko sledimo na skrinjah, ki so jih uporabljali v obrobju Panonske kotline in ki jih danes hranita muzej v Osijeku in Novem Sadu.

Zgovoren primer za to sta nedvomno skrinji, inventarna št. 2372 (sl. IV/4) in inventarna št. 2180 (sl. IV/5) iz Novega Sada. — Prva teh izhaja iz Vajske, druga pa je iz Gložana v Banatu in je slovaškega izvora. Ornamentiko sestavljajo pri obeh izključno v les rezljani tulipanovi, močno stilizirani cvetovi. Videz je, da so morale biti pri obeh notranje ploskve šele kasneje obarvane. Tudi skrinja inv. št. 2521, ki je za leto dni starejša od skrinje iz Vajske, govori o enakem razvoju tulipanovega ornamenta. Tudi tu je tulipanov cvet rabil za okvir ornamentalne kompozicije, kamor je slikar polagal raznovrstne, precej zamolke barve, dokler ni nad rezbarijo zmagala izključno slikarska tehnika; način, ki ga omenja avtor citiranega dela o madžarski ljudski umetnosti.²⁰

Posebno zgovoren primer za to je kmečka skrinja iz osiješkega muzeja, inv. št. E 306. Izhaja iz Petrijevca pri Osijeku (Slavonija); skrinja je temnomodro obarvana, prednjo stran krasita dva vrezana motiva tulipana, katerih polje je poslikano z rumeno-zeleno, modrikasto in rdečo, sedaj močno obledelo barvo. Ornament, ki je vdelan znotraj tulipanovega polja, predočuje grozd in cvet.

Naslednja razvojna stopnja tulipanovega motiva v ornamentiki na skrinjah pa se kaže na nadaljnjih treh primerkih skrinj iz Vojvodjanskega muzeja (inv. št. 1957, 2434, 2444), romunskega izvora iz Banata, ki so arhitektonsko sicer na prvi pogled različni od naših, stilni razvoj pa vendar nakazuje vzorce, ki so po njih nastajali pozneje naši madžarsko vplivani primerki pohištva. Stalno ponavljanje tulipanovega šopka, ki izhaja vselej iz tipizirane vaze ali cvetličnega lončka, ter uporaba kotnih in vzporednih črt na stikajočih ploskvah, govorijo nedvomno o sorodnosti z našimi, njihova časovna prvotnost pa ni izpričana le z letnicami, marveč tudi v grobi rustikalni izdelavi, ki sicer kaže smisel za lepотно oblikovanje, a je vendarle brez vsakega prefinjenega okusa. Da bi bili pri sestavljanju kompozicije šopka poslikovalci medjimurskih skrinj pod vplivom zahodnoevropske kmečke umetnosti, ki je po Ritzu poznala že 17. stoletju tak način poslikavanja na meščanskem pohištvu, bi mogli komaj domnevati, če ne celo povsem izključiti. Treba pa je poudariti posebej, da opisani primerki banatskih skrinj nikakor niso mogli vplivati v pogledu barv, ki se od teh na naših skrinjah razlikujejo v osnovi. Prevladujoča zamolkla barva, ki rabi često za osnovo, govori, če se znova opiramo na citirano delo o madžarski ljudski umetnosti, le o severnomadžarskih, razen teh pa še o romunskih vplivih (sl. IV/6—8).

Poslednja razvojna stopnja tulipanovega ornamenta v kvadratni kompoziciji se izraža v uokvirjenju tega ornamenta v štirikotno, če ne

²⁰ Ungarische Volkskunst, *ibid.*, str. 12.

že pravilno kvadratno osnovo, v kateri šele dobi tulipanov element svoj osrednji poudarek, in ki šele omogoča možnost za mnogovrstne kombinacije okrasja. Za vzor so tu nedvomno rabile skrinje preproste arhitekture, brez poslikovanja motivov, katerim rabi za okraševanje površine profilirana in običajno pozlačena ali vsaj posrebrena letvica, pritrjena in sestavljena v obliki kvadratov, pravokotnikov ali v obliki geometrijsko lomljenih stranic in kotov.²¹ Tak primer je prav tako skrinja šokaškega izvora iz Vojvodjanskega muzeja iz leta 1796, ki kaže razdelitev prednje ploskve v dvojce simetričnih polj prav z uporabo profiliranih letvic, znotraj katerih je slikar šele nato nanašal barve, vzorce zanje pa so mizarji nedvomno imeli, če se opiramo na Kosa,²² v klasicistično oblikovanih oltarjih. — Kombinacija opisanih dveh smeri v naših tulipanasto poslikanih skrinjah je torej več kakor očitna. Nikakor pa ne gre prezreti končno tega, da so morale biti naše skrinje že plod prefinjene in šolane roke, ki je dobro poznavala ne samo formo, marveč je imela tudi smisel za estetske kombinacije barv. Tu in tam kaže to že skoraj na vplive umetne obrti, čeprav bi za omenjeno obdobje mogli trditi težko, da bi prav ta smela vplivati močnejše na podeželske obrtnike, posebno v pokrajinah, ki so imele periferne značaj.

*

Za opisano pohištvo, ki je moralo biti vplivano po tokovih, prevladujočih v panonskem prostoru, smo torej ugotovili, da je predočevalo kot od drugod uvožena oprema tudi skoraj edino vrsto poslikanega pohištva, ki se je razširilo po vzhodnem Štajerskem in Prekmurju. Spričo tega, da imamo poslikano pohištvo, in posebej skrinje v drugih slovenskih krajih že kaj rano, to je v 18. in po večini v prvi polovici 19. stoletja, nastaja predvsem dvojce vprašanj: 1. zakaj se pojavi poslikano pohištvo na tem prostoru relativno pozno, to je takrat, ko je drugje že močno razširjeno in v bujnem razvoju; 2. zakaj prodira ta vrsta pohištva v smeri od vzhoda proti zahodu in ne obratno?

Odgovor na prvo vprašanje lahko daje le ugotovitev objektivnih faktorjev, med katerimi ne bi smeli pozabiti že prej omenjenega socialnega momenta, ki je bil posebno važen na območju Haloz, kjer so si uvožene poslikane skrinje in postelje lahko privoščili le socialno močnejši posestniki, medtem ko je tradicija pripomogla, da se je tesano pohištvo ali enostaven mizarški izdelek brez ornamentike ohranil neprenehoma do današnjih dni. Razpoložljiv les, iz katerega so izdelovali to pohištvo, je nedvomno pripomogel k ohranitvi prvotnega pohištva, ki naj bi, kar zadeva skrinjo, imelo vzorce še v antičnem sarkofagu.²³ — Na poslednje mesto ne bi smeli uvrstiti tudi dejstva, da človek v panonskem prostoru najbrž nikoli ni imel toliko smisla za lepотно in stilno oblikovanje, kakor njegov oddaljenejši sosed v alpskem pro-

²¹ F. Kos, *ibid.*, str. 65—68, sl. 7., 9. idr.

²² F. Kos, *ibid.*

²³ Po Kosu, prav tako po trditvah avtorja »Ungarische Volkskunst«, str. 11.

storu, o čemer posebno zgovorno priča vsakršno pomanjkanje poslikanih panjskih končnic in preprosta, razmeroma prav revna arhitektura cimprane ali nabite subpanonske hiše, kar posebno velja v trenutku, če jo primerjamo z bohотно arhitekturo alpskega doma.

Eden odločilnih momentov pa je moralo biti prav tako dejstvo, da se je ohranila črna kuhinja v cimprani in pozneje nabiti hiši, ki je bila kar dolgo značilna za Slovenske gorice, Haloze in Prekmurje razmeroma pozno. Ritzova trditev²⁴ o vplivu umikanja dimnice po obdobju prosvetljenstva na prvi pojav poslikane notranje opreme velja v znatni meri tudi za kraje, kjer se je ohranila razmeroma dolgo črna kuhinja, ki kakor dimnica v alpskem svetu ni omogočala, da bi uvajali v kmečko stanovanje razkošnejše poslikano pohištvo.

Tu so nedvomno vzroki, da boljši mizarski izdelki zlasti poslikano pohištvo, vključujoč pri tem omare, ki se pojavijo v kmečkem pohištvi pri nas dokaj pozno, v 18. stoletju, ne morejo prodreti iz osrednje ali zahodne Slovenije oziroma alpskega sveta, kjer jih poznajo že mnogo prej. Seveda pa tudi ne gre prezreti še geografskega in antropogeografskega faktorja, ki se izraža v gospodarski gravitaciji vzhodnoslovenskega ozemlja, v mnogočem pa tudi v kulturnih stikih, ki se uveljavljajo v smeri proti vzhodu. Posebno vzhodni rob Slovenskih goric in Spodnje Haloze so težili v preteklosti bolj k vzhodu, to je k Medjimurju ali k Varaždinu kot obrobju Hrvatskega Zagorja, Prekmurje pa prav tako k Medjimurju in krajem onstran državne meje, kakor v smeri proti zahodu. Težišče v gospodarskem smislu v omenjeni smeri se je ohranilo še danes (n. pr. sejmi v Varaždinu in Čakovcu). Povsem prirodno je zato, če se je poslikano pohištvo iz medjimurskih delavnic, obarvano in okrašeno prej madžarsko kakor alpsko, razširilo prav v te kraje. Nedvomno pa bi nadaljnje iskanje natančnejših podatkov o obstoju teh delavnic in njihove delavnosti, kar bi šele izpopolnilo še vedno nepopoln pričujoči prispevek, odkrilo marsikaj v zvezi z izvorom poslikanega pohištva v obrobnem delu vzhodne Slovenije, ker pričujoče delo trenutno še zmeraj predočuje komaj predpostavljeni odgovor na sicer zanimivo in kar važno vprašanje.

Zusammenfassung

ZUR ENTWICKLUNGSFRAGE DES TULPENMOTIVS AUF DEN BEMALTEN BAUERNMÖBELN DER OST-STEIERMARK

Die Autorin behandelt in ihrem Beitrag die Herkunft und den Ursprung jener Gruppe bemalter Möbelstücke, vor allem bemalter Schreine mit Tulpenverzierungen, die bis auf den heutigen Tag im slovenischen Drau- und Murgebiet vorzufinden sind.

In der Ornamentik dieser Möbelstücke tritt insbesondere das Tulpenmotiv in den Vordergrund. Die Aufnahme dieses Motivs in das Gesamtbild der Verzierung zeigt bei allen Möbelstücken eine einheitliche Einordnung: der

²⁴ Ritz, *ibid.*, str. 9.

Tulpenstrauß ist mit einem Rahmen in Quadratform umgeben, wo es aber etwaige grössere Dimensionen der einzelnen Möbelstücke zulassen, sind die Verzierungen noch mit einer mehr oder weniger üppigen Bordüre versehen. Bei einigen Exemplaren ist auch die Dekoration auf dem Schreindeckel von einem Quadratrahmen eingefasst, während zusätzliche ornamentale Elemente auch die Seitenflächen der Schreine zieren.

Ein genauerer gegenseitiger Vergleich der einzelnen Exemplare ergibt, dass die Möbelstücke aus der zweiten Hälfte des 19. Jahrh. stammen und in zwei oder höchstens drei Tischlereiwerkstätten hergestellt worden sind, wo die einzelnen Stücke auch mit den erwähnten Verzierungen versehen wurden.

Es ist bemerkenswert, dass Möbelstücke dieser Art im östlichen Teile der Steiermark und in Prekmurje allgemein verbreitet waren und in diesen Gebieten fast die einzige bemalte Einrichtung unter den sonst vorherrschenden gezimmerten Schreinen darstellten. Solche bemalte Schreine werden selbst heute noch, wo der Bewohnerschaft für die innere Ausstattung doch Tischlereierzeugnisse zur Verfügung stehen, in Haloze (Kollos) und in Prekmurje vielfach zum Aufbewahren von Kornfrüchten — in geringerem Masse für Kleider — verwendet. Die in Haloze und in Prekmurje noch erhaltene Volkstradition besagt, dass diese Art von Möbeln auf den Jahrmärkten in Varaždin von Kroaten in den Handel gebracht wurde. Hier beschafften sie sich die Bewohner von Haloze. Die Bewohner von Prekmurje besorgten hingegen ihre Einkäufe derartiger Möbelstücke auf den Märkten in Bogojina, Turnišče und Lendava, doch waren deren Verkäufer dort gleichfalls Kroaten. Dies bezeugt auch die Terminologie des Schreines, besonders im Raum von Prekmurje, wo selbst heute noch die ältere Generation zwischen dem ursprünglichen, gezimmerten Schrein in der Form eines Sarkophags und dem Tischlerschrein des vergangenen Jahrhunderts genauen Unterschied macht und die ersteren »lada«, »ladica«, solche mit Tulpenverzierungen hingegen »tulipanoš-lada« benennt.

Da das Varaždiner Museum über keine stichhaltigen Daten bezüglich der Herkunft der dort befindlichen Möbelstücke verfügt, können Schlussfolgerungen nur aus der Tradition, aus dem gegenständlichen bildnerischen Leitgedanken und den angewandten Farben gezogen werden. Diese samt dem Leitmotiv weisen aber einen derart starken ungarischen Einfluss auf, dass die Annahme vom Überkommen dieser Art von Möbelstücken aus dem Gebiete von Hrvatsko Zagorje (Kroatisches Sagorien) oder aus Medjimurje in die nordöstlichen Teile Sloweniens begründet erscheint. Allerdings tritt hierbei Zagorje einigermaßen in den Hintergrund, da das Ethnographische Museum in Zagreb über kein solches Möbelstück verfügt und auch vom Gelände keine schriftliche Dokumentierung darüber besitzt. Sonach dürfte hiefür eher Medjimurje in Betracht kommen, wo das bildliche Leitmotiv unter dem Einfluss des ungarischen Nationalismus nach der Revolution im J. 1848 entstanden sein dürfte. Jedenfalls spricht für die Annahme, dass sich Medjimurje diesem Einfluss nicht entziehen konnte, der Umstand, dass dieser Raum bis zum J. 1918 zu Ungarn gehörte.

Hierbei wirft sich jedoch die Frage auf, ob die Tulpe als ausschliesslich ungarisches Bildmotiv zu betrachten ist, wie dies oftmals behauptet wird. Nach Ritz war die Tulpenkultur im 16. Jahrhundert in Deutschland verbreitet und wurde das Blumenbild nachher wegen seiner unkomplizierten Linien zu Möbelverzierungen herangezogen. Der slowakische Autor Bednařík berichtet hingegen, dass das Tulpenmotiv, über Graz aus Italien kommend, zuerst in der Slowakei seinen Eingang gefunden habe. Hier sei es vorerst nur zu Verzierungen der Bekleidung des Adelsstandes und des geistlichen Ornaments angewendet worden. Erst später sei seine Übertragung auf Möbel in der Schnitztechnik gefolgt. Farbigen Tulpenmotiven begegne man jedoch erst ziemlich später. In dieser Form sei das Motiv aus der Slowakei von den Ungarn übernommen worden. — In seinem Werke »Ungarische Volkskunst« macht uns der Autor mit den Werkstätten bekannt, wo im 19. Jahrh. gezimmerte und bemalte Schreine hergestellt wurden. Unter diesen Tischlereiwerkstätten ist jedoch keine festzustellen, die bereits

im 19. Jahrh. bildliche Leitmotive aufweisen würden, wie sie die im Drau- und im Murgebiet aufgefundenen bäuerlichen bemalten Schreine zeigen. — Aus dieser Feststellung kann zuverlässig der Schluss gezogen werden, dass diese Schreine, sowie auch die übrigen bemalten Möbelstücke dieser Art auf dem Territorium entstanden sind, das bis zum J. 1918 unter ungarischer Oberherrschaft waren; dieses Gebiet war aber eben Medjimurje. Die Richtigkeit dieser Annahme bekräftigt auch die Volksüberlieferung.

Genauere, zuverlässige Angaben über die Tischlereierkstätten, in denen besagte Schreine und sonstige bemalte Möbelstücke hergestellt worden waren, sind also vorläufig nicht vorhanden. Die diesbezüglichen Nachforschungen müssen sonach als eine der künftigen Aufgaben betrachtet werden, an die herangetreten werden müsste, wenn die Herkunft dieser Art der Volkskunst, die sodann auch auf die östlich gelegenen slovenischen Gebietsteile übergriffen hat, endgültig ermittelt werden soll. Immerhin war es möglich, mittels der vergleichenden Methode des Materials, das in anderen jugoslawischen Museen, so besonders im Slawonischen Museum in Osijek und im Vojvodjanski Museum in Novi Sad vorliegt, die Stilentwicklung der Verzierungen festzustellen, die auf den beschriebenen Möbelstücken vorzufinden sind. Die Tulpe, die schon früher auf älteren Möbelstücken des 18. Jahrh. aufgetreten war, zeigt nämlich eine sehr einfache, natürliche Bildform. Auf den hier besprochenen Möbelstücken ist sie aber stark stilisiert und in das Gefüge der gesamten Ornamentkomposition mit quadratischer Umrahmung eingesetzt. Auf die Stilentwicklung dieser Verzierung dürften zwei Umstände beträchtlichen Einfluss gehabt haben: erstens die slowakische Richtung, die vom Autor des Werkes »Ungarische Volkskunst« erwähnt wird, und die in der ersten Hälfte des 19. Jahrh. die Tulpenblüte in die hölzerne Unterlage geschnitzt und sie hierauf mit bestimmten Farben bemalt hat. (Derartige Schreine werden in den Museen in Osijek und in Novi Sad aufbewahrt.)

Der zweite Einfluss, der in den Umrahmungen der Tulpenverzierung hervortritt, ist aber jedenfalls älteren Schreinen zuzuschreiben, hie und da vielleicht gar Zunftzeugnissen, da Schreine dieser Herstellungsart zur Verzierung an der Vorderseite befestigte profilierte Leisten und bemalte innere Felder aufweisen. Auch ein derartiger Schrein aus dem Jahre 1796 befindet sich im Inventargut des Museums von Novi Sad.

Dass Einrichtungstücke dieser Art im nordöstlichen Teile Sloweniens derart spät ihren Eingang gefunden haben, d. i. erst in der zweiten Hälfte des 19. Jahrh., ist zum Teil dem Umstand zuzuschreiben, dass sich in den bäuerlichen Häusern dieses Gebietes sehr lange die schwarze Küche erhalten hat, die die Ausstattung der Wohnräume mit besseren, bemalten Möbeln nicht zuließ, zum Teil aber auch dem Mangel an geschnittenem Holz. Aus diesem Grunde blieb man verhältnismässig lange bei gezimmerten Schreinen aus Buchen- oder Eichenholz, die man insbesondere in Prekmurje im Rahmen des Hausgewerbes sozusagen bis zur halbverflossenen Zeit verfertigt hat. (So gemahnt z. B. das Dorf Kištanovci in Prekmurje schon dem Namen nach an diese Art der Hausbetätigung.) Infolgedessen konnte in diese Gebietsteile auch rascher und früher die ungarische »lada«, als der spätere aus dem Alpengebiet stammende bemalte Schrank oder Schrein vordringen. Die entsprechenden Vorbedingungen hiefür schuf aber jedenfalls die bis zum Jahre 1918 andauernde wirtschaftliche Gravitation dieses slovenischen Raumes gegen Ungarn.

Die Autorin beschliesst ihren Beitrag mit der Feststellung, dass die bisherigen Forschungen über Herkunft und Erzeuger dieser Art von Möbelstücken auf mindestens zwei Tischlereierkstätten hindeuten, die in den Jahren zwischen 1860 und 1890 Tischlerschreine mit bemalten Tulpenmotiven in Medjimurje herzustellen schienen, von wo sie sodann gegen den südöstlichen Raum Sloweniens als die einzige Art bemalter Möbelstücke vorgedrungen waren, wobei sie aber nur einen teilweisen Ersatz für den älteren gezimmerten Schrein mit geradflächigem oder sarkophagartigem Deckel darstellten.

KMEČKA POSTELJA NA GORENJSKEM V 19. STOLETJU

Fanči Šarf

I

1. Notranja oprema gorenjske kmečke hiše v 19. stoletju je bila po eni strani skromna in maloštevilna, po drugi strani pa izredno dekorativna. Tako naj bi predmeti notranje hišne opreme opravljali hkrati dvoje funkcij: uporabno in dekorativno. Med značilne take predmete sodijo predvsem: izrezljani žličnik in sklednik, poslikana skrinja, zibka in postelja.

O naših kmečkih poslikanih posteljah v strokovni literaturi doslej še ni bilo govora. Kratko jih omenja le Sič, ki na eni slikovnih prilog prikazuje tudi poslikano posteljo, postavljeno v kmečki hiši,¹ na drugi pa objavlja tehnično risbo poslikane postelje.² Kot predloga za prikaz te postelje je Siču rabila postelja iz zbirke etnografskega oddelka nekdanjega Kranjskega deželnega muzeja v Ljubljani.³ Ta postelja je prišla v muzej že okoli leta 1905.⁴ Do leta 1945 je bila to edina kmečka postelja v muzeju. Ko je leta 1945 Narodni muzej odstopil Etnografskemu muzeju etnografske predmete iz Grebenčeve zbirke, je bila med drugimi tudi ena poslikana posteljna zglavna končnica iz okolice Kranjske gore.⁵ Leta 1946 je Etnografski muzej od Federalnega zbirnega centra prevzel drugo Grebenčevo zbirko, zbrano v rateško-kranjskogorskem kotu.⁶ Med temi predmeti je bila ena kompletna poslikana postelja, šest posteljnih zglavnih končnic in sedem stranic. Od teh posameznih kosov postelj spadajo k isti postelji ena končnica in dve stranici, vsi ostali deli pa so vsak od druge postelje. Po vsem tem ima danes Etnografski

¹ Albert Sič, Kmečke hiše in njih oprava na Gorenjskem I, Ljubljana 1924, slik. pril.

² Albert Sič, Narodni okraski na orodju in pohištvu I, Ljubljana 1923, slik. pril. 15.

³ Pri risanju postelje Sič ni bil natančen. Deloma je spremenil ornamentalno obzagan vrh končnice, v stranskem pogledu pa je bistveno spremenil razmerje med višino zglavne in znožne končnice.

⁴ Omenja jo že Walter Smid v Landesmuseum Rudolfinum in Laibach, Bericht für das Jahr 1906, Laibach 1907. V Narodnem muzeju je bila inventarizirana pod št. 6280, ob svoji ustanovitvi pa jo je prevzel Etnografski muzej in jo inventariziral s št. 2049.

⁵ V Grebenčevi zbirki inventarizirana s št. 11362.

⁶ Zbirka je bila deponirana v Kranjski gori in od tam prepeljana v muzej. Ker za predmete te zbirke muzej še zbira podatke, jo hrani kot celoto in zato predmeti še niso inventarizirani.

muzej v Ljubljani dve kompletni poslikani kmečki postelji, sedem zglavnih končnic in sedem stranic.

Obe postelji in sestavni deli so poslikani. Grebenc jih je zbiral na terenu bolj kot ljudsko umetniške izdelke in ne toliko kot predmete notranje hišne opreme; zato je v zbirki toliko posameznih delov raznih postelj. Po obliki in izdelavi pa nam posamezne posteljne končnice in stranice prav dobro kažejo vse značilnosti celotne poslikane postelje in jih moremo tako obravnavati kot del notranje hišne opreme.

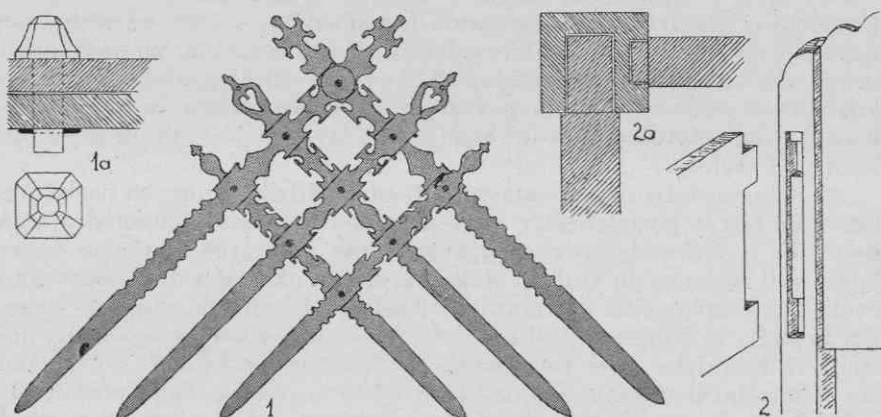
Kakor na skrinjah in drugih poslikanih predmetih, je tudi na posteljah ljudski umetnik slikar svoje delo največkrat datiral. Tako je na postelji iz Suhe pri Škofji Loki letnica 1794, na postelji iz Kranjske gore letnica 1846, medtem ko so bile ostale postelje, od katerih imamo poslikane končnice, izdelane med leti 1842 in 1870. Dve končnici nista datirani, vendar jih moremo prav tako uvrstiti v sredo preteklega stoletja. Tudi posteljne stranice, na katerih vidimo naslikane podobne motive ter enako tehniko poslikovanja kakor na končnicah, so iz tega časa. Pregled letnic nam torej kaže, da je postelja iz Suhe dobrega pol stoletja starejša od postelj iz okolice Kranjske gore. Ta ugotovitev pa nas ne sme speljati v domnevo, da so bile poslikane postelje v okolici Škofje Loke splošno v rabi že v 18. stoletju, kajti naš primer izvira iz bogate hiše svobodnika,⁷ ki je novost v pohištvu brez dvoma prej usvojil ko revnejši vaščani. Gre torej v splošnem za izdelke 19. stoletja, torej za čas, iz katerega imamo največ poslikanega pohištva.

V osnovni konstrukciji sta si postelja iz Suhe in postelja iz okolice Kranjske gore močno podobni. Pri obeh so stebričaste noge podaljšane do vrha stranic ter na eni strani za višino stranice navpično izžlebljene. V žleb je vstavljena končnica ter skupno z ного zgoraj in spodaj pretaknjena z lesenim cvekom. Prav tako se pri sestavljanju postelje vstavita v dve izdolbini noge tudi stranic (sl. 2 na str. 85). Za to ima stranica na vsakem koncu po dva podaljška, nekakšna zoba, katerih širina ustreza izdolbini v nogi. Na zunanji strani je na mestu izdolbin noga preluknjana, prav tako pa je preluknjan tudi vsak podaljšek stranic. Skozi luknje je pretaknjen lesen cvek, ki ga je pri razdiranju postelje treba izpuliti. Na notranji strani stranic obeh postelj je po vsej dolžini z lesenimi cveki pritrjena ozka letev, ki rabi za polaganje desk.

Če pa posamezne sestavne dele natančneje pogledamo, vidimo, da se postelja iz Suhe od ostalih postelj v marsičem razlikuje (prim. sl. V/1 do 3). Noge kranjskogorske postelje so tanjše, rahlo profilirane ter se od spodnjega roba končnice navzdol zožujejo. Postelji dajejo neko lahкотnost. Noge postelje iz Suhe so debelejše, po vsej dolžini enake; dajejo vtis masivnosti. Stranice kranjskogorskih postelj so v sredini ravne, na obeh koncih pa v svojem vrhnjem delu nekoliko zvišane. Pri postelji iz Suhe je stranica občutno zvišana samo pri zglavju. Končnicama in stranicama te postelje so na zunanji strani dodane ozke profi-

⁷ Španova hiša, sedaj last Jože Hartmana, Suha 25.

lirane letve, in sicer na zglavni končnici ter na stranicah zgoraj in spodaj, na znožni končnici pa samo spodaj. Kranjskogorska postelja ima polkrožno letev samo na vrhnjem delu zglavne končnice. Ta letev v obeh primerih deli končnice v dva dela: spodnjo pravokotno ploskev in vrhnjo, ki nakazuje obliko trikotnika. Srednji vrhnji del obeh končnic Španove postelje je obžagan v obliki treh okroglih zobcev in je zato znožna končnica le nekoliko nižja od zglavne. Pri kranjskogorski postelji je vrh zglavne končnice polkrožen, znožna končnica pa ima zgornji rob le ob straneh nekoliko dekorativno obžagan medtem ko se na sredi končuje ravno; zato je v svojem vrhnjem delu precej nižja

Sl. 1. Izrezljane posteljne škarje iz zbirke Etnografskega muzeja v Ljubljani; 1 a. spajanje sestavnih delov škarij; 2. sestavljanje posteljne končnice in stranice; 2 a. konstrukcija posteljne noge, končnice in stranice

Risba: Sibila Nekrep

od zglavne končnice. Polkrožno zaključen vrh zglavne končnice vidimo tudi pri ostalih kranjskogorskih posteljah. Polkrog je zaradi simetrije ornamentalno obžaganega roba in zaradi zvišanosti močno poudarjen in daje tem posteljam značilno obliko (sl. V/3, sl. 1, 3 in 5—10 na str. 85). Večina kranjskogorskih končnic ni predeljena v dva dela, poleg opisane kompletne postelje, ki smo jo primerjali z ono iz Suhe, sta spodnji in vrhnji del končnice deljena samo še na eni končnici. Ta končnica pa v celoti tvori izjemo. Izdelana je tako, da sta spodnji kvadratni in zgornji obžagani del končnice ločena z deščico, položeno na zgornji rob spodnjega dela končnice. Deščica je na koncih vdolžna v vrh nog; njena širina ustreza debelini noge. Na deščico je nato pritrjen še vrhnji ornamentalni del končnice. Ker je vmesna deščica širša od debeline končnice, na obeh straneh izstopa in je videti kot letev. Vrhnji del se na sredi zaključuje v dva okrogla zobca (sl. 2 na str. 85).

Presenečajo nas mere postelj. Notranja dolžina postelj se giblje med 160 in 178 cm, širina pa med 78 in 96 cm. Od tal so vzdignjene 35 do 55 cm, le najmlajša postelja iz leta 1870 je vzdignjena od tal samo 29 cm. Zglavna končnica je visoka 70 do 80 cm, vendar odpade od tega na zgornji ornamentalno oblikovani del v nekaterih primerih skoraj polovica. Delane so iz mehkega lesa, le noge in letev za namestitve desk na notranji strani stranic so macesnove. V enem primeru so tudi noge iz mehkega lesa.

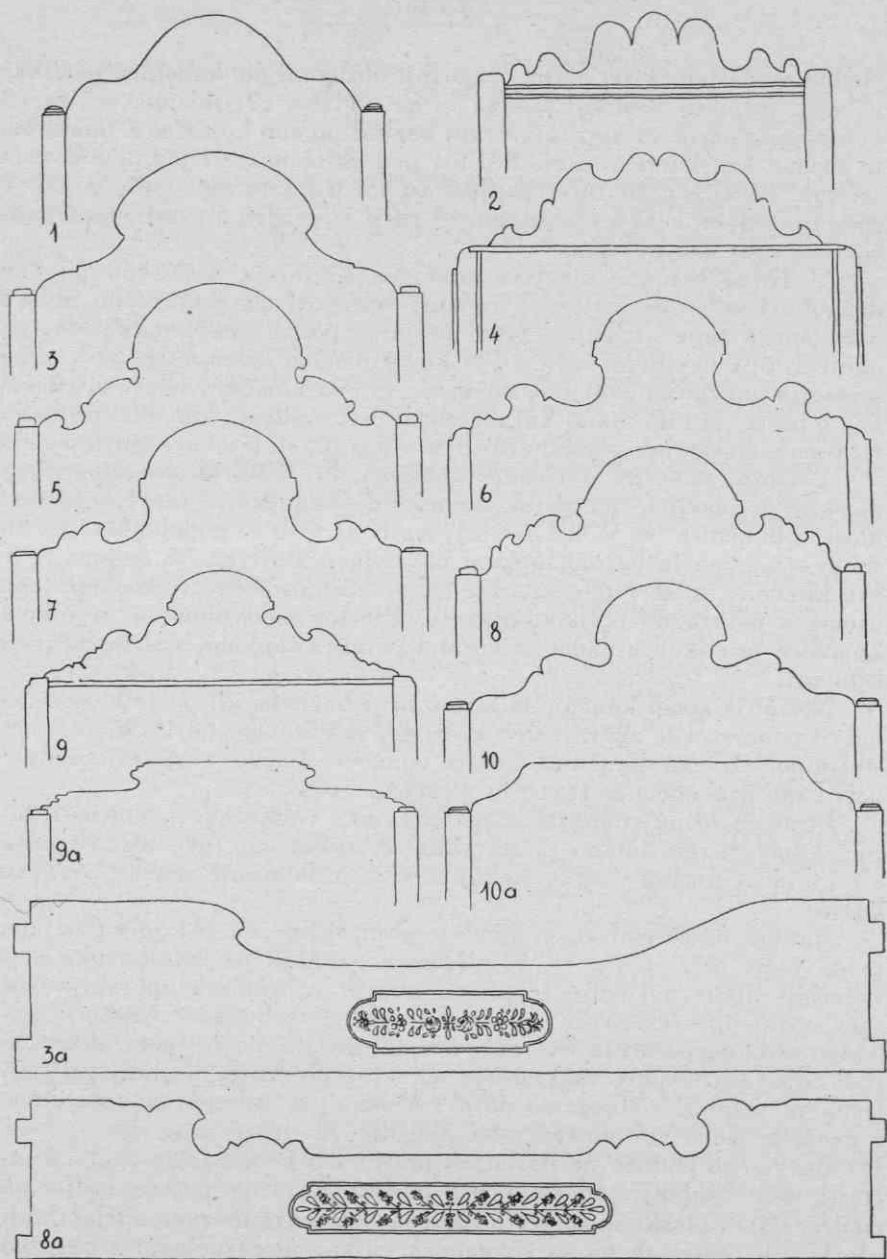
Zgornji opis kaže, da gre v našem primeru kljub vsem razlikam za enoten tip postelje. Njena osnovna konstrukcija sega brez dvoma mnogo dalj v preteklost kakor kažejo letnice o nastanku opisanih primerkov. Sestavljanje posameznih lesenih delov v žlebove zasledimo pri vseh najstarejših tesarskih izdelkih, zlasti skrinjah, po vsej južni in vzhodni Evropi.⁸ Ornamentalno oblikovanje vrhnjega dela posteljnih končnic in stranic je tesno povezano s poslikovanjem in ga postavljamo v dobo splošnega poslikovanja pohištva, to je v 18. in prvo polovico 19. stoletja.

2. Obe postelji in vsi sestavni deli razen štirih stranic so poslikani. Osnovna barva postelje je v največ primerih temnozelenomodra, ena končnica je rjavordeča, tri pa rjavorumene. Posteljne končnice in deloma tudi stranice je ljudski umetnik slikar okrasil z raznobarnimi cvetličnimi ornamentami in figurami. Naslikal jih je na zunanjo stran. Pri postelji iz Suhe sta poslikani obe končnici in obe stranici, pri postelji iz Kranjske gore pa znožna končnica ni poslikana. Po motivu sta si sorodni dve kranjskogorski končnici in obe končnici postelje iz Suhe. Na teh je slikar naslikal drugobarvno polje, vanj pa napisal inicialki IHS in MRA (sl. V/1). Polji na obeh končnicah iz Suhe imata obliko kvadrata s polkrožno izbočenimi stranicami, polji na kranjskogorskih končnicah pa obliko elipse, ki jo na straneh omejuje veja s šilastimi listi. V zgornjem krasilnem delu končnice, ki je od ostale ploskve ločen z letvo, je na končnici iz Suhe napisana letnica 1794 in jo na vsaki strani krasi po en nagelj. Enaka nageljna sta naslikana tudi v treh poljih na posteljni stranici. Krasilna motivika na ostalih kranjskogorskih posteljah je precej enotna. Osrednji motiv je božjepotna Marija tipa višarske Marije, obdana s cvetličnimi ornamentami. Kompozicija krasilne motivike se v glavnem povsod podreja ploskvi, ki jo ima slikar na razpolago. Po razporeditvi svetniških podob in cvetličnih ornamentov moremo končnice razvrstiti v tri glavne skupine.

V prvo skupino sodita končnici, kjer je slikar spodnjo kvadratno ploskev razdelil v tri polja, v srednje naslikal Marijo, v stranski dve pa šopek rož v vazi ali brez te⁹ (sl. V/2). Taka razdelitev nas zelo spominja na poslikane skrinje, katerih sprednja stranica je skoraj do-

⁸ Franc Kos, Slovenska kmetijska skrinja, Etnolog XIV, Ljubljana 1942, str. 55.

⁹ V to skupino sodi tudi postelja iz Kranjske gore, ki jo hrani Mestni muzej v Kranju. Pri tej postelji sta v stranskih poljih dve svetniški figuri.

Sl. 1.—10. Oblike zglavnih posteljnih končnic; 9 a in 10 a. znožni končnici, ki spadata k postelji z zglavno končnico 9 oziroma 10; 3 a in 8 a. posteljni stranici, ki spadata h končnici 3 oziroma 8

Risba: Sibila Nekrep

sledno razdeljena v tri polja. V zgornji obžagani del končnice je slikar v enem primeru naslikal goloba in ga obdal s cvetličnima vejicama, poleg vejic pa je na notranji strani narisal po eno košarico z jabolkom in dvema hruškama v njej. Prostor pod golobom je izpolnil z dvema srcema. Kombinacijo rož s sadjem pa na isti končnici vidimo tudi v spodnjem delu, kjer je prostor med polji izpolnjen s cvetličnimi vejicami in grozdom na vrhu.¹⁰

V drugo skupino spadata končnici, ki imata naslikano po eno drugobarvno polje, katerega zgornji rob povzema polkrožno obliko obžaganega roba končnice. Sredi polja je podoba božjepotne Marije, okoli nje pa cvetlične vejice. Ploskev končnice izven polja je v obeh primerih barvno poudarjena s tem, da je ena končnica barvana rdečerjavo in naj bi bila videti kot macesnov les, na drugi končnici pa so na rjavorumeni podlagi s temnejšo barvo naslikane letnice rasti lesa.

V tretjo skupino uvrščamo končnici, pri katerih ornamentirana ploskev ni omejena na polja, ampak se kompozicija razvija po celi ploški končnice (sl. V/3). Osrednji motiv je tudi tu podoba Marije, ob vsaki strani pa je vaza s šopkom rož. Glava Marije seže deloma že v vrh končnice in se nimb, ki je poudarjen s posutimi zvezdicami, lepo ujema s polkrožno obliko končnice. Prostor med nimbom in robom končnice je slikar v enem primeru izpolnil s šopkom, v drugem pa s kito rož.

Notranja stran končnic navadno ni pobarvana ali pa je z osnovno barvo pobarvan le zgornji del, ki se pri postlani postelji vidi nad posteljino. Le ena končnica ima s temnejšo barvo v zgornjem delu naslikane izmenoma še ravne in vijugaste črte.

Stranice so na zunanji strani barvane z enako barvo kot ustrezajoči končnici, po dolžini pa je slikar naslikal eno, dve ali tri polja s cvetnimi vejicami v njih. Nekaj stranic je barvanih samo z osnovno barvo.

Vidimo, da so motivi številčno majhni, saj se omejujejo v glavnem le na vazo, rože in figuro, v izjemnem primeru pa še na trakove, s katerimi slikar povezuje šopek ali pa jih v prepletu uporablja kot samostojni okrask. Vaze so povsod velike, trebušaste. Najbolj svobodno slikar uporablja cvetove. Kombinira jih po lastnem okusu in tudi isto vrsto cvetov vsak slikar po svoje oblikuje. Najbolj priljubljena je vrtnica, redkeje se pojavijo nageljni, tulipani in marjetice, v enem primeru vidimo sončnico. Značilna je stroga simetrija.

Barvno so podobe na posteljah pestre. To je slikar dosegel s kontrasti, kar najbolj opazimo pri poslikovanju polj. Vsa polja na modrozelenih ploskvah so svetlorumena, vsa polja na rumenorjavih ali rdečkastih posteljah pa so živomodra. Slikar ni razpolagal z obsežno barvno lestvico, saj je pri poslikovanju cvetličnih ornamentov upo-

¹⁰ Sadni motivi, zlasti grozdi, se v rateško-kranjskogorskem kotu pojavljajo tudi na lončenih posodah za peko šarkljev, imenovanih *uatelca*, ki so zlasti v prvi polovici preteklega stoletja prihajale v te kraje iz bližnje Koroške.

rabljali predvsem rdečo, rumeno in zeleno barvo, pri svetniški podobi pa še črno in belo. Odtenkov barv skoraj ni poznal in si je zato pri poslikovanju večjih cvetov pomagal z belo barvo, ki je z njo označil posamezne cvetne liste. Kakor pri barvanju polj je slikar iskal kontrast tudi pri vseh večjih poslikanih ploskvah. Tako nosi Marija živo-rdeče ali rumeno notranje oblačilo, ogrnjena pa je s črnim plaščem.

Letnico svojega izdelka slikar skoraj dosledno piše deljeno: prvi dve številki na eno, drugi dve na drugo stran. Ker jo navadno vključuje v ornament, je na delitev vezan zaradi simetrije. Tej splošni navadi ostane slikar zvest celo tedaj, ko piše letnico v en prostor in bi jo z majhno zamenjavo ornamenta lahko napisal skupaj. Deli jo tako, da napiše prvi dve številki zgoraj, drugi dve spodaj.

Po primerjanju poslikanih končnic moremo ugotoviti, da sta delo istega slikarja le dve končnici: končnici z IHS in z MRA — obe iz kranjskogorskega kota. Vse druge končnice pripisujemo različnim izdelovalcem. Ker so končnice krajevno in časovno razmeroma ozko opredeljene, nas ta ugotovitev skoraj preseneča. Največjo slikarsko spretnost je pokazal slikar končnice z letnico 1846, ki je vključil v ornament tudi trakove, nageljne in sončnice (sl. V/3). To končnico je približno 25 let kasneje kopiral drug slikar (končnica z letnico 1870), ki pa svojega posla ni bil tako vešč. Celotni izraz je trd, ploskovit; v detajlih pa je opaziti slabšo perspektivo in senčenje ter mnogo bolj grobo oblikovanje figure. Dasi je slikar kopiral tudi cvetove, je pri razporejanju rož v šopek pokazal precej samostojnosti.¹¹

3. Postelj, kakršne hrani Etnografski muzej, se danes na Gorenjskem še najbolj spominjajo starejši ljudje v rateško-kranjskogorskem kotu, kjer je tudi ohranjenih še nekaj kompletnih poslikanih postelj in nekaj posameznih posteljnih končnic. Po obliki, konstrukciji in poslikanem okrasku so povsem podobne posteljam v muzeju. Tudi čas nastanka je približno enak: okoli srede 19. stoletja. Dalje poznajo poslikane postelje še v okolici Bleda in v Bohinju, kjer pa so jih prej zamenjale modernejša neposlikane postelje kot v okolici Kranjske gore. Danes ni najti nobene več. Ena postelja se je ohranila na Poljšici pri Bledu (z letnico 1841), vendar kaže slikani okraski na njej že dekadenco nekdanjega pestrejšega poslikovanja. Končnica te postelje ima v zgornjem delu poleg letnice napis IHS, široko pravokotno polje v spodnjem delu pa je samo marmorirano. Najstarejši domačini se tudi v teh krajih spominjajo pisanih rož na starih posteljah. Meglen spomin na take postelje smo zasledili še v Ljubnem, medtem ko se v vseh drugih krajih Gorenjske danes poslikanih postelj ne spominjajo več.¹² Iz tega posnemamo, da so se poslikane postelje najdalj ohranile v rabi v zgornjesavski dolini,

¹¹ Za pomoč in nasvete pri navedenem opisu se najlepše zahvaljujem Veri Baloh in dr. Emilijanu Cevcu pri SAZU.

¹² Za podatke iz Bohinja se najlepše zahvaljujem učiteljici Štefki Jazbar iz Stare Fužine, za podatke iz okolice Poljan prof. Janezu Dolencu iz Četene ravnji, za podatke z Jezerskega pa Anici Košir z Zg. Jezerskega.

nato pa v okolici Bleda ter v Bohinju in da so bile v teh krajih tudi bolj množično rabljene.

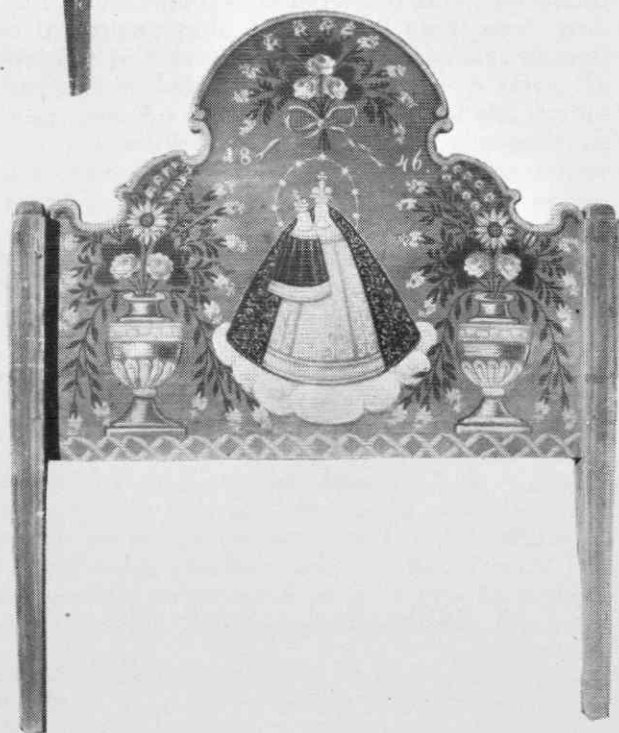
V primerjavi s poslikanimi zibkami in skrijami, katerih nastanek sodi v glavnem prav tako v 19. stoletje, so se postelje do danes najmanj ohranile. Ko so modernejšje neposlikane postelje le-te izpodrinile, ljudje z njimi praktično niso imeli kaj početi. Suhi les je bil najprimernejši za kurjavo. Vse drugače je bilo s skrinjo: odložena na podstrešju je rabila za shranjevanje in odlaganje najrazličnejših predmetov. Poleg tega pa kaže, da poslikovanje postelj ni bilo tako splošno kot poslikovanje skrinj in da je bil tudi čas poslikovanja krajši. To nam dokazuje med drugim primer s Poljšice, kjer se je poleg omenjene postelje ohranila tudi skrinja z enako letnico; oboje je imela v bali stara mati današnje lastnice. Na skrinji vidimo še celotno motivno in barvno kompozicijo poslikovanja iz prve polovice 19. stoletja, medtem ko postelja kaže le nekaj ostankov okraševanja v tem času.

II

O izdelovalcih poslikanega pohištva moremo danes zvedeti prav malo. Tudi v strokovni literaturi ostaja to vprašanje odprto, zato smo mu pri terenskem raziskovanju posvetili kar največ pozornosti. Sodimo, da so poslikane postelje izdelovali domači mizarji, to je, vaški obrtniki, ki so bili obenem tudi slikarji. S tem pa ne mislimo reči, da je bilo mizarstvo in slikarsko delo dosledno združeno; bili so tudi mizarji, ki niso poslikovali, in slikarji, ki so sprejemali v delo že izgotovljeno pohištvo. Toda teh ni bilo veliko. Ljudsko mnenje je, da se je šel učiti mizarstva, kdor je znal slikati, oziroma da se je sin izučil pri očetu obojnega posla.

Kolikor ta ali oni izdelovalec pohištva še danes živi v ljudskem izročilu, se je spomin nanj ohranil predvsem zaradi poslikovanja skrinj, zibelk in postelj, v okolici Kranjske gore pa tudi hišnih vrat.

Zadnji znani mizar in poslikovalec je bil Sednekov Martin (M. Hrovat) iz Podkorna. Le-ta je do leta 1893 delal pri očetu v Podkornu, potem pa se je preselil v obnovljeno hišo, ki jo je kupil oče v Kranjski gori. Tam je izdeloval predvsem neposlikane postelje in omare, le za Rateče je še delal poslikane skrinje. Zlatil je tudi nagrobne križe. Mizarske, slikarske in pozlatarske obrti se je naučil pri očetu. Oče Janez Hrovat je za Podkoren in Rateče pa tudi za Kranjsko goro, Gozd in Srednji vrh izdeloval in poslikoval skrinje, zibke in postelje. V spominu domačinov živi kot dober slikar, manj pa je bil cenjen kot mizar. Doma je bil pri Komaričku na Zgornji Dobravi pri Otočah (rojen 19. junija 1835). Tudi ta se je naučil mizarstva pri očetu. Bil je nadarjen in oče ga je dal v šole. Koliko in katere šole je obiskoval ni znano; pri ljudeh na Dobravi, pa tudi kasneje v Podkornu, je veljal za izučenega rezbarja (*pildhauar*). V mladosti se je ukvarjal z mizarstvom doma na Dobravi. Posebno lepo izrezljano pohištvo sta skupaj z bratom izdelala za neko učiteljico. V Podkoren ga je zaneslo ob pri-

Zgoraj: Postelja iz Suhe pri Skofji Loki. — Sreda: postlana kranjskogorska postelja. — Spodaj: Zglavna končnica rateško-kranjskogorske postelje (Iz zbirke Etnografskega muzeja v Ljubljani)

liki nekih cerkvenih popravil. Tam se je poročil, kupil hišo in potem še dokupil precej zemlje. Ker so v Podkornu in okolici tedaj še cenili poslikano pohištvo, se je tega lotil zaradi zaslužka. Vendar se je moral tamkajšnjim ustaljenim oblikam in prav tako značilnim poslikanim motivom priučiti. Brez dvoma si je pomagal s šablonami. Njemu pripisujemo že omenjeno muzejsko končnico z letnico 1870, ki jo je kopiral po neznanem predniku. Poleg pohištva je izdeloval in poslikoval tudi lesene nagrobne križe, železne pa je pozlačeval.

Pri Sedneku v Podkornu smo našli še nekaj spominov na delo Janeza Hrovata. Barve je hranil v ovalnih lesenih škatlah, olja pa v lončenih steklenicah. Ploščat, nekoliko vdolben kamen in dva kamna v obliki batov je rabil za drobljenje barv. Od orodja so se ohranile samo paličice s kljukastim živalskim zobom na koncu, ki jih je izdelal sam in jih rabil pri pozlačevanju. Ostalo orodje in šablone za risanje vaz je po očetovi smrti (6. avgusta 1915) vzel sin Martin, a se je med zadnjo vojno porazgubilo. Presenetila nas je napisna tabla, ki se je še ohranila pri Sedneku; na njej je v cirilici napisano: Ivan Hrovat, mizar i zlatar. Baje je z napisom v cirilici dražil žandarje, ki so zahtevali, da mora imeti izobešeno firmo. Janez Hrovat je edini mizar in poslikovalec postelj, za katerega je bilo danes še mogoče dobiti nekaj podatkov. Na Dovjem in v Mojstrani so najstarejši ljudje slišali o nekem *Janezku* (p. d. Šrajev Janez iz Mojstrane), ki je baje znal zelo lepo slikati pohištvo, pa tudi hišna in druga vrata. Ta je umrl okoli srede preteklega stoletja. V Bohinju se je o delu poslikovalcev pohištva ohranil samo drobec: za poslikovanje so baje rabili laneno olje in jajca. Ta barva je bila od vseh najboljša. Ko smo v okolici Škofje Loke skušali najti kakšne podatke v zvezi s poslikano posteljo iz Suhe, smo prišli na sled staremu *Majaučku* (Gregor Benedik) iz Pungarta. Sveda za našo posteljo nima nobene zveze, saj se je rodil dobrega pol stoletja potem, ko je bila ta postelja izdelana, vendar ga omenjamo kot zadnjega poslikovalca skrinj, stolov, kolovratov in zibk v hribih okoli Škofje Loke. Izučen je bil za krojača, toda bolj kot s tem poslom se je ukvarjal s slikarstvom. Hodil je v štero in pleskal razni hišni inventar, posebno mnogo pa je poslikal panjskih končnic. Slikal je prav tako cerkve in kapelice, pa tudi mnogo slik na platno je naredil.¹³

III

1. Stari ljudje so postelji splošno rekli *špampet*,¹⁴ le v okolici Kranjske gore je bilo starejše in bolj domače ime za posteljo *postel*. Dele nesestavljene postelje so imenovali končnice (tudi *skončnice* ali *kónčance*) in stranice, končnicam postlane postelje pa so rekli tudi zglavje in znožje. Nova postelja je navadno prišla v hišo ob prihodu mladega gospodarja ali gospodinje. Zanj je poskrbel ženin. Do konca

¹³ Njegovo delo bi kazalo posebej pregledati.

¹⁴ Iz nemščine: Spanbett.

prejšnjega stoletja, ponekod pa ša dalje, je bila splošna navada, da sta mož in žena spala v eni postelji. Le-ta je navadno stala v kamri, če pa sta bila pri hiši še stara dva in sta si kamro izgovorila zase, sta mlada dva postavila posteljo v čumnato. Pri revnejših družinah je postelja stala tudi v hiši. Le v kranjskogorsko-rateškem kotu je postelja gospodarja in gospodinje navadno stala v hiši. Ne glede na prostor pa je bila postelja postavljena tako, da je bila proti vratom obrnjena višja, zglavna končnica in so bile noge spečega usmerjene v kot. Ta navada nam pojasnjuje, zakaj so bile postelje poslikane na zunanji strani zglavne končnice. Vsakdo, ki je stopil v prostor, je takoj videl slikarijo na postelji. Navada, spat z nogami v kotu, se je obdržala še potem, ko postelje niso bile več poslikane. Nekaj takih primerov je danes še v Ratečah.

Število postelj v hiši navadno ni bilo veliko: dve, kvečjemu tri, v revnejših družinah pa tudi samo ena, čeprav so bile družine nekoč precej številnejše ko danes. Da bi v postelji spal samo eden, skoraj ni bilo primera, razen, če je tudi sam zase živel. To nizko stanovanjsko raven v polpreteklosti nam potrjujejo tudi podatki o spanju doraščajočih otrok na klopeh okoli peči, na deskah nad temenom peči, kjer so spali kar v dnevni oblekah. Tako ležišče so v Bohinju imenovali *pongřat*, medtem ko je bil v okolici Kranjske gore *pogřat* zasilno ležišče za otroke: v kot so postavili široko klop ter jo na zunanjih dveh straneh omejili z deskama. Prav tako so imenovali tudi ležišče pod stropom v hlevu, ki so si ga pozimi naredili doraščajoči fantje in pastirji.¹⁵

Okraševanje postelje, ki naj zbudi pozornost, po eni strani in nizka stanovanjska raven, ki nam jo kažejo pravkar navedeni podatki po drugi strani, nam daje slutiti, da je bila poslikana postelja pomembna predvsem kot del notranje hišne opreme, ki naj v prostoru učinkuje kot dekorativni predmet, medtem ko njene prave funkcije niso toliko upoštevali. Za to govore tudi majhne posteljne dimenzije; danes si težko predstavljamo, kako bi se v takih pogojih za spanje mogli odpočiti.

2. V najtesnejši povezanosti s posteljo je posteljnina, *postelǎn gvant* imenovana. Oprema postelje na naših poslikanih posteljah, se je od današnje bistveno razlikovala; bila je v celoti domače delo.

Dno postelje je bilo iz desk, ki so jih položili na letev na notranji strani stranic tesno drugo k drugi. Deske so na debelo prekrili z ovseno ali rženo slamo. Glavno dopolnilo postelji je bila *plevanca*, iz platna, domačega dvonitnika ali vrečevine sešita vreča, napolnjena z *rezanco* (zrezano slamo), plevami, koruznim ličkanjem, senom (otavo), pa tudi z bukovicim listjem. Plevnica je imela na sredini odprtino, da so pri

¹⁵ Omenjenim zasilnim ležiščem bi bilo potrebno posvetiti posebno pozornost. V njih lahko vidimo predhodne oblike premične postelje. Posebno pomembne so tudi nepremične postelje, ki so se pri nas do danes ohranile v pastirskih stanovih na planinah.

postiljanju lahko segli vanjo in vsebino zrahljali. Pernico, polnjeno s kokošjim perjem, imenovano tudi *buazina*, so imeli le premožnejši. Preko plevnice so pogrnili platneno spodnjo rjuho, ki se je od vrhnje razlikovala po tem, da ni imela čipk ali našitkov. Vrhnja rjuha, zapognjena pri zglobovju čez odejo tako, da so se videle čipke ali vezenina, je bila postelji v okras. V okolici Kranjske gore in Bleda so imeli za to posebno, tretjo rjuho, ki so jo vsak večer odstranili, zjutraj pri postiljanju pa spet uporabili. Le-ta je bila posebno lepo okrašena: poleg širokih čipk na koncu je imela še našite ozke in širše rdeče vezene trakove, včasih tudi v cik-caku. Takemu traku, ki je bil v Ratečah in Podkornu vezen v tehniki tkaničenja, so rekli *lim*, omenjena tretja rjuha pa je bila *ta limasta rjuha*. Na posteljo so jo pogrnili tako, da je konec rjuhe brez čipk prekril obe pravi rjuhi pod blazinami, jo nato upognili nazaj proti zglobovju, položili na posteljo odejo in čez njo spet upognili del rjuhe z okraski. Ta tretja rjuha je bila lahko tudi krajša od ostalih rjuh, ker je le navidezno nadomeščala spodnjo in vrhnjo rjuho. Stranski rob rjuhe in odeje so vedno zatlačili za stranico. Prešito odejo so že nekdanj splošno imenovali *koutr*, *kótr*. Poznali so jih, odkar pomnijo najstarejši ljudje.¹⁶ Delali so jih iz domačega platna, rasa in prediva ali starih cunj. Platno je bilo na spodnji strani, rdeče, zeleno ali modro barvan ras pa zgoraj. Posebnost takih odej v okolici Kranjske gore je bila *tabla*, drugobarvna večja krpa, ki so jo prišili na sredo vrhnjega dela odeje tako, da je bil rob ene, sredina pa druge barve. Navadno so kombinirali rdeč in zelen pas. Najstarejši ljudje v teh krajih pa se spominjajo tudi pisanih odej. Blago za vrhnji del te odeje je bilo prav tako rasasto, le da je tkalec pri tkanju menjal raznobarno volno in tako stkal pisano progasto blago in v proge vtikal še razne cik-cakaste in druge vzorce.¹⁷ Takih odej danes na terenu ni več najti. V ravninskem delu Gorenjske (okolica Kranja) so bile splošno v rabi odeje iz kupljenega barvastega blaga: na spodnji strani prešite odeje je bilo blago črtasto, zgoraj pa rdečepisano. Najbolj priljubljen je bil polžkast vzorec in so po njem imenovali odeje *ta pouškasti koutri*. Tanjše enojne odeje so kupovali ali pa so jih iz slabše volne tkali domači tkalci. Pozimi so se nekateri odevali tudi s kožuhi.

Posebnost posteljne opreme so bile blazine. Bile so ozke in dolge, da so segale čez vso širino postelje. Vrečo iz domačega dvonitnika so napolnili navadno s plevami ali rezanico, v Bohinju pa tudi s senom (otavo ali rudno). Samo premožnejši so imeli v blazinah kokošje perje. Oblačila za blazine so bila platnena, vezena z rdečo, modro ali črno volno (sl. V/2). Najbolj priljubljena tehnika vezenja so bili križci, izmed motivov pa so bile najbolj pogostne ozke proge z vložki in nageljni, srci

¹⁶ Izdelovanje prešitih odej je bila neke vrste domača obrt. Žene, ki so šivale prešite odeje, so imenovali *koutrarce*. Posebno znane *koutrarce* so bile nekoč v Naklem pri Kranju.

¹⁷ Tako staro prešito odejo je za svoje zbirke nedavno kupil Etnografski muzej. Inv. št. 7949.

ali IHS ob progah. Ob straneh so bili pisani čopki. Na posteljo so devali po več blazin. Spodnja je bila najdaljša, vrhnja najmanjša.

Postelje so postiljali čim više. Da bi odeja med spanjem ne padla na tla, so za stranice zatikali posebne lesene *škarje* ali *klešče*. Poznali so jih v vseh krajih Gorenjske. Škarje so bile narejene iz dveh ploščatih letev, katerih nekoliko večji glavici sta bili na enem koncu pretaknjeni s cvetkom, tako da sta se letvi okoli cveka lahko premikali. Tako so se škarje lahko odprle ali zaprle. Premožnejši, ki so imeli na posteljah tudi pernice, so imeli večje škarje, narejene iz štirih ali celo šestih kosov (sl. 1 na str. 83). Letve teh škarij so bile ornamentirane z vrezi in izrezi v ploskev in njen rob. Na pol odprte škarje so zatakneli za stranico samo zvečer; zjutraj so jih zaprli in položili pod odejo k znožju ali za stranico.

Opisana posteljnina se je prenesla — razen vezenih blazin — na novejše neposlikane postelje, vendar se je do danes prav malo ohranila. Tu in tam lahko vidimo le še platnene rjuhe s čipkami, v okolici Kranjske gore pa še odeje z našitimi tablami.

Ugotovitev, da je naša postelja imela važno vlogo pri krasitvi kmečke hiše, nam potrjuje tudi posteljnina. Vse, kar se je na postelji videlo, naj bi bilo čimbolj učinkovito in čim lepše, medtem ko se je prava funkcija postelje podrejala temu estetskemu učinku. Za to govore deske, slama in plevnica v postelji.

IV

1. Postelja je bila že od nekdanj spremljevalka važnejših mejnikov v človekovem življenju: v posteljah so žene rodile, skupno posteljo sta ženin in nevesta uporabljala z vstopom v zakon, v postelji so ljudje umirali. Zato ni čudno, če so bili s posteljo nekoč povezani številni običaji in verovanja. Le-ta danes samo deloma še žive v ustnem izročilu; ohranila so se predvsem v obrobnih krajih Gorenjske. Največ običajev je bilo apotropejskega značaja: njih namen je bil odvrniti od postelje oziroma od človeka v njej zle sile, ki bi človeku v spanju še prav posebno lahko škodovale. Med običaji te vrste naj navedemo:

Postelja po starem ni smela biti nepostlana ali vsaj nezagrjnena, ker bi sicer lahko prišel vanjo zli duh. Kdor bi spal v taki postelji, bi prej zbolel in bi bila nevarnost, da bi umrl (Bohinj, Mojstrana). Na posteljno končnico so stari ljudje narisali pentagram *môrino taco*, da bi jih ne tlačila môra (Poljščica). V okolici Kranjske gore so z istim namenom devali v posteljo preluknjan kamen. Ta kamen si je môra nekoč že izbrala za svoj sedež, potem pa ga je *prescala* tako, da je nastala luknja in ga sedaj ne mara več. Posteljo umrlega so takoj po smrti nesli iz hiše, posebno hitro je bilo treba zviti skupaj plevnico in ostalo posteljnino, sicer bi bila nevarnost, da bi kmalu umrl še kak drug član družine. Slamo in plevnico so požgali, posteljnino pre-

prali, posteljo pa umili (cela Gorenjska). Za svatbene dni so dali na posteljo blazine, oblečene v oblačila z rdečo vezeno ali vsaj z rdečimi čopki.¹⁸ Da bi zli duh ne mogel škodovati nevesti, prvokrat ta ni smela sama postlati postelje. Namesto nje je to opravila teta (okolica Bleda) ali birmanska botra (okolica Kranjske gore).¹⁹ Z enakim namenom je moral kdo od svatov leči na posteljo pred ženinom in nevesto (Mojstrana), ali pa sta morala novoporočenca leči najprej na slamo v gnojni koš, ki so ga svatje o polnoči prinesli v hišo, se nato odkupiti, potem šele sta smela v posteljo (Gorje). V Bohinju sta od poroke domov hitela najprej oba *pæruca* (druga) in se kosala, komu bo uspelo, da bo prvi poležal novopostlano nevestino posteljo. V plačilo je ta dobil ocvrta jajca. Na Bohinjski Beli in Kupljeniku so k postelji ali pod posteljo ženina in neveste privezali zvonce, da je pozvonil, ko sta ta dva legla v posteljo.²⁰

Navedeni običaji in verovanja so izrazito apotropejskega značaja. Zelo verjetno pa k temu spadajo še: Navada spati z nogami, usmerjenimi v kot, da bi ne umrli prehitro, oziroma prvotno, da bi bili obvarovani pred vsem in vsakomur, ki bi s hudim namenom prišel v hišo. Ta navada je bila znana domala v vseh krajih Gorenjske. Utemeljevali so jo s tem, da samo mrliči tako ležé, da k vratom noge molé. Dalje v okolici Bleda in Kranjske gore nekdanj postelja ni smela stati pod tramom ali lato *štango*, ki je bila ponekod pod stropom v hiši ali kamri. Na smrt bolani bolnik ni smel biti odet z nobeno odejo, ki bi bila kosmata, sicer bi težko umrl (Kokrica, Mojstrana). Postelja je morala biti posebno lepo postлана, kadar je bil v hiši mrlič in so ljudje hodili kropit. Še pred nekaj desetletji je v Ratečah ob taki priliki hodila postiljat postelje po hišah ena izmed večjih vaških žena.²¹ Blazine na postelji so morale biti črno ali modro vezene. Taka obličala je imela nevesta v bali prav za primer smrti na svojem novem domu.²²

Izmed vseh navedenih običajev in verovanj se je do danes ohranila samo navada, da posteljo takoj po smrti nesejo iz hiše, jo očistijo in nato opremijo s svežo posteljnino. To delajo iz higienskih vzrokov. Splošno je še danes znana vera, da se sanje, ki jih kdo sanja prvokrat v neki postelji, uresničijo; to jemljejo ljudje za šalo.

¹⁸ Rdeča barva je izrazito apotropejska, kot taka izvira iz praslovanske dobe. V. Novak, Apotropejske prvine v slovenskih ženitovanjskih običajih, Etnolog XIV, 1942, str. 47 in 52.

¹⁹ Navedeni običaj in še nekatere druge običaje in verovanja, ki jih nanaevamo, poznajo tudi sosodni narodi. Handwörterbuch des deutschen Aberglaubens, Band I, Berlin und Leipzig 1927, str. 1185—1187.

²⁰ Hrup je zelo običajno sredstvo za odganjanje zlih duhov; izvira iz praslovanske dobe. V. Novak, o. c., str. 52.

²¹ Zadnja, ki je opravljala ta posel, je 78-letna Marija Mežik, Rateče št. 149.

²² V zbirkah Etnografskega muzeja je največ črno vezениh oblačil. Ohranila so se, ker jih niso toliko uporabljali kot pisano vezena in ker jih je bilo glede na to, da so bila ob smrti obvezna, tudi več.

Kot navado, ki nam osvetljuje socialno-higiensko raven v polpreteklosti, naj omenimo ravnanje s porodnico. Matere so navadno rodile v postelji v kamri. Da bi se ob porodu ne umazale rjuhe ali plevnica, so jih največkrat odstranili, in žena je rodila samo na slami; kvečjemu so ji podložili stare cunje. Slamo so večkrat premenjali.

Navedeni običaji in verovanja seveda niso bila povezana samo z našo poslikano posteljo, ampak so se mnoga izmed njih prenesla na posteljo iz nekdanjih preprostejših, verjetno še nepremičnih ležišč. Živela so torej skozi stoletja, zapisali pa smo jih prav v času, ko prehajajo pri ljudeh za vselej v pozabo. Srednja in mlajša generacija o njih ničesar več ne ve.

2. V času uporabe poslikanih postelj so bile v vseh krajih Gorenjske znane tudi navadne postelje z ravnimi pravokotnimi končnicami. Bile so prebarvane z eno barvo, največkrat s svetlo do temno-rjavo. Taka postelja je v dneh, ko je v hiši ležal mrlič, rabila za pare. Izpraznjeno posteljo so postavili na sredo hiše, tako, da je bilo lice znožne končnice obrnjeno proti vratom. Na končnici so položili deske, nanje pa dali manj napolnjeno plevnico. Vse to so pregrnili s tremi belimi parnimi prti, od katerih sta dva prekrila pare ob straneh, eden pa spredaj. Zglavje so zvišali z dvema belima blazinama. Na to so dali še desko, da bi se nanjo položeno truplo ne moglo upogibati. Mrliča, oblečenega v praznično obleko, so pregrnili z *naličjem*, to je s kosom domačega platna, ki je moralo biti odtrgano in ne odrezano. Človek, ki bi na parah ne bil pregrnjen z naličjem, bi na sodni dan stal gol. Čez naličje so pregrnili še en parni prt tako, da je prekril mrliča razen glave. Ta prt je spredaj segal nekaj čez rob par in krasil prednjo stran. Če je mrliča napenjalo ali če je bil v hiši slab duh, so na deske v posteljo postavili škafo vode. Posteljo, ki je rabila za pare, so po pogrebu dobro umili in prezračili.

V prvih desetletjih našega stoletja je tako pripravljene pare začela zamenjavati krsta, položena z mrličem na oder iz desk.

Zaključek

Poslikane postelje v Etnografskem muzeju in nekaj redkih ohranjenih primerkov na terenu, prav tako pa tudi podatki, ki so nam jih mogli dati le še najstarejši ljudje, je edina preostala dediščina nekdanj tako značilnega predmeta iz notranje hišne opreme na Gorenjskem.

Po oblikovni in slikarski plati je naš predmet izrazit ljudsko-umetniški izdelek in kaže velike sorodnosti s poslikanimi skrinjami in zibkami. Zato s tega vidika nikakor ne bi kazalo obravnavati postelje samostojno, marveč le v sklopu celotnega ljudskega poslikanega pohištva pri nas. Pri tem bi morali upoštevati vplive ljudske umetnosti s sosednjega alpskega ozemlja²³ in seveda tudi vplive cerkvene stilne

²³ Religiozni motivi na posteljnih končnicah so v alpskih deželah in na Bavarskem povezani z običajem, ko je duhovnik zakonske postelje blagoslovil. Wörterbuch der deutschen Volkskunde. Stuttgart 1955.

umetnosti, ki so zlasti na posteljah večkrat prav očitni. Končno ne bi smeli prezreti tudi vpliva iz mest, ki se pri posteljah ni izražal le v zunanji formi, marveč je preusmeril tudi kmetov odnos do pohištva. V času poslikanih postelj je v naša mesta prihajalo pohištvo v značilnem bidermajerskem slogu, torej pohištvo, ki je bilo z našimi dekorativnimi posteljami v pravem nasprotju. Težnjo, naj pohištvo rabi svojemu namenu in ne krasitvi stanovanja, sicer naš kmet ni takoj v celoti upošteval, prva stopnja k temu pa je bila, da postelja ni več tako učinkovito krasil.

Zusammenfassung

DAS BAUERNBETT IN GORENJSKO (OBERKRAIN) IM 19. JAHRHUNDERT

Der Beitrag bespricht bemalte Bauernbetten, die zum Musealgut des Ethnographischen Museums in Ljubljana gehören, und nimmt auch auf das einschlägige Material Bezug, das bisher auf dem Terrain noch aufgebracht werden konnte. Alle Betten, bezw. die einzelnen bemalten Betteile aus den Musealsammlungen stammen aus der Umgebung von Rateče (Ratschach) und Kranjska gora (Kronau), also aus dem nordwestlichen Teile Sloweniens, und ihr Herstellungsdatum dreht sich um die Mitte des vergangenen Jahrhunderts. Nur ein Bett ist aus der Umgebung von Skofja Loka (Bischoflack) und trägt das Datum 1794. Dieses Bett ist aus dem Hause eines reichen Freisassen und darf darum nicht als Musterstück der innern Hausausstattung gelten, die damals in diesem Ort allgemein üblich war. — Nachforschungen auf dem Terrain haben ergeben, dass bemalte Betten hauptsächlich in Ortschaften des nordwestlichen Randgebietes von Oberkrain (Bohinj, Umgebung von Bled und Kranjska gora) vielfach in Verwendung standen, dass sie sich aber bis auf den heutigen Tag mit Ausnahme einiger seltener Exemplare nicht erhalten haben. Mit ihrer Herstellung befassten sich im 19. Jahrhundert zum grössten Teil einheimische Tischler, die gewöhnlich auch ihre Bemalung vorgenommen haben. Der letzte dieser Tischler-Bemaler verfertigte einige solcher Betten noch in den ersten Dezennien der zweiten Hälfte des vergangenen Jahrhunderts für Dorfbewohner aus dem Bereich Rateče—Kranjska gora. Er ist auch der einzige Handwerker, von dem es möglich war, die gewünschten biographischen Daten festzustellen. — Die kleinen Bett-dimensionen (Länge zwischen 160 und 178 cm und Breite zwischen 78 und 96 cm) sowie die Tatsache, dass im vergangenen Jahrhundert zum Heiratsgut der Braut nur ein Bett gehörte und sonach beiden Ehegatten nur ein gemeinsames Bett zur Verfügung stand, deuten darauf hin, dass das Bett weniger seinem eigentlichen Zweck als Ruhestätte bestimmt war, als dass es vielmehr ein dekoratives Stück der innern Ausstattung dargestellt hat. Diese Annahme findet ihre Bestätigung auch in der Art des Bettzeuges, das in seinen inneren Bestandteilen äusserste Bescheidenheit aufwies (auf den Brettern Stroh, darauf ein Sack aus Hausleinen oder Jute, im Sack Haferspreu, Strohhäckerling, Maisstroh oder Buchenlaub), während das obere, zur Schau getragene Bettzeug mit Wolle in lebhaften Farben bestickt war und nur bei Todesfällen das Polster schwarze Stickereiverzierung trug. Als eine Eigentümlichkeit der Bettausstattung muss die Holzschere bezeichnet werden, die allabendlich in das Seitenbrett des Bettes eingekleimt wurde, um das Herabfallen der Bettdecke während der Nacht zu verhindern. Während hiezu allgemein kleinere zweiteilige Holzscheren benutzt wurden, waren bei wohlhabenderen Bauern, deren Betten im Winter mit Flaum-

oder Federdecken ausgestattet waren, auch mehrteilige, längere und gewöhnlich geschmackvoll geschnitzte Holzscheren üblich.

Im Zusammenhang mit dem Bett blieben unter der Bevölkerung bis auf den heutigen Tag verschiedene Überlieferung von Bräuchen und Volksglauben erhalten, die jedoch fast insgesamt apotropäischen Charakter tragen. Unter diese ist auch der Brauch zu zählen, dass das Bett seinerzeit im Raum derart aufgestellt sein musste, dass das kopfseitige Endbrett gegen die Tür zu gewendet war, während die Füße des Schlafenden gegen die Zimmerecke gerichtet waren. Aus diesem Grunde sind alle Betten gewöhnlich nur auf der Aussenseite des kopfseitigen Endbrettes bemalt. — Doch sind Brauchtum und Volksglaube früherer Zeiten im laufenden Jahrhundert fast völlig verschwunden.

O NAJSTAREJŠI UPODOBITVI SKRINJE NA SLOVENSKEM

Angelos Baš

Stenska slika Sv. Nedelje v Crngrobu pri Škofji Loki, ki izvira iz 60. let 15. stoletja in ki so na njej upodobljena opravila, kakršna so bila takrat ob nedeljah prepovedana,¹ ni samo pomemben spomenik našega poznosrednjeveškega slikarstva, ampak tudi vir za tedanjo gmotno omiko in običaje. Zakaj iz naslikanih prizorov je mogoče takisto marsikaj razbrati o takratnih cehovskih in domačih obrtih, poljedelstvu, lovu, ribištvu in pa šegah in navadah.²

Mimo drugih obrti je v tem delu predstavljeno tudi mizarstvo in tesarstvo: naslikane so postelja, skrinja, mize in klopi. V spodnjih vrstah nas bo zanimala upodobitev skrinje, ki pomeni najstarejšo in hkrati edino srednjeveško upodobitev skrinje pri Slovencih, medtem ko si prihranjujemo obravnavo drugih pohištvenih kosov, ki jih kaže Sv. Nedelja, za spis o vsem našem pohištvu v poznem srednjem veku.

Pričevalni pomen crngrobske stenske slike za takratno gmotno omiko in običaje v bližnjem območju opredeljujejo naslednje značilnosti. — Podobe te umetnine iz poznosrednjeveške vsakdanjosti so v marsičem sorodne zlasti podobnim upodobitvam v koledarju iz Passaua, 1445, oziroma: obe deli sta lahko zajeti iz skupnih predlog; samostojno pa je slikar Sv. Nedelje priredil »izbor in sestav sličic« in »je stari znakoviti koncept spremenil v nazorno upodabljačega.«³ Opravila, ki poudarja zanje naša stenska slika, da so — čeprav so sicer poštena — ob nedeljah prepovedana, so tako predstavljena s podobami ter se zavoljo svoje nazornosti lahko »bolje vtisnejo v spomin«. Pri tem je tehtna še »namenu ustrezna relativna izčrpnost«, kar pa zadeva obliko, je »njena moč... v tem, da je... splošno dostopna.«⁴ V tipološkem pogledu se pripisuje Sv. Nedelja tako imenovani arti memorativae, ki

¹ F. Stelè, Monumenta artis slovenicae I. Srednjeveško slikarstvo. Ljubljana 1935, str. 42, sl. 154—158. — Isti, Ikonografski kompleks slike »Svete Nedelje« v Crngrobu. Razprave Slovenske akademije znanosti in umetnosti, filoz.-filol.-hist. razred II. Ljubljana 1944, str. 401 sl, sl. 27—31.

² E. Cevc, Etnografski problemi ob freski »Sv. Nedelje« v Crngrobu. Slovenski etnograf III-IV, 1950/51, str. 180 sl. — Isti, Crngrobska pletilja. Loški razgledi V, 1958, str. 144 sl. — A. Baš, Noče na freski Sv. Nedelje v Crngrobu. Loški razgledi III, 1956, str. 175 sl.

³ F. Stelè, Ikonografski kompleks slike »Svete Nedelje« v Crngrobu, str. 416.

⁴ F. Stelè, Ikonografski kompleks slike »Svete Nedelje« v Crngrobu, str. 419, 425.

rabi mnemotehničnim namenom ali kot pripomoček spominu za določena napotila,⁵ tako da pomeni crngrobška stenska slika upodabljajočo obliko za spominsko kar najbolj učinkovito pridigo o prepovedanih nedeljskih opravilih.

Če naj bi bili ti nameni uresničeni, so morali biti naslikani prizori iz vsakdanjega življenja bistveno približani našim tedanjim razmeram. Prevzete ikonografske oblike so se lahko v osnovi ohranile, medtem ko je bilo v posameznih potezah vsekakor potrebno, da so se v različnem obsegu prilagodile širšemu okolju, ki so bile v njem in zanj ustvarjene. Kako naj bi si sicer preprosti obiskovalci crngrobške cerkve zapomnili vsebino Sv. Nedelje, če bi jim prepovedana opravila ne bila dovolj dostopna ali umljiva? To je bilo mogoče edinole tako, da so te upodobitve resnično bolj ali manj ustrezale oni dobi (kar je natanko ugotovljivo), prav tako pa tudi tamkaj običajnemu okolju, se pravi, da se v svojih poglobitvenih predstavnihih prvinah niso razločevale od ustreznih razmer, kakor so bile takrat v navadi na širšem kranjskem ozemlju. S tega vidika je vprašanje o resničnih ali od drugod prevzetih predlogah tu manj važno, ker je temeljni namen naše stenske slike takšen, da so bile poglobitvene podobnosti med upodobitvami in tedanjim širšim okoljem neogibno potrebne. Določene prikrojitve in parafraze tujih predlog so se v delu, kakor je Sv. Nedelja, nujno vsiljevale in mu tako podelile osnovno, ne pa tudi nadrobno pričevalno ceno prav tako še za poznosrednjeveško gmotno omiko in običaje na Slovenskem. Skoraj izključno le poučni ali mnemotehnični značaj umetnine spričuje torej njeno poglobitveno, četudi ne nadrobnejšo pričevalnost v odsevih takratnega vsakdanjega okolja iz naših krajev. — Crngrobška Sv. Nedelja je potemtakem tudi v svoji neumetnostni pričevalnosti načeloma določljiva.⁶

Za skrinjo, ki je upodobljena na naši stenski sliki v drugem pasu od zgoraj navzdol, na desni strani Kristusa,⁷ lahko na podlagi navedene ugotovitve pribijemo, da v osnovni obliki prav gotovo predstavlja pohištvni kos, kakršen je bil v 15. stoletju na Kranjskem dodobra v rabi. O meri običajnosti take skrinje, mimo drugačnih, se s Sv. Nedelje resda ne moremo poučiti, vsekakor pa skrinje, kakor je naslikana ta v Crngrobu, tedaj niso bile redke, marveč, kot je podoba, nasprotno dokaj v navadi, saj bi naš slikar ne poustvaril pohištvnih delov v podobi, ki bi takratnim obiskovalcem cerkve ne bila zadosti dojemljiva.

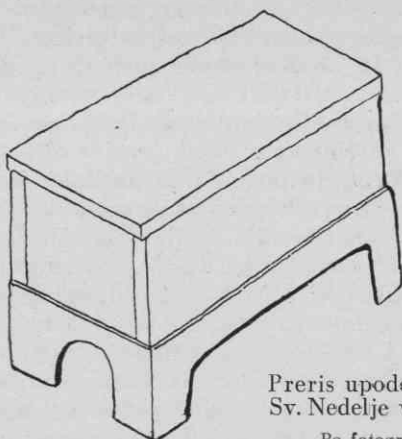
Skrinje, ki so bile v poglobitvenem oblikovane tako, kot je sporočeno z obravnavane upodobitve, so bile torej v poznem srednjem veku na Kranjskem očitno precej razširjene. V pričujočem primeru gre

⁵ F. Stelè, Ikonografski kompleks slike »Svete Nedelje« v Crngrobu, str. 424 sl.

⁶ A. Baš, navedeno delo, str. 175 d. — Isti, Pričevanje o noši v poznosrednjeveški umetnosti na Slovenskem, Slovenski etnograf XI, 1958, str. 118 d.

⁷ F. Stelè, Monumenta artis slovenicae, sl. 137. — Isti, Ikonografski kompleks slike »Svete Nedelje« v Crngrobu, sl. 30.

(gl. risbo)⁸ za skrinjo okrase, se pravi naravne barve, ki sestoji iz podstavka in zaboja, počivajočega na podstavku. Podstavek ima štiri enojne oglate noge, ki so med seboj povezane z legami. Širina nog in leg je videti enaka, medtem ko znaša višina leg približno tretjino višine nog. Zabojni del skrinje ima ravne stene in raven pokrov. (Malce poševno upodobitev pokrova je po vsem videzu zakrivila pomanjkljiva perspektiva.) Na prednjih oglih zabojnega dela skrinje sta razvidna ožja vogalna stebriča, pokrov pa je obrobljen s posebnim okvirom iz letev. Višina zaboja je nekaj večja ko višina nog, medtem ko obsega njegova dolžina blizu tri višine tega dela skrinje. Širina zabojnega dela skrinje je za spoznanje večja ko njegova višina. Ob primerjavi z žensko figuro, ki je naslikana desno od skrinje, vidimo, da sega skrinja ženi do izpod kolka, tako da bi mogla biti, po tem sodeč, visoka

Preris upodobitve skrinje na freski Sv. Nedelje v Crngrobu, 1460/70

Po fotografiji prerisala Sibila Nekrep

okoli tri četrta metra. Spričo nakazane višine bi bila skrinja nekako slab meter široka, dolga pa približno poldrug meter. Z upodobitve ni mogoče nikjer razvideti, da bi bila skrinja krasilno obdelana.

Ob kratkem: opisana upodobitev kaže manjšo, s podstavkom opremljeno zabojno skrinjo, ki je zgolj funkcionalno opredeljen pohištveni kos, kar najbolj preproste konstrukcije in povsem neozaljšane videza. In čeprav je naša skrinja naslikana na Sv. Nedelji med prizori iz obrtniškega življenja, je prav zavoljo njene konstrukcije in pa samo funkcionalne in nekrasilne podobe docela jasno, da niso poznali takih skrinj le obrtniki, temveč tudi kmetje in preprostejši ljudje v mestih in trgih, saj niso mimo primitivnejših, tako imenovanih strešnih skrinj pri nas iz srednjega veka nikoder neposredno izročene preprostejše oblike in obdelave skrinj, kakor je naša. Zavoljo tega lahko uporabimo navedeno upodobitev kot vir tako za kmečko skrinjo

⁸ Risba je napravljena po fotografiji v Zavodu za spomeniško varstvo LRS v Ljubljani.

kakor skrinjo obrtnikov in pa najnižjih mestjanov in tržanov v 15. stoletju na Slovenskem.

Opis naše skrinje spričuje, da je kljub njeni preprosti konstrukciji in obdelavi ne velja šteti za najstarejšo ali prvotnejšo obliko skrinje pri nas. Zakaj konstrukcijska osnova skrinje, kakor je upodobljena na Sv. Nedelji, je tako imenovana stranska deska, ki so ob njej ali nanjo pribite vzdolžne deske, druga nad drugo; stikališča stranske in in vzdolžnih desk so utrjene še s posebnimi vogalnimi stebriči.⁹ Ta konstrukcijska oblika skrinje z ravnim pokrovom, ki je bila doslej izpričana na slovenskem ozemlju v ljudski omiki šele v novem veku, od 17. stoletja naprej,¹⁰ je s skrinjo, kakršna je naslikana v Crngrobu, potrjena že za pozni srednji vek ali natančneje za 15. stoletje.

Starejše so konstrukcije strešnih skrinj. Pri teh so deske, druga nad drugo, vstavljene v štiri, po dolgem izžlebljene stebriče; pokrov posnema obliko dvokapne strehe.¹¹ Ohranjeni primeri novejših strešnih skrinj na Slovenskem in na Koroškem spričujejo, da so to tesarski, samo s sekiro obdelani pohištveni deli, ki pomenijo izrečne tesarske izdelke.¹² Njihove najprostejše konstrukcijske značilnosti se v teku razvoja niso bistveno spremenile.

Oblike strešnih skrinj je poznala že antika,¹³ v poznejših dobah pa jih najdemo malone v vseh evropskih omikah:¹⁴ razen v alpskem krogu so sporočene tudi pri Hrvatih, Srbih, Bolgarih, Romunih, Slovaki, Poljaki, Ukrajincih, Malorusih, pa tudi pri Skandinavcih in Angležih, pri Kavkazijcih idr.¹⁵ Kljub osnovni oblikovni podobnosti z antičnim pohištvom in sarkofagi je treba že zavoljo razpostranjenosti poznejših strešnih skrinj na območju, kamor antični vplivi niso neposredno segali, zavrniti mnenje o zgolj enem, antičnem izvoru tega pohištva.¹⁶ Sicer so v pozni antiki, med preseljevanjem narodov in v zgodnjem srednjem veku rimski zgledi nedvomno močno vplivali na posamezne zvrsti v omiki germanskih, slovanskih in drugih barbarskih plemen, ki so prihajala v stik z rimskim cesarstvom. Vendar pa to v našem primeru ni mogel biti edini vzrok za pokazano razširjenost strešnih skrinj.

Tu gre predvsem za praktične prvine. Zakaj te skrinje v vzhodni Sloveniji še celo v polpretekli dobi niso bile vselej v hiši, ampak prav

⁹ R. Schmidt, Möbel. Berlin 1917, str. 62 d. — F. K. Kos, Slovenska kmetska skrinja. Etnolog XIV, 1942, str. 56, sl. 2.

¹⁰ F. K. Kos, prav tam.

¹¹ F. K. Kos, nav. delo, str. 55, sl. 1. — O. Moser, Kärntner Bauernmöbel II. Carinthia I, 156—158, 1948, str. 69 d.

¹² F. K. Kos, nav. delo, str. 55. — O. Moser, nav. delo III. Carinthia I, 139, 1949, str. 580.

¹³ F. R. Uebe, Deutsche Bauernmöbel. Berlin 1924, str. 31. — K. H a h m, Deutsche Volkskunst. Breslau 1932, str. 46.

¹⁴ O. Moser, nav. delo I. Carinthia I, 154—155, 1947, str. 122.

¹⁵ F. K. Kos, nav. delo, str. 58 d. — R. Bednarik, Ludový nábytok. Turč. Sv. Martin 1949, str. 31.

¹⁶ Prim. F. K. Kos, nav. delo, str. 59.

tako tudi v vežah in podstenjih.¹⁷ Nobenega vzroka ni, da ne bi bil ta običaj pri lokaciji skrinj še posebej razširjen v srednjem veku, ko so — po primerjavi s polpreteklimi drvarskimi in ogljarskimi kočami — varovali shranila v dimniških hišah očitno pač tako, da so jih postavljali pred vrata. Spričo tega je bilo tedaj iz povsem praktičnih nagibov prikladno oblikovati pokrove skrinj podobno ko pri stavbah, da bi lahko vlaga odtekala in da ne bi zamakala pohištva. To je po vsej verjetnosti temeljni vzrok za strešno oblikovanje pokrovov pri takratnih skrinjah, pa tudi pozneje, kolikor ni šlo za druge prostore, kjer so se skrinje shranjevale. Da pa je zgledovanje po stavbnih strešnih oblikah ustvarilo pokrove skrinj v obliki dvokapne strehe, je nedvomno.¹⁸ Saj ni mogoče tajiti, da izvira konstrukcija in podoba teh skrinj iz »poglavitnih konstrukcijskih prvin za postavljanje ljudskih lesenih hiš«, ki so mu botrovali tesarji, ali drugače povedano, da so te skrinje po svoji strukturi sorodne tesarским lesenim stavbam na kmetih.¹⁹

Za krog srednjeevropske omike je znano, da so tod vsaj še v visokem srednjem veku prevladovale strešnje skrinje.²⁰ V poznem srednjem veku in še celo v 16. stoletju pa so jih v veliki meri izpodrinile zabojne skrinje s podstavki,²¹ kakršno poznamo tudi s crngrobške Sv. Nedelje. Za uveljavitev te oblike skrinj je bilo, kot je podoba, odločilno dvoje. To je bila doba, ko so se začele uvajati mimo dotodanjih ognjišč v enoprostornih dimnicah tudi krušne peči, s tem pa so nastajali v kmečkih hišah novi prostori, kamre,²² kamor so lahko tedaj v večjem obsegu spravljali skrinje. Razen tega pa je prišla takrat v Srednji Evropi v navado obdelava lesa tudi z okroglo žago,²³ kar je omogočilo natančnejše izenačene mere pri oblikovanju skrinj in zaključevanje stranic skrinj v ravnih ogljih, brez posebnih, nožnih stebričev.

Spričo tega napredka v stavbni omiki in v obdelovanju lesa so se spremenile očitno tudi oblike skrinj. Zakaj zlasti pri nižjih družbenih plasteh se je oblikovanje pohištva ravnalo tedaj edinole po najprikladnejših gmotnih in porabnostnih vodilih. Enoumno je namreč priznано, da so v vsem srednjem veku izdelovali ljudsko pohištvo samo glede na namene, ki naj bi mu rabilo,²⁴ tako da so vsi sporočeni pohištveni

¹⁷ F. Baš, Terenski zapiski.

¹⁸ Gl. F. K. Kos, nav. delo, str. 59.

¹⁹ O. Moser, nav. delo II, str. 70, III, str. 380.

²⁰ K. Hahm, nav. delo, str. 46. — R. Bednarik, nav. delo, str. 35.

²¹ F. R. Uebe, nav. delo, str. 35. — A. Feulner, Kunstgeschichte des Möbels. Berlin 1927, str. 97. — O. Moser, nav. delo IV. Carinthia I, 141, 1951, str. 277. — R. Bednarik, nav. delo, str. 36. — Take oblike skrinj, toda brez podstavkov, so bile ponekod, dasi redko, znane v višji omiki tudi že prej, v visokem srednjem veku: O. v. Falke, Deutsche Möbel des Mittelalters und der Renaissance. Stuttgart 1924, sl. 15—18.

²² V. Geramb, Vom Werden und von der Würde unserer Bauernhöfe. V: J. Papesch-H. Riehl-W. v. Semetkowski, Heimatliches Bauen im Ostalpenraum. Graz 1941, str. 75 d.

²³ O. Moser, nav. delo I, str. 131, IV, str. 277.

kosi v tem krogu gmotne omike kar se da preprosti in ustrezajo kot izključno le »namembno pohištvo« (Zweckmöbel) goli porabnosti in jih zavoljo tega v slogovnem pogledu označuje izvenčasovni videz.²⁵ Izdelavi takega pohištva je mogla biti kos domača obrt in obrt v šteri,²⁶ medtem ko cehovski obrtniki na deželi, kot se zdi, niso imeli pravega dela.

Zabojno skrinjo s podstavkom, kakršna je upodobljena na stenski sliki Sv. Nedelje v Crngrobu, velja potemtakem opredeliti kot skrinjo, ki pomeni s svojo mizarsko izdelavo korak naprej od starejših, tesarskih in štirinožnih strešnih skrinj, saj je oblikovana iz prižaganih desk, ki za svoje ogrodje ne potrebujejo več izžlebljenih stebričev, glede na prostor pa, kjer so se morale po večini shranjevati, tudi ne več pokrova v obliki dvokapne strehe. Podstavki, ki so bili običajni na tem pohištvu, prav tako odsevajo spopolnjeno, mizarsko izdelavo skrinj, ki so postale na tej podlagi stabilnejše; to bi bilo pri tesarskem izdelovanju podstavkov težje dosegljivo. Estetske težnje pa se takisto pri teh skrinjah spričo njihove zgolj praktične namenjenosti ne uveljavljajo.²⁷

Nameni, ki so jim rabile srednjeveške skrinje, so bili številni. Bile so spravilo za žito, moko, jedila, meso, oblačila in orožje²⁸ in so bile tudi v višji omiki najpomembnejši pohištveni kos vse do baročne dobe, saj so se razen navedenih namenov uporabljale prav tako kot stoli, postelje in kovčki,²⁹ tako da so pomenile v oni dobi pohištveni kos, ki je lahko ustrezal vsem namenom, za katere je pohištvo porabno. Vendar pa so se v poznem srednjem veku začele skrinje glede na svoje namene tudi razčlenjevati v posamezne vrste, zakaj iz Srednje Evrope so iz tega obdobja sporočene posebne ženitovanjske skrinje.³⁰

Zavoljo tega se je težko pridružiti domnevi, po kateri naj bi sprejeli Slovenci ženitovanjske skrinje od Rimljanov, žitne pa prinesli v novo domovino še iz Zakarpatja.³¹ Zakaj ženitovanjske skrinje, kot je bilo ugotovljeno, pred poznim srednjim vekom v Srednji Evropi niso potrjene. Razločki med slovanskimi nazivi za žitne in pa ženitovanjske skrinje, ki skoraj vsi izvirajo iz besede scrinium, pa ne morejo obveljati kot dokaz za navedeno podmeno tudi že zato, ker za stare Slovence prav glede strešnih skrinj, ki štejejo kot najstarejša oblika skrinj pri nas, ni dokazano, da bi jo prevzeli zlasti od Rimljanov.³² A prav zastran strešnih skrinj se »za zelo zgodnjo dobo« trdi, da so

²⁴ F. R. Uebe, nav. delo, str. 26, 169.

²⁵ A. Feulner, nav. delo, str. 86. — O. Moser, nav. delo I, str. 121. — V. Han, Profani namještaj na našoj srednjovekovnoj fresci. Zbornik Muzeja primenjene umetnosti I. Beograd 1955, str. 23.

²⁶ O. Moser, nav. delo I, str. 139.

²⁷ O. Moser, nav. delo IV, str. 280.

²⁸ O. v. Falke, nav. delo, str. XLIII. — O. Moser, nav. delo II, str. 65 d.

²⁹ A. Feulner, nav. delo, str. 97. — V. Han, nav. delo, str. 23.

³⁰ A. Feulner, nav. delo, str. 97, 101.

³¹ F. K. Kos, nav. delo, str. 54.

bile v rabi tudi kot ženitovanjske skrinje.³³ — Seveda pa smemo pripisati poznosrednjeveško razčlenjevanje skrinj v ženitovanjske in druge skrinje zlasti le pohištvenemu razvoju v višji omiki, medtem ko je podoba, da so pri kmetih in sploh med ljudstvom tudi še tedaj bile skrinje po veliki večini samo vsakdanji porabnosti namenjeni pohištveni kosi, ki se oblikovno v poglavitnem niso razčlenjevali.

Vzhodnoalpske skrinje so se izdelovale v poznem srednjem veku iz mehkega iglastega lesa (jelka, bor, macesen); zgolj težke cerkvene skrinje so bile včasih iz trdega (hrastovega) lesa.³⁴

Naša skrinja s crngrobske Sv. Nedelje pogreša vsakršno krasilno obdelavo. To je po vseh konstrukcijskih in oblikovnih značilnostih tedanjih podeželskih skrinj iz kroga ljudske omike povsem umljivo. Zakaj ljudsko pohištvo se je v tem času in prostoru, kot povedano, ustavilo pri prevzemu osnovnih prvin meščanske ali plemiške hišne oprave, ni pa posnemalo tudi njene krasilne obdelave, ampak se je oblikovalo samo po funkcionalnih potrebah, ustrezno zlasti zmožnostim domače obrti in obrti v šteri.³⁵ (To takisto ponovno spričuje, da smemo obravnavano skrinjo z vso zanesljivostjo uvrstiti zlasti v krog naše takratne ljudske ali nižje pohištvene omike.)

Sicer pa je bila v Vzhodnih Alpah v poznem srednjem veku krasilna plat svetnega pohištva posebej tudi pri meščanih razmeroma preprosta,³⁶ tako da se ljudska pohištvena obrt tedaj pri nas v poglavitnem ni mogla zgledovati po odličnejših vzorih. — V mnogočem je bil temu vzrok les, ki se je iz njega izdelovalo pohištvo v Vzhodnih Alpah. Zakaj dolgovlaknat iglasti les je prikladen le za ploskovite krasilne obdelave ali natančneje za plitko rezljanje.³⁷ Spričo tega so lahko ornamentalne stvaritve pomenile edine ozaljške pohištva v tem obdobju in na tem ozemlju. »Ornamente so rezljali s kozjo ного, vdolbine pa čistili z dletom.«³⁸ Tako so nastale rezbarije s plitkimi vdolbinami in ostro obrezanimi in dvignjenimi ornamentalnimi linijami.³⁹ Da pa bi te plitke reliefne ornamentacije izraziteje učinkovale, so se zdolbeni deli ali dna pogosto še temno obarvala.⁴⁰

Razen v večjih umetnoobrtnih središčih taka krasilna obdelava pohištva ni mogla ustvariti pohištvenih delov, ki bi bili po oblikovni po-

³² V nasprotju s svojo domnevo sodi tako tudi F. K. Kos, nav. delo, str. 59.

³³ F. K. Kos, nav. delo, str. 57.

³⁴ R. Schmidt, nav. delo, str. 61. — O. v. Falke, nav. delo, str. XLIII. — W. Schmitz, Das Möbelwerk. Berlin, brez letnice, str. XVII. — A. Feulner, nav. delo, str. 71. — O. Moser, nav. delo I, str. 146.

³⁵ F. R. Uebe, nav. delo, str. 10, 14.

³⁶ Gl. R. Schmidt, nav. delo, str. 62.

³⁷ W. Schmitz, nav. delo, str. XVII. — A. Feulner, nav. delo, str. 75.

³⁸ A. Feulner, prav tam.

³⁹ O. v. Falke, nav. delo, str. XLIII. — W. Schmitz, nav. delo, str. XVII.

⁴⁰ R. Schmidt, nav. delo, str. 61 d. — O. v. Falke, nav. delo, str. XLIII. — A. Feulner, nav. delo, str. 75.

membnosti svojih ozaljškov vredni posebne omembe. Prav tako je tudi edina (meščanska ali plemiška) skrinja, ki se je ohranila na Slovenskem iz dobe pred 1500 in ki je po strukturi popolnoma podobna naši skrinji s Sv. Nedelje, kar se da preprosto ornamentirana (Mestni muzej v Ljubljani),⁴¹ docela ustrezno gornjim opredelitvam o krasilni obdelavi skrinj v Vzhodnih Alpah. In ker je 16. stoletje v Vzhodnih Alpah le malo spremenilo plitko rezljano zaljšanje pohištva,⁴² so se lahko navedene osnovne pohištvene oblike in krasilne obdelave ohranile preko tega razdobja še naprej. To spričujejo za naše ozemlje tri plemiške in meščanske skrinje iz Pokrajinskega muzeja v Mariboru, ki pomenijo hkrati edine primerke tega pohištva iz 16. stoletja, ki je bilo izdelano očitno v naših krajih.⁴³

Po tem dopolnilu o poznosrednjeveškem pohištvu v naši in vzhodnoalpski višji omiki naj se končajo pričujoče pripombe o zabojni skrinji, kakršna je upodobljena na Sv. Nedelji v Crngrobu. V njih nismo upoštevali skrinj iz debel,⁴⁴ ki so se ohranile v srednji vek le v manjši in natančneje nedoločljivi meri, predvsem pa niso vplivale na izdelovanje naših skrinj v poznem srednjem veku. — Naposled: prostornina naše skrinje se da po nenatančnih izmerah le približno določiti. Po gornjem opisu bi držala več ko 300 litrov. Se pravi, da so bile kmečke skrinje, kakršne poznamo na Slovenskem v 18. stoletju, v poglavitnem enako velike, saj je znašala njihova prostornina povčini nekako 200 do 500 litrov.⁴⁵

Résumé

SUR LA PLUS ANCIENNE IMAGE D'UN BAHUT EN SLOVÉNIE

La fresque du St. Dimanche à Crngrob près de Škofja Loka, provenant de la sixième décade du 15e siècle, et représentant les travaux et occupations qui, alors, étaient défendus le dimanche, n'est pas seulement un monument important de notre peinture du moyen âge avancé, mais aussi une source pour l'étude de la culture matérielle et des coutumes d'alors. C'est que dans les scènes que la fresque représente, on peut découvrir beaucoup de choses illustrant les corps de métier et les industries à domicile, l'agriculture, la chasse, la pêche et les

⁴¹ J. Mal, Vodnik po ljubljanskem Mestnem muzeju. Ljubljana 1959, str. 5 d.

⁴² O. v. Falke, nav. delo, str. XLII.

⁴³ Zastran značilnih oblik in krasilnih obdelav vzhodnoalpskih in južnonemških skrinj po višji šegi v poznem srednjem veku in 16. stoletju gl.: A. Schultz, Deutsches Leben im XIV. und XV. Jahrhundert. Prag-Wien-Leipzig 1892, sl. 146, 147. — R. Schmidt, nav. delo, sl. 54. — O. v. Falke, nav. delo, sl. 40 sl, 90 sl. — W. Schmitz, nav. delo, sl. 71. — A. Feulner, nav. delo, sl. 80. — O. v. Falke-A. Schestag, Die Sammlung Dr. Albert Figdor, Wien I. II. Wien-Berlin 1950, sl. 522, 526—528.

⁴⁴ O tem prim. O. Moser, nav. delo II, str. 68. — R. Bednarik, nav. delo, str. 30 d, 33 d.

⁴⁵ A. Baš, Pohištvo podložnikov na Podčetrtkovem gospostvu v 18. stoletju. Slovènski etnograf X, 1957, str. 51 d, 54.

coutumes de l'époque. Avec d'autres métiers, on y représente aussi la menuiserie et la charpenterie: on y voit un lit, un bahut, des tables et des bancs.

Nous avons consacré notre travail à l'étude de l'image du bahut. C'est la plus ancienne et, en même temps, la seule image médiévale d'un bahut auprès des Slovènes. Car la fresque du St. Dimanche a, pour son caractère presque exclusivement didactique ou mnémotechnique, et par ses principaux éléments, de l'importance documentaire pour la culture matérielle et pour les coutumes du moyen âge avancé en général.

Par conséquent, notre bahut (voir le dessin), dans sa forme générale, représentée, à coup sûr, un meuble tel qu'il était, au 15e siècle, répandu, en Slovénie, d'une manière assez générale. Il est vrai que la fresque du St. Dimanche ne puisse pas nous instruire sur l'ampleur de la diffusion des bahuts de cette espèce et de ceux de forme différente, mais sans doute, alors, des bahuts de l'espèce de Crngrob n'étaient pas rares, au contraire, ils devaient être, évidemment, assez communs, parce que notre peintre n'aurait certainement pas peint des meubles aux formes qui, aux fidèles d'alors, ne seraient pas assez familières.

A ce qu'on voit, l'image représente un bahut à forme de caisse, à dimensions modestes, posé sur un socle, un meuble que ne définit donc rien que sa fonction, à construction extrêmement simple et à extérieur privé de tout ornement. Et bien que notre bahut se trouve dans les scènes de la vie des artisans, il s'ensuit, justement de sa construction, de sa forme purement fonctionnelle et de l'absence de toute ornementation, d'une manière tout à fait convaincante que de tels bahuts se trouvaient non seulement chez des artisans, mais aussi à la campagne et chez les simples habitants des villes et des bourgades.

Or, en dépit de sa construction et son exécution peu compliquées, notre bahut ne doit pas être considéré comme la forme la plus ancienne ou primordiale du bahut de chez nous. C'est que le corps général de construction du bahut de Crngrob consiste dans ce qu'on appelle la planche latérale, le long de la laquelle ou sur laquelle sont clouées les planches longitudinales l'une au-dessus de l'autre; les points de jonction des planches latérales et longitudinales sont fixés, de plus, par des colonnettes angulaires spéciales.

Plus ancienne est la construction des bahuts à toit. Les planches y sont, l'une au-dessus de l'autre, glissées dans quatre colonnettes à coulisses longitudinales; le couvercle imite la forme d'un toit à deux pentes. Les exemplaires conservés en Slovénie et en Carinthie de récents bahuts à toit témoignent qu'il s'agit de meubles de charpenterie, façonnés rien que par la hache, et représentant donc des produits formellement charpentiers. La forme de ces bahuts médiévaux fut influencée, à côté des exemples de l'antiquité, surtout par des motifs pratiques. C'est que ces bahuts à toit, même au passé récent, en Slovénie de l'Est, n'étaient pas toujours placés dans la chambre, mais aussi bien dans les vestibules et même en dehors de la maison, au-dessous de la saillie du toit. Il n'y a pas de raison de supposer que ce même emplacement du bahut n'ait pas été des plus fréquents au moyen âge où, dans les maisons-fumoirs, on ne conservait les vivres — par analogie avec les cabanes des bûcherons et des charbonniers du passé récent — qu'en les mettant, évidemment, devant la porte. Il va de soi qu'avec cela les couvercles des bahuts prenaient, pour des motifs tout à fait pratiques, la forme des toits des édifices, afin que les eaux puissent s'écouler pour ne pas entrer à l'intérieur. C'est probablement la raison principale de ce qu'on donnait la forme de toit aux couvercles des bahuts d'alors et des époques suivantes, lorsqu'ils ne trouvaient pas de place à l'intérieur de la maison.

On sait que dans la sphère culturelle de l'Europe Centrale, en haut moyen âge, au moins, les bahuts à toit l'emportaient. Mais au moyen âge avancé et même au 16e siècle ils furent remplacés, pour la plupart, par le bahut-caisse à socle, tel qu'on le voit représenté à Crngrob. — Pour que cette forme de bahut s'imposât, deux motifs, paraît-il, étaient d'importance décisive. C'était l'époque où l'on introduisait, dans les maisons-fumoirs à une pièce, à côté des

foyers d'usage jusqu'alors, aussi des fours. De la manière, des pièces nouvelles, des chambrettes, s'ajoutaient aux maisons rustiques, et un nombre plus considérable de bahuts pouvait y être mis à l'abri. De plus, on fit alors connaissance, en Europe Centrale, du travail avec la scie arrondie, ce qui permettait d'observer plus précisément les mesures des bahuts et de façonner leurs faces à angles droits, sans colonnettes spéciales servant de pieds.

Le bahut-caisse, tel qu'il est reproduit à Crngrob, est donc un genre de bahut qui, par son façonnement menuisier, représente un pas en avant des bahuts à toit plus anciens, de façonnement charpentier, à quatre pieds, c'est qu'il est composé de planches sciées n'ayant pas besoin de châssis en colonnettes à coulisses, et qu'il peut se passer, vu l'emplacement qu'on lui accorde, du couvercle sous forme de toit à deux pentes. Les socles étant d'usage dans les meubles de la sorte témoignent, eux aussi, un façonnement perfectionné, façonnement menuisier, des bahuts qui acquièrent, par cette base, plus de stabilité, ce qui serait difficile d'atteindre par un façonnement charpentier des socles. Mais des tendances esthétiques n'apparaissent, non plus, dans ces bahuts populaires, en vue de leur but uniquement pratique. Dans les Alpes Orientales, donc aussi en Slovénie, l'ornementation des meubles profanes était, d'ailleurs, au moyen âge avancé, assez simple, même chez les habitants des villes, de manière que la fabrication des meubles populaires d'alors n'avait pas des exemples plus illustres, ce que nous témoigne le seul bahut appartenant à la sphère élevée de la culture matérielle qui nous soit parvenu du moyen âge (Musée Municipal de Ljubljana).

Enfin: le volume de notre bahut ne peut être déterminé qu'approximativement, selon des mesures inexactes. D'après elles, il pourrait prendre plus de 300 litres. Ce qui veut dire que les bahuts rustiques, tels qu'on les connaît en Slovénie au 18e siècle, étaient, en général, de la même grandeur, puisque leur volume s'élevait pour la plupart à 200—500 litres environ.

O NARODNOJ PRIČI I NJEZINU AUTENTIČNOM IZRAZU

Maja Bošković-Stulli

U zborniku »Rad kongresa folklorista Jugoslavije u Varaždinu 1957«, koji ove (1959.) godine izlazi iz štampe, objavljuju se tri priloga, povezane donekle srodnom problematikom. To su referati Jovana Vukovića »O načinima beleženja folklorne građe«, Živomira Mladenovića »Rukopisi narodnih pesama u Vukovoj zaostavštini« i Vljajka Palavestre »O transkribiranju i redakciji narodnih pripovijedaka«. U svim se tim priložima — što očito nije slučajnost — dodiruje isto pitanje: odnos među kazivanim, zapisanim i objavljenim tekstom. Radi se tu o pitanju o koje se već davno spotiču svi oni koji se bave usmenom književnošću. Pitanju naoko sitnom, tehničkom, a zapravo veoma važnom, takvom da se kroza nj očituje i osnovni odnos prema narodnom književnom stvaralaštvu.

Mislim da kod nas pomalo dozrijeva vrijeme za savremeno rješavanje tih problema, o čemu svjedoče i spomenuti radovi. Kako oni na kongresu, prvenstveno zbog skućenog vremena, nisu nažalost uspjeli izazvati širu i plodniju diskusiju, bilo bi možda dobro prenijeti je na stranice naših stručnih časopisa. Moj današnji članak zamišljen je kao jedan od priloga toj anketi.

Govorilo se o načinu kako da se pristupi onome tko zna pričati priče, o potrebi spontanosti u tom poslu, o težnji da se priča, predaja ili anegdota pojavi sama neposredno iz razgovora. Zapisati priču koja je tako proizašla iz razgovora i ujedno prikazati okolnosti iz kojih je potekla, sretna je ali rjeđa prilika. Takav zapis mnogo pomaže upoznavanju biologije priča, pa ipak otkriva samo jedan vid kazivanja. U sredinama gdje se još kazuju narodne pripovijetke ima mnogo prilika kada one u životu teku jedna za drugom, kada se pričaju satima zbog interesa i potrebe za pričom, bez neke neposredne asocijacije iz dnevnog života. Zapisivač treba da pronade takve zgode ili da sam, koliko može, izazove pogodno raspoloženje. Metode su različite i veoma individualne. Razgovor o njima zanimljiv je tek najužem krugu stručnjaka, pa se može ovaj put mimoići.

Nas sada najviše zanima odnos prema priči koju slušamo i zapisujemo, prema priči kao umjetničkoj cjelini. Većina se istraživača slaže u osnovnom shvaćanju da su narodne priče umjetnost, kada ih kazuje daroviti pripovjedač. Ali se jako razilaze mišljenja o tome kako da se na papiru, u štampanom izdanju sačuvaju umjetnička svojstva kazivane pripovijetke.

Bit problema je u ovome: treba li mijenjati, »popravlјati« zapisani tekst ili ga donositi vјerno? Mnogi smatraju da tekstove treba mijenjati, s jedne strane stoga što zapisivač ne može sve vјerno zabilježiti, a s druge strane zato da bi se tekst očistio od pojedinosti koje se čine suvišnima, smetnjom ljepoti priče.

Tkogod je pokušao bilježiti narodne pripovijetke, znat će kako je teško svaku riječ točno zapisati i uz to ne ometati prirodni tok kazivanja. Teško je, ali nije beznadno. Ima ljudi koji sami kazuju priče polagano, odmjereno, kao da diktiraju. Ima ih koji u povoljnim prilikama, stvorivši kontakt sa zapisivačem, neopazice i prirodno uspore tok svoga kazivanja (u istoj mjeri u kojoj zapisivač ubrza tempo pisanja), a da pritom ne poremete ili gotovo ne poremete svježinu svoga jezika i stila. Napokon, ima kazivača, katkada i vrlo originalnih, koji govore nesređeno, u ponečem čak nesuvislo, koji se na nas zapisivače nimalo ne obaziru i nemoguće je zaista fiksirati svaku njihovu riječ; ipak, čak i u takvom nepovoljnom slučaju, kada izmakne poneki izraz pa i rečenica, što je golema šteta, ono što se uspije zapisati, izvorno je i vјerno. Ima i slučajeva, na sreću ne odviše čestih, kada dobar pripovjedač stane kazivati blijedo i šturo pred onime tko s olovkom u ruci bilježi njegove riječi. Takve priče ostaju nažalost za književnost izgubljene. U novije se vrijeme kod zapisivanja sve više upotrebljava magnetofon, kako bi se svaka riječ pripovjedačeva točno sačuvala, a njemu dala mogućnost da priča svojim običnim načinom. Ali i tu ima nevolja. Neki se kazivači, često baš oni najoriginalniji, pred aparatom zbune; nerazgovijetno izgovorene riječi ne mogu se poslije ni s magnetofonske vrpce točno razabrati; magnetofon bilježi doduše točno muziku govora i modulacije glasa, ali je slijep za mimiku i za kretnje, koje dopunjuju a katkada i zamjenjuju riječi (što je lijepo prikazano u jednom od spomenutih referata). Uz magnetofonski snimak, i u najsretnijem slučaju njegove potpune jasnoće i točnosti, ostajemo napokon opet pred istim pitanjem kao i kod ručnoga zapisa: hoćemo li tekst prenijeti na papir i u štampu doslovno onako kako je bio kazivan? To je osnovno pitanje. Radi se zapravo o tome imamo li povjerenja u izvorno kazivani tekst, smatramo li da je on sam po sebi dovršena umjetnička cjelina.

Često se čuje mišljenje, koje je došlo donekle do izražaja i na varaždinskom kongresu, da današnji zapisi pripovijedaka, a osobito bajki, nemaju veće vrijednosti, jer su samo varijante poznatih već priča i usto u slabijim, degeneriranim oblicima.

Istraživačima komparativistima dobro je poznato kako se u novijim zapisima pripovijedaka s poznatim inače motivima više puta otkrivaju novi i neočekivani detalji, često arhaičniji i značajniji od onih u najstarijim štampanim tekstovima istih pripovijedaka. Poznato je da čak i u zapisima koji su odjek čitanja neke priče ima katkada sasvim neobičnih pojedinosti, uzetih iz usmene tradicije, a ne iz pročitane knjige. Odrediti što je refleks čitanja, a što direktna usmena

predaja posao je za stručnjaka težak, ali nije neostvarljiv. Moglo bi se mnogo govoriti o naučnoj potrebi da se bilježe nove varijante, o njihovoj važnosti, ali ne ovom zgodom. Ovaj članak pokušava prvenstveno razmotriti stilski umjetnički izraz autentičnih zapisa pripovijedaka.

Kada se govori o degeneraciji današnjega kazivanja priča, polazi se obično od točne historijske ocjene razvoja, uz mehanički pokušaj njezine primjene na dvije nepoznanice. Točna je historijska ocjena misao da moderno društvo u svome razvoju sve više potiskuje usmenu folklornu umjetnost, zamjenjujući je drugačijim, novim oblicima kulture. Taj se povijesni proces odvija svuda, pa je u toku i kod nas. Ali kod nas je folklor još živ; ima kod nas još mnogo sredina, i ne samo onih zabačenih planinskih, gdje se duhovne umjetničke potrebe izražavaju i sada u oblicima t. zv. agrafične kulture, gdje se, dakle, po spontanoj potrebi još pričaju i narodne pripovijetke u svim njihovim vidovima. Pa ako netko govori o degeneraciji toga današnjeg pripovijedanja, morao bi dobro poznavati i današnje i negdašnje autentične oblike. To su dvije nepoznanice.

Klasični naši tekstovi, Vukovi kao i ostali, nisu bili objavljavani doslovno prema kazivanju, već su to bile slobodne stilske obrade. A današnji izvorni točni zapisi narodnih pripovijedaka zakopani su u arhivima naučnih instituta, gdje ih nitko ne gleda. Objavljen je sasvim neznatan dio tih tekstova, u naučnim izdanjima u naučne svrhe, tako da među njima ima i izvanrednih umjetničkih stilskih vrijednosti, a ima i takvih primjera koji su značajni jedino za naučna istraživanja. Nisam nikada primijetila da bi se u zaključivanjima o degeneraciji današnjih tekstova polazilo od pokušaja konkretne usporedbe nekadašnjih i današnjih zapisa (onih koji su umjetnički vrijedni). A jedino takva usporedba daje pravo da se donose sudovi o vrijednosti tekstova.

Pokušat ću dati skroman prilog razbistravanju tih pitanja.

U našoj klasičnoj, najvrednijoj, i u svjetskim razmjerima na svoj način jedinstvenoj zbirci, dakako u Vukovoj, nema pripovijedaka koje bi bile zapisane neposredno prema kazivanju narodnih pripovijedača. Poznato je da ih je Vuk pisao po vlastitom sjećanju, odnosno dobivao napisane od različitih boljih ili slabijih suradnika. U času kada su se narodne priče — i drugdje u svijetu — prvi puta pred zadivljenim istraživačima počele otkrivati kao ljepota i vrijednost, kada su one svojom naivnom čudesnošću kao motiv, kao stvaralačka cjelina, počele privlačiti opću pažnju tadašnje kulturne javnosti, nemoguće bi bilo očekivati da će se odmah tražiti i točni, doslovni zapisi, sa svim rafiniranim tančinama izraza, kako to mi danas želimo. Stoga je posve razumljivo što ni Vuku nije bilo toliko važno da zapisuje priče sam neposredno na izvoru. Vuk je, pripremajući svoju zbirku pripovijedaka, težio još za jednim, u ono vrijeme izvanredno važnim ciljem:

dati obrazac narodnoga proznog jezika kao književnu normu, stvoriti sprski književni jezik. Razumije se da su takvi zadaci bili nespojivi s točnim, pedantnim zapisivanjem i poštovanjem svake kazivane riječi. Vuk nam je, kao čovjek iz naroda, dao zbirku pripovijedaka koje su izvornom narodnom izražavanju veoma bliske, bliže na primjer nego Grimmove, ali im je ipak udario pečat svoga vlastitog stilskog izraza. Izraza jedinstvenog po lapidarnosti, čistoći jezika, jasnoj kompoziciji, po svojim kao isklesanim rečenicama, po istinskoj umjetničkoj ljepoti. Izraza koji je u osnovnim elementima proizašao iz narodnoga govora, ali nije isto što i narodni govor. Sasvim je suvišno pitanje da li je trebalo da Vuk bilježi priče doslovno onako kako se čuju. U njegovu bi pionirskom pothvatu takav način rada bio nezamisliv. Ali ne treba iz poštovanja i ljubavi stvarati fetiše; ne treba njegov način objavljivanja pripovijedaka smatrati i za nas najboljim, nenadmašivim uzorom. Čak kada bi se danas i našao čovjek koji bi znao darovito poput Vuka prekrajati i stilizirati narodne pripovijetke, njegov postupak ne bi zaslužio pohvalu. Sve što je poslije Vuka učinjeno, moglo se ostvariti baš zahvaljujući Vuku i osnovi koju je on dao. Ali žalosno bi bilo da se odonda nije pošlo ni koraka dalje, te da se njegov odnos prema tekstu priča smatra i danas vrhunskim dometom koji se u tom radu može postići (on jest vrhunski kao Vukovo lično djelo, ali nije kao način zapisivanja i objavljivanja tekstova).

Danas kada je književna norma stvorena i ne moramo se za nju više boriti, kada su našem književnom ukusu posebno privlačne neke nepravilnosti i alogičnosti naivnoga izražavanja, mijenjaju se nužno i sudovi o tome da li su Vukovi ispravci tekstova uvijek pridonosili i većoj ljepoti priče. A ujedno se postavlja i pitanje da li su njegove stilizacije svaki put približavale tekst izvornome pučkom načinu izražavanja.

Članak Miljana Mojaševića,¹ objavljen prije nekoliko godina, dovodi nas u sretnu mogućnost da ta pitanja razmotrimo na konkretnim primjerima, umjesto općega i zapravo jalovog mudrovanja. Mojašević je usporedio Vukove objavljene pripovijetke s njihovim sačuvanim rukopisnim tekstovima. Iako se primjeri navode samo u fragmentima, oni daju ipak osnovnu sliku o Vukovu načinu stilizacije tekstova.

Mojašević se najviše zadržava na pričama što ih je Vuku 1829. u Zemunu najprije kazivao a onda sam napisao trgovčić Grujo Mehandžijć iz Sentomaša (Srbobrana). Mora da je to bio sasvim osobit pripovjedač. A i zapisi su njegovi izvanredni i originalni, ali dakako, osjeća se da ih je pisao čovjek koji nije vičan peru, nego pričanju,

¹ Miljan Mojašević, O Vukovoj stilizaciji srpskih narodnih pripovjedaka, Zbornik Etnografskog muzeja u Beogradu 1901—1951, Beograd 1953, str. 300—315.

pa su tekstovi morali izgubiti nešto od izvorne svježine. Usto su mjestimice opterećeni knjiškim predvukovskim slavenoserbskim konstrukcijama, kojih u usmenom kazivanju sigurno nije bilo. Vuk, kada je već upotrebio takve pisane tekstove, učinio ih je mnogo ljepšima očistivši ih od tih vanjskih nanosa (iako su izvorni zapisi na svoj način nama danas ipak vredniji). Mojašević je u većini slučajeva dobro primijetio u čemu je Vuk pročistio i poljepšao prvotne pisane formulacije, a izdaleka je nagovijestio i to da svi Vukovi ispravci nisu uvijek doprinosili većoj ljepoti izraza. A bilo je takvih primjera. Bez namjere da dam njihov sustavni pregled, pokušat ću na dva tri slučaja prikazati one osobine po kojima je Mehandžijev izraz — i onda kada je Mehandžijé svojom tvrdom nevještom rukom sam pisao priče — bio izvorniji, pouzdaniji, više pučki, nego li Vukove stilizacije istih dijelova priče. Učinit ću to usporedbom fragmenata iste pripovijetke u Mehandžijévoj, u Vukovoj i u suvremenoj usmenoj interpretaciji. To je priča o nemuštom jeziku.

U ličkom selu Palanka na rijeci Zrmanji upoznala sam u jesen 1957. osamdesettrogodišnju staricu Petrušu Vojnović rođ. Ivanišević. Ona se udala u taj kraj, a rodom je iz Hercegovine iz Popova polja. Kazivala mi je nekoliko izvanrednih priča. Među njima i jednu o »nemuštom« jeziku. Iako je Petruša nepismena, ova je priča — kako se to po nizu pojedinosti može razbrati — odjek one iz Vukove zbirke.²

Početak priče glasi u sve tri varijante ovako:

M e h a n d ž i j é

Bio jedan čovek, koji je imao jednoga pastira to jest čobana koji ga je služio verno mnogo godina. Tako slučajno trifi se jedanput kod ovaca, slušao u šumi niku vrisku a nije znao šta je. On se usudi na taj glas otići u šumu da vidi šta je. Kad tamo otišao, ali požar zapalio se i u požaru zmija vrišti. Onda

V u k

U nekakva čoveka bio jedan čoban koji ga je mnogo godina verno i *pošteno* služio... Jednom *idući* za ovcama čuje u šumi neku *pisiku*, a *ne znadijaše* šta je. Na taj glas otide on u šumu da vidi šta je. Kad tamo, ali *se zapožarilo* pa u požaru zmija pišti. Kad čoban to vidi, stane da gleda *šta će zmija raditi*,

P e t r u š a

Zapožarilo se. U požaru zmija pišti. A čoban ide gledati što je. Kad je vidio što je, pružio je štap da izade iz vatre, a zmija je uza štap izašla pa mu se smotala oko ruke pa se ne će da sade. On je stao plakati:

— Ja sam tebe izbio iz vatre, a ti meni sveza ruku...

² Za umjetnički izraz narodne priče nije toliko bitno da li ju je koji od kazivačevih prethodnika ili on sam čitao, odnosno slušao od onih koji su čitali. Česta je pojava da se i slabi, knjiški izvještačeni tekstovi iz brojnih nevješto skalupljenih zbirki u živome usmenom kazivanju ponovo pročišćuju i poprimaju svoj prvotni autentični narodni izraz.

čoban stao gledati, a zmiya poviče iz požara:

— Čobane, zaboga izbavi me iz ove vatre.

Čoban pruži svoj štap dugački priko vatre, a zmiya po štapu izade pa na ruku njegovu i tako mileći po ruci dođe do vrata i savi se oko vrata...³

jer se oko nje sa sviju strana bilo zapožarilo, i požar se jednako k njoj primicao. Onda zmiya poviče iz požara:

— Čobane, za Boga, izbavi me iz ove vatre!

Onda joj čoban pruži svoj štap preko vatre, a ona po štapu izade, pa njemu na ruku, pa po ruci domili do vrata i savije mu se oko vrata. Kad čoban to vidi, nađe se u čudu, pa reče zmiiji:

— Šta je to, u zao čas! ja tebe izbavih a sebe pogubih...

U Vukovu se tekstu donose ovdje kurzivom one riječi koje je Vuk sam dodao ili bitnije izmijenio. Evo sada odlomak iste priče iz Vukova i Petrušina kazivanja, na žalost bez Mehandžijćeva originala:

V u k

Kad dođe k ovcama i nađe ih sve na broju i na miru, leže malo da se odmori. Tek što legne, ali dolete dva gavrana te padnu na jedno drvo i počnu se razgovarati svojim jezikom govoreći:

— Kad bi znao onaj čoban, ovdje gde leži ono crno šilježe ima u zemlji pun podrum srebra i zlata.

Čoban kad čuje to, otiđe svome gospodararu te mu kaže, a gospodar dotera kola pa otkopaju vrata od podruma i krenu blago kući. Ovaj je gospodar bio pošten čovek pa sve blago dade čobanu govoreći mu:

— Evo, sinko, ovo je sve tvoje blago, što je tebi Bog dao. Nego ti načini sebi kuću pa se ženi, te živi s otim blagom.

P e t r u š a

Dode k ovcam de i ostavio, kad pjevaju tice po gori. Veli:

— Da znade oni čoban mali što mi znamo, pa da digne ono malo šilježe crno što no leži među ovcama, pa da digne onu ploču ispod njega, onde mi azna blaga zakopata. Ne bi mu trebalo čuvat ovce.

A on znade što tica govori pa ode kroz ovce, dokle nađe ono malo šilježe, pa ga diže, pa diže ploču ispod njega, otvori se azna blaga. On je i opet pločom zatvorio, a ovce ostavio, otišo je svome rodu starome, svome ocu, da idu iskopati aznu i kući dočerati. Otac ga je poslušao i otišo je i izvadio je blago.

³ Mehandžijćev tekst prenosim našim suvremenim pravopisom i interpunkcijom. Mojašević ga objavljuje onako kako je u originalu pisan, predvukovskim pravopisom, s divnim, naivnim, »bezveznim« točkama, zarezima, velikim i malim slovima, odvajanjem riječi i rečenica, pa zainteresirani mogu tamo naći autentičan tekst.

I na kraju još jedan odlomak te priče u stilizaciji svetroje:

Mehandžijć

Vuk

Petruša

On odgovara da ne zna, mani me se ženo. Ona sve jednako moraš kazati. Nije drugačije, dotle da je čovek morao to kazati.

— Ako ti kažem, ja moram umreti.

Ona opet, to ne mari ništa što bi on umreo, nego sve jednako navalila da joj kaže...

On joj odgovori:
— *Ni za što, samo onako.*

Ali ženi *ne bude to dosta nego saleti muža da joj kaže zašto se nasmejao. On se stane braniti:*

— Prođi me se, ženo, *bog s tobom! što ti je! ne znam ni sam.*

Ali što se on više braniše, ona sve više navaljivaše na nj da joj kaže zašto se nasmejao. Najposle joj čovek reče:

— Ako ti kažem, ja ću odmah umreti.

Ona opet ni za to *ne mareći jednako navali govoreći da drukčije ne može biti nego da joj kaže...*

Pita ona njega:
— Što si se nasmijo?
— Ženo moja, ako ti kažem, odma ću umrijet.
A ona nikako nego kaži.

— Kazat ću ti kad se kući vratimo...

Viče žena:
— Kaži čoječe, što si se smijo!

— Ženo moja, ja ć' umrijet...

Što pokazuju ovi primjeri? Vukova je priča o nemuštom jeziku klasična u najboljem značenju te riječi, sa svim odlikama koje su ovdje već spomenute. Tražimo li skladnost i zaokruženo savršenstvo izraza, morat ćemo dati nedvojbenu prednost Vuku pred Grujom Mehandžijćem i Petrušom Ivanišević. Ali ako tražimo ljepotu u spontanom izvornom izražavanju, ne će prednost biti uvijek u Vukovu tekstu.

Početak je priče u Mehandžijća donekle literaran, nije posve bliz usmenom kazivanju. Ovu ekspoziciju o čobaninu koji godinama vjerno služi svome gospodaru proširuje Vuk novim epitetom o poštenoj službi; a Petruši, kazivačici iz puka, ne treba takvoga uvoda, kao što joj ne treba ni kasnijeg tumačenja o čestitome gospodaru koji ostavlja blago svome čobaninu. Njoj je suvišno i da riječ po riječ opisuje kako je čobanin čuo pisku, nije znao što je, pošao u šumu da vidi — što Mehandžijć kazuje, a Vuk još znatno proširuje. Petruši je dovoljno da škrtim početnim rečenicama, koje utvrđuju samo najneophodnije, odmah in medias res, prožme svoje govorenje ritmom i likovnom plastičnošću. I neobično je kako se ona i Mehandžijć (pismen doduše i trgovčić, ali ujedno i prvenstveno ipak pučki čovjek i kazivač) tu ponovo sastaju, pa su im poslije 128 godina tekstovi mjestimice među sobom bliži i srodniji nego li onom Vukovu, koji je među njima posredovao (»A čoban ide gledati što je. Kad je vidio što je...« — »Onda čoban stao gledati, a zmiya poviče...«. Kod Vuka je na ovome mjestu opširan opis). Ta je srodnost među Grujom i Petrušom još izrazitija u

citatu koji govori o ženinoj radoznalosti. Istina je da je to mjesto kod Mehandžijća nevješto napisano i da ga je Vuk svojim stvaralačkim darom skladno proširio. Ali proširio je odviše. Spontanost i naivnost je poremetio. Kako se čudesno, bez Vukove posredničke karike, srodnički povezuju rečenice Grujine i Petrušine: »Ona sve jednako moraš kazati.« — »A ona nikako nego kaži«. Nisam tu stavila dvotočke ni navodnike pa niti zareze, što bi gramatički bilo možda pravilno, ali bi u oba slučaja pokvarilo intonaciju i melodiku pučke govorne rečenice.

Sličan je slučaj i s Mehandžijćevim riječima »... odgovara da ne zna, mani me se ženo«. To je ono prepletanje upravnog i neupravnog govora u istoj rečenici, tako često i tako svježe u narodnome usmenom kazivanju, što su ga urednici redovito isključivali iz štampanih zbirki, a u ovome slučaju i Vuk, baš kao što je isključeno i iz normativnih gramatika; a ipak je žilavo i uporno, živoj čovjekovoj riječi neophodno potrebno.⁴

U svoju stilizaciju Mehandžijćeva teksta unosi Vuk često imperfekte i glagolske participe (idući, znadijaše, mareći, govoreći...). Ovo dragocjeno izražajno bogaćenje književnog jezika nije ipak svojstveno pripovjedaču, u ovome slučaju niti Bačvaninu Gruji Mehandžijću niti Hercegovki Petruši Ivanišević. Ali je upotreba glagolskih vremena u izvornoj živoj riječi, na primjer kod Petruše, sama po sebi stilski veoma raznolika i slobodna, preplećući potpuno funkcionalno prezent, perfekt, aorist i ostala vremena u istoj rečenici; bez potrebe za unošenjem bilo kakvih ispravaka i dotjerivanja. Petrušine stilske formulacije »a ti meni sveza ruku« ili »pa ode kroz ovce« tako su iskonski jednostavne i slikovite da će sakupljač najviše doprinijeti ako ih vjerno zabilježi, bez ikakvih svojih zahvata.

Mojašević s pravom primjećuje kako je Vuk, unoseći glagol »zapožarilo se«, obogatio priču novom i lijepom riječju. I opravdano se čudi što se ta riječ nije odomačila u književnom jeziku. Ali na sreću, prihvatili su je nepismeni pučki kazivači. I to je jedna od najpouzdanijih potvrda za narodsku podlogu ovog Vukova zahvata u Mehandžijćev tekst. Razmotrimo li kako je Petruša upotrijebila taj Vukov glagol, otkrit će se nova stvaralačka primjena. Oblik »zapožarilo se« stoji u Petrušinu tekstu na početku priče, sam za sebe, kao posebna

⁴ Evo još jednoga primjera takva prepletanja. U priči koju mi je 1954. kazivala Ciganka Ana Paropatić u selu Maja kraj Gline govori se kako je baba Kata zatekla u svojoj kući neku čudnu golu djevojku. »E, sad ova njoj priča kako ju je kraljević doveo pod rast i kako je sluganica vidla njezin lad i vikala: bože, al sam lijepa, i sve kako ju je pretvorila u hrast i kako su posjekli taj rast i kako su tri ivera pali kod babe Kate — i taj iver to sam ja.«

Istoga časa, poslije ovoga naglog, neočekivanog prelaza u upravni govor priča napušta naraciju i ponovo se odvija u sadašnjem trenutku. Kako je to živo, kako adekvatno zbivanju u priči, gdje se u baba Katinoj kući jednako tako neočekivano bila pojavila djevojka kao da je pala s neba. Što bi od te rečenice ostalo, da smo je gramatički »popravili« i rekli: »...i kako su tri ivera pala kod babe Kate i kako je djevojka jedan od ta tri ivera?«

bessubjektivna rečenica. On nas slikovno uvodi na scenu gdje se priča odvija.

Vukovo se zahvaćanje u tekst pripovijedaka temeljilo na organskom poznavanju narodnoga izražavanja, ali ono ipak — iz razloga navedenih u početku — nije bilo u cjelini adekvatno tome izražavanju. To se jako osjeća i u građenju rečenica. Mojašević primjećuje da Vuk, u skladu s narodnim govorom, pretpostavlja parataksičke rečenice hipotaksičkima. To je točno samo donekle. Vuk kleše često i čvrste, čiste, jasne, pa ipak ujedno komplicirane zavisno složene rečenice, takve kakve se ne čuju iz usta pučkih pripovjedača. To se lijepo vidi usporedbom prvih rečenica u priči o caru Trojanu kod Vuka, kod Mehandžijća i u jednome suvremenom zapisu:

Mehandžijć

Vuk

Hanifa Tataragić

Bio jedan car koji se zvao Trojan, i tako on dao sebi zvati berbera da ga briju i koji je god otišao da ga brije, nijedan nije došao. Dode red na jednog berbera da ga brije. Kad ga brije, pita njega car šta je vidio. On kaže šta je vidio, u cara bile uši kozije, on taki njega pozove u drugu sobu i poseče ga.

Bio jedan car koji se zvao Trojan. U toga cara bile su uši kozje pa je redom zvao berbere da ga briju; ali kako je koji išao nije se natrag vraćao, jer kako bi ga ko obrijao, car Trojan bi ga zapitao šta je video, a berberin bi odgovorio da je video kozje uši; onda bi ga car Trojan odmah posekao.

Car Trojan imo kozje uši. Koji ga je god brico obrijo, on je pito:
— Šta si vidio?
Onaj kaže:
— Vidio sam kozje uši.
A on je njega nama posjeko.

Iz velikoga broja suvremenih neobjavljenih zapisa priče o caru Trojanu izabrala sam namjerno takav koji je odjek Vukova poznatog teksta, radi točnije komparacije stila (priču je zapisao Vljako Palavestra 1955. u Bosanskoj Krupi). Iz ova se tri primjera lijepo vidi kako je Vuk iz Mehandžijćevih razbijenih rečenica sagradio skladnu složenu rečeničku konstrukciju, koju je Hanifa Tataragić poslije mnogo godina ponovo razbila na sastavne dijelove.

I ovdje je, kao i u prethodnim primjerima, Vukov tekst savršeniji, tečniji, ali je prednost drugih dvaju tekstova u tome što su izraženi izvornim pučkim načinom, a taj ima svoju posebnu ljepotu. U tom se načinu potpuno slažu zapisi iz Vukova vremena s onim današnjima.

Vuk je, kako to pokazuje Mojašević, riječ »špacir« zamijenio književnim izrazom »šetnja«, a umjesto kruha od balege u Mehandžijćevoj priči pečesiromašna žena u Vukovu tekstu kruh iz kore od drveća. Sve ove izmjene imaju svoje opravdanje u okviru Vukovih zadataka pri objavljivanju pripovijedaka, ali se njima ujedno zatire lokalni kolorit (u slučaju kruha od balega zatire se i veoma arhaičan pripovjedački motiv, koji se u usmenoj tradiciji inače sačuvao sve do danas).

Napokon, da pokažem kako je teško, pa i nemoguće ispravljati folklorne tekstove bez opasnosti da se oni poremete — čak i onda kada

to čini takav jedinstveni poznavalec i talenat kakav je bio Vuk — navest ću primjer jedne poznate pjesme — Hasanaginice. Stihovi

»Hod'te amo, sirotice moje,
kad se neće smilovati na vas
majka vaša srca kamenoga«

trebalo bi, prema Fortisovu originalu, da glase ovako:

»...kad se neće smilovati na vas
majka vaša srca *ardaskoga*.«

Vuk je, kao što znamo, riječ »ardaskoga« izbacio zato, što mu se činila nerazumljivom. Njezin je smisao poslije protumačen i pokazalo se da dobro odgovara tekstu. Ostalo je nezapaženo da je izbacivanjem pridjeva »ardaskoga«, bez obzira na njegov smisao, ozbiljnije poremećena i muzika tih izvanrednih stihova, da su se isključivanjem te završne riječi izgubile fine pjesničke asonance i aliteracije glasovima *a, r, s*.

Vjerujem da iznošenje ovih primjera ni u najmanjoj mjeri ne umanjuje veličinu Vukova klasičnog djela, ostvarenog na jedini tada mogući način i u mnogočemu nama danas nedostižnog. Ovo je samo pokušaj da se dublje prođe u strukturu pučkoga pripovijedanja analizom nekih aspekata Vukova odnosa prema izvornim tekstovima. Nužno je bilo ustvrditi da taj odnos ne odgovara više modernom odnosu prema tekstovima narodnih priča. Nužno je najviše zato što se stvaralački način prerađivanja tekstova često i često još danas preporučuje kao potreban i neizbježan u folklorističkom radu. Nužna je bila ova analiza i zato da se bar jednim dijelom pokaže čvrsta povezanost među narodnim pričama u načinu njihova kazivanja u Vukovo i u naše doba; da se otkloni predrasuda o već nastalom i gotovo dovršenom općem procesu degeneracije (to će se, dakako, uvjerljivije pokazati tek onda kada bude moguće da se objavi što veći broj današnjih dobrih zapisa pripovijedaka).

Ne vjerujem da se može naći stručnjak zapisivač koji bi bio kongenijalan narodnom pripovjedaču i mogao sam adekvatno dopuniti ono što mu izbjegne u času zapisivanja. Vidjeli smo da su i Vukove obrade tekstova znatnije odudarale od izvornog načina pripovijedanja. Ne postoji danas takav ukus koji bi pouzdano mogao ne samo procijeniti što je sve u nekom folklornom tekstu loše nego i učiniti to sam boljim. Ako su narodni književni tekstovi umjetnost, onda ne možemo mi ostali, koji nismo narodni umjetnici, ispravljati tuđu umjetninu. Savršeno poznavanje kraja i ljudi, njihova narječja, pa i istinski smisao za vrijednost narodne umjetnosti ne briše distancu između nas i narodnih stvaralaca. Mi ćemo u mnogim slučajevima možda vidjeti što kvari neki tekst, ali svojim riječima ne ćemo to moći bolje izraziti, ne ćemo naći druge riječi, druge oblike da »popravimo« izvorno kazivanje.

To je zato, jer je naš doživljaj svijeta, sav kulturni inventar što ga mi nosimo drugačiji od onoga u narodnoj umjetnosti. Tu ćemo razliku lako primijetiti ako s izvorno zapisanim tekstovima pripovijedaka usporedimo tekstove što su ih lokalnim dijalektom ali vlastitim riječima ispričali domaći školovani ljudi — učitelji, svećenici, suci, često odlični poznavaoči kraja i daroviti ljudi. Dosta je takvih primjera u Zborniku za narodni život i običaje Južnih Slavena, a i drugdje. Sve je tamo naoko vjerno, i jezik i sadržaj, ali nema one naivne spontanosti, one posebne draži koju može stvoriti samo pravi pučki pripovjedač.

Došavši tako do načelnog zaključka da narodne priče i danas još itekako zaslužuju da se traže i bilježe, bez stilskoga i jezičkog popravljavanja, treba ujedno voditi brigu i o svim teškoćama i problemima koje takav rad skupljaču nameće. O njima se govorilo u varaždinskim referatima, a nagoviješteni su i u početku ovoga članka. Evo još nekoliko riječi o praktičnim pitanjima redigiranja zapisa.

U početku ovog članka spomenut je već problem potpunog zapisa. On bi morao, osim točnih riječi obnoviti i atmosferu kazivanja, prenijeti na papir intonaciju, geste, usputne primjedbe, kako kazivačeve, tako i one iz publike. I nije dovoljno sve to samo utvrditi; vidjela sam neke veoma točne i svestrane zapise, koji su baš pedantnošću svojih napomena priču zapravo uništili. Napomene bi trebalo stavljati tako, da budu točne i sveobuhvatne, a u isti mah diskretne i gotovo nezapažene. To je veoma teško.

Jedan je od posebnih problema dijalektološka vjernost zapisa. Iz dosadanjeg je izlaganja došlo do izražaja shvaćanje po kome su priča i jezik kojim se ona kazuje ista nerazdvojna cjelina. Ne radi se tu o lokalnoj slici govora, koji i sam u novije vrijeme podliježe velikim promjenama, nego o jeziku upravo onoga čovjeka od koga smo slušali priču. Ta o kakvom bi lokalnom dijalektu mogla biti riječ na primjer u slučaju naše bake Petruše, Hercegovke u Lici! Grubo bismo pogriješili kada bismo iz njezina govora pokušali ukloniti hercegove ili ličke elemente. Jezik kojim ona govori to je jezik njezine umjetnosti. Česti su slučajevi da dobri kazivači u svoj dijalektalni govor upleću oblike iz književnog jezika. Kada bismo mi sami pokušali vratiti njihovu govoru »lokalnu boju«, čak i uz pretpostavku da izvrsno poznamo domaće narječje, bio bi to falsifikat. Jer ljudi koji su u vojsci, u traganju za zaradom, u školi, putem radija i novina, u obližnjem gradiću, u kontaktu s nekim susjedima počeli mijenjati svoj govor, približavati ga književnome, ti su ljudi u istoj mjeri počeli mijenjati i svoj odnos prema priči. Njihovo pripovijedanje može i takvo biti izvanredno; lažno bi bilo svako nastojanje koje bi ga umjetno pokušalo arhaizirati.

Ima tu i druga poteškoća. Kad zapisivač, kao strano lice iz grada, bilježi neku priču, kazivač se katkada nehotice prilagođuje njegovu

govoru i unosi u svoj tekst »učene« riječi i oblike, koji njemu zapravo ne odgovaraju, koji priču kvare. Zapisivač tu i opet ne može sam popraviti ništa. Ali treba da pokuša nešto drugo: stvoriti što prisniji kontakt s kazivačem, navesti ga na što spontanije kazivanje, a ako je ikako moguće, pregledati zajedno s njime zapisani tekst, tako da pripovjedač sam ispravi oblike koji su tuđi njegovu govoru.⁵

Ima ponekad kazivača koji pripovijedaju veoma zanimljive i duhovite priče, ali izmiješanim i zaista lošim jezikom, koji više nema ljepote. Zapisivač ne može takav tekst »spasiti«, t. j. »popraviti«. On ga može jedino sačuvati i eventualno objaviti kao naučni dokument, a za antologijske će zbirke uzimati ono što je vrijedno u cjelini.

Razumije se da se ponekad neznatna sitnica, riječ koja je sasvim očito bila lapsus kazivačev i sl. — uz veliki oprez — može katkada ispraviti (ali po mogućnosti s upozorenjem u bilješci). U dječjim, pučkim i sličnim izdanjima također su ponekad neizbježne neke sitne izmjene (kakve i na koji način o tome bi trebalo posebno govoriti; u svakome slučaju uz naznaku izvornog teksta).

Na kraju nekoliko kratkih napomena o fonetskoj točnosti i akcentuaciji zapisa. Posve su ispravna nastojanja koja zahtijevaju užu suradnju među dijalektologom i zapisivačem folkloristom (danas nažalost veoma rijetku). Folkloristu je i samom neophodna izvjesna dijalektološka sprema ako želi točno bilježiti priče, u onome smislu kako je ovdje izloženo; potrebna mu je i zato da bi izbjegao suvišna pripitkivanja dok zapisuje, da bi se na terenu bolje snašao i uspostavio kontakt. Ali potpuna fonetska točnost i akcentiranje tekstova premašuju okvire njegova posla. Čak i u idealnom slučaju kada bi zapisivač folklorist bio savršeno dijalektološki obrazovan i vješt u zapisivanju akcenata, on bi se toga rada morao odreći, ukoliko bi istovremeno želio udovoljiti osnovnim folklorističkim zahtjevima. Ispitivanje dijalekata i akcenata vrši se svojim vlastitim metodama, drugačijim od folklorističkih. Ti se poslovi katkada među sobom dodiruju i prepleću, a mehaničkim se snimkom na magnetofonu na sretan način povezuje oboje, ali se ne poistovjećuje. Folklorist će tražiti dobre pripovjedače, bez obzira na akcente u njihovu izgovoru; dijalektolog traži u prvome redu ljude koji govore tipičnim govorom svoga kraja, a oni ne moraju biti i daroviti pripovjedači. Pa ako se u istoj osobi steklo i jedno i drugo svojstvo, opet će način rada s njome drugčiji biti kod folklorista, a drugčiji kod dijalektologa.

Za potpuni umjetnički doživljaj pripovijetke potrebna je i muzika svih njezinih zvukovnih preliva, izraženih u velikoj mjeri akcentima.

⁵ Nedavno sam pripremila za štampu zbirku istarskih narodnih priča, većim dijelom iz vlastitih zapisa. Tekstovi se donose doslovno onako kako su bili kazivani. U dijalektalnim oblicima ima dosta nedosljednosti, što je prirodno i normalno. Ipak, neke bi od tih nedosljednosti možda izostale, da sam mogla svaki put zajedno s kazivačem pregledati zapisani tekst.

Ta će se muzika čuti s magnetofonske vrpce, ali nju ne će zamijeniti precizan naučni fonetski zapis, kao što ni čitanje partiture ne zamjenjuje koncert (ako se izuzmu specijalni slučajevi). Takvi će zapisi sa svim svojim znakovima i simbolima biti u zbirci zapravo nečitki; dragocjeni su u dijalektološkim studijama, ali u ostalim zbirkama pripovijedaka, čak ako se objavljuju i u naučne svrhe, oni nisu potrebni.⁶

⁶ O načinu bilježenja i objavljivanja folklornih tekstova, a posebice i o pitanju njihove fonetske transkripcije objavljeno je u novije vrijeme više radova izvan naše zemlje. Spominjem neke: V. J. Propp, *Tekstologičeskoe redaktirovanie zapisej fol'klora, Russkij fol'klor I*, izd. AN SSSR, Moskva-Leningrad 1956, str. 196—206; Jaromír Jech, *O přesny zápis nářečního textu folklorního...* *Češkoslovenská Ethnografie IV/1956, 1*, str. 55—67; Dagmar Rychnová, *K metodice zápisu lidové prózy*, *Český lid* 1957, str. 123—128.

Upozorujem i na neke naše domaće priloge, koji uz one uvodno spomenute također govore o odnosu starijih i novih folklornih zapisa, o pitanju stila i autentičnosti, o primjerima književne stilizacije usmenih narodnih tvorevina: Milko Matičetov, *Brat in ljubi*, *Zbornik Primorske založbe Lipa, Koper* 1956, str. 35—62; Živomir Mladenović, *Vuk kao redaktor narodnih pesama*, *Kovčežić, Prilozi i grada o Dositeju i Vuku, I*, Beograd 1958, str. 64—93; Maja Bošković-Stulli, *O stilu narodne pripovijetke*, *Umjetnost riječi*, god. II, Zagreb 1958, br. 2, str. 72—89; Olinko Delorko, *O nepovredivosti riječi* (napisano za časopis *Umjetnost riječi*).

Zusammenfassung

ÜBER DAS VOLKSMÄRCHEN UND SEINEN AUTHENTISCHEN AUSDRUCK

Nach einigen Referaten, die am Kongresse des Folkloristenverbandes Jugoslawiens in Varaždin 1957 abgehalten wurden und das Problem des Verhältnisses zwischen dem erzählten, aufgezeichneten und veröffentlichten Text des Märchens streiften, stellt die Autorin ihre Ansichten über diese Fragen dar.

Auf die Schwierigkeiten hinweisend, die der Aufzeichner antrifft, wenn er das Märchen getreu und vollkommen aufzuzeichnen wünscht, kommt die Autorin zum Schlusse, dass verlässliche Aufzeichnungen allerdings nicht nur durch Tonbandaufnahmen, sondern bei günstigen Umständen auch handschriftlich erzielt werden können. Sie ist der Ansicht, dass die Forderungen nach stylistischen Ausbesserungen der Texte im Grunde auf Vertrauensmangel in den künstlerischen Wert der Volksmärchen beruhen, wenn man sie in derselben Form veröffentlichen wollte, wie sie ursprünglich erzählt werden. Dieser Vertrauensmangel greift gewöhnlich auch auf die neueren Märchenaufzeichnungen über, da man nur die klassischen Texte als künstlerisch unanfechtbar bewertet.

Um das Verhältnis zwischen dem einstigen und dem heutigen Erzählen, sowie das Verhältnis zwischen den authentischen und den stylistisch verbesserten Aufzeichnungen darzutun, vergleicht die Autorin in Einzelheiten den Text eines Märchens in der klassischen, von Vuk Karadžić stammenden Form, mit dem erhaltenen handschriftlichen Originale desselben Märchens, und weiters mit dem heutigen volkstümlichen Echo dieses Vukschen Märchens. Die Autorin betont den grossen künstlerischen Wert der stylisierten Märchen Vuks, wie er sie im Geiste seiner Zeit bearbeitet hat, weist aber gleichzeitig auch auf die Beispiele jener Eigenheiten hin, wonach solche Stylisierungen von der originalen naiven Erzählungsweise abweichen; es ergibt sich so, dass die handschriftliche Fassung des Märchens, deren sich Vuk (vor mehr als 100 Jahren) bedient hatte, und die heutige Erzählungsform desselben Märchens in Hinsicht einiger stylistischer Einzelheiten miteinander eine grössere Verwandtschaft aufweisen als mit dem bekannten Vukschen Texte, der zwischen beiden die Verbindungsrolle innehatte. In den authentischen, von Naivität durchdrungenen Ausdrucksformen, die bis heute noch nicht ausgestorben sind, sieht die Autorin den künstlerischen Wert, der dem heutigen modernen raffinierten Geschmacke nahesteht.

Nach Ansicht der Autorin ist es demnach falsch, wenn man heute volkstümliche Märchentexte verbessert und ergänzt, und zwar auch dann, wenn es die besten Kenner des Volkslebens unternehmen, weil sich ihr Kulturinventar und ihre Erlebnismwelt von jenen des volkstümlichen Erzählers unterscheiden. Dies ist auch der Grund, weshalb Intellektuelle unmöglich über jene spontane Ausdrucksweise verfügen können, die den besonderen Reiz der ursprünglichen Volkskunst ausmacht.

Zuletzt ist von einigen praktischen Märchenaufzeichnungsfragen die Rede. Die Autorin berücksichtigt besonders das Problem der getreuen Dialektaufzeichnung; sie ist der Meinung, die Aufzeichnung müsse genau die Sprache des konkreten Erzählers wiedergeben, ohne Rücksicht darauf, ob sie dem Dialekte seines Ortes vollkommen entspricht.

PRAVLJICA O BOBOVI ČRNI KRPI (AT 295)
V ROKAH W. GRIMMA, LEVSTIKA, FINŽGARJA IN TRATARJA

Prispevek k pomenku o prirejanju ljudske proze

Milko Matičetov

V knjigi o Kralju Matjažu je Ivan Grafenauer leta 1951 mimogrede spregovoril o zapisovanju in prirejanju ljudskih proznih besedil.¹ Glede zapisovanja je deloma že upošteval najnovejše izkušnje zbiralcev, glede prirejanja pa je samo preciziral svoje misli iz časa, ko je ocenjeval Finžgarjevo *Makalonco* in Ljubičeve *Ljudske pripovedke iz Dobropolj*.² Poglejmo njegovo izjavo:

»Visoko usposobljenim umetnikom, ki so obvladovali ne le ljudski jezik, ampak tudi vse vrste ljudske pripovedovalne umetnosti, pa so tudi snovno do dna poznali ljudsko pripovedništvo, je (tekstna kritika) priznala pravico, da so iz nepopolnih in z vrinjenimi motivi popačenih inaiče iste širše pokrajine rekonstruirali idealne ljudske umetnine s tem, da so izločili tuje primesi, zbrali iz inaiče v umetnino spadajoče motive, jih uvrstili v pravi red ter vsej celoti dali vseskozi enotno ljudsko besedno in stilno obliko. Jasno, da bi sleherna ljudski umetnini tuja sestavina, tuja misel, ljudstvu tuje reklo ali papirnata beseda pristnost ljudske pripovedne umetnine kvarila in pačila. Zato pa je svetovna kritika to pravico potrdila samo velikim umetnikom in poznavalcem, Perraultu, Wilh. Grimmu, Afanasjevu, slovenska kritika Levstiku, Finžgarju.«³

Ker o teh vprašanih sodim drugače, sem si že pri pisanju ocene *Slovenskih pripovedk o Kralju Matjažu* izgovoril pravico, vrniti se k stvari posebej.⁴ Zdaj, ko je prišlo do širšega pomenka o prirejanju ljudskih proznih besedil,⁵ nikakor ne smem več odlašati. Zmerom pa

¹ I. Grafenauer, *Slovenske pripovedke o Kralju Matjažu*, Ljubljana, SAZU, 1951, 46—47.

² Etnolog 17, 1944, 137 sl.

³ Grafenauer, n. d., 47. Prof. Grafenauerju, ki je prijazno prebral ta sestavek že v rokopisu, se zahvaljujem za ustno pojasnilo, da je tu imel v mislih Finžgarja kot avtorja *Makalonce* in Levstika iz časa *Martina Krpana* (prim. Et 17, 137).

⁴ Slovenski etnograf 3-4, 1953-1954, 318.

⁵ Cfr. J. Vuković, *O načinu beleženja folklorne grade*, Rad kongresa folklorista Jugoslavije u Varaždinu 1957, Zagreb 1959, str. 181—185; V. Palavestra, *O transkribiranju i redakciji nar. pripovijedaka*, ibid., str. 195—199; M. Bošković-Stulli, *O narodnoj priči i njezinu autentičnom izrazu*, Slovenski etnograf XII, str. 107.

je najbolje, če so načelna razglabljanja podprta z dejstvi, če teorija lepo izhaja iz prakse, zato vzemimo v pretres pripovedno enoto, ki se nam naravnost ponuja za določene teoretične sklepe.

*

Izbrani zgled je zgodba o »Slamici, ogelčku in bobku«, to je tip številka 295 po mednarodni Aarnejevi in Thompsonovi razvrstitvi pravljic.⁶ Gre za dokaj preprosto snov: neznan pesnik latinsko pisanega zbornika veselih zgodb, *Nugae venales*, jo je leta 1648 zgostil v tri distihe, ki se v slovenskem prevodu Antona Sovreta glase:

Ogel pa bilka in bob radi prebrodili bi pôtok:
slamica leže tako, z brega da seže na breg.
Bob gre čez ko po mostu; ko zleze pa ógel na bilko,
kakor bi trenil, jo vžge, v mrzlo štrbunkne vodó.
Bob, ko to vidi, udari v krohòt, da mu zadnjica počí;
ker ga je sram, pa si koj s krpo zakrije razpók.⁷

Brata Grimm pa sta ti stari zgodbici, izpričani že v 16. ali celo v 15. stoletju,⁸ na stečaj odprla vrata v svet. Wilhelm jo je slišal 1807 do 1810 v družini lekarnarja Wilda v Kasslu, od gospe Wildove,⁹ Jacob pa jo je že oktobra 1810 poslal prijatelju Clemensu Brentanu skupaj z raznimi drugimi pravljicami. (Ta sveženj pravljic je ostal več ko sto let neznan širši javnosti, prve objave je namreč doživel šele v dvajsetih letih našega stoletja; po najdišču — samostanu Ölenberg v južni Alzaciji — ga imenujemo Ölenberški rokopis.)¹⁰ ker sta si brata Grimm prepisala vse, kar je bilo poslano Brentanu, je tudi naša zgodbica lahko prišla pod konec leta 1812 v prvi zvezek zbirke *Kinder- und Hausmärchen*. Vendar se ta prva objava loči od dve leti starejše redakcije Ölenberškega rokopisa. Umetniška žilica pa Wilhelmu Grimmu tudi po tem ni dala miru in pravljice je v kasnejših izdajah še zmerom popravljal. Tako je naša zgodbica v zadnji izdaji, ki jo je še sam oskrbel, leta 1856, enkrat daljša kot je bila v Ölenberškem rokopisu.

⁶ Aarne-Thompson, *The Types of the Folk-Tale*, Helsinki 1928 (FFC 74).

⁷ Prof. Sovrè je te verze prevedel nalašč za tukajšnjo objavo; za ustrežljivost se mu prisrčno zahvaljujem. V izvorniku, ki sta ga navedla v opombah k prvi izdaji svojih pravljic brata Grimm (prim. *Die Kinder- und Hausmärchen der Brüder Grimm. In ihrer Urgestalt*, hrgg. von Fr. Panzer, Hamburg-Bergedorf 1948, I, 260), beremo: Pruna, faba et stramen rivum transire laborant, — Seque ideo in ripis stramen utrimque locat. — Sic quasi per pontem faba transit, pruna sed urit — Stramen et in medias praecipitatur aquas. — Hoc cernens nimio risu faba rumpitur ima — Parte sui; hancque quasi tacta pudore tegit.

⁸ Prim. Bolte-Polívka, *Anmerkungen zu den KHM der Br. Grimm*, I, 135—137.

⁹ Fr. Panzer, *Die KHM der Br. Grimm*, I, str. XXIX.

¹⁰ Prim. Panzer, n. d., str. XLV ss.

Dokončna oblika ima čisto nov vstop, vendar pogledjmo najprej tisti del, ki je snovno skupen obema redakcijama:

Ms. Ölenberg, 1810

Das Strohählmchen, das Kölchen und das Böhnchen die lebten zusammen in Gesellschaft und wollten einmal eine Reise machen. Als sie nun schon weit gegangen waren, kamen sie an einen Fluss und wussten nicht, wie sie hinüber gelangten. Da beschlossen sie, das Strohählmchen sollte sich drüber legen und dann das Kölchen vorangehn und das Böhnchen ihm folgen. Das Strohählmchen legte sich quer über, und das Kölchen ging langsam drauf, und das Böhnchen trippelte ihm nach. Wie aber das Kölchen mitten auf das Strohählmchen kam, fing es an zu brennen und brannte das Strohählmchen durch und fiel ins Wasser und starb, und das Böhnchen¹¹ fiel auch hinein, schwamm aber oben, musste aber endlich zerplatzen von dem vielen Wasser, das es getrunken. Da trieb es der Fluss ans Ufer, da sass ein Schneider, der nähte es wieder zusammen. Seit der Zeit haben alle Bohnen eine Nath. Nach einer andern Erzählung ging die Bohne zuerst über den Strohalm und kam glücklich hinüber, die Kohle ging nach, mitten auf dem Halm brannte sie durch und zischte im Wasser. Wie das die Bohne sah, fing sie an zu lachen, dass sie platzte. Ein Schneider sass am Ufer, der nähte sie wieder zu, er hatte aber gerade nur schwarzen Zwirn, daher alle Bohnen eine schwarze Nath haben.¹²

KHM, 1856

18. *Strohalm, Kohle und Bohne*

... machten sich miteinander auf den Weg. Bald aber kamen sie an einen kleinen Bach, und da keine Brücke oder Steg da war, so wussten sie nicht, wie sie hinüberkommen sollten. Der Strohalm fand guten Rat und sprach: »Ich will mich querüber legen, so könnt ihr auf mir wie auf einer Brücke hinübergehen.« Der Strohalm streckte sich also von einem Ufer zum andern, und die Kohle, die von hitziger Natur war, trippelte auch ganz keck auf die neugebaute Brücke. Als sie aber in die Mitte gekommen war und unter ihr das Wasser rauschen hörte, ward ihr doch angst: sie blieb stehen und getraute sich nicht weiter. Der Strohalm aber fing an zu brennen, zerbrach in zwei Stücke und fiel in den Bach; die Kohle rutschte nach, zischte, wie sie ins Wasser kam, und gab den Geist auf. Die Bohne, die vorsichtigerweise noch auf dem Ufer zurückgeblieben war, musste über die Geschichte lachen, konnte nicht aufhören und lachte so gewaltig, dass sie zerplatzte. Nun war es ebenfalls um sie geschehen, wenn nicht zu gutem Glück ein Schneider, der auf der Wanderschaft war, sich an dem Bach ausgeruht hätte. Weil er ein mitleidiges Herz hatte, so holte er Nadel und Zwirn heraus und nähte sie zusammen. Die Bohne bedankte sich bei ihm aufs schönste, aber da er schwarzen Zwirn gebraucht hatte, so haben seit der Zeit alle Bohnen eine schwarze Nath.

Medtem ko Ölenberški rokopis in tudi prva izdaja prvega zvezka KHM iz leta 1812 omenjata še eno varianto zgodbe (eine andere Erzählung), v končni redakciji te dvojnosti ni več. Wilhelm Grimm je varianto svoje tašče, gospe Wildove, in neimenovanega informatorja

¹¹ Die Worte mit und ohne *h* wechseln.

¹² *Märchen der Br. Grimm. Urfassung nach der Originalhandschrift der Abtei Ölenberg in Elsass*, hrsg. von J. Lefftz; Heidelberg 1927, 39—40. Prepis mi je ljubeznivo preskrbel prof. dr. Kurt Ranke iz Kiela v pismu z dne 9. februarja 1956, za kar se mu prisrčno zahvaljujem.

združil v eno, pobral iz obeh prvine, ki so se mu zdele boljše, primernejše, in tako ustvaril novo svojo redakcijo. Novost v nji je predvsem vstop, ki mu v dotedanjem izročilu ne najdemo podobnega. V slovenskem prevodu, ki mi je ravno pri roki, se ta prvi del Grimmove zgod-bice glasi:

V neki vasi je živela siromašna stara ženica. Nabrala je na njivi nekoliko boba in ga hotela skuhati. Zanetila je ogenj. Da bi hitreje zagorelo, je podtaknila še prgišče slame. Ko je nasipala bob v lonec, ji je neopazno odletel majhen bobek in padel na tla k slamici. Kmalu je priskočil k njima še košček tlečega oglja.

Prva je pričela slamica, rekoč: »Draga prijateljca, od kod?«

Oglje je odgovorilo: »K sreči sem ušel ognju, sicer bi bil gotovo moral umreti: zgorel bi bil in ostal kupček pepela.«

Bobek je povedal: »Komaj sem odnesel celo kožo; starka bi me bila vrgla v lonec in bi me skuhalo brez usmiljenja z drugimi tovariši vred.«

»Tudi meni ne bi bila usoda mila,« je rekla slamica, »vse moje sestrice je vrgla starka na ogenj, šestdeset jih je naenkrat zagrabila in jim vzela življenje. Srečno sem se ji izmuznila med prsti in ušla.«

»Kaj pa sedaj?« je vprašalo oglje.

»Jaz menim,« se je oglasil bobek, »ko smo vsi tako srečno ušli smrti, da ostanemo vedno dobri prijatelji, da se podpiramo, kadar bi nam pretila nova nesreča, da skupno potujemo in se izselimo v tuje dežele.«

Ostala dva sta bila zadovoljna s predlogom in vsi trije so se odpravili na pot...¹³

Dokazati, da ta uvodni del zgodbe o Slamici, bobku in ogelčku ni ljudski, bi bilo seveda težko. Domnevati pa to vendarle smemo, že zato ker tega začetka ne pozna nobena res pristno ljudska varianta naše zgodbe.

Pri nas na Slovenskem je menda najstarejša varianta, ki jo je objavil v Vrtecu leta 1874 Fran Levstik:

Slamica, kamenček in bobek

Slamica, kamenček in bobek so skupaj šli po svetu. Pridejo do široke vode ter je ne morejo preiti. Slamica se oglasi: »Cujsa me, temu je lahko pomoči: jaz léžem in vama naredim brv, da pojmeta preko vode.« Bobek preide prvi ter srečno dospéje na óno stran. A kamenček pride jedva do srede, obalí se in pade v vodo, kjer vtone. Bobek je stal na suhem ter videl nezgódo, in se je tako smijal, da mu trebuh počí. Na srečo njegovo mimo pride črevljár. Ta se bobka usmili ter mu župánec na trebuh prišije. — Zato še denes nosijo vsi bobki na trebuhu črno krpico, kakoršen je župánec na starem črevlju.¹⁴

Od kod zgodbica Laščanu, ne vemo.

V Vrtecu pa je izšla še ena slovenska varianta. Objavil jo je Fr. S. F[inžgar] pod naslovom: *Kdor se tuji nesreči smeji — ta se kmalu*

¹³ Brata Grimm, *Pravljice*. Prevedel A. Bolhar. Ljubljana 1932, 61 in 62. Besedilo je podano precej prosto po Grimmu.

¹⁴ Vrtec IV/9, 1. september 1874, 139 — anonimno. Ponatisnjena — prav tako anon. — v zbirki A. Brezovnika, *Zakaj? — Zato!* Ljubljana 1894, št. 46. A. Slodnjak jo je uvrstil v Levstikovo *Zbrano delo* III, 1931, 278 in v ZD IV, 1954, 201.

ob svoje solzi. Napisana je bila leta 1892. Ko je Finžgar petdeset let kasneje pri Novi založbi urejal svoje Zbrane spise, je to in ono popravil in dal zgodbi tudi nov naslov: *Bobkova zaplata* (ZS XII, 1943, 43). Ne dolgo potem pa jo je še enkrat predelal za objavo v šolskem berilu (1949). Mikavno bo, če postavimo prvi redakciji ob stran zadnjo:

Vrtec, 1895

Na nekej njivi so bili skupaj: Bobèk, Slámica in Kamenček. Slámica je bila vedno vesela. Kar plesala je, če je le sapica popihnila. Ni mogla mirovati. Naveliča se zato njive in pravi nekega dné sosedu Bobku, ki je gledal iz svojega strôka: »Veš kaj, sosed moj dragi, takó dolg čas je tukaj. Pojdi greva potovat, da se razvedriva!«

»Nú le,« odvrne ves vesel Bobèk in poskoči iz svoje ječe. »Kar precej jo mahnila!«

»Še mene vzemite s seboj,« oglasi se zdajci Kamenček, ki je ležal leno na suhi zemlji.

»Ce ne bodeš prepočasen in prelen,« pravi Slámica, »pa pojdi!«

Veselo so hodili po gladki stezici. Vže proti večeru dospó do potočka. A ni bilo brví preko njega. Kakó tedaj priti čez. Slámica, ki je bila modra, kmalu si jo izmislí.

»Vže vem, takó-le bomo naredili, pa bode pravo. Jaz ležem na vodo. Potem gresta vidva drug za drugim po meni — kakor po brvi — preko potočka. Samó pazita, da se komu ne zvrí v glaví! Ko bosta na drugi strani, pa mene izvlecita na suho.«

Rečeno, storjeno.

Slámica leže na vodo. Bobèk se precej ojunači in gre na nemirno brv. Malo se je res tresel. Toda prišel je srečno na suho.

Za njim poskusi Kamenček. Ta se je pa zeló bal. Ali Bobèk ga je tolažil in mu dajal poguma. Ko pa vidi, kako zeló se trese Kamenček in omahuje zdaj na levo, zdaj na desno, prične se mu na vso moč smijati. Kamenček ne more več vzdržati ravnotežja — omahne, pade v vodo in utoni. A Bobèk, ne da bi se mu tovariš smilil, smeje se na vse pretege in pozabi celó izvleči Slámico, katero odnese val. Kar nakrat zaboli Bobkà čez pas. Obmolkne, potiplje se in vidi, da je od smehú počil. »O joj, o joj,

Druga čitanka, 1949

Na požeti njivi so ostali Slámica, Bobek in Kamenček. Slámica je bila zmeraj vesela. Kar plesala je ob jesenski sapi. Bobek pa je dolgočasno kupal iz odprtega stroka. Ves žalosten je bil, ker ni imel na njivi nobenega tovariša več. Poleg njega je ležal Kamenček v prsti in potrpežljivo čakal zimo.

Lepega popoldne pripleše Slámica k Bobku in ga nagovori: »Veš kaj, dolgčas je na prazni njivi. Pojdiva popotovat!«

»Pa pojdiva!« pravi Bobek in se izvali iz stroka.

Tedaj pa se oglasi še Kamenček: »Jaz ne bom sam. Še mene vzemita s seboj!«

»Ce ne boš prepočasen in prelen, pa pojdi!« mu dovoli Slámica.

In so šli. Veselo je frčala Slámica, Bobek je koracljal za njo, Kamenček se je ves truden valil za Bobkom.

Pod večer pridejo do potoka. Nobene brvi ni bilo čezenj. Stali so na bregu in premišljevali.

Kar poskoči Slámica in zakliče: »Že vem, takole bomo napravili. Jaz ležem čez vodo, vidva pa pojdeta po meni čez potok. Ko bosta na drugem bregu, potegneta še mene na suho!«

»Izvrstno!« zaploska Bobek, Kamenček pa nič ne reče.

Slámica leže čez vodo. Bobek stopi nanjo in previdno koraka po nemirni brvi. Na sredi mu skoraj spodrsne, pa se naglo ujame in pride srečno na drugi breg.

Za njim poskusi Kamenček. Zelo se je bal. Toda Bobek ga je hrabil. Kamenček gre, se guga, opoteka in omahuje. Bobek se mu začne smejati. Kamenček leze in leze in krili z rokami. Bobek se mu smeje in se tolče po kolenih. Tedaj Kamenček omahne in se prekučne v vodo. Poredni Bobek mu ni šel pomagat, ampak se je smejal in smejal. Celó na Slámico je

kaj bode zdaj, počil sem,« toži milo Bobek in se zvija na bregu. Zakaj bolelo ga je. K sreči pride čevljar Smola mimo in zašije Bobku pôk s črno krpo.

In tako nosi Bobek še danes črno záplato. Ti pa, kadar ga vidiš in opaziš črno liso, védi, da ne smeš bližnjemu želeti nič hudega, sicer bode tudi tebe kaznoval Bog.¹⁵

pozabil in je ni potegnil na suho. Kamenček je utonil, Slamico je odnesel potok.

Nenadoma zaboli Bobka trebušček. Neha se smejati, se potiplje in vidi, da je od smeha počil.

»Ojoj, ojoj, počil sem!« milo potoži Bobek in se zvija na bregu. Na srečo pride mimo čevljar Smola in zašije Bobku trebušček s črno krpo.

In zato ima še danes Bob črno záplato.^{15a}

Finžgarju je »storjico« (njegova beseda!) baje povedala teta Neža Ažman v domači vasi. Na jesen, ko je bob zorel, je dečku dejala: »Viš, kakšno črno fliko ima, veš zakaj?« — »Ne.« — »Bom pa povedala...«¹⁶

Prva tudi po obliki ljudska slovenska varianta pa je prišla na dan 28. oktobra 1951 v Gorenji vasi pri Mokronogu na Dolenjskem. Povedal jo je pravljíčar Lojze Tratar:

Zakaj ima bob fliko na riti

Bob, slamca pa uóguček so šel na bužje pot na Záplaz. Pridejo pa u Martije vas do Jurčka. Tam je bla Mirna čez čez cesta, je biu pouđje.¹⁷ Zdej pa prau bobek:

»Kaku bomo pa mi tule čez pršël?«

»He,« se je bob oglasu spet, »tu čist lahkù: slamca zna dobr plavat, pa bo naj čez prenesla, kje do Gregorička.«

Prau:

»Kirga pa boš prenesla čez taparuga?«

»E,« prau, »pa naj gre uógu name.«

Bob je stau pa tam na uni stran pr Jurčki. Uóguček se skobacà gor na slamca na hrbèt, pa sta začela plavat. Slama pa pregorí, pa je šlo use tist kèdel za Martinska hosta po uod. Bob se je pa taku smejóu, de mu je ret počla, pol je šou pa gor u Martijo vas h Duščeki, k je biu šuštr.

Prau:

»Ke b mi ti ret zašù, m je počla.«

»O, bom!« je reku šuštr.

Mu je pa ret zašù, ana flika gor djau. Ad tistih mau ma pa usak bob ana flika na rit.¹⁸

¹⁵ Vrtec XXIII/1, 1895, 12.

^{15a} *Druga čitanka* [za osnovne šole]. Ljubljana 1949, 42—43. — Tudi v naj-novejši izdaji: *Druga čitanka*, sestavila J. Ribičič in V. Winkler, Ljubljana 1957, 98.

¹⁶ F. S. Finžgar ustno, 17. aprila 1953, ko sem ga nadlegoval v njegovem domu na Mirju. Za ljubeznivost se mu še enkrat zahvaljujem.

¹⁷ Povodenj.

¹⁸ Zapisal M. Matičetov v času, ko je v Mokronogu in okolici delala 7. terenska skupina Etnografskega muzeja iz Ljubljane; rokopis EM 7/29,

Tratar sam se ni mogel spomniti, kje je zgodbico prvič slišal.

V Prelesju pri Šentrupertu na Dolenjskem pa je Ana Kostanjevec, pd. Brúdarca, povedala 29. oktobra 1951 snovno skrajno poenostavljeno varianto aitiološke zgodbe o bobovi črni krpi:

Bob je mu hlače raztrgane zad na rit. Je šu pa do anga žnedarje, da b mu tiste hlače zašeu. Je pa reku tist šnedar:

»Kaku, jest nemam obene bele flike, samu ana črna imam tle,« je reku.

Bob prau:

»Pa tista črna pršij!«

Zdej pa ima zmerej tista črna flika bob.

Pri Brudarjevih v Prelesju se mora naš obhod po sledi slovenskih variant te zgodbe žal že ustaviti. Pri nas danes namreč poznamo samo dve ljudski in dve knjižno obdelani varianti.^{19a}

*

Toda pogledjmo zdaj, kako so razni avtorji obdelali dano snov. Glede na načelo, da je oblika ozko zraščena z vsebino, ta »kako« ne more biti brez pomena.

39—40. Ta Tratarjeva »istorja« pa je prišla tudi v zvezek Fanči Šarfove, članice iste delovne skupine, po pripovedovanju Tratarjeve žene Jerke, v takile obliki:

Zakaj ma bob tisto črno fliko

Bob pa slamca pa ogučak so šli na božjo pot na Zaplaz. Zdej pa pridejo do Martinje vasi do pučla (pučka?). Zdej pa prau bob: »Kuku mo mi čes pršlā?« Dej pa prau bob: »Slamca zna dobr plavat.« Pa j prau: »Kerga boš zej čes ta paruga prnesla?« Prau ogučak: »Grem pa jest ta prū!« pa j zajahu slamca. Slamca j pa pregorela od ogučka, k je biu žiu. Pa j šlo use skp te dol za Martinsko hosto, ogučak pa slamca, k je pregorela. Bob se j pa tuku smejau, k je vidu, da plava use skp te dol, de m je rāt počla. Pol je šu bob pa te gor u Martino vas h Duščekā, k je biu šuštar, mu j pa rāt zašu. Od tistāh mau ma pa bob črno fliko na rit.

Rokopis EM 7/7, 55. Po prepisu F. Šarfove, ki se ji s tem najlepše hvaljujem; tu dopolnjena interpunkcija — zaradi lažjega razumevanja — in bop spremenjen v bob, vse v sporazumu z zapisovalko. — Jerka Tratarjeva je storijo kajpada slišala od moža — večkrat! — zato jo podaja tudi precej z njegovimi besedami. Novost sta mesti, kjer je »oguček zajahu slamco«, tako da je »pregorela od ogučka, k je biu žiu«.

¹⁹ Zapisal M. Matičetov. Rkp.: EM 7/25, 85.

^{19a} V Slovenskem gospodarju 63/4, 1929, str. 9, beremo pravljico z naslovom »Mačka in miška«. Mačka in miška si skušata pomagati pri prehodu čez vodo s slamico. Ta pa se prelomi pod mačko, ki pade v vodo, medtem ko miški od smeha počí trebušček. Gre k čevljarju, da bi ji ga zašil. Čevljar pa hoče poprej ščetin, prešič moke, mlinar pšenice, polje gnoja, vol vode iz potoka. Ko vsi dobe, kar so želeli, je tudi miška uslišana. — Vendar ob objavi ni povedano, od kod je pravljica. Zato je ne moremo kar tako uvrstiti med slovenske variante. Kaj lahko bi se namreč pokazalo kaj podobnega kot pri pravljici iz opombe št. 26.

Wilhem Grimm je ob prirejanju pripovedi svoje tašče in nam neznanega poročevalca spremenil marsikaj. Ne da bi analizirali vse skraja, ustavimo se le pri tem, kar nas posebej zanima. Izpadla je naddrobnost iz leta 1810 in 1812, da namreč bobek počí zaradi popite vode; prireditelj se je odločil za naravnejši, krepkejši in tudi v vseh znanih ljudskih variantah izpričani smeh. V zadnji redakciji ima glavno besedo slamica; leta 1810 še ni bilo tako, saj se je slamica lepo pokoravala sklepom družčine, n. pr. da je legla čez vodo. Za Grimmom iz leta 1856 hodi (po naključju?) naš Finžgar, v čigar pripovedi slamica predlaga popotovanje, slamica dovoli kamenčku, da gre zraven, slamica si izmisli, kako iti čez vodo, itn. Pri Grimmu leta 1856 bobek čaka na bregu, da bo šel prvi čez vodo ogel; po prvi varianti iz leta 1810 pa sta bila obadva na vodi, ogel in bobek, ko se je slamica vnela, po drugi varianti je bil bobek že srečno prešel na drugi breg. (Prav tako bobek počí na drugem bregu pri Levstiku in Finžgarju, pri Tratarju pa na tem bregu, ko sam še ni bil v vodi.) Poglavitna sprememba končne redakcije pa je začetek zgodbe, kakor smo že omenili. Ali pa ta razširjeni začetek pomeni v vsakem pogledu pridobitev, je vprašanje zase. Wilhelm Grimm je s tem uvodnim delom najbrže skušal ustrezljivo prehiteti vrsto otroških vprašanj, potešiti malim poslušalcem prirojeno radovednost, približati nenavadne junake, razložiti, odkod se je ta čudna družčina vzela. V ljudskem pripovedništvu pa ni zmerom razloženo vse do zadnje pike.²⁰ Ne da bi mogli govoriti o kakem ljudskem hermetizmu, je vendarle včasih kaj zamolčano nalašč, ravno v tem pa je tudi lahko neki čar, mikavnost prve vrste. Domišljija je prijetno razdražena, potem pa ji je prepuščeno, da s skopimi elementi sama zida naprej. Zgodbica, kot jo poznamo iz starih literarnih pričevanj, kot je prvotna Grimmova, kot je Levstikova in nazadnje Tratarjeva, nas brez kakršnegakoli uvoda postavi in medias res: Pruna, faba et stramen rivum transire laborant (*Nugae venales, 1648*); Das Strohhälmachen, das Kölchen und das Bönchen die lebten zusammen in Gesellschaft und wollten einmal eine Reise machen (W. Grimm, 1810); Slamica, kamenček in bobek so skupaj šli po svetu (Levstik, 1874); Bob, slamca pa uóguček so šel na bužje pot na Záplaz (Tratar, 1951). Mar naj v tem vidimo pomanjkljivost? Ne, pač pa se nehote spomnimo zvrsti, ki je v literarni teoriji znana pod imenom *črtica*. Analogija ni neupravičena in nam dovoljuje, da metodično podvomimo, ali je bila razširitev ljudske pripovedi sploh potrebna. Tudi če je prireditelj (tu konkretno W. Grimm, pri gorenjski varianti Fr. Finžgar, drugod kdo drug) vse še tako lepo izpeljal, se ne moremo in ne moremo ostresti enega vprašanja: čemu!

²⁰ Nemogoče bi bilo n. pr. mesto, kót ga ima W. Grimm, da namreč slamica ve celo, koliko njenih tovarišic je starka vrgla v ogenj: »*sechzig hat sie auf einmal gepackt und ums Leben gebracht.*« Ali je to na nepravem mestu rabljeno ljudsko število, pretiran realizem ali kaj drugega, eno je gotovo: da moti!

Če bi se pa taki pomisleki komu zdeli predrzni, naj ve, da so že sami nemški narodopisci spoznali in priznali, da je marsikateri Wilhelmov poseg v besedilo pravljič nekoliko odmaknil njegovo podajanje od značilnega ljudskega, ustnega pripovedovanja.²¹ »Velika množina novih vložkov in sprememb pač ni povsod prinesla brezpogojne izboljšave, ampak je tu in tam z neorgansko prenatrpanostjo celo škodila starejši preprosti ekspoziciji.«²²

V naši zgodbici imamo lep zgled za to, kako vneto prirejanje lahko povleče avtorja dlje kot je nameraval, na tla, ki ljudskemu pripovedovanju niso navadna. V prvi izdaji KHM se trije junaki zmenijo, da bo šel čez ležečo slamnato bilko najprej ogel, potem bob. »Kohle ging breit und langsam darauf, Bohne trippelte nach. Wie aber die Kohle mitten auf den Strohalm kam, fing der an zu brennen, und brannte durch, Kohle fiel zischend ins Wasser und starb...« V zadnji redakciji W. Grimma pa se to mesto glasi: »... die Kohle, die von hitziger Natur war, trippelte auch ganz keck auf die neugebaute Brücke. Als sie aber in die Mitte gekommen war und unter ihr das Wasser rauschen hörte, ward ihr doch angst: sie blieb stehen und getraute sich nicht weiter. Der Strohalm aber fing an zu brennen, zerbrach in zwei Stücke und fiel in den Bach: die Kohle rutschte nach, zischte, wie sie ins Wasser kam und gab den Geist auf.« Dostavki v ležečem tisku dajejo situaciji kot taki drugačen značaj in pomenijo oddaljitev od ljudskega bajanja. V prvotnem besedilu, ko je ogel padel v vodo in »umrl«, se je to lepo prilagalo kontekstu, saj je bil poprej pač »živ«; popravljeno besedilo — »und gab den Geist auf« — je v nemščini sicer navadna rečenica, v ti zvezi pa le ni najprimernejše in ne pomeni korak naprej od prvotnega »starb«. Nosilci dejanja so posebjene nežive reči in to že samo ob sebi daje naši zgodbici posebno privlačnost; psihologiziranje, iskanje občutkov teh nenavadnih junakov pa se mi zdi vsaj tvegana, če ne prisiljena stvar. To tembolj, ker ljudsko pripovedništvo niti pri človeških junakih ne spremlja z besedo njihovega duševnega stanja, ampak se to kaže že bolj v dejanjih. In če bi hoteli vzeti zgornji Grimmov odlomek iz leta 1856 pod lupo, bi morali še ugotoviti, da metafora »von hitziger Natur« ubogega ogelčka ni ravno najboljša, saj izhaja prejkone iz nekakšne besedne igre in nima opore v junakovem dejanju in nehanju.

Fran Levstik je v svoji zgodbici skop, neprizadet poročevalec, ki se je omejil na najnujnejše za določitev vsebine. To je kajpada naredil s pisateljsko rutino, vendar v jezikovnem pogledu pripoved

²¹ Manchè der Änderungen, die Wilhelm später durchgeführt hat, haben seinen Vortrag doch auch wieder von dem Wesen volkstümlicher und mündlicher Erzählung um ein wenig entfernt« (Panzer v uvodu k »Die KHM der Br. Grimm in ihrer Urgestalt« I, XLVIII).

²² »Zugleich aber brachte der grosse Reichtum neu eingefügter Züge und Wendungen doch nicht überall unbedingte Verbesserung, da er hie und da auch, unorganisch und überladen, die ältere einfache Linienführung störte« (Panzer; n. d., XLIX).

nosi pečat njegovega tedanjega naglega pisanja. Od Martina Krpana smo časovno in stilistično že precej daleč. To zgodbico je Levstik objavil v času, ko je v glavnem »samo prevajal in prirejal slovanske in neslovanske pripovedne motive« (A. Slodnjak).²³ Vendar smo vsaj v tem primeru dolžni odvrniti od njega sum, da bi bil »samo kum, popravljač« (A. Debeljak).²⁴ Zgodbo o Slamici itn. je zelo verjetno slišal in nebral. Njegova pripoved nikakor ni »močno podobna« lužiskosrbski zgodbici z naslovom »Trije dobri prijatelji«,²⁵ saj imamo tam ne samo drugačno poanto, ampak tudi druge junake (mehurček; kamenček je samo gledalec) in drugo prizorišče (prehod čez »morje«, to je z vodo napolnjeno vdolbino — odtis konjskega kopita na cesti). In do danes se še ni našla nobena varianta — ne tuja ne domača — ki bi bila mogla rabiti Levstiku za podstavo.

Franc S. Finžgar je oblikoval svojo zgodbico skoraj na začetku svoje pisateljske poti. Takrat se je zanimal predvsem za mladinsko književnost. V našem primeru si je najbrž bolj prizadeval napisati zgodbico v čim prikupnejši obliki kot pa ostati zvest ustnemu izročilu. Od takrat, ko mu je teta Neža povedala, zakaj ima bob črno fliko, pa do takrat, ko je to njeno pripoved prenesel — po spominu — na papir, je morda preteklo precej časa in vmes se je študent Finžgar lahko srečal tudi z Levstikovo ali z Grimmovo varianto. Delna naslonitev na tega ali onega je teoretično mogoča, ker je Finžgar pisal kasneje in ker v ustvarjalnem procesu včasih soodločajo tudi nezavedne reminiscence, samostojne gorenjske variante kot take pa le ni mogoče tajiti. V Finžgarjevem besedilu nas posebej preseneča uvodni del: kako so se trije junaki spoprijateljili na njivi. Ta uvod je bil bržkone porojen iz podobne težnje kot oni pri Wilhelmu Grimmu in je prav tako brez primerov v ljudskih variantah. Njegovo pristnost bi nam moglo potrditi samo gorenjsko ustno izročilo. Morebitne (težko pričakovane!) nove gorenjske variante bi razpršile senco dvoma in stopile ob stran Finžgarjevi brezniški, ki zdaj sameva daleč proč od dveh dolenskih variant iz okolice Mokronoga (Levstikova je krajevno nedoločena in bo taka verjetno tudi ostala).

Staremu Finžgarju pa je bila zgodbica iz mladih dni še zmerom všeč, če jo je v kratkem času nekaj let (1943—1949) kar dvakrat vzel ljubeče v roke in jo ne samo jezikovno pomladil, ampak tudi drugače oblikovno retuširal. Samo en tipičen primer iz prvega odstavka: Bobek je prvotno »gledal iz svojega [1943: samotnega] stroka«, nazadnje — 1949 — pa »je dolgočasno kupal iz odprtega stroka«. Finžgarju kajpada ne moremo kratiti pravice spreminjati besedilo, čigar avtor je on sam in ne teta Neža. Tokrat mu tudi uredniki šolske čitanke niso odrekli

²³ Levstik, ZD IV, Ljubljana 1954, 556.

²⁴ Zivljenje in svet X, 1931, 358.

²⁵ Naša radost VI/9, 1930, 95 — prevod iz zbirke Haupt-Schmaler, *Volklieder der Sorben in der Ober- und Nieder-Lausitz*, Grimm 1841, 160 (pri nas v anastatičnem ponatisu: Akademie-Verlag, Berlin 1953).

avtorstva, čeprav je njegova zgodbica izšla iz ljudstva in čeprav jo je bil v prvi objavi sam podnaslovil »narodna básen«. (Pri izbiri so ti uredniki imeli srečnejšo roko od njihovega kolege iz časa po prvi vojski, ki je v Prvo čitanko sprejel pripoved »O mehurčku« — neizrazito okrajšavo slovaške variante!)²⁶

Lojze Tratar se tu uvršča — neznanec²⁷ — ob W. Grimma, Levstika in Finžgarja čisto enakovredno, kot oblikovalec iste snovi. Čeprav kmet, ki je obiskoval samo osnovno šolo, je mojster v pripovedovanju. Posebej mu »ležižo« krajše in šaljive pripovedi, zna pa tudi daljše pravljice. Za njegove poslušalce domačine je zgodbica o bobovi fliki privlačna, ker je tako otipljivo zasidrana v domačo okolico severozahodno od Mokronoga: Martinja vas, pri Jurčku, Pri Gregoričku, pri Duščeku, narasla Mirna, martinjska hosta, božja pot na Zaplaz. (Po motivu romanja Tratarjeva varianta spominja na srednjeveško pripoved v latinskih verzih iz 15. stoletja, kjer gresta junaka miš in ogel proti romarski cerkvi, pa na prehodu čez potok ogel utone.)²⁸ Mimo lokalizacije, ki je zanjo bolj dovteten domačin, pa se zgodbica iz Gorenje vasi odlikuje po živahnem dialogu. Neuspeli prehod čez naraslo Mirno je narisan z nekaj črtami nazorno in učinkovito: »Uóguček se skobacá gor na slamco na hrbet, pa sta začela plavati. Slamca pa pregori, pa je šlo use tist kèdel za martinjsko hosto.« Tratar se nič ne zamuja ob duševnem stanju junakov, kakor se tudi W. Grimm ni leta 1810 in 1812, ko je bil še bolj pod vtisom živega, ustnega pripovedovanja. Posebej je treba opozoriti na čistost nekaterih podob v Tratarjevi pripovedi. Slamica, ki zna plavati in prenaša svoje tovariše na hrbtu, je naravnejša kot slama-most čez potok v drugih variantah, kajpada če je v svetu grotesknega mogoče govoriti o »naravnem«. (Pač pa je v lužiškosrbski varianti naravna slama-most čez »morje« — z vodo napolnjeno konjsko stopinjo na poti.) Bobek prihaja šele pri Tratarju prav do veljave kot glavni junak zgodbe in kot tak je samo on počaščen tudi v naslovu. Po tem, kaj je bobku počilo, kam mu je čevljar (posebnost slovenskih variant namesto drugod navadnega krojača) moral prišiti krpo, se Tratarjeva varianta ujema z latinskimi verzi iz 1648, kjer se prav tako govori »de ima parte« ali o zadnji plati, naravno, brez oplešav. Zaradi te »nerodnosti« Tratarjeva pripoved pač ne bo obšla sveta kakor Grimmova, tudi ne bo prišla v slovenske šolske knjige kakor Finžgarjeva, vendar bo vsak objektiven bralec priznal, da je izrazno močna, živahna in skozinsko jasna v svojih podobah. To pa so lastnosti, ki jo nesporno povzdigujejo na tako stopnjo, da se lahko upravičeno kosa s pripovedmi, kot so jih oblikovali učeni in slavni pisatelji.

²⁶ *O mehurčku*. Prva čitanka. Sestavil K. Wider, Ljubljana 1925, 92. Posneto po Vrtecu XIX/1, 1889, 22: *O mehurčku* (iz slovaškega prevlel J. Barle).

²⁷ Pravljičar in sin pravljíčarja, rojen 1884, ima do zdaj natisnjeno samo pripovedko o Kralju Matjažu (Grafenauer, KM, 191—192). Njegovo podobno glej v Matičini *Zgodovini slovenskega slovstva* I, Ljubljana 1956, 123.

²⁸ Bolte-Polívká, *Anmerkungen* I, 136.

Ana Kostanjevec, Brúdarca, drobcena stara ženica, ki je povedala fragmentarno varianto o bobkovih zašitih hlačah, ima dober spomin in celo nekaj pesniške žilice.²⁹ Krivico bi ji delali, če bi jo hoteli obdolžiti, da je bila ona tista, ki je pozabila prehod čez vodo in od treh junakov ohranila samo enega. Zgodba je najbrž prišla že okrnjena do njenih ušes. Če jo je ujela od slabega pripovedovalca, pa ji moramo šteti celo v zaslugo, da je spretno rešila, kar se je dalo, saj je njena pripoved za silo še zmerom zmožna samostojnega življenja.

*

Tako v pregledu oblikovalcev zgodbice o bobovi črni krpi kakor v samem naslovu tega pisanja je Lojze Tratar prišel v isto vrsto z enim nemškim in dvema slovenskima pisateljema ne po naključju ali nekako mehanično, ampak premišljeno, namenoma. In v vrsti je zadnji³⁰ samo zato, ker smo se držali časovnega zaporedja, drugače bi bilo njegovo mesto bolj spredaj.

Če pa se po vsem tem vrnemo k izjavi, ki nam je bila za izhodišče, ne bo več težko spoznati, v čem je njena pomanjkljivost: Grafenauer govori na eni strani o »visoko usposobljenih umetnikih«, o »velikih umetnikih in poznavalcih« (po imenu: Perrault, W. Grimm, Afanasjev, Levstik, Finžgar), na drugi strani pa o [anonimnem] »ljudskem pripovedništvu«, pravzaprav o »nepopolnih in... popačenih inačicah«, iz katerih je mogoče rekonstruirati »idealne ljudske umetnine«.

Lojze Tratar nam je tu prišel ko naročen: zvil se je iz brezimne polteme »ljudskega pripovedništva« in nam dal svojo varianto zgodbice o bobku, ki častno zdrži v tekmi z variantami »velikih umetnikov«. Toda iz tega sledi, da je tudi Lojze Tratar umetnik. In ker Tratar ni nobena izjema (v ljudskem pripovedništvu vsak dan odkrivamo avtorje, ki sicer ni vsak izmed njih Vinokurova,³¹ Taikon,³² Gerrits,³³ Smolka³⁴ ali Marinčič,³⁵ vendar pa so vsi skupaj in vsak posebej vredni spoštovanja), se mi zdi predvsem nujno spregovoriti o posebni pravici, ki je neuki pripovedovalci iz ljudstva sami niti ne terjajo, pa jim jo moramo vendarle pošteno priznati: naj nihče ne preskuša svojih prirediteljskih ali pisateljskih zmožnosti na njihovih tekstih. Če namreč v načelu priznamo, da so tudi pripovedovalci iz ljudstva lahko umetniki, potem

²⁹ Prim. *Slovensko berilo* IV³, Ljubljana 1951, 99–100. — Brudarca je bila rojena 1878 v Šentlovrencu.

³⁰ Tratar je »zadnji« zato, ker teksta Ane Kostanjevec ne moremo primerjati z drugimi zaradi fragmentarnosti.

³¹ M. Asadowskij, *Eine sibirische Märchenerzählerin*, FFC 68, Helsinki 1926.

³² C. H. Tillhagen, *Taikon berättar*, Stockholm 1946. — Nemška izdaja: *Taikon erzählt*, Zürich 1948.

³³ G. Henssen, *Überlieferung und Persönlichkeit*, Münster Westf. 1951.

³⁴ A. Satke, *Hlučinský pohádkář Josef Smolka*, Ostrava 1958.

³⁵ M. Matičetov, *Brat in ljubi*. Zbornik Primorske založbe Lipa, Koper 1956, 55–62.

pač ne more biti več govora o tem, da bi drugi umetniki — pa čeprav morda »visoko usposobljeni« — popravljali njihove umetnine, spremenjali njih jezik, stil, vsebino. In kakor srednjeveški alkimisti v svojih retortah niso uspeli iz nečistih kovin pridobiti zlata, prav tako je jalov vsak poskus modernega prireditelja, da bi iz »nepopolnih«, »popačenih« variant rekonstruiral »idealno ljudsko umetnino«. Grimmov tekst *Strohalm, Kohle und Bohne* docet! Po mojem globokem prepričanju »idealnih ljudskih umetnin« ni ali pa so samo fiktivni kabinetni izdelki.

Ko Ivan Grafenauer v nadaljevanju navedene izjave o prirejanju ljudskih tekstov preide k zapisovanju, sam sebe nekako popravlja: Tekstna kritika — pravi — je z vso ostrino odrekla pravico do rekonstruiranja vsem zapisovalcem; »njihova dolžnost je podati samo to in po možnosti vse to, kar jim nudijo pripovedovalci iz preprostega ljudstva; na njih je kajpada tudi, da pozvedo med ljudstvom za najboljše pripovedovalce in za take z najboljšim sporedom.«³⁶ Ker je v teh vrstah tako odločno izraženo stališče sodobne folkloristike, je s tem brez dvoma omiljen učinek prejšnjih trditev. In če smemo dati večjo težo temu, kar je izrečeno nazadnje in ne na začetku, potem bo vsaj nakazana pot, kako odstraniti notranja nasprotja, v katera je avtor nehote prišel.

Ostanimo kar na izhojenih tleh zgodnice o bobku in njegovi krpi. Wilhelm Grimm je svojo pripoved prvič slišal od gospe Wild, naš Finžgar pa od tete Neže Ažman. Ker Wildova in Ažmanova spadata v Grafenauerjevo kategorijo »pripovedovalcev iz preprostega ljudstva«, Grimm in Finžgar pa v kategorijo »zapisovalcev« (le s potrebno omejitvijo, da pravih zapisovalcev v današnjem pomenu besede vsaj v Grimmovem času še ni bilo!), ne vidimo vzroka, zakaj naj bi tudi v takih primerih ne veljale dolžnosti, formulirane s potrebno ostrino za vse zapisovalce. Kakšna merila naj bi vzeli za razločevanje med zapisovalci »umetniki« in neumetniki in zakaj naj bi dajali prvim nekakšne koncesije? Pravica — če je res pravica — mora biti za vse enaka! Zato bi v našem času kazalo postaviti odločen veto vsakršni rekonstrukciji; v preteklost, ki je ne moremo spreminjati, ampak smo jo dolžni le spoznavati, pa si zgodovina folkloristike prizadeva posvetiti s svojimi najnovejšimi spoznanji o življenju ljudskega pripovedništva.

In zgodovina folkloristike nam kajpada pove, da je vsaka doba gledala na ljudsko pripovedno izročilo drugače. Perrault je n. pr. predstavil pravljice preprostega ljudstva v francoske salone 17. stoletja; Wilhelm Grimm je lepo približal nemško pravljico predvsem meščanskim ljudem in otrokom in izoblikoval »tip« pravljice, ki je dobrih sto let veljala za najboljši vzor »pristno ljudske« pravljice; Afanasjev »je stal na stališču nedotakljivosti teksta in si je samo tu pa tam dovolil kak uredniški popravek v besedilih rokopisov, ki jih je izdajal«;³⁷ Vuk Karadžić je kljub zgledovanju po Grimmu spet po svoje pojmoval

³⁶ I. Grafenauer, *Slovenske pripovedke o Kralju Matjažu*, 47.

svoje poslanstvo ob prirejanju srbskih ljudskih pravljic, kakor sta pokazala M. Mojašević³⁸ in M. Bošković-Stulli.³⁹ Nobenega izmed omenjenih — tudi našega Levstika in Finžgarja ne — danes ne moremo več posnemati in jemati za zgled. Radi priznamo, da je vsak izmed njih ob svojem času po svojih najboljših močeh izpolnil svoje poslanstvo, obogatil svoj narod in človeštvo, vendar danes iščemo novih potov in preskušamo nove prijeme, da bi se prikopali morda bliže viru ljudskega ustvarjanja kot rodovi pred nami.

Zusammenfassung

DAS MÄRCHEN VON DER SCHWARZEN BOHNENNAHT BEI W. GRIMM, LEVSTIK, FINŽGAR UND TRATAR

Als Beitrag zur Diskussion, ob das Bearbeiten von Volkserzählungen zulässig sei, erörtert der Verfasser einige Varianten des Märchens »Strohalm, Kohle und Bohne« (Aarne-Thompson Nr 295). Schon von der deutschen Variante, welche Wilhelm Grimm von Frau Wild in Kassel mitgeteilt worden ist und die uns in verschiedenen Formen (von der Ölenberger Handschrift — 1810 — bis zur Ausgabe aus dem Jahre 1856) bekannt ist, kann keinesfalls gesagt werden, dass alle Änderungen auch Verbesserungen sind; einige schwache Stellen der Grimmschen Bearbeitung werden vom Verfasser besonders hervorgehoben. Zwei slowenische Varianten, welche uns von den Schriftstellern Fr. Levstik (1874) und Fr. S. Finžgar (1892) mitgeteilt worden sind, zeigen unverkennbar den stilistischen Charakter der beiden Schriftsteller. Der zweite, Finžgar, bearbeitete die Erzählung abermals noch 50 Jahre nach der ersten Veröffentlichung. Sein Wortlaut hat sich wahrscheinlich schon bei der ersten Fassung von der Erzählweise der Gewährsfrau entfernt, einer Tante Finžgars, Neža Ažman. Unmittelbar aus dem Volksmunde wurde die erste Variante des Typus AT 295 erst im Herbst 1951 in Unterkrain aufgenommen. Der Text, den der Märchenerzähler Lojze Tratar geboten hat, ist nicht schlechter als die Texte seiner gelehrten und mehr oder minder berühmten Vorgänger, er übertrifft sie vielmehr durch seine Unmittelbarkeit.

Was folgt daraus? Wenn wir schon den authentischen Text der Frau Wild aus dem ersten Jahrzehnt des vorigen Jahrhunderts nicht besitzen und wenn uns statt des authentischen Textes der Neža Ažman nur die Bearbeitung Finžgars aus dem letzten Jahrzehnt des vorigen Jahrhunderts zur Verfügung steht, dann ist es in der zweiten Hälfte des 20. Jahrhunderts wahrhaft an der Zeit, dem Autorenrechte des Lojze Tratar und aller anderen ungebildeten Wortkünstler gerecht zu werden. Es handelt sich um ein Recht, welches sie eigentlich gar nicht reklamieren, welches jedoch wir Aufzeichner ihnen unaufgefordert zugestehen und respektieren müssen: das Recht, ihre Texte unangetastet zu belassen! Sobald mir nämlich prinzipiell zugestanden haben, dass auch die Erzähler aus dem Volke Künstler sein können, dann soll niemand — und sie es auch ein Künstler, sogar ein hochstehender — ihre Werke verbessern, ihnen ihre Sprache, ihren Stil, ihren Inhalt ändern. Es muss ein energisches Veto gegen jegliche Rekonstruktion erhoben werden!

³⁷ Narodnye russkie skazki A. N. Afanasjeva, I, Moskva 1957, str. X in XI.

³⁸ O Vukovoj stilizaciji srpskih narodnih pripovedaka, Zbornik Etnografskog muzeja u Beogradu 1901—1951, Beograd 1953, 300—315.

³⁹ V razpravi O narodnoj priči i njezinu autentičnom izrazu tu spredaj.

Ivan Grafenauer

VII. Novi podatki in izsledki

1. K članku I. Razmejiteni tek

O inačicah pripovedke o razmejitenem teku je bilo doslej govora v dveh razpravah, ki se med seboj spopolnujeta; izšli sta približno hkrati v dveh časopisih, ker v vsakem posameznem za ves problem ni bilo dovolj prostora. V Slavistični reviji je izšla razprava »Človeška stavbna daritev v slovenski narodni pripovedki in pesmi« (SR X, 1957, 41—60); v njej je odstavek »Pripovedka o ‚Krvavem kamnu‘ na Gorjancih« (44—53) nadrobneje obravnaval slovensko-hrvatske — kranjsko-uskoške — inačice Razmejitenega teka, ki so bile v tej zvezi znanstvenemu svetu do tedaj neznanе. Slovenski etnograf pa je priobčil razpravo »Zveza slovenskih ljudskih pripovedk z retijskimi« in v njenem prvem članku, »Razmejiteni tek — Grenzlauf« (SE X, 1957, 97 do 103), sem natančneje obrazložil retijske inačice, ki so bile do tedaj slovenskemu svetu le malo znane.

V SR X, 52—53 se na kratko nakazuje tudi, kako se slovensko-hrvatske inačice in švicarska iz Urija-Glarusa med seboj spopolnjujejo in pojasnjujejo (kratko tudi v SE X, 104); na koncu obeh člankov pa se kot skupno izhodišče omenja še staroveška pripovedka o razmejitenem teku med punsko Kartagino in grško kolonijo Kirenajo (z glavnim mestom Kireno) v Severni Afriki ter o daritveni smrti punskih bratov Filenov (Philaenorum), o kateri poročajo antični viri: Salustius, Jugurtha c. 79, Valerius Maximus V, 6, 4, Pomponius Mela I, 7. V zvezi s tem se omenja tudi sodba Jakoba Grimma o značaju izročila o živo zakopanih bratih Filenih (navedena je tudi v SE X, 105, op. 16) ter o razmerju švicarskega izročila do antičnega vira Valerija Maksima (SE X, 105, op. 17); o veljavnosti Grimmovih izvajanj se bere tam tole: »Omahoval... je med domnevo literarne zveze švicarskega izročila z antičnim iz srednjega veka ter domnevo samorodnega nastanka obojih v antiki in v Švici. Slovensko-uskoške inačice, združujoče švicarske in antične motive, ki niso mogle priti vanje iz knjižnih virov, pa tudi ne samorodno nastati, govore pač tudi glede švicarskih izročil bolj za staroveško ustno izročilo.

Po objavi teh izvajanj v Slovenskem etnografu je naš graški prijatelj prof. dr. Leopold Kretzenbacher poskrbel, da je dobil Inštitut za slovensko narodopisje pri SAZU za nekaj tednov na posodo več v Jugoslaviji nedosegljivih starih zbirk ljudskega pripovedništva, in tam se je našla med drugim dragocenim gradivom tudi inačica, ki se doslej v zvezi z razmejitvenim tekom še ni upoštevala; ta pa je razodela pravi značaj še nekaterim že znanim, pa malo prozornim in zato neuporabljenim inačicam. Vse to pa potrjuje zgoraj navedeno mnenje o razmerju švicarskih in slovensko-hrvatskih inačic do antičnega izročila. Zato je treba, da pretresemo to vprašanje nadrobneje, kakor se je to zgodilo do zdaj.

Jakob Grimm je o izročilih o razmejitvenem teku govoril prvič že v knjigi »Deutsche Rechtsaltertümer« (1828, 85 s., 41899 v 2 zvezkih, I, 118 s.); tu navaja najprej mesto iz starofrancoske pesnitve Roman de Renard, ki pripoveduje o razmejitvenem teku dveh ovnov, Belina in Bernarda, vpričo sodnika volka Isangrina, ter mesto iz srednjelatinske pesmi o štirih tekačih, o kozlu Josephu, o ovnu Belinu, o jelenu Bernardu in o biku Kolvarianu; nato navaja Grimm švicarsko pripovedko o razmejitvenem teku Uri-Glarus (prim. Br. Grimm, Deutsche Sagen I, 1816, št. 287, 51956, št. 288) ter jo primerja s staroveško pripovedko o razmejitvenem teku med Kartagino in Kireno z navedbo virov. Dodatno omenja še pripovedke o razmejitvah drugačne vrste, ko določajo potek meje med zemljišči s tekom ali hoddom posebne vrste tekači-živali, n. pr. slep konj ali rak (ta n. pr. v Deutsche Sagen I, št. 286, 51956, št. 287).

Vsem nadaljnjim raziskovanjem tega pripovednega kroga je položil Jakob Grimm osnove s sklepnim poglavjem pravnozgodovinskega predavanja »Deutsche Grenzaltertümer, VI. Grenzstreit«,¹ ki ga je prebral na seji Akademije znanosti v Berlinu 27. julija 1843 in je izšlo v akademijskih Abhandlungen, str. 109—137—142).

Po uvodnih besedah o pravnih izrazih za mejne spore in o pravnih običajih ob takih primerih (Kl. Schr. III, 68 s.) pristopa Jakob Grimm k ljudskim pripovedkam, o katerih pravi, da v primerih, ko pravična določitev meje z običajnim pozvedovanjem in pričevanjem ni mogoča, uporabljajo postopke, ki jih je treba imeti za nekaka nadomestila »sodb božjih«, te pa so se v starodavnosti v takih primerih nedvomno uporabljale. Za zgled navaja pripovedke, v katerih slep konj ali zadnjiško lazeči rak s svojim tekom in lazenjem določita ves potek meje med zemljišči, ter pripovedke, v katerih postavijo mejnik tam, kjer nasproti si tekoča ovna z rogovi trčita drug v drugega. Podobno, pravi,

¹ Jacob Grimm, Deutsche Grenzaltertümer. Gelesen in der Akademie der Wissenschaften am 27. Juli 1843. Odtisk iz Abh. d. königl. Akad. d. Wiss. zu Berlin, 1843: Jakob Grimm s Kleinere Schriften II (1865), 30—74, VI. Grenzstreit, 63—74. — Prejšnja poglavja obravnavajo zgolj pravnozgodovinske snovi: I. Namen, II. Zeichen, III. Arten der Landesteilung, IV. Götter, V. Be-gang — to je obhod meje.

je po Pindaru (Pyth. 4, 6) Zevs določil mesto zemeljskega popka tam, kjer sta se srečala z vzhoda in zahoda leteča orla — t. j. v Delfih (n. d., 69 s.). V Švici se v več ko enem kraju ponavlja ganljiva zgodba o razmejitvenem teku, ki sta ga opravila dva moža iz prepirajočih se mejašev (n. d., 70). Najprej podaja bistvene poteze o razmejitvenem teku med graubündenskim Maienfeldom in liechtensteinskim Balzersom (prim. SE X, 101 s.), pri čemer pa ne omenja neveste maienfeldskega tekača Katarine, ki po pričevanju slovensko-hrvatskih inačic za pripovedko ni nebitvena.² Nato podaja, le malo okrajšano, svojo prirediteljev pripovedko o razmejitvenem teku med Urijem in Glarusom (po Deutsche Sagen, n. m. — SE X, 51—52).

»Takih pripovedk je moralo biti široko po Evropi,« nadaljuje Jakob Grimm in na kratko navaja (n. d., 71—71) iz novele *Marie de France* »Lai Deux Amants« in od drugod bajko o mladeniču, ki si more pridobiti izvoljenko samo za ceno, da jo na ramenu prinese na strmo goro, ki se sicer s poslednjimi silami svojega življenja na vrh povzpne, pa se tam onemogel v smrti zgrudi; od tedaj izvira tam poživljajoč vrelec in rasto zdravilna zelišča. Pod črto (n. d., 72, op. 1) omenja po Charonu, *Fragm. hist. gr. I, 34*, iz Polyana povzeto »lepo pripovedko o Lampsacanih in Parianih«, v kateri »se odpravijo razmejitveni tekači takisto na petelinji klic, pa je vzrok zamude drugačen.«^{2a}

² Grimmov povzetek maienfeldske pripovedke se glasi — v današnjem pravopisu — (n. d., 70):

Als die Graubündner von Maienfeld mit dem Fürsten von Liechtenstein uneins wurden, vertrug man sich dahin, daß zu gleicher Stunde zwei Läufer aus beiden Orten gegeneinander rennen und da, wo sie sich begegnen würden, immerwährend die Länder geschieden sein sollen. Unter großem Zustrom des versammelten Volkes brachen zwei rüstige Jünglinge auf und sparten ihre Schritte nicht; aber berganklimmend gewährte der Maienfelder den von Balzers, der schon den Gipfel erstiegen hatte und herabeilte. Laut klagend schrie er ihm entgegen; das bewegte dem Balzerner, der schon viel gewonnen hatte, das Herz, und er verhiess seinem Gegner so viel Landes zurückzugeben, als er ihn auf die Schulter nehmend im Laufe noch hinantragen würde. Mutig raffte sich der Maienfelder auf und klomm mit der schweren Last nicht bloss zur Höhe des steilen Berges, sondern auch noch ein Stück auf der andern Seite hinab bis dahin, wo ein Quell in grüner Wiese springt, da sank er ausatmend nieder, und da steht noch heute der Markstein, auf der einen Seite mit dem fürstlichen Wappen, auf der andern mit der Inschrift »alt fri Rhätien« (Alfons v. Flügi, *Volkssagen von Graubünden*, 101 [vgl. Steub, *Sommer in Tirol*, p. 144]).

^{2a} Ta skopa oznaka ne da slutiti važnosti te inačice. Pravilno jo je ocenil dr. Lutz Röhrich, profesor na univerzi v Mainzu, v razpravi »*Eine antike Grenzsage und ihre neuzeitlichen Parallelen*«, *Würzburger Jahrbücher f. Altertumswissenschaft IV* (1949/1950), 359—369), kjer avtor na str. 346 s. postavlja njen povzetek vstric povzetkov po Salustiju (*Bellum Jugurthinum* c. 79) Valeriju Maksimu (*Valerii Maximi Factorum et Dictorum Memorabilium libri novem*, rec. C. Kempfius, Berolini 1854, V 6, 4, p. 443 s.) in Pomponiju Meli (*Pomponii Melae Chorographia libri tres recogn. C. Frick*, Leipzig 1880, I 7, p. 9 s.); na str. 347 pa nudi za prevodom ustreznih odstavkov

Nadrobneje navaja Jakob Grimm nato »za primerjavo bližje ležeče pripovedke« o razmejitvenem teku med Kartagino in Kireno, najprej po mlajšem viru Valeriju Maksimu (knj. 5, pogl. 6), po katerem kartaginska brata Filena »z domovinsko vnamo« odhitita pred dogovorjeno uro, pa se dasta, da domovini ohranita pridobljeno ozemlje, na zahtevo kirenske dvojice na mestu srečanja živa zakopati.³ Tega mlajšega poročevalca je Jakob Grimm nalašč postavil na začetek, ker se mu je zdelo njegovo poročilo bolj vere vredno. Bolj verjetno pa je, da razlog zakopavanja sprva ni bila krivda ali nekrivda, ampak verski obred človeške daritve na meji, pri mejnem kamnu. To je čutil tudi Jakob Grimm sam, ko je završil svoj povzetek s pripombo: »Spet posveča gomila mejo ločnico.«

Najskrbnejše poročilo o antični pripovedki, 79. poglavje Salustijeve Vojne z Jugurto, podaja J. Grimm razen uvodnih dveh stavkov v izvirnem jeziku, latinščini. (Pomponija Melo, ki se glede krivde bratov Filenov ujema z Valerijem, omenja J. Grimm tu zgolj pod črto s stavkom »auch Pomponius Mela I, 7 meldet die Sage«). Bistveni razloček med Salustijem in Valerijem je po J. Grimmu ta, da »Salustij očitno skuša v bajki poudarjeno zvijačo Kartaginec zabrisati in zakasnitev Kirencev razložiti s puščavskimi ovirami; tega pa«, pravi, »bi niti treba ne bilo, saj velikodušna vdanost Filenov prav do smrti je zadostila za vse madeže.«⁴

teh treh avtorjev tudi prevod Polienove inačice (Polyaen VI, 24). Poglavitne poteze nadaljnje zgodbe so:

Ko se Lampsučani in Parijani domenijo glede razmejitvenega teka — Lampsakos in Parion sta bili mesti na vzhodnem obrežju Helesponta (Dardanél) — pregovore Lampsučani neke ribiče, naj pripravijo, ko pridejo parijanski tekači mimo, bogato pojedino z ribami in vinom, češ da bodo opravili daritev Posejdonu v čast, in naj Parijane povabijo, da se daritve in pojedine udeleže. Ribiči to store in Parijani se pri jedi in pijači močno zamude. Lampsučani jih prehitijo in pridejo do Hermovega svetišča 70 stadijev od Parija, 200 stadijev od Lampsaka. Hermovo svetišče se določi za mejo.

³ J. Grimm, n. d., 72: Valerius Maximus, Buch 5, Kap. 6, erzählt, daß einst zwischen Karthago und Kyrene Grenzhader waltete und von beiden Städten beliebt wurde, zu gleicher Zeit ein Paar Jünglinge auszusenden: wo sie auf einander träfen, sollte künftig die Grenze sein. Da machten zwei Karthager, ein Brüderpaar Philaeni mit Namen, voll Eifer, ihrem Lande den Vorteil zuzuwenden, vor der anberaumten Stunde sich auf den Weg und erliefen eine große Strecke Landes, ehe sie mit den Boten von Kyrene zusammentrafen; aber die Kyrenenser gewährten den Trug und wollten in den Verlust nur dann willigen, wenn die Philaenen lebendig sich an der Stelle begraben ließen, wohin sie mit unredlicher Eile vorgedrungen waren. Aus Vaterlandsliebe gaben die Brüder sich hin und wurden alsbald in die Erde verscharrt.

Pripoved zaključuje Jakob Grimm s pripombjo: Wiederum weilt ein Grabhügel die Markscheide. — Opomnja ni docela pravilna, ker se v švicarskih inačicah, ki jih omenja, ne pove, da bi bili umrlega tekača pokopali tam, kjer je umrl — mrličje so že davno v srednjem veku pokopavali na pristojnih pokopališčih.

⁴ J. Grimm, n. d., 75: Offenbar will Sallust die im Mythos hervorgehobene List der Karthaginenser verwischen und das Verspäten der Kyrener

Omeniti je, da je »Arae Philaenon« (Salust c. 19) ime kraju ob Veliki Sirti;⁵ Plinij 5, 4 pa si razlaga ime Philaenorum arae »ex arena« (iz peska) — gl. J. Grimm, n. m., 73 pod črto — to pa ne drži, kar dokazuje grško ime kraja »Philaínōn bōmoí« — bōmós pa pomeni podstavek (Homer, Iliada VIII, 411, Od. VII, 100) in oltar (v Homerju pogostno).

Slovensko-hrvatska pripovedka o »Krvavem kamnu« spričuje, da je Grimmova sodba o Salustijevem poročilu neupravičena. Slovenska in hrvatska inačica si glede očitka prevare prav tako nasprotujeta kakor Salustijevo in Valerijevo poročilo. Po uskoški inačici Kranjci pri razmejitvenem teku res sleparijo (kakor brata Filena po Valeriju Maksimu), po kranjski inačici pa je uskoški očitek neupravičen, pa prav tako trdovraten kakor kirenajski pri Salustiju. Gre torej za različni inačici, katerih ena sloni morda na punskem, druga na grško-kirenajskem izročilu — iz grškega vira je oboje. — Očitek sleparstva izvira pač iz časa, ko je bil prvotni smisel izročila — človeška daritev z zakopavanjem živih ljudi na meji — že zapadel pozabi in je bilo treba taki »kazni« iskati razloga in vzroka.

Na ta prvotni smisel izročila je opozoril še sam Jakob Grimm, ki pravi,⁶ da se ponavlja to zakopavanje živih bitij na svetem kraju meje, kakor tudi zazidavanje v temelje novopozidanih gradov in trdnjaviških stolpov (dodati bi bilo: kamnitih mostov), ki le s tem dobe trdnost, tudi v nemških in slovanskih izročilih: prav zagrebeni, vzdani človek, pokopani heroj je tisto višje bitje, ki kraj posvečuje; grobna gomila, nagrobni kamen pa sta dobila pomen mejnega kamna. Ljudska izročila pravijo, da so v časih kuge, da bi sovražni bolezni zabranili vstop v deželo, ubožne otroke in kupljene cigančke kot daritve na meji ločnici žive zakopavali.

To Grimmovo opozorilo ne meri samo na inačice pripovedke o kartaginsko-kirenajskem razmejitvenem teku z živo zakopanima bratoma Filenoma, z oltarjem na njunem grobu, ne meri samo na mesto smrti upehanega tekača v švicarskih pripovedkah, ampak velja v polni meri tudi za slovensko-hrvatsko pripovedko o »Krvavem kamnu«, po vsej verjetnosti pa tudi za maloazijsko grško pripovedko o Lampsačanih in Parijancih — saj svetišče na meji dovoljno spominja na arae Philaenorum, Philaínōn bōmoí.

Na koncu teh izvajanj je Jakob Grimm poskusil odgovoriti še na vprašanje, kako se imajo švicarske pripovedke v razmerju do antičnega izročila (izvirno besedilo gl. SE X, 105, op. 17): »Toda naše švicarske pripovedke,« tako pravi, »ki jim je ostalo pokopavanje ži-

aus den Hemmungen der Sandwüste erklären; dessen bedurfte es nicht einmal, da die großmütige Hingabe der Philaenen in den Tod alle Flecken sühnt.

⁵ »Arae Philaenōn« (gr. Philaínōn bōmoí) se je imenoval pristaniški kraj na kartaginsko-kirenajski meji (Stowasser, Lateinisch-Deutsches Schul- und Handwörterbuch, ³1910, p. 559, s. v. Philaeni).

⁶ J. Grimm, n. d., 73 — mesto je navedeno v SE X, 105, op. 16.

vega zmagovalca, ki ni ničesar zakrivil, čisto neznano, ali naj bi bile vendarle potekle iz rimskega vrelca? Valerija posebno so brali v Švici že dolgo v srednjem veku, Heinrich von Mügeln ga je že 1369 prevedel v nemščino.« Nato Grimm nadaljuje:⁷ »Vendar vidimo, da je zrasla bajka dvakrat na različnih krajih Švice, kdo ve, če ne večkrat (to se je potrdilo), in se oblikovalo na različen način. Čisto drugače je obrnjena v vseh skladih, ne stojimo na peščeni planjavi, ampak dihamo čisti gorski zrak. Nasproti punski zvijači in nezvestobi, kako drugače se kaže poštenost Glarnovcev, ko stoje okoli spečega dnevnega ptiča pa si ga ne upajo zbuditi.«

Svoja izvajanja završuje Jakob Grimm takole (gl. SE X, op. 17): »Prav ta neposredno iz ljudskih ust prevzeta poteza o obeh petelinih je bolj epska kakor vse Valerijevo pripovedovanje,⁸ in ljudstvo, ki je bilo zmožno, da tuje izročilo toliko lepše preoblikuje, mora nedvomno imeti v sebi tudi vso sposobnost, da je popolnoma in brez izposojanja samo izoblikuje.«

Zaključni stavek obsega načelno navodilo za bodoča raziskovanja:⁹ Bolje je v vsem obsegu starodavnosti (t. j. klasične pa tudi neklasične) dovoljevati njenemu pravu, njeni poeziji in jeziku enako splošno dejavnost vseh nagibov, sicer ne brez mere, pa vendar v neizmernem izobilju, kakor da bi jim svojevoljno postavljali pregrade, ko bi vse izvajali le drugo iz drugega in ravno s tem izpodrezali njihovo skrivno in razveseljivo delovanje.

Sklepna izvajanja z načelnim končnim stavkom niso prav v soglasju s prejšnjimi Grimmovimi analitičnimi ugotovitvami. Nezavedna intuitivna znanstvena spoznanja glede važnosti gomile na koncu pripovedke (če ne švicarske, pa punske in grške) in zveze s človeškimi daritvami na meji so se morala ukloniti aprioristiki njegovega sistematičnega celotnega naziranja o germanski mitologiji in njenem vplivu na ljudsko pesništvo.

⁷ J. Grimm, n. d., 74: Doch zweimal an verschiedener Stelle der Schweiz, wer weiß, ob nicht öfter, sehen wir und verschieden gewendet den Mythos erwachsen. Ganz anders ist er in allen Fugen gewendet, wir stehn auf keiner Sandfläche, sondern atmen Alpenluft. Gegen jene punische List und Untreue wie sticht der Glarner Redlichkeit ab, die den schlummernden Vogel des Tags umstehn und zu wecken sich nicht getrauen. Dieser... (Dalje gl. SE X, 105, op. 17.)

⁸ Samo petelinje petje je starodaven motiv — pradbna ura — antično predhodnico je omenil že sam Jakob Grimm (str. 72, op. 1 — zgoraj str. 137). Izvirna švicarska poteza je tu različno krmljenje obeh petelinov; to pa je že zvijača, ki torej nekako spada že na izhodišče pripovedke. Kajpada ta zvijača ni nezvestoba, ampak neke vrste božja sodba.

⁹ J. Grimm, n. d., 74: Es ist besser getan, im ganzen Umfang des Altertums, seinem Recht, seiner Poesie und Sprache eine gleiche allgemeine Wirksamkeit aller Triebe, nach nicht maßloser, doch unermesslicher Fülle gewähren zu lassen, als zur Zurückführung des einen auf den andern ihnen willkürliche Schranken engherzig zu stecken und eben damit ihr geheimes und erfreuliches Walten abzuschneiden.

Od tedaj je novejše narodoslovje izoblikovalo svojo zgodovinsko znanstveno metodo, ki je veljavna tudi za raziskovanje ljudske literature in ljudskega pripovedništva. Posamezni motivi, združeni v ljudski pripovedni umetnini, so sami na sebi taki, da so mogli nastati, ločeni od drugih, na osnovi podobnih kulturnih razmer, družbenih in drugih šeg in navad samoraslo na različnih delih sveta, v različnih časih — kje v antiki, na Samoi, v Švici. Tako v našem pripovednem krogu razmejitveni tek sam zase, različen, če gre za zasebno zemljišče ali za občinski, srenjski pašnik ali za mestni pomerij ali deželno mejo; tako petelinji klic za dogovorjeni začetek kakega dejanja, n. pr. razmejitvenega teka na različnih krajih; tako primitivni način, kako prelisčiti pri kaki tekmi nasprotnika ali nasprotno stranko; tako človeška daritev z zakopavanjem in zazidavanjem živih bitij; tako prenašanje tovara, n. pr. odraslega človeka, težke skale s smrtnim izidom na težavni poti navkreber v dosego velike dobrine. Vsak izmed teh motivov je lahko prišel v pripovedno umetnino sam zase, iz svojega okolja, kjer koli in kadar koli in v kateri koli zvezi. Prenos iz obrazca v obrazec se da dokazati tu le, če je očitno mlajši motiv v določenem obrazcu v isti funkciji nadomestil očitno prvotnejši, starejši motiv.

Drugače je s pripovednimi obrasci, v katerih je združenih z bistveno enakim pomenom več motivov, ki sami po sebi niso nujno med seboj povezani — taki obrasci so mogli nastati le enkrat nekje in nekdat; od tam in tedaj so se razširili tudi drugam in pretrajali časih stoletja in tisočletja. Pri tem so se motivi kajpada spreminjali, se družili z novimi in se izgubljali. Na eno tako zvezo — bistveno važno — je opozoril v pripovedki o razmejitvenem teku že Jakob Grimm, na zvezo razmejitvenega teka z gomilo na meji, grobom zmagovitih tekačev ali vsaj mestom, kjer se je mrtev zrušil tekač, ki je do zadnje možnosti zmanjšal poraz ali ga celo spremenil v zmago (tako maienfeldski tekač). Z vsjo jasnostjo je opozoril tudi na to, da je ta gomila ali smrt na meji ostanek starejšega obreda človeške daritve, žive zakopane na meji. Tudi je dejansko iz celotnega pripovednega kroga o razmejitvenem teku izločil posebno skupino z gomilo (smrtjo) na koncu.

V stoletju po tej Grimmovi razpravi so nemški narodoslovci po njegovem zgledu še dalje sledili za motivom razmejitvenega teka in ga našli v tej ali oni obliki razen v Reciji — Švici in Vorarlberškem, kjer so inačice najpogostejše — tudi drugje po Nemškem in še dalje po svetu in v davni, v antiki, na evropskem Severu, celo v Samoi.¹⁰ Niso pa hodili za Grimmom, da bi bili iz celotnega izročila odbrali inačice z gomilo (smrtjo) na koncu. Razumljivo je, da tudi glede razbora sodobnih inačič in njihovega razmerja do antičnega izročila niso

¹⁰ W. Müller-Bergström, Grenze, Rain, Grenzstein: Handbuch des deutschen Aberglaubens (HDA) III (1930/1931), stp. 1139, op. 9 — SE X (1957), 97, op. 2.

dosegli imena vrednega napredka, ker niso uporabljali metod sodobnega primerjalnega raziskovanja folklornih tekstov.

Vsaj za antična izročila je to izčrpno opravil dr. L u t z R ö h r i c h, *Eine antike Grenzsage und ihre neuzeitlichen Parallelen* (gl. op. 2 a), kjer je ob inačicah kartaginsko-kirenajskega razmejitenega teka s primernim poudarkom opozoril tudi na maloazijsko grško pripovedko o razmejitvenem teku med Lampsakom in Parijem na vzhodnem obrežju Helesponta, ki jo je Jakob Grimm le mimogrede omenil. Pa tudi glede novodobnih ljudskih pripovedk je pravilno poudaril, da prvotno zgodovinsko jedro v njih ni razmejiteni tek, ampak dozdevno krivična meja, ki zanjo zdaj v pripovedki iščejo pojasnila pa ga najdejo v mednarodnem motivnem zakladu.^{10a}

Razpravi v SR in SE o pripovedki o Krvavem Kamnu na Gorjancih sta Röhrichovo dognanje dokumentarno potrdili, ko ob vsej sorodnosti s švicarskimi izročili v obeh popolnih inačicah pripovedke o Krvavem kamnu jasno stopajo na dan tudi antične poteze, predvsem obdolžitev prevare, upravičena-neupravičena, zdaj te, zdaj druge stranke; kar obredna oblika mejnih (stavbnih) človeških daritev z zakopavanjem živih ljudi. Iz tega je nujno sledila sodba o Grimmovem sklepnem izvajanju, ki se glasi v Slavistični reviji (X, 1957, 34—53) takole: »Literarno zvezo švicarske pripovedke z Valerijem Maksimom je (Jakob Grimm) po pravici zavrnil; njegovo misel o popolni neodvisnosti švicarske inačice pa zavrača slovensko-hrvatska pripovedka, ki združuje švicarske in antične poteze, pa na način, ki kaže na ustno in ne na književno izročilo.«

Vendar kazi verjetnost te sodbe nekoliko sumljiva podobnost kranjske, v nemškem jeziku literarno oblikovane redakcije, z 79. poglavjem Salustijeve Vojne z Jugurto, ki ga je prireditelj J. A. B a b - n i k, nekdanji oskrbnik graščine Prežek pod Gorjanci¹¹ (psev. Joseph Buchenhain), nedvomno poznal — v obeh zakopljejo zmagovite tekače na osnovi krivične obdolžitve; tudi baročna literarna oblika zbuja dvom v avtorjevo zvestobo do izročila. Vrednost uskoške čisto neliterarne priče, pripovedke in njenega zapisovalca N. R. . . a Ž u m b e r - č a n i n a, se sicer s tem prav nič ne zmanjša, vendar so dobrodošla nova dokazila, ki so se od leta 1957 dalje našla.

To sta predvsem dve mlajši slovenski inačici, Lesjakova in Badjurova,¹² ki jih je odkril Janez Logar in navedel v opombah k str. 70—72 Trdinovega Zbranega dela XI, 425—426. Izhodišče obema inačicama je isto: spor glede meje naj odloči po dogovoru ték z določenih krajev ob določeni uri, meja naj bo na mestu srečanja; pri Lesjaku

^{10a} Lutz Röhrich, *Die deutsche Volkssage*. Ein methodischer Abriß Historische Sage. »Studium universale« XI, Heft 11 (1958), 686, stp. 2.

¹¹ Janez Trdina, Zbrano delo XI (1958), uredil in z opombami opremil Janez Logar, str. 425.

¹² Anton Lesjak, Zgodovina šentjernejske fare, Ljubljana 1927, 107 in 108; Rud. Badjura, Izbrani izleti (1955), 219.

pa je en tekač na vsaki strani, pri Badjuri jih je več. Dalje pravi Lesjak: »Ker pa se je... kranjski sel med potjo še z drugimi rečmi pečal, zato je hrvatski sel predaleč v našo deželo pritekel. Kranjca so zato tam na mestu obglavili!« — Badjura pa nadaljuje: »Vlahi so se bolj podvzivali, odrinili so od doma že navsezgodaj..., da bi prehiteli Dolenjce, in tako so trčili skupaj z njimi pri Krvavem kamnu. Ko so videli Kranjci, da so jih Vlahi prevarili, so jih pobili in tam pokopali...«

Obe inačici potrjujeta, da je razmejitveni tek ne le v Žumberčanovi uskoški inačici, ampak tudi v Babnikovi, ljudsko izročilo — saj je pripovedka na Kranjskem še vedno živa — obe tudi potrjujeta, da je »Krvavi kamen« hkrati mejnik in nagrobnik; obe spričujeta, da je Babnik s kranjsko »zmago« le prikril kranjski poraz, spričujeta, da je tudi Žumberčanin s kranjsko »prevaro« le zasenčil resnično uskoško zmago. Obe inačici se razločujeta kakor Babnikova in Žumberčanova glede števila tekačev: v Lesjakovi je kakor v Žumberčanovi le eden na vsaki strani, v Badjurovi jih je kakor v Babnikovi več.

V obeh inačicah je odpadel sleherni spomin na izvoljenko enega izmed tekačev, ki je v Babnikovi in Žumberčanovi zares ljudsko izročilo, kar potrjujeta mimo graubündenske pripovedke tudi kratka drobca Tadije Smičiklase in Dolenjskih Novic (SR X, 48, 49) pa tudi Trdinovi odlomki v »Sprehodu v Belo krajino« (ZD XI, 70 ss.). V obeh je izginila sleherna sled prvotne človeške daritve z zakopavanjem živega človeka na meji. Pobjo vlaških tekačev v Badjurovi inačici pa spominja klanja v Trdinovem zapisu (ZD XI, 71; SR X, 50). Vse to priča, da gre za pravo ljudsko izročilo.

Še pomembnejše spopolnilo se je doslej skrivalo v članku W. Müllerja-Bergströna (gl. op. 10); v njem se omenjajo takoj za oznako pripovedke o razmejitvenem teku (Grenzlauf) — naveden je v SE X, 97, op. 1 — druge vrste pripovedke, v katerih tekmo nadomestuje »noša skalnate klade do smrti enega bojevnikov«. Izmed treh v ustrezni opombi omenjenih inačic¹³ je v Ljubljani dosegljiva doslej samo ena — po prijaznosti prof. dr. L. Kretzenbacherja — pa najvažnejša, ker zemljepisno povezuje retijske inačice s slovenskimi in to na staroromanskem ozemlju dolomitskih Ladincev. Zapisal jo je za Joh. Adolfa Heyla *Angel. Trebo* iz Enneberga in ima v knjigi naslov *Unheimliches Marken* (Grozljivo razmejevanje):¹⁴ En-

¹³ HDA III, stp. 1159: Statt dieses Wettlaufes begegnet auch das Tragen eines Felsblocks bis zum tödlichen Ende eines Kämpfers.¹⁰ — K tej 10. opomnji navaja W. Müller-Bergström tole literaturo: Ludwig Bechstein, Thüringer Sagenbuch, 2. Aufl. Leipzig 1885, 2 Bde., 1, 36; Joh. Adolf Heyl, Volkssagen, Bräuche und Meinungen aus Tirol, Brixen 1897, 599; Alois Lütholf, Sagen, Bräuche, Legenden aus den fünf Orten Lucern, Uri, Schwyz, Unterwalden und Zug, Lucern 1862, 166.

¹⁴ Joh. Adolf Heyl, n. d., VII. Pustertal, str. 599—600, št. 63. *Unheimliches Marken*. Die Enneberger stritten mit den Ampezzanern und Cadorini wegen der Alpen Podaravedla und Fosses.. Endlich machten die Ampezzaner

neberžani so se pulili z Ampezzani in Cadorini zaradi planin Fodaravedla in Fosses. Ampezzani tedaj reko, naj bi šla meja tam, do kamor bi štirje možje izmed njih mogli nesti strašno veliko skalnato klado, ležečo na njihovih tleh. Ko so si Enneberžani skalo ogledali, so predlog z veseljem sprejeli, saj skale po njihovem mnenju še sto mož ne bi premaknili. Pa jo ampezzanska četvorica zlahka vzdigne in prenaša — pomaga jim pač hudobec. Naposled neka enneberška planinka z grozo zavpije: »Jezus, Marija! saj nam bodo vzeli vso planino.« Tedaj skala pade in vso četvorico pokoplje. — Tam zdaj straši.

Ta pripovedka zavzema prav izjemno važen položaj v sredini pripovedčene skupine o razmejitvenem teku z gomilo (smrtjo) na koncu. Z uvodnima motivoma, sporom zaradi nedoločene meje med planinskimi pašniki in dogovorom med sosednimi občinarji glede dokončne razmejitve, je povezana z vsemi pripovedkami, antičnimi, švicarskimi in kranjsko-uskoškimi. Z nagrobnim kamnom (skalo, oltarjem) kot mejnim kamnom se veže z antičnim in s kranjsko-uskoškim izročilom. Z velikansko skalo na grobu večjega ali manjšega števila mrličev tekmovalcev se sklada s kranjsko-uskoško pripovedko o »Krvavem kamnu«. Svojska poteza enneberške pripovedke pa je, da so odpadli tekmovalci ene stranke, ker jih je nadomestila velikanska skala, kar enneberška stranka po ogledu potrdi, pa tudi še enneberška planinka, ki s klicem »Jezus, Marija« zlomi hudobno silo in s tem nadaljnjo škodo odvrne. Za tako staro in tako široko razprostrto ljudsko izročilo je taka zapletenost prav posebno značilna.

In kaj je s strahom na grobu?

S tem motivom se zaključuje tudi slovenska pripovedka iz gorske fare strajevaške občine pri Zilji na Koroškem.¹⁵ Tudi ta se nanaša na spor zaradi planinskih pašnikov ob gorskem grebenu med srenjama na tej in oni strani gorskega hrbita. Tu gre za Karnijske

den Vorschlag, daß vier Männer aus ihnen einen auf ihrem Grund und Boden liegenden ungeheuren Felsblock gegen die streitige Grenze hintragen sollten, und dort, wo sie den Block niederlassen müßten, weil sie ihn nicht mehr weiterschleppen könnten, solle die Almgrenze sein. Als die Enneberger den Enzstein in Augenschein nahmen, glaubten sie, um den Felsblock nur zu lupfen, wären hundert Bauern zum wenigsten notwendig, hielten daher ihre Sache für gewonnen und stimmten freudig dem Vorschlag bei. Die vier Männer von Ampezzo aber lupften den Stein und trugen ihn mit Leichtigkeit fort. Natürlich war der Teufel im Spiele, dem sie vorher die Sache anheimgelegt hatten. Sie trugen den Stein immer weiter, und mit Grauen folgten die Enneberger. Endlich rief eine Sennerin aus Enneberg: »Jesús, María! sie nehmen uns die ganze Alm.« In diesem Augenblick fiel der Felsblock, aber auch die vier Träger unter ihm, und so lagen sie, zerschmettert und zugedeckt, daß keine Spur von ihnen sichtbar war... An der Stelle ist's... unheimlich.

¹⁵ Dr. Matko Potočnik, Vojvodina Koroška I (Slovenska zemlja VI, MS v Ljubljani 1909), 182 s. — Dr. Fr. Kotnik, Storijske I (Mohorjeva knjižnica 3, Prevalje 1924), str. 22—23, 1957, DsM v Celovcu, str. 50—52, št. 22. Zakaj straši na Brezniku? — Fr. Kotnik, Storijske II (DsM v Celovcu 1958), str. 19—22, št. 9. Zakaj straši na Brezniku? (Po M. Potočniku.)

Alpe in za srenji Gorje-Zahomec pri Zilji in za občino Žabnice v Kanalski dolini. Predmet spora je planinski pašnik na Brezniku. Na staroavstrijski specialni karti 1:75.000 Bleiberg u. Tarvis je zaznamovan z imenom »Prisnig«; leži pičla 2 km JZ od Gorjanske planine in je od tam dostopen po glavnem in stranskem grebenu — danes je v Italiji. Pripovedko je prvi priobčil dr. Matko Potočnik; Fr. Kotnik u se ta prireditev ni zdela zanesljiva,¹⁶ zato je sprejel v Storijske I zapis J. Kröpfla (str. 96, ²1957, 156). Ta zapis je porabil tudi M. Potočnik, le da ga je — še po drugih virih — spremenil in pomnožil. V posmrtni zvezek, Storijske II, je Fr. Kotnik sprejel tudi Potočnikovo prireditev. Tu podam ob Kotnikovem besedilu tudi ustrezni odstavek Potočnikove redakcije:

(K.) V starih časih, ko je vladala na Koroškem še moč pesti, kmet ni bil prost, ampak je bil podložen graščaku. Tako so bili tudi Gorjani, Draščani in Zahomčani podložniki čaškega gradu Wasserleoburga.

Neko nedeljo je prišel grajski oskrbnik v Gorje k maši pa je Gorjanom zapovedal, naj pridejo določenega dne na Breznik, da bodo postavili mejnike med Gorjansko in Žabniško planino. Isto nedeljo pa je bil tudi Žabničan v Gorjah in je slišal naročilo grajskega oskrbnika. Pravil je to doma sosedom. Ko je napočil določeni dan, so Gorjani res prišli na Breznik, prišli pa so tudi Žabničani. Ker se za mejo niso mogli sporaz-

(P.) Ko je vladala pri Zili moč pesti in so bili Zahomčani, Bistričani in Gorjanci podložniki Čaškega Gradu, je prišel neko nedeljo grajski oskrbnik h gorjanski cerkvi ter naznanil Zahomčanom, da naj pridejo na določeni dan na planino Breznik, da bodo postavili mejnike med Žabniško in Zahomsko planino, kar je slišal slučajno tudi neki Žabničan v Gorjah in povedal doma svojim sosedom. Prišli so zato na Planino tudi Žabničani, ki se pa niso mogli sporazumeti z Zahomčani in oskrbnikom glede meje. Nastal je prepir in v prepiru je ubil Žabničan grajskega oskrbnika. Na mestu, kjer je padel oskrbnik, so potem postavili mejnik.

¹⁶ Dr. M. Potočnik, n. m., imenuje Breznik naše pripovedke »Zahomski Breznik« v pomenu Zahomske planine in spor gre po njegovem med Zahomčani in Žabničani; to pa ni v skladu z zgodbo, saj meja med Zahomsko planino na eni, Ukovsko in Žabniško na drugi strani ne teče po grebenu, kjer stoji Zahomska planina (1714 m), ampak jugozahodno in južno pod grebenom. Pravi Breznik (Prisnig) je oddaljen od Zahomske planine dobrih 5 km zračne črte in je treba iti do tja mimo Vršiča (Zahomske gore, 1815 m) na Vrtinov log (ne »Vrtlinov«, kar stoji na Matični karti Slovenije 1:200.000 in na jugoslovanski karti Trbiž-Spittal 1:100.000), po njem navzdol do 937 m, od tam na sedlo (1427 m) med Kapinom (1736 m) in Črno goro (1568 m), navzdol v grapo Voznega potoka (Wagenbach, R. dei Carri, 1126 m) in potem šele na Breznik (ok. 1500 m).

Dr. M. Potočniku v pokrajina ni bila dovolj znana, saj piše (n. m.), da teče potok iz Jezerske grape (nem. Jesero Grb.) v Bartolo, ko teče zares na sever v Zahomski potok v Bistriški grapi (Bistritz all Feistritz Grb.) in z njim v Ziljo — še hujša je napaka na str. 18, kjer stoji, da po kotlini pradobnega bajeslovnega jezera »teče Bistriški (!) hudournik v potok Bartolo in ta mimo Žabnic in Trbiža v Zilico«. Od tod napaka v omenjeni jugoslovanski karti, ki Bistriško grapo imenuje »Vrtlinov grb«. Zares teče Vrtinov potok izpod Vrtinovega sedla (Bartolo Sattel, 1175 m) po Vrtinovem logu (Bartolo Wiesen, navzdol do ok. 1000 m) skozi Vrtinovo grapo (Bartolo Grb.) k Vrtinovemu mlinu vzhodno od Žabnic (ok. 800 m) in dalje skozi Trbiž v Ziljico (700 m).

umeti, je nastal strašen prepir in v tem prepiru je neki Zabničan ubil grajskega oskrbnika. Tam, kjer je oskrbnik umrl, so postavili mejnik.

Po oskrbnikovi smrti pa ni več miru na Brezniku. Vsako leto slišijo pastirji ponoči prepir med Gorjani in Zabničani in hrušč in pokanje. Po uboju se je Zabničanu tako slabo godilo, da je moral prijeti za beraško palico. Črez deset let je prišel tudi v Gorjane. Tam ga je neka gospodinja spoznala in se je nad njim znosila. Polila ga je s kropom, da je na mestu izdihnil.

Črez deset let je prišel oni Zabničan, ki je ubil grajskega oskrbnika, v Zahomec prosit miloščine, kajti po uboju ni imel nič več sreče in je postal berač. V Zahomcu ga je spoznala neka gospodinja, se nad njim maščevala in ga polila z vrelo vodo, da je na mestu izdihnil.

Po oskrbnikovi smrti ni bilo na Brezniku nič več miru. Vsako leto je v onem času po tri večere in noči pri koči hrstelo in pokalo...

Kakor v vseh drugih alpskih inačicah pripovedke o razmejitvenem teku segajo tudi v tej pripovedki pašniki ene občine, tu gorjansko-zahomske srenje, na drugo stran gorskega grebena. Motivni obrazec — nasproti antičnemu, švicarskemu, kranjsko-uskoškemu nekako okrajšan — močno spominja enneberške pripovedke:

a) Spor hoče ena stranka enostransko z zvijačo rešiti v svojo korist. — b) Zvijača doseže svoj namen; povzročitelj pri tem izgubi življenje. — c) Na mestu njegove smrti je meja (ta poteza ustreza, ker tam očitno ni groba, švicarskim inačicam). — d) Na tem mestu postavi mejni kamen (to je oslabljen skala enneberške in kranjsko-uskoške inačice, natančneje pa ustreza graubündenski inačici maienfel-sko-balzerski). — e) Tam od tedaj straši (ustreza enneberški inačici).

Ubog ostanek pripovedke, podobne gorjanski, se je ohranil v drobci iz Slovenjega Plajberga »Pomrli Mačani strašijo na Mačenski planini«,¹⁷ ki govori le še o tem, da so Mačani to »planino od Plajberžanov po krivici pridobili«, pa brez nadaljnjega pojasnila.

Važna za celotno izročilo je tudi rezijanska inačica. Ni sicer tipična, ker se ne nanaša na razdelitev planinskih pašnikov na gorskem slemenu med občini na nasprotnih straneh gorskega hrbta, ampak na dodelitev planine na eni strani doline vsem ali srenjam iste doline. V takih primerih ne gre za razmejitveni tek z dveh različnih strani drugega proti drugemu, ampak za hitrostno tekmo na poti v isto stran, pa z različnih izhodišč; prednost imajo kajpada bližnje vasi ali srenje. Zares imajo v takih primerih srenje, ki so bližje planinskim pašnikom, v posesti bližnje planine, bolj oddaljene vasi in srenje pa bolj daljne pa manj ugodne. V slovenskih Vzhodnih Karnijskih Alpah na primer je na ziljski strani dosti takih primerov.¹⁸

¹⁷ Fr. Kotnik, Storijske I, str. 23 (96), št. 25; ²1957, str. 52 (156).

¹⁸ Južne vasi meljviške fare v brški občini imajo v posesti bližnji planini, Dolško (1570 m) in Ločansko (1916 m), severne vasi pa Pazriško planino (1705 m) na Pudniku (2000 m) s fačami (stani) na okrešlju; Goriče (v borljanski fari) pa Goriško planino (1646 m) še dalje za Kotelsko grapo (Kesselgraben) pod Štarhandom (1965 m).

Tudi rezijanska pripovedka, ki jo je zapisal Baudouin de Courtenay, s tekmo med bratoma z Bele in Njive za planino na Karnici, predstavlja takšen primer. Zemljepisni položaj je Simon Rutar¹⁹ označil takole: Središče Rezije Ravnica (na Ravenci, ital. Prato di Resia) je kakih 8 km vzhodno od železniške postaje v trgu Resiutti (na Beli). Na poti od tam do Ravnice je vas Bela (v Beli, ital. S. Giorgio). »Na Ravnici preneha cesta in potem vodijo le še steze dalje... Glavna steza prekorači Rezijo (vodo) pod župno cerkvijo in vodi naravnost v Njivo, potem pa ob potoku Barmanu navzgor proti jugu« v globoko zarezano Barmansko dolino. Malo pred njegovim izviro se obrne pot proti jugovzhodu in drži precej strmo k sedlu Karnici navzgor... Na pol pota med Njivo in Karnico so 'Počivalca' pri veliki skali, v katero sta dva križa zasekana... Planina Karnica je med vsemi rezijanskimi najboljša in pripada k vasi Njiva. Zato se imenujejo tri hiše na sedlu Njivica.«

Pripovedka se glasi v izvirnem slogu pa z običajnimi črkami in slovenskim besedjem nam. furlanskih tujk:²⁰

289. V starih časih, ko se je začela Rezija naseljevati, sta najprej bila dva brata. Ino tista dva bratra, eden je imel hišo tam v Beli ino eden tam na Njivi. Ino zavoljo planine sta si bila v prepiru med seboj tam v oštariji. Ino se nista mogla sporazumeti zavoljo tiste planine.

290. Ino sta se zrekla tam med seboj, pa po pijansko, da zjutraj ta, ki bo prvi na tem in takem mestu, da na tem kamnu naredi križ, tisti bo imel prvo planino tam na Karnici.

291. Ino zjutra ta dan, ko je belski prišel na mesto, ki je bilo domenjeno, je njivski že bil naredil križ na tem in tistem kamnu, kakor je bilo tisto noč poprej domenjeno, kje da se ima narediti križ. Ino ko je belski prišel tja, je bil njivski že naredil križ. Pa je imel prvo planino tam na Karnici, planino Karnico.

Tako pripovedka pojasnjuje, kako je dobila vas Njiva na Krnici prvo, t. j. bližnjo planino; o tem, kaj je dobila vas Bela, pripovedka molči. Zvezo s tipičnimi inačicami pa posreduje v tej rezijanski pripovedki znak priposestevanja, križ, ki se vseka v skalo. Ta križ s prav istim pomenom smo srečali že v Beitlovi vorarlberski inačici (SE X, 98—100). Ker tu ne gre za mejo, je kajpak nujno odpadel tudi motiv smrti na meji, seveda tudi mejnik na grobu.

Vrsta motivov, ki v tem pripovednem krogu kar križema povezujejo alpski svet od Wališke doline in vse gorske Švice preko Vorarl-

¹⁹ Simon Rutar, Beneška Slovenija (Slovenska zemlja 3, MS v Ljubljani 1899), str. 52—53.

²⁰ Baudouin de Courtenay, Materialy dlja južnoslovjanskoj dialektologii i etnologii I. Rezjanskije teksty sobral v 1872, 1873 i 1877 gg. — Materialien zur südslavischen Dialektologie und Ethnologie I. Resianische Texte, gesammelt in den Jahren 1872, 1873 und 1877. St. Peterburg 1895, IV. Križaca. A. Historische Sage, str. 78—79. — Pripovedoval Zwan Di Florján, detto Kwátri, tá höróe na Križacoh, per Zwanu Kwatrinu, jisi (št. 292).

berškega, ladinskih dolin v tirolskih Dolomitih, Rezije, Zilje in Roža do slovensko-hrvatskih Gorjancev, ki pa se ponavljajo tudi v antični pripovedki, sporočeni nam iz Severne Afrike in iz Male Azije, vse to kaže, da o samorodnem postanku tako zapletenega pripovedčnega obrazca v vseh teh krajih in deželah ne more biti govora, ampak je treba priznati, da gre tu za pripovedko, ki je nastala kdaj v antiki, verjetno kje v Sredozemlju in se z ustnim izročilom širila na vse strani v kraje, kjer so posestne razmere kazale na dozdevno krivično razdelitev zemljiške posesti, deželnega ozemlja, in pripovedka je tako pretrajala stoletja in tisočletja.

2. K članku III. Mrlič i v hudi zimi shranjeni v snegu

Izredno se je od leta 1957 obogatil seznamek poročil-memoratov o shranjevanju mrličev v hudi zimi zunaj hiše v snegu. K trem slovenskim poročilom s četrtim pohabljenim in k dvema retijskima iz Švice in Vorarlberga sta v SE X, 109, op. 58, omenjeni še dve tirolski poročili — po ustni omembi dr. Roberta Wildhaberja, ko natančenjših podatkov še ni bilo pri roki. Ta omemba se je izkazala sicer po Wildhaberjevem pismu s prilogami z dne 17. aprila 1958 kot nenatančna, ker sta to inačici o shranjevanju trupel na podstrešju; z novimi podatki, ki so nam jih poslali znanstveni prijatelji ali so se našli v literaturi ali pri terenskem delu, se je število inačic o shranjevanju mrličev v snegu več ko pa podvojilo, tudi ozemlje se je razširilo preko roba Alp.

Novo slovensko inačico je izsledil dr. Milko Matičetov v Rutah pri Bistrici v šmihelski fari v Podjuni (zvočni trak Inštituta za slovensko narodopisje 6/II, 479—484); nanaša se na Solčavo, od koder so prenašali mrličje baje v Večno vas šmihelske fare (zares pač k prafari v Šmihelu pri Pliberku).

K nemškimi memoratomi je prispeval predvsem Arnold Büchli, Mythologische Landeskunde von Graubünden I (1958), 44 in 335, dve sodobni inačici k sporočilu o Arosi (SE X, 108, op. 34), mimo tega še novo inačico iz Sayesa pri Trimmisu o poslednjem umrlem v dobi kuge (n. d., 63—64: Uf dr Letzi). Nove inačice so se ugotovile tudi za Paltental na Gorenjem Štajerskem iz časa, ko je hodil tam na štero Finžgarjev oče, pred 1859 (F. S. Finžgar, Leta mojega popotovanja, 1957, 20), za Galtur v Paznauntalu na Tirolskem, od koder so morali pokopavati mrličje v Ardezu v Spodnjem Engadinu v Švici (sporočilo prof. dr. Jos Matla v Gradcu), za Češki les (Jos Schramek, Der Böhmerwald, Beiträge zur deutsch-böhmischen Volkskunde 12, Prag 1915, 230 s. — sporočilo dr. Rob. Wildhaberja), za Schwarzwald v Nemčiji inačica, kontaminirana z lažnivo pravljico: »in den Keller gelegt und mit Schnee bedeckt« (rkp. v Ludwig Uhland. Institut Tübingške univerze, prepis dr. Herm. Bausingerja).

Sem je šteti tudi južnofrancosko sporočilo iz La Bourdonnaisa v departementu Allieru: ob velikem mrazu in snegu »on hissait le cadavre sur le toit de la maison« (Aug. Bernard et Sam. Gagnon, La Bourdonnais, Paris, Gallimard 1954, 129 — prepis dr. R. Wildhaberja).

Nova slovenska inačica iz *Podjune* pravi, da so iz *Solčave* prinašali mrliča pokopavat v Večno vas, kjer da je bila »ta najstarejš cirku, kar jih je što na Spodnjem Koroškem«. Pozimi pa, »dr je bou tolk tistega snega, z ga (sc. mrliča) pač notr u trugo del pa notr zakopal u sneg, pol s pa čakal tak doug, da s mogli naprej ž njem. No, pol je mau skopnou, da s mogli naprej, s je pa nosil sëm, taku da s dva dni nosil. S Solčave je delč.« Zatem sledi epizoda o nesreči, ki se je nekdaj zgodila, da je »ta mrtva ta žiuga ubiua«.

Zanimivi sta tudi inačici o Arozi (prim. SE X, 108, op. 34). Pripoved domačina Bartlija Mettiera je kratko in stvarno:¹ Poprej, ko še ni bilo cerkve v Arosi, so mrliča pozimi zagrebli v sneg na hribu nekoliko zgoraj, proč od ljudi, na planji zgoraj z vodo. In potem na pomlad so jih izgrebli in v trugi odnesli čez gore v Obervaz. — Planšar iz Trimmisa, J. Düns er, nedomačin, ki je le nekaj poletij planinil na planini Urden, pa je stavku o shranjevanju mrličev na samem v snegu pridelal čisto brez notranje zveze zasmehljivo burko:² In potem so nekoč nekaj nakretili. Pozimi so spet nekoga v sneg shranili. Pa ko so ga na pomlad (sc. na pokopališču) v zemljo pokopali, jih je »gospod« vprašal: Zakaj so se mrliču usta tako povasila? In tedaj so odgovorili: So mu pač svečo tja vtikali.

Zgodovinsko zanimivejša pa je inačica iz dobe, ko je v Švici razsajala kuga; Büchliju jo je povedal stari Peter Florijan Gadiant (1861—1944) v Trimmisu (n. d., 65—64):³ V času kuge, ko na pokopališču že ni bilo več prostora, so mrliča metali kar v hudourniško strugo. Poslednji, ki je za kugo umrl, je bil neki Matijec, hišni posestnik.

¹ Büchli, Myth. I, 535: Früär, wa noch kein Chilche gsin ischt in Erooße, duä heindsch di Totä im Winter in de Schnee vergrabe in di Gwechtä e Stuk dobnä van dä Lüt, uf de Wasserbode-n-uf. Und den am Langsi heindsche schi den üsgrabe und schi im Bomm über de Bärge dür ga Obervaz geträge.

² Büchli, Myth. I, 44: »... Und denn händsche amäl äppes gmacht. Schi händ ima Winter au eina üfbhältä im Schnee. Und wo mä nä in d Ärdä vergrabe hed am Früölig, het dr Hehr gfreejged: Wärum dm Tooutna ds Mülasou äb hanggi? Und duo händsche gseid: Schi heind dä halt ä Cherza ingsteggt gha!«

³ Büchli, n. d., 65—64: *Uf dr Letzi* händ d Sayeser in dr Peschtzit di Tooutä äbgworfa in ds Tobel. Es händ nümma alli uf am Frithof Platz ghan. Eina, wo d Pescht nid überchun hed, het d Lichä aha gfüerd, im Winter uf am Schlitta, und det in ds Tobel gworfa.

Dr Letscht, wo d Pescht ghan hei, si an Matis gsi. Dä het det a Hus ghan. Doa isch Winter gsi. Dr Letscht hed no Verwandti ghan, diä händ gseid: Jetz soll ma hööra mid Aabwärfa. Dr Letscht wellendsch ingraba in da Schnee bis am Früälilig unna denn uf am Frithof z Trimmis vergräba. Und dähära chunnt dr Nama »d Letzi«.

Bilo je pozimi. »Ta poslednji je imel še sorodnike, ti so dejali: Zdaj je treba z odmetavanjem nehati. Poslednjega hočejo zagrebsti v sneg do pomladi in ga potem pokopati na trimmiškem pokopališču. In odtod je prišlo ime „Poslednji“.«

Poročila o shranjevanju mrličev v snegu spričujejo za čase, iz katerih izvirajo, prav nizko stanovanjsko in stavbno kulturo. Hiše niso imele podstrešja niti drugega varnega hladnega prostora v hiši, kamor bi bili mogli spraviti mrliča do časa, ko bi bil pokop mogoč.

Enako nizka stanovanjska raven se kaže tudi v poročilih — memoratih — o mrličih, ki so jih posušili v dimu, da so jih potem spomladi prepeljali ali pretovorili na oddaljeno pokopališče. Hiše so bile očitno dimnice brez podstrešja.

Take inačice poznamo iz Bohinja s pogrebom pri Sv. Danielu⁴ pri Volčah (zdaj je fara v Volčah) na Tolminskem, o čemer poroča S. Rutar;⁵ iz Osojan v Reziji s pokopavanjem baje v Ahtnu-Attimis vzh. od Čente (M. Matičeto v po sporočilu dr. Fr. Bezljaja, SE I, 1946, 27 in op. 10) ter iz neimenovanega kraja na Hrvaškem (Stepan Basariček, Šaljive narodne pripovijetke. Zagreb, več izdaj — opozorilo prof. dr. Jos. Matla v Gradcu).

3. K članku IV. Divji mož sirar

Na opozorilo, da bi etimologija ugovarjala smislu izvajanj glede besede *sir* ali izvora pripovedk o Divjem možu sirarju — da je motiv sirastva v pripovedkah o divjem možu zahodnega porekla, motiv opojitve in ujetništva pa vzhodnega — dodajem odstavku v ČZ 6—7, 143—144 = SE XI, 50—51, nekaj pojasnil.

Praslovanski in vseslovanski besedi *syřū-sir* stavlja Fr. Miklošič¹ v Etimološkem slovarju ob stran »pr. *suris*, lit. *suras*, *suris* »sir«, *surėti* »slan postajati«, let. *sura* »grenak, slan« poleg *sērs* »sir« iz polj., ter stvnm. *sūr* sauer »kisel«; v Staroslovenskem slovarju je pristavil še »cf. gr. *orós* molken lat. *serum* scr. *sara-s* geronnene milch curt. I. 305« (t. j. G. Curtius, Grundzüge der griechischen Etymologie, Leipzig 1859—1862). Prvotni pomen besede *syřū* je bil torej »mehki sir« iz kislega mleka.

⁴ Zapisnik kanonične vizitacije z dne 27. junija 1762 v nadškofijskem arhivu v Gorici (V. Bele, Jadranski almanah II za leto 1924, 122): Ecclesia S. Danielis olim parochialis antiquissima et prima in toto Capitaneatu Tulinini, ad ejus coemeterium, uti per traditionem habeatur, cadavera ex Tarvisio et Bochina sepelienda deferebantur.

⁵ S. Rutar, Zgodovina Tolminskega (1882), 34: ...ljudi so nosili celo iz Bohinja (?) v Volče pokopavat, in ako je kdo pozimi umrl, obesili so ga v dimnik in posušili ter potem šele spomladi pokopali. Prim. tudi S. R. v SN XXVII, št. 153 (7. julija 1894), str. 2, stp. 1—2: Listek »Črna prste.

¹ Fr. Miklošich, Etymologisches Wörterbuch der slavischen Sprachen, Wien 1886, str. 355, s. v. *syřū* 2; isti, Lexicon Palaeoslovenico-Graeco-Latinum, Vindobonae 1862—1865, 968 s. v. *syřū* m.

Že v steksl. jeziku pa pomeni *syrū* tudi že trdi sir iz presnega mleka — v tem pomenu stoji v Supraselskem kodeksu, »*syrište*« v pomenu želodec pa v 1 Tim 5,23 (Actus epistulaeque Apostolorum, ed. Aem. Kalužniacki, Vindobonae 1896, p. 245, 351). Tudi ta pomen je vseslovanski; s trdim sirom iz presnega mleka so se torej Slovani seznanili že pred 6. stoletjem, verjetno po sosednih črnomorskih Grkih in bolj ali manj romaniziranih Dakijcih; poznali so tačas kakor Grki in Rimljani pač le kozji in ovčji sir.

V nasprotju z besedo *syrū* izposojenka iz tatarščine *turuk* »kislo mleko« »sir iz kislega mleka« ni ne starocerkvenoslovanska ne vseslovanska: v pomenu »mehki sir« jo rabijo samo Vzhodni in Zahodni Slovani, od Poljakov so si jo izposodili z istim pomenom v poznem srednjem veku tudi Nemci: *tvarc(g)*, *quarc(g)*, *zvarc(g)*.²

Vzhodni in Zahodni Slovani so torej iz preširokega pomenskega obsega besede *syrū* z izposojenko izločili prvotni pomen, tako da ji je ostal samo še novi. Južni Slovani s Slovenci so si pomagali s pridevki *mehki*, *gnili*, *kisli*, *suhi*, *trdi* sir ipd. (gl. *Riečnik* JA u Zagrebu. sv. 63, 1953, 50, s. v. l. sir).

Slovenska narečja pa so šla časih svoja pota. V zahodnih pokrajinah so imenovali mladi siriščni sir z izposojenko *skuta* (ital. *scotta*), *zreli sir* pa po domovinski pokrajini (*bovški*, *bohinjski* sir) ali po kakovosti, n. pr. *stalnik*, izg. *l = ȳ* (tako stari ljudje še okoli leta 1900 na Breznici-Žirovnici na Gorenjskem). Drugod pa je dobil posebno ime *mehki sir* iz kislega mleka: *sirček*, *skuta* (sem preneseno), *špres* (Zilja, ital. *spresso*), *mohant* (*mohont*, *mohovt*), *mohat* (*mohot*).

To je v zvezi s slovenskim sirarstvom. Pridelovanje mehkega sira iz kislega mleka je vsesplošno gospodinjski posel; ponekod delajo (ali so vsaj delali) iz sirčka trpežno blago s tem, da dozoreli sirček, gnili sir, z začimbami zgneto v hlebčke in jih posuše. Trdi sir so še v 19. stoletju pridelovali le poleti na večjih planinah, ponajveč v Julijskih in Karnijskih Alpah; *domaćini* predvsem v Bovškem kotu in v Bohinju, drugod — n. pr. na ziljskih planinah *Furlani-Lahi*. Tu se je videlo značilno dvojno sirarstvo: Lah v sirarni je prideloval iz presnega mleka hlebe bodočega parmezana, planinčice v fačah pa iz sirčka, špresa, hlebčke posušenega začinjenega gnilega sira.

² Fr. Miklosich, Etym. Wb., 566 s. v. *tvarog*: soll dzag. *turak* sein, vgl. türk. *turak* käse. — K. Lakosch, Etym. Wb. d. europ. (germ., rom., slav.) Lehnwörter orientalischen Ursprungs, Leipzig 1927, 2109. — Fr. Kluge, Et. Wb. dt. Spr. ¹¹1954, 461, s. v. *Quark*. — Fr. Miklosich, Lex. Palslov., 984 navaja *tvarog* iz Trigl. (to je Dictionarium trilingue, ed. Theodorus Polycarpi), Mosquae 1704. — Tudi sorodni avestski *tūrinām* je käsig gewordene Milch, Molke (W. Gemoll, Griech.-dt. Wb. 1908, s. v. *tyrós*). Grški *tyrós* pa je »trdi sir«; gl. *Iliada* XI, 659–640 (Sovretov prevod, 229): Nestorjeva sužnja za gospodarja in Patrokla

v trsa pramejskega sok nastrže s kovinskim strgalom
kozjega sira urnó in potrese z ječmenovim zdrobom.

Tako je razumeti italijanske (furlanske) izposojenke v slovenščini v sirarski stroki, ne le *špres*, *skuta*, tudi *frika*, t. j. v slanini ocvrt siriščni trdi sir.

K *pripovedkam o Divjem možu sirarju* se je našlo še nekaj inačic iz Južne Tirolske, kjer se srečavajo vzhodni in zahodni motivi. Dobili smo jih v Christiana Schnellerja *Märchen und Sagen aus Welschtirol* (1867) in v Heylovi knjigi tirolskih pripovedk (gl. zg. 1, op. 13—14); iz Schnellerja smo doslej imeli samo posamezno besedilo.

K italijanskima pripovedkama o divjem možu Salvangu, ki sta eno priobčila iz Švice — graubündenskega Poschiava-Puschlava (SE XI, 52, 53, op. 17—18) D. Jecklin in A. Büchli, iz Južne Tirolske pa Chr. Schneller (ZČ VIII, 1954, 131—132); je dodati zdaj še italijanski inačici iz Folgareita in Vallarse v *Južni Tirolski. Prva iz Folgareita* govori sicer o divji ženi, gospé Berti, ki z divjim možem (l'om salvadegh, »bilder mon«) prebiva v votlini blizu Folgareita; o divjem možu samem pa pripoveduje,³ da je v Folgareitu rad prihajal v kmečke hiše in je Folgareitce naučil delati sir in »*poino*« po Schnellerju »neke vrste na pol masla« — mislil je pač skuto; zares pa je to *sirišče*, gl. Schneller, n. d. 214, ZČ VIII, 151). Nekoč pa so ga opijanili in, jezen zaradi tega, jim je dejal, ko bi mu tega ne bili storili, bi jih bil naučil še, kako iz mlečnega sirišča (zares: sirotke!) delati vosek. Pa jih kljub vsem prošnjam ni ničesar več naučil.

Druga pripovedka, iz Vallarse, spominja slovenskih inačic o divjem možu rudarju.⁴ Pripoveduje pa⁵ o drvarjih, ki jim divji mož med tem, ko so na delu, krade njihovo polento. Ujamejo ga in, da bi se osvobodil, jih nauči delati sir. Po nepazljivosti jim pa prezgodaj uide, sicer bi jih bil še marsičesa naučil, posebno, kako se iz mleka (zares sirotke) vosek dela.

³ Chr. Schneller, n. d., Sagen (197 ss.), I. Bertasagen (199 s.), A. Aus *Folgareit*. (Nach zwei etwas verschiedenen Mitteilungen) 2. (200): Der wilde Mann aber kam oft auch in die Häuser des Dorfes und lehrte die Folgareiter die Kunst, den Käse und die sogenannte *poina* (eine Art Halbbutter) zu bereiten. Einmal aber berauschten sie ihn und darüber zornig, weil sie es ihm zum Spotte getan hatten, sagte er: »Hättet ihr mir nicht angetan, was ihr mir angetan habt, so hätt' ich euch auch gelehrt, aus Milchlab Wachs zu machen.« Sie mochten ihn bitten, solange sie wollten, er lehrte sie nichts mehr.

⁴ Od divjega moža II. Zapisal v Martiniverhu J. Tušek. Slovenski Glasnik III (1859), 45. — J. Kelemina, Bajke in pripovedke, št. 150. ZČ 6-7 (1952-1953), 128.

⁵ Chr. Schneller, n. d., II. Sagen... III. Wilder Mann, wilde Jäger, wilde Weiber (209 ss.), št. 5 (210): In einem Walde in Vallarsa hatten die Holzschläger sich eine Hütte (baito) gebaut. Wenn sie fort auf der Arbeit waren, kam immer der wilde Mann und stahl ihnen die Polenta. Einmal aber fingen sie ihn und, um sich zu befreien, lehrte er sie, wie man den Käse bereite. Einer war unachtsam und der wilde Mann entkam zu frühe, sonst hätte er sie noch manche schöne Dinge gelehrt, besonders wie man aus Milch Wachs macht.

O Salvangih (kar je menda iz latinskega *Silvanus*) in o njihovih ženah »ganah«⁶ pripovedujejo tudi Ladinci v dolomitskih dolinah na Tirolskem.⁷ Kakor na Slovenskem bele žene, ponekod tudi divji možje (v Beli krajini, Zasavju idr.: ZČ VI—VII, 1953, 129 ss.) so Salvangi v ladinskih pripovedkah prijatelji kmečkim ljudem, ki so jim dobri, zlasti pa z divjimi ženami vred človeškim otrokom, ter svetujejo ljudem, kdaj treba kaj storiti in kako, zlasti pri setvi in žetvi. Kakor v retijskih pripovedkah so tudi varuhi živine. O sirarstvu pa pripovedke, ki so nam dostopne, molče.

Samo ime *Käsemandl*-Sirarček je ostalo v pripovedki iz nemškega St. Lorenza v Pustertalu, ležečega neposredno pred vhodom v ladinski Enneberg. Ta Käsemandl, ki je v nemških pripovedkah hudobno bitje, pa je kakor pravi ladinski Salvango prijatelj otrokom:⁸ Ko v pozni jeseni dva otroka, nabirajoča suhljad v gozdu, preseneti noč, jih reši, da prespita pri njem vso zimo. Pomladi ju najdejo drvarji, mirno speča v mehkem mahu.

Te tri pripovedke se uvrščajo v Preglednici motivov (SE XI, str. 53) vse v isti odstavek »Južna Tirolska — Trentino« in za št. 9:

	I.	II.	III.	IV.
9 a. Ch. r. Schneller, n. d., str. 200 iz Folgareita . . .	op.	—	sr.	(vosek)
9 b. N. d., 210 iz Vallarsa	—	uj.	sr.	(vosek)
9 c. J. A. Heyl, n. d., str. 612. St. Lorenzen	—	—	sr.	—

Nove inačice potrjujejo izvajanja v SE XI, posebno tudi to, da gre povezava Reci je s Slovenijo glede pripovedk o Divjem možu sirarju preko romansko-ladinskega sveta.

⁶ Prim. Jak. Kelemina, Bajke in pripovedke (1930), op. k št. 153. Kanih, str. 391.

⁷ Joh. Adolf Heyl, n. d., VII. Pustertal, št. 80. Die Salvange in Enneberg (str. 613 ss.), št. 81. Wie die Salvange Hochzeit halten (str. 615), št. 82. Der Salvang mit dem roten Röcklein (str. 615 s.).

⁸ J. A. Heyl, n. d., VII, str. 612, št. 77: 's Käsemandl. Zwei Kinder gingen im Spätherbst in den Wald, Holz zu sammeln. Als es schon dunkel wurde, kamen sie zu einer Hütte, vor der ein altes Mannl stand. Dieses lud sie in sein Stübchen ein, wo sie reichlich zu essen und zu trinken bekamen. Darnach fingen die Kleinen zu schlafen an und schliefen den ganzen Winter hindurch. Die besorgten Eltern suchten ihre Lieblinge lange vergebens.

Als im »Langes« die Knechte in den Wald gingen, sahen sie zwei kleine Schläfer; es waren die Kinder, die im Herbst nicht mehr heimgekommen waren. Die Männer schlugen vor Freude die Hände zusammen; davon erwachten die Kleinen und taten, als hätten sie nur so ein Stündchen im weichen Moose geschlummert. Freilich war das Käsemannl, welches sie gelabt und behütet hatte.

4. K članku V. Netek

Glede članka o »Netku« mi je ustreči dvojnemu opozorilu, ki sta mi došla po izidu članka v SE XI (1958) in razprave »Netek in 'Ponočna potnica' v ljudski pripovedki« v Razpravah II. razreda SAZU v Ljubljani, knj. IV (1958), št. 4, str. 157—200.

Prvo opozorilo se nanaša na »netek«-nenasitnost. T. Pirkovič je v telefonskem pogovoru glede tega omenil lakoto v letih 1814—1817, ki so jo povzročile zapovrstne slabe letine žitaric, ko zaradi neprestanega deževja žita niso mogla dozoreti; o tem je govoril tudi *dr. Jos. Mal* v Zgodovini slovenskega naroda (v kateri je posvetil »Lakoti leta 1817« posebno poglavje, zv. 11, 1932, str. 504—513). O tem pa, kaj je bil vzrok temu trajnemu deževju in kakšne posledice je imelo, se premalo ve. Trajno deževje tistih let so povzročili menda pogostni izbruhi ognjenikov na otoku Krakatauu, ko so vetrovi ognjeniški prah raznašali po vsem obnebu naše Zemlje. Nasledek trajnega deževja pa je bilo pomanjkanje vitaminov v živalih in krmi. V letu 1817 so bili menda v vsej vegetacijski dobi samo trije sončni dnevi. Pa še kmetje vedo, da po dolgem deževju travnikov ne smejo kositi takoj, ko neha deževati, ker jih mora prej obsijati sonce, sicer krma ni dobra.

K temu je pripomniti, da je v razpravi o Netku in »Ponočni potnici« akademik univ. prof. dr. I g o r T a v č a r v razlagi h Koštialovim pripombam (str. 168) med vzroki netečnosti omenil tudi pomanjkljivost zimske hrane ter pomanjkanje nekih koenzimov vitaminskega izvora.

O vsem drugem pa bi bilo prav, ko bi t. Pirkovič podatke, ki jih je nabral, kje natančneje obrazložil.

Drugo opozorilo se nanaša na »Ponočno potnico«: ravnatelj dr. Janko Glazer me je opozoril 24. oktobra 1958 glede nje na svoje poročilo — pripomniti je, da je zelo bogato — o Zbranem delu Antona Aškerca I (1946), ki ga je uredila in z opombami opremila Marja Boršnik, pa je izšlo v Slavistični reviji II (1949), 155—160; v njem je Glazer priobčil tudi svoj zapis »Ponočne potnice« po ustnem izročilu, ki sem ga bil prezrl.

Razprava »Netek in 'Ponočna potnica' v ljudski pripovedki« se je mogla v SE XI (1958) omeniti le v kratki opominji na str. 57, op. 52 a; dopolnilo po Glazerjevem opozorilu pa se ni moglo več vnesti; zato moram to storiti tu.

Ta razprava obravnava mimo izročil o Netéku in neteštvu tudi evropske inačice pripovedke o posebljeni Kugi, ponočni potnici Aškerčeve balade. V Srednji in Severni Evropi nastopa posebljena Kuga-Smrtnica (Tödin) navadno skupaj s Smrtnikom, posebljeno Smrtjo (ki je v germanskih jezikih moškega spola), pri Južnih Slovanih pa brez te družbe. V južnoslovanskih inačicah sta pomembni predvsem dve lastnosti Kuge. Prva je, da se dá z jedjo, zlasti z mlekom, podkupiti, da darovalcem prizaneso — to je nastavek, da je postal v

dveh retijskih inačicah, eni vorarlberški in eni graubündenski, prinašalec Kuge požeruh-neték (Fresser); v graubündenski sta to mož in žena. Druga lastnost pa je, da potrebuje Kuga za prehod čez vodo — reko ali morski preliv — človeka, ki jo s čolnom prepelje — to je osnova za pripovedke o ponočni potnici Kugi in za Aškerčevo balado.

Glede Aškerčeve balade »Ponočna potnica«, nastale v dobi, ko je bil pesnik kaplan v Juršincih blizu Ptuja, je omenjena razprava opozorila na ustrezne motive v kajkovsko-hrvatskih pripovedkah, češ (Razprave razreda II. SAZU, knj. IV, 129 s.) da »ni težko doumeti, da je moral Aškerc snov balade dobiti kje v vzhodnih Slovenskih gorica...; saj ljudske pesmi in pripovedke tega okoliša imajo mnogo skupnega s pesmami in pripovedkami kajkavske soseščine.« Glede tragičnega konca te Aškerčeve balade pa se pravi tam, da sicer »ni docela izključeno, da bi bil Aškerc našel ta sklep v kaki ljudski pripovedki v vzhodnih Slovenskih gorica«; bolj verjetno pa je, »da se je Aškercu, ki se je posvetil predvsem baladnemu pesništvu, zdel ugoden sklep neuporaben, pa ga je spremenil v tragičnega« (n. d., 195).

Prva teh domnev je nepotrebna. Ustrezno pripovedko, ne sicer iz Slovenskih goric, pa vendar od Drave na Štajerskem, je priobčil dr. Janko Glazer leta 1949 v oceni Aškerčevega Zbranega dela v SR II (1949), 159. Čul jo je od svoje matere, tej pa jo je bil povedal kot svoj doživljaj njen prastric, ki je bil v mladih letih brodnik v Selnici nasproti Ruš zahodno od Maribora. Poklicalo da ga je ponoči z ruškega brega in je prepeljal na selniški breg nevidno Kolero; »še tisti dan je zbolelo pol vasi. Tudi pri nas doma so skoraj vsi umrli. Jaz sem se samo s strdjo ozdravil, drugače bi bilo še mene pobralo.« Dr. Janko Glazer je priobčil tam tudi zgodovinsko sporočilo o koleri v Rušah in okolici v letu 1836.

Drugo domnevo pa Glazerjevo sporočilo le deloma potrjuje: tragični sklep je zares Aškerčev, povod zanj pa bi bila lahko dala pripovedka, podobna pripovedovanju Glazerjevega preprestrica.

*

K op. 40 v SE XI, 60, ki se nanaša na pripovedke o odrtih planšarjih, treba dodati k naslovu knjige Stitha Thompsona Motif-Index itd. novo izdajo z istim naslovom v založbi Rosenkild and Bagger, International Booksellers and Publishers Copenhagen 1957. — Iz nje je pod isto oznako Q 457 dodati: *Irish*: O'Suilleabhain S. Scealta Craibhtheacha, Dublin 1952, 45; Bealoideas: Journal of the Folklore of Ireland Society XXI, 316. — K seznamku del, dodanih v opominji 40 literaturi, navedeni v Jegerlehnovi knjigi Sagen u. Märchen von Oberwallis, 309, Nr. 18, treba dodati še: J. A. Heyl, Sagen... aus Tirol (1897), str. 76, št. 38. Der hölzerne Almputz, št. 39. Der Kuinzen, str. 610, št. 75. Die Unze, str. 611, št. 76. 's Dubazeiggle; — Arnold Büchli, Mythologische Landeskunde von Graubünden (1958), str. 19: Puppe der Alpknechte (Haldenstein), str. 125, 386. Die Äplerpuppe (Seewis — Langwies), str. 516: Die Puppe in Fanin (Schanfing, Molina).

Tudi v op. 43, str. 61, treba navesti novo izdajo Thompsonove knjige; pod značico Q 457.1 pa ni nove literature.

5. K članku VI. Skoz okno ustreljeni roparski vitez

K članku o roparskem vitezu ali nasilniku, skoz okno ustreljenem, nudi nekaj novih podatkov B ü c h l i j e v a že večkrat omenjena, pred kratkim izšla knjiga *Mythologische Landeskunde von Graubünden, Ein Bergvolk erzählt* (1958), omeniti pa je tudi še nekaj sorodnih retijskih izročil.

K Jecklinovi inačici pripovedke o Poslednjem oskrbniku Churskega škofa na gradu Alt Aspermont pri Trimmisu (*Volkstümliches aus Graubünden* (1874, ²1916, 376—378), ki je le kratko omenjena v SE XI, 65 z op. 54, prinaša B ü c h l i j e v a nova knjiga dve sodobni inačici, kratki in značilni, ki spričujeta, da izročilo med ljudstvom še živi. Povedala sta mu jo v Trimmisu 87-letni Florijan Gadiant (r. 1868) in za 22 let mlajši Johannes Gadiant. Jecklinove dokaj obširne pripovedke zaradi pomanjkanja prostora v SE XI, 65 ni bilo mogoče motivno označiti; inačica starega Florijana Gadianta zaradi svoje strnjivosti to označitev popolnoma nadomešča:¹ Na »Hagschlöbli« — Obzidanem gradiču, t. j. Alt Aspermontu — je bil tudi takšen (nasilen) grajski gospod. In ta je imel deklo, ki je nekoga rada imela, nekega fanta. Pa sta se dogovorila: ona, dekla, mu bo obirala uši, dokler ne zaspi. In ko zaspi, mu hoče belo rutico na glavo položiti. In on je tedaj zunaj spal pred gradičem. In ta (fant) je bil tedaj na drugi strani pripravljen, onstran na hribu med Molinaro in Sayesom; in ko je rutico na glavi nasilnega gospoda zagledal, je od tam čez ustrelil s puščico in ga tam zadel. In od tedaj se imenuje ta polica v gozdu strelčeva polica (ds Schützabödeli). — Krajša inačica Johannes Gadianta (r. 1890) dodaja na koncu še tole: Potem je grad razpadel.²

Bistveno enaki sta pripovedki iz Putza v Prätigauu in iz Castelsa v Schanfiggu. Ločita se od aspermontske pripovedke le po tem, da v obeh ustrelji fant nasilnega graščaka iz velike daljave; ujemata pa se v tem pogledu z *Beitlovo* pripovedko o vitezu s Halbensteina na Vorarlberskem (SE XI, 64 in op. 49), le da tam kmet nasilnika ustrelji s starinsko puško na vilice (Standrohr), tu pa s puščico s samostrela ali loka.

Prätigausko pripovedko je povedal Büchliju v aprilu 1934 v Dolnjem Putzu (Unter-Putz) Simon Dons (1862—1945):³ Gospod na Chaschtelsu je ugrabil deklo iz Fiderisa (Fiderisch) na grad in jo v gradu pridržal. Ta je imela ljubega doli v Fiderisu. Temu je potem dala vedeti, da gospod vselej opoldne na vrtiču spi — Luschtgärtli —

¹ Arnold Büchli, *Myth.* I, 100—101. Najprej Florijan Gadiant govori o poginu nasilnika na gradu Ruchabärgu, ki ga mlatiči na skednju s cepei ubijejo — o tej pripovedki bomo še čuli — nato preide na pripovedko o zadnjem aspermontskem grajskem gospodu, ki jo začne z besedami: Und denn dâ uf'm Hagschlöbli, döt isch au aso a Burghehr gse.

² Büchli, *Myth.* I, 89. Dr Vogt vâ Aschpermont: »...Denn isch d Burg ingganga.«

³ Büchli, *Myth.* I, 224: Dr Hehr uf Chaschtels.

z glavo položeno njej na krilu. Naj le pazi: ovila bo gospodu rdečo ruto okoli glave. Tedaj je fant od Fiderisa sem s samostrelom gospoda ustrelil. Da, to je daleč! Zadel ga je in tedaj je ona pač prosta postala s tem.

Pripovedko iz Castiela v Schanfiggu (vzhodno od Chura) je Büchliju povedal *Hilarius Patt-Kessler* (1859—1939):⁴ Fant reši v njej svoje dekle, domačinko iz Castiela, zalezovanja njenega gospodarja, graščaka na Calfreisenu, s tem, da ga dekle uspava vrhu gradu — glavo ima pri tem na soncu, da je dobro vidna, to nadomešča robec — in ga fant ustrelil s puščico, sproženo na veliko razdaljo iz vasi Carschlingga — (po drugih iz Castiela). — Büchli pravi na koncu, da sta to pripovedko pripovedovala tudi Ulrich Beeli (1877—1950) v Molinisu in Anna Fleisch-Heinrich v St. Petru (r. 1873—1948) — ime Fleisch je retoromansko iz Felix (Büchli, n. d., 468); Büchli misli, da je stara in priljubljena prav zaradi neverjetne daljave strela.⁵

Odrekla pa je vero tej pripovedki *Eva Fleisch* v Lüenu (1865 do 1945), ki je povedala Büchliju drugačno izročilo o poslednjem gospodu Calfreisenskem:⁶ Dal je baje dve ženski živi zazidati; groznega kričanja služabniki niso mogli prenesti; tudi so se bali, da ne bi še njim kaj enakega napravil, pa so graščaka ubili.

Büchliju je povedal Johannes Heinrich (1864—1944) iz Castiela še drugačno pripovedko o poslednjem graščaku Calfreisenskem:⁷ Calfreisenski da je poslal hlapca v vas po par volov. Kmetje ga zavrnejo, češ gospod sam naj pride ponje. Ko pride, mu kmetje reko, če vzame voli, naj vzame še jarem in jaremsko podlogo, oboje je na gumnu. Res jih gre iskat, tam ga pa mlatiči s cepci pobijejo.

Enako pripovedko je povedal Büchliju oče Ludwig Hartmann (1861 do 1940) v Trimmisu o poslednjem graščaku na Ruchenbergu pri Trimmisu,⁸ le da kmetje graščaka, ko pride sam po voli, prijazno povabijo, naj gre na gumno gledat, kako lepo žito imajo, no in na gumnu... — To da se je zgodilo »uf em Tenn uf Cardufi.

V tej pripovedki je švicarski kmet romantično zgodbo o ugrabljenem dekletu in gosposkem nasilniku, v gradu s puščico ustreljenem, vso preodel s kmečko obleko: ugrabljeno dekle so zamenili voli ali

⁴ Büchli, Myth. I, 532: Der Pfeilschuß von Carschling nach Calfreisen.

⁵ Büchli, Myth. I, 532: Sie (die Sage) ist jedenfalls alt and volkstümlich gerade wegen der kühnen Anahme der großen Schußweite, die einen wahren Adlerblick des Pfeilschützen voraussetzt. Die scheinbare Unmöglichkeit, mit einem Pfeil zu treffen, befremdet die Bauern heute noch, reizt aber auch, von dem Schuß immer wieder zu erzählen.

⁶ Büchli, Myth. I, 556, In der Burg z' Ggafreiße. — Na koncu zgodbe je še dejala: Das hed ds Volk gglaubd, nid das von däm Pfeilschuß va Ggaschtliel aus, was mä-n-au ättä ghöörd.

⁷ Büchli, Myth. I, 535, Der letzte Burgherr von Calfreisen.

⁸ Büchli, Myth. I, 57; Ruchenberg. K pripovedki pripominja: Wie z. B. in La Punt-Camues-ch, so zeigte man auch hier in Trimmis das Tenn, wo der Schloßherr getötet worden sein soll. Einer Straßenverbesserung zuliebe wurde das Haus auf Cardufi 1953 abgebrochen.

kupi žita, grad se je spremenil v gumno, strelec je postal mlatič, lovčeva puščica pa mlatičev cepec.

Takih pripovedk v Graubündenu ni malo. Kar več nadaljnjih inačic govori o poslednjem Ruchenberžanu,⁹ druge pripovedujejo o poslednjih graščakah na Facklasteinu pri Igisu,¹⁰ na Neuenburgu pri Untervazu,¹¹ vse v Renski dolini.

V okolici Haldensteina in Trimmisa ob Renu se je značilni sklep te pripovedke, smrt nasilnikova pod mlatičevimi cepci, zlepil (kontaminiral) z inačicami pripovedke o vitezu nasilniku, ki se izogne tedaj, ko kmetje zavzamejo njegov grad, ponižujoči kazni s tem, da na konju, sam ali z ugrabljenim dekletom na sedlu pred seboj, skoči čez ozidje in v prepad, da se ubije — zdaj pa okoli razvalin straši. Take pripovedke, nezlepljene, se pripovedujejo n. pr. — brez dekleta v sedlu — o grofu s Solaversa, zdaj razvalini v Prätigauu,¹² o graščaku na Trimonsu pri Trimmisu,¹³ — z dekletom v sedlu: o poslednjem oskrbniku gradu Hoch Realt (Hochätien) pred vhodom v Via mala ob Zadnjem Renu (Hinterrhein), ki skoči v sotesko, ki nikogar več ne vrne; straši pa kajpada sam.¹⁴

V kontaminiranih inačicah, treh zapisih o poslednjem nasilniku na gradu Liechtensteinu pri Haldenbergu¹⁵ in enem zapisu o trim-

⁹ Dietrich Jecklin, Volkstümliches aus Graubünden, Chur (1874, 1916), S. 218—219: Der letzte Zwingherr von Ruchenberg — po J. Meierju — A. Büchli, Sagen aus Graubünden I^o Aarau (br. let.), str. 205: Der letzte Ruchenberger v priredbi učitelja J. U. Menga — Sodobne inačice pri Büchliju, Myth. I (1958), str. 100 po pripovedovanju Johannes Gadianta, str. 89 po pripovedovanju Floriana Gadianta iz Trimmisa.

¹⁰ D. Jecklin, n. d., 280: Die letzten Herren von Facklastein — govori o dveh poslednjih graščakah, le inačica o prvem spada sem (drugi pogine zaprt v podzemnem rovu. — Sodobna inačica pri Büchliju, Myth. I, str. 120. Der Vogt von Fagglastain, povedal Salomon Barfuss.

¹¹ D. Jecklin, n. d., 526: Der letzte Herr von Neuenburg — sem sodi le pripisek k pripovedki, priobčeni po Sererhardu, Einfalte Delineation, ki ne spada semkaj; pripisek se glasi: Nach anderen soll dieser Zwingherr auf einer Tenne mit Flegeln erschlagen worden sein. — Sodobni inačici pri Büchliju, Myth. I, 21: Dr letscht Vogt de Nöüwaburg po pripovedovanju Petra Bürklija (1847—1942) iz Untervaza; n. d., 25: Der letzte Burgherr von der Neuburg, povedal po dedovem pripovedovanju 1955 Lorenz Hug, učiteljev brat (rojen 1901).

¹² Alfons Flugli, Volkssagen aus Graubünden, 1845; Vernaleken, Alpensagen 1858, št. 254. Der Graf von Solavers, po Flugliju; D. Jecklin, n. d., 478, po Flugliju; A. Büchli, Sagen aus Graubünden II (br. let.) Aarau, str. 62—63, po Vernalekenu.

¹³ Sodobna inačica pri Büchliju, Myth. I, str. 57, zelo kratka, povedal Ludwig Hartmann: Dem Roß väm Burghehjr uf Trimons händ d Purä d Augä zoabbunda, und asou hed er uf'm Roß müösa über d Wand aha. Läbig ischt er nümma gsi, wo er dunna anchun ischt!

¹⁴ A. Büchli, Sagen aus Graubünden II, 65.

¹⁵ A. Büchli, Sagen aus Graubünden II, 63—64; sodobne inačice pri Büchliju, Myth. I, str. 3: Dr letscht Zwinghehr vo Liachtastain, povedal leta 1954 Jakob Lütcher (1856—1945); str. 7: Diä Zwinghehrä vo Liachtastain, povedal leta 1954 Lienhard Batänier, oba v Haldensteinu. — K posrečenemu

miškem graščaku (gradu Trimonsa?), se vitezu, ki pokliče hudobca na pomoč, skok posreči, da jo unese; Liechtensteinca pa zasačijo ženske in ga s cepci ubijejo. V pripovedki o trimmiškem nasilniku pa je ta konec nadomeščen s pripomožki, da so kmetje nato grad zavzeli.¹⁶

V Graubündenu je ohranjenih še drugih in drugačnih izročil, kako so kmetje, pa tudi pošteni vitezi, kaznovali nasilne fevdalne gospode. Značilno pa je, da je v bivših habsburških deželah v Alpah ohranjenih le prav malo takih pripovedk — pač zato, ker je bil boj zoper fevdalno preoblastnost v Švici uspešen, v bivših habsburških deželah v Alpah, tudi na Slovenskem, pa so bili kmečki upori v krvi in solzah potlačeni, pri nas kar z zverinsko brezsrčnostjo — ljudstvo pa se tega ni rado spominjalo.

*

Korekturna opomba k članku III — Mrlič v snegu:

K memoratom, stvarnim poročilom o shranjevanju mrličev v snegu ipd. (prim. Fabula I, 1957, 52 ss; Alpes Orientales, 1959, 15 ss), je zdaj dodati še enkratno sporočilo iz Makedonije v članku Todora Manovića: »Po Južnoj Srbiji. Među Sasima, našim srednjovekovim rudarima« (beogr. Vreme, g. XIII, br. 4151, 28. jul. 1955, str. 4, stb. 4). Nanj me je opozoril prof. dr. M. S. Filipović iz Sarajeva s pismom z dne 26. junija 1959, za kar mu izrekam toplo zahvalo.

Pokopališče v Preseki v Makedoniji je sredi strmega hriba; mrliče prenašajo tja — brez krste — na hrbtu ali na prekrizanih motikah. Mogile so obrasle s hrastom in divjim oskorušem. Težko jih je izkopati v tem ostrem kamenju in »proletne vode odkrivaju plitko ukopane lešve i snose ih u provaliju«.

Ustrezni enkratni dogodek pa je le-ta:

(M Smk 1.) Bilo je to zimsko, nešto prije Sv. Jovana. Mraz skamenio i kao čelik očvrstnuo zemlju. Raka za jednog Presečanina, makar i najplitvija, do ispod kolena, nikako da se iskopa. I, šta će drugo? Pop... čutke obavi opelo. Pratinja, zavejana snegom, razbeži se pred kijametom i cićom. Grobari nekako pričvrste mrtvaca uzetom za najdeblju granu oskoruše i dobegnu u tople kolibe... Kada su snegovi stali da kopne sahranili su ga po običaju.

skoku z gradu in čez skalo pripominja Büchli, Myth. I, 7: Über die Felswand, auf der die Ruine Liechtenstein steht, hinunter ist tatsächlich schon mehr als einer gefallen und doch mit dem Leben davongekommen. Jos. Schwarz erzählte, er habe einst einen Hüterbuben im Gestrüpp unterhalb aufgehoben und ins Dorf getragen. — Nachforschungen ergaben, daß es sich nicht um einen Hirtenbuben, sondern um eine Söhnlein von einem Churer Zahnarzt gehandelt hat. Der elfjährige Heinz Rüedi, Bruder von Dr. med. dent. Gustav Rüedi, hatte sich im Sommer 1923 beim Blumenpflücken — es wachsen dort Steinnelken — aus dem Tor der Ruinenfront zu weit hinaus gewagt und fiel hinunter, zuerst in das aus dem Gestein ragende Gestrüpp und dann bis auf den Grund der 65 m hohen Felswand, wo er von dem Haldensteiner bewußtlos aufgehoben wurde. Von seinen Verletzungen am Kopf und an der Schulter geheilt, stieg der Knabe vier Wochen später auf den Calanda (Haldensteiner Calanda, zahodno od Rena, 2808 m). Derselbe ist jetzt Direktor der Fabrik Suchard.

¹⁶ A. Büchli, Myth. I, str. 89: Die Burgherren von Trimmis. Povedal Johannes Gadiant (r. 1890): Am par urhegi Purä siend uf und heind dr Vogt vâ Trimons wella gfangä nâhn. Das ischt ds eltischt Schlöszli vâ Trümmis gsi. Doa hei'r a Sprungg uf ds Rosz tân und hei's in d Müliwis äbgsprengt. Nânhâr heiendsch d Burg erstürmet.

Zusammenfassung

ZUSAMMENHANG SLOWENISCHER VOLKSSAGEN MIT RATISCHEN — C

VII. Weitere Ermittlungen und Ergebnisse

1. Zum Aufsatz I. Grenzlauf

Die Bedeutung der slowenisch-kroatischen Gruppe der Grenzlaufsaage für die Ursprungsfrage der neuzeitlichen Fassungen konnte in der Slawistischen Revue (SR X, 1957) und dem Slowenischen Ethnograph (SE X, 1957) wegen Raummangels kaum mit einem Schlußsatz berührt werden. Bisher nicht beachteter Stoff und neuere Forschung haben eine eingehendere Darstellung dieser Frage zur Notwendigkeit gemacht.

Jakob Grimm hat in der akademischen Vorlesung »Deutsche Grenzaltertümer« vom 27. Juli 1843, VI. Grenzstreit (Anm. 1) aus dem gesamten Sagenkreis die tragische Gruppe besonders hervorgehoben mit dem Kennzeichen des Grabmals als Grenzstein, wobei er auf den Zusammenhang mit dem vorzeitlichen Bau- und Grenzopfer lebend eingemauerter, bzw. begrabener Menschen aufmerksam gemacht hat. Damit verknüpfte er aber die vorgefaßte Meinung von der Unabhängigkeit der schweizerischen Fassungen von der antiken Sagenform. Und daran hat ein Jahrhundert niemand zu rühren gewagt. Diesem Irrtum trat erst Dr. Lutz Röhrich ernstlich entgegen in seiner Abhandlung »Eine antike Grenzsage und ihre neuzeitlichen Parallelen« (Anm. 2a), in der er namentlich die antiken Quellen eingehend behandelte und zu den drei römischen Autoren, die Grimm berücksichtigt hat, Sallust, Valerius Maximus und Pomponius Mela, auch den kleinasiatisch-griechischen Autor Philaen, den J. Grimm nur in einer Fußnote ganz flüchtig erwähnt hat. Als wichtigstes Resultat seiner Abhandlung bezeichnet aber der Autor selbst die Feststellung (Anm. 10 a), daß in der Grenzlaufsaage »offenbar nicht der Grenzwettkampf das historisch Primäre ist, sondern die ungerecht erscheinende Grenze, für die nun in der Volkserzählung eine Erklärung gesucht und im internationalen Motivvorrat auch gefunden wird«.

Die slowenisch-kroatische Grenzlaufsaage vom Blutstein auf den Gorjanci (Uskokengebirge) hat diese Feststellung bestätigt; zugleich sind die lebend begrabenen Läufer dieser Fassungen Zeugen für die Richtigkeit des von Jakob Grimm erwähnten Zusammenhangs der Sage mit den Grenzopfern der Vorzeit, aber auch gegen die Richtigkeit seiner Zurückweisung eines (unliterarischen) Zusammenhangs der schweizerischen Sage mit der Antike. Es ist klar, daß die schweizerische und die slowenisch-kroatische Grenzlaufsaage trotz der weit gespannten Entfernung ein Ganzes bilden.

Und die neu hinzugetretenen Fassungen bilden eine Brücke über diese Entfernung.

Vorerst bezeugen zwei bisher nicht beachtete slowenische Kurzfassungen der Blutsteinsage mit Grenzlauf (Anm. 12: von Ant. Lesjak 1927, Rud. Badjura 1955) die Echtheit der von J. A. Babnik in barockem Stil redigierten Sagenform (1858) unter Richtigstellung einiger nebensächlichen »Berichtigungen«. Der »Enzstein« der ladinischen Fassung aus Enneberg in den Dolomiten (Anm. 14) erinnert lebhaft an den Blutstein, gleichzeitig an das Lebendbegraben in der slowenisch-kroatischen und antiken Sage. Der Grenzlauf ist allerdings durch eine Art von Wette ersetzt, die Sennin aber, die durch ihre Anrufung »Jesus, Maria!« dem bösen Feind Halt gebietet, mutet als Rest der Braut eines der Läufer in der slowenisch-kroatischen und vorarlbergischen Sagenform an.

Den Grenzstein als Sterbeplatz bei verkümmertem Grenzlauf treffen wir in einer Sage aus dem slovenischen Anteil des Untergailtales in Kärnten (Anm. 15—16), aber auch das Geistern wie in der ladinischen Sage. Verkümmert findet sich der letztere Zug auch in einem Sagenrest aus dem Rosentale (Anm. 17).

Ein Wettlauf in der gleichen Richtung (statt des Grenzlaufs gegeneinander) zur Alp und das Einkerbten eines Kreuzes in einen Fels als Zeichen der Besitzergreifung wie in der Vermuntsage in Vorarlberg erscheint in einer von Baudouin de Courtenay im slovenischen Resiatal in der Friaul aufgezeichneten Sage (Anm. 20).

Die gegenseitigen Zusammenhänge von Ost zu West und von West zu Ost, alles auf ehemaligem rätisch-, bzw. norischromanischem Boden, bezeugen die Grenzlaufsage des Ostalpengebietes als ein Ganzes, aber auch ein Ganzes mit der antiken Sage, die ja nicht nur in Nordafrika, sondern auch in Kleinasien nachgewiesen ist.

2. Zum Aufsatz III. Tote in strengem Winter in Schnee verwahrt

Die Anzahl der Memorare dieser Art (3 slow., 2 deutsche) hat sich seit 1957 mehr als verdoppelt (um 1 slow., 5 dt., 1 frz.); so auch das Verbreitungsgebiet.

Das slovenische Memorat, Solčava betreffend, hat M. Matičetov in Rute-Ruttach (Urpfarre St. Michael b. Bleiburg) aufgenommen. Die deutschen stammen aus dem Paltental (F. S. Finžgar, 1957, aus der Zeit vor 1859), von Galtur im Paznauntal in Tirol (J. Matl briefl. 1957), aus Trimmis in Graubünden (Anm. 3, A. Büchli 1958), aus dem Böhmerwald (Schramek 1915) und dem Schwarzwald (kontaminiert, Bausinger 1957 briefl.). Das französische ist aus La Bourdonnais (A. Bernard u. S. Gagnon 1954).

Diese Memorare, sowie jene drei (zwei slow., ein kroat.), die von Mumifizierung der Leiche im Rauch berichten, zeugen von einer noch sehr primitiven Wohnkultur.

3. Zum Aufsatz IV. Der wilde Mann als Käser

Anschließend an etymologisch-kulturhistorische Erklärungen slawischer Wörter für Käse (Anm. 1 und 2) werden aus Südtirol zwei weitere Fassungen der Sage vom wilden Mann dem Käser nachgewiesen (Anm. 3 und 5 nach Schneller), sowie eine vom Kasmandl aus dem Pustertal (Anm. 8 nach Heyl). Im Verzeichnis (SE XI, 53) wären sie nach Nr. 9 einzuschalten.

4. Zum Aufsatz V. Netek, der Ungedeih

Eine Bemerkung Pirkovičs über vermutliche meteorologisch-atmosphärische Ursachen der Mißernten in den Hungerjahren 1814—1817 bedarf noch der Nachprüfung. Zu der in Anm. 52 a (SE XI, 57) erwähnten Abhandlung vom Ungedeih und der Nächtlichen Wanderin, der Pestfrau, wird eine von Dr. Janko Glazer in seiner Kritik des I. Bd. des Gesamtwerkes von Anton Aškerc (SR II, 1949, 159) veröffentlichte Sagenvariante von der Nächtlichen Wanderin Kolera nachgetragen. Am Schluß einige Literaturnachweise nach der neuen Auflage von Stith Thompsons Motiv-Index (Copenhagen 1957) und anderen.

5. Zum Aufsatz VI. Der durchs Fenster erschossene Raubritter

Zu dieser Sage — hier handelt es sich nicht um Raubritter, sondern um Gewalt- und Zwingherren — wird nach A. Büchlis Mythologischer Landeskunde von Graubünden I (1958) eine Reihe Varianten meist aus dem Rheintal

nachgewiesen (Anm. 1—5). Anschließend daran werden Varianten des ganz ins Bäuerliche übersetzten Typs dieser Sage besprochen: an Stelle der entführten Braut ist ein Paar Ochsen oder Kornfrucht getreten, an Stelle der Burg eine bäuerliche Tenne, an Stelle des rächenden Jägers bäuerliche Drescher, an Stelle des Pfeils und Bogens oder der Armbrust Dreschflegel (Anm. 7—11). Der Schluß dieses Typs wird auch in Varianten der Sage vom Gewaltherrn übertragen, der aus der von Bauern eroberten Burg zu Roß sich in den Abgrund stürzt (Anm. 12—16). Zum Schluß werden die Ursachen erwähnt, warum der großen Anzahl solcher Sagenfassungen in der Schweiz nur so wenige in den ehemaligen habsburgischen Ostalpenländern entsprechen.

KINETIŠKE OZNAČBE V SLOVENSKI LJUDSKI PLESNI TERMINOLOGIJI

Radoslav Hrovatin

Kinetičnost ali gibnost je že iz davnine elementarno sredstvo za izražanje človekovega doživljanja. Čeprav morejo gibi sami imeti določen pomen in tako nastopati kot nekaj samostojnega, pa je gibnost najpogosteje spremljevalni pojav, ki je povezan z drugimi oblikami izražanja, zlasti z govorom in glasbo.

V muziki sami je poleg zvočnosti, ki prevladuje, obsežena tudi gibnost. Zato čutijo pevci potrebo po gestikuliranju, medtem ko delajo instrumentalisti med izvajanjem običajno izrazite kretnje oziroma opravi to mišičevje, ki je pri muziciranju izredno napeto in razgibano. V zboru in orkestru je to opaziti pri dirigentu. Seveda je gibnost pri muziciranju nekaj, česar se izvajalec pogosto niti ne zaveda in so mu gibi nekaj spontanega, čeprav je izrazit smisel za gibnost pogosto osnovni pogoj za dobro muziciranje. Nekaj podobnega velja tudi za gestikuliranje v živahnem govoru.

Prav tako pa gibne oblike izražanja pogosto nastopajo povezane z zvočnostjo. Predvsem velja to za plesanje. Razgibani plesalci čutijo potrebo, da udarijo z nogo ob tla ali da tlesknejo z rokami itd. Prav zato večina ljudi želi plesati ob zvokih muzike.

Povezanost med gibnostjo in zvočnostjo je obstajala torej že v davnini in poročila o tem imamo tudi v antični sredozemski kulturi, v kateri sta bili označbi za korevtično umetnost (chorea) in zborovsko glasbo (chorus) sorodnega izvora. V obeh pomenih sta obe antični označbi še dandanes v uporabi v jugoslovanski kulturi. »Hor« v srbohrvaščini ali »kor« v slovenščini pomeni zbor. »Oro« v makedonščini pomeni isto kot »kolo«. Verjetno je podobnega izvora tudi slovenska označba za ples »roro« v Brdih pri Gorici.¹

Diferenciacija pojmov je nastopila kasneje kot posledica delitve dela tudi na področju plesanja. Glede na to, da je bila gibnost prvotno povezana z drugimi oblikami izražanja, tudi prvotne označbe gibnih dejanj niso izhajale samo od oblik gibanja. Zato izvirajo označbe gibnih dejanj iz različnih izraznih oblik, pogosto pa tudi od funkcije gibnega izraza, in drugih okoliščin.² Posamezne označbe za ljudske

¹ Lasten terenski zapis v Brdih leta 1953 (Terensko gradivo v Etnografskem muzeju v Ljubljani).

² Radoslav Hrovatin, O slovenskem ljudskem plesu (SE III-IV, 1951, 294).

plese in plesanje pogosto ne podajajo dovolj jasno obliko gibanja. Zaradi tega je treba posamezne besedne označbe za plesanje opazovati z različnih vidikov.

Izhodišče za opazovanje kinetskih pojavov v slovenskih ljudskih običajih je skušal F. Marolt podati z označbo »gibno-zvočni obraz«.³ S to označbo je nameraval podati sočasno analitično dve različni prvini ljudskega izraza, sintetično pa povezanost obeh prvin v nerazdružljivi skupnosti v pojavu samem. Pripomniti pa je treba, da je v praksi sintetično predvsem dojemanje pojava kot celote pri avtopsiji na terenu, medtem ko je eksaktno razpravljanje v večji ali manjši meri vedno tudi analitično, zlasti kadar je omejeno na posamezni predmet razpravljanja. V pojavu samem v okviru ljudskega običaja nastopajo poleg zvočnih in gibnih prvin še tudi druge oblike izražanja, katerih pomoček so noše, razni rekviziti, okolje itd. Tako pomeni samo obravnavanje gibnosti in zvočnosti tudi že neko omejitev na določen predmet, ki ga je mogoče omejiti tudi na samo zvočnost ali tudi na samo gibnost, vse drugo pa upoštevati, kolikor je potrebno.

Vsesplošna povezanost gibnosti z drugimi pojavi je vidna tudi, če se omejimo na eno izmed najbolj razvitih in izrazitih oblik gibnosti, kot se kaže v plesanju.⁴

Ljudski izrazi za plesanje morejo izhajati iz splošnih označb za gibanje ali iz označb za posebne oblike gibanja pri plesanju, ali pa se opirajo le na neke posameznosti pri plesnih gibih. Kolikor bolj določno se omejuje posamezna označba le na neko kinetsko prvino, toliko bolj jasen je pomen ustrezne označbe in tem bolj ustaljena je njena uporaba. Splošne kinetske označbe za plesanje so spremenljive glede na razne okoliščine v teku zgodovinskega razvoja. Zato je treba te označbe uporabljati s primerno previdnostjo in izredno pazljivostjo. Tem splošnim označbam so posvečena naslednja opazovanja, ki v tem omejenem obsegu ne zajemajo vseh primerov, temveč predvsem opozarjajo na probleme.

*

Za plesanje uporablja slovensko ljudstvo celo vrsto izrazov iz istega korena: plesati, ples, plesalec, plesalka (plesec, plesač, plesar itd.), plesišče ipd. Z njimi je izraženo nekaj splošnega, vendar pa določenega, saj pomeni dandanes že razvitejšo in opredeljeno obliko gibnosti. Čeprav je prvotno ta označba mogla pomeniti tudi kako drugo obliko gibnosti, je v našem sedanjem pomenu znana tudi nekaterim drugim slovanskim narodom (srbhrv. *ples*, češ. *ples*,

³ France Marolt, *Gibno-zvočni obraz slovenskega Korotana* (Koroški zbornik 1946) in *Gibno-zvočni obraz Slovencev* (Slovenske narodoslovne študije, III. zv., Ljubljana 1954).

⁴ Plesanje je splošna označba za določeno vrsto gibanja človeškega telesa. Ples pa je posamezen določeni primer plesanja.

rus. *pljaska* itd.). Dandanes moremo z označbo ples imenovati najraznovrstnejše oblike plesanja, za katere je tipična tako horizontalna kakor tudi vertikalna smer, to je na vse strani, čeprav nekateri omejujejo izraz »plesati« tudi le na *ritmične kretnje, izvršene z nogami*.⁵ Tako moremo torej z izrazom plesati označiti vse kinetične oblike, kot so: prenosi in geste nog, geste ostalih delov telesa, to je horizontalno premikanje v vse smeri, vertikalno gibanje navzgor in navzdol, obrate celega telesa in posameznih delov, pa tudi vse pozicije telesa, ki nastanejo med plesanjem posameznika ali skupine plesalcev.⁶

Iz tega je razvidno, da je s to označbo podana predvsem formalna stran kinetskega izraza. Omejitev na ta pomen pa je relativno mlajšega datuma, ko se je že izoblikovala zavest o diferenciaciji kinetskih pojavov in ko se je že zrahljala miselnost o magičnem, mitičnem ali obrednem globljem pomenu raznih tipičnih kinetskih oblik.

Ta označba za plesanje je znana po vsem slovenskem etničnem ozemlju. Poleg nje pa obstajajo tudi dialektične označbe splošnega pomena, ki so omejene na večje ali manjše območje.

Izraz *raja* (*rejata*) je znan predvsem po severnem Gorenjskem in po Koroškem in deloma na Štajerskem. Ta označba se uporablja tod tudi tako splošno kot drugod izraz »plesati«. Zato izvajajo iz nje vse druge ustrezne označbe: *raj*, *rejc*, *rajavec*, *rajkinja*, *rajišče* itd. Glede na to, da uporabljajo to označbo za plesanje tudi drugi Slovani, ki mejijo na Nemce (Čehi in Lužiški Srbi), jo je F. Miklošič izvajal iz srvn. »reic«.⁷ Vendar se beseda »raj« že od nekdaj uporablja tudi v drugih pomenih in jo poznajo tudi vzhodni Slovani (n. pr. rus. *raj*).

Že F. Marolt je domneval pod označbo »rej« poseben star kranjski ples.⁸ Pozneje pa je v esejistični komparativni obliki z rejanjem označil tudi ples »Čindara« iz vzhodne Štajerske in celo kolo iz Bele krajine.⁹ Verjetno je na tej osnovi napravila dr. Z. Kumer, čeprav Marolta kot začetnika te teorije ne omenja, tvegan poskus, da bi dala označbi »raj« omejen pomen za določen slovenski plesni tip. Pri tem se opira na znanega muzikologa C. Sachsa in skuša označbo »raj« uporabiti »kot ustaljenko za skupinski ples kot poseben tip, nasprotje parnega oziroma solističnega plesa«.¹⁰ Tako omejevanje te označbe pa vzbuja razne pomisleke.

⁵ Jakob Kelemina, Narodopisje Slovencev — ocena (SE VI-VII, 1954, 329).

⁶ Dr. Henrik Neubauer, Osnovi kinetografije i njena primjena u folkloristici (Rad kongresa folklorista Jugoslavije, Zagreb 1958) ter Kinetografija in njeni znaki (Slovenski ljudski plesi 1, Ljubljana 1958).

⁷ Fr. Miklosich, Etymologisches Wörterbuch der slawischen Sprachen, Wien 1886.

⁸ France Marolt, Slovenske prvine v kočevski ljudski pesmi (Kočevski zbornik 1959).

⁹ France Marolt, Zivi spomeniki prabitnih rejev (Zbornik Zimske pomoči 1944).

¹⁰ Dr. Zmaga Kumer, Plesni tip »raj« pri Slovencih (Treći kongres folklorista Jugoslavije, Cetinje 1958, 289).

Kot je že bilo omenjeno, uporablja slovensko ljudstvo na omejenem ozemlju izraz »rajanje« kot splošno označbo za plesanje. Zlasti ne omejuje te označbe na skupinski ples kot nasprotje parnega plesa, to je moškega in ženske. To moremo sklepati iz tekstov razmeroma starejših pripovednih pesmi, ki omenjajo ples v dvoje z izrazom »rajati«, tako n. pr. pesem »Hudič vzame rajavko: ... *Ko proo vižo rajata* ...«¹¹ Še bolj nas morejo o tem prepričati teksti »poskočnic«, ki se pogosto uporabljajo kot plesne pesmi za plesanje v dvoje (tudi v troje), tako n. pr.: SNP 3617 (Kanalska dolina), SNP 3638 (Zilja), SNP 3622-23 in 3642-43 (Rož), SNP 3657 (Podjuna), SNP 3646-47 (Kranjska) itd. Seveda ni bilo s tem nameravano omejiti to označbo na plesanje v dvoje. Pač pa poznajo Korošci poseben ples v obliki krožne skupine z imenom »Rejta«.¹² Tudi Čehi uporabljajo poleg splošnega izraza »rej« posebno ime »Rejdovák« za star poskočni ples.¹³

Vprašanje je, ali je sploh primerno razporejati naše kinetske folklorne pojave v posebno oblikovno vrsto skupina in posebno oblikovno vrsto para in ju postavljati drugo proti drugi. I. Otrin je v svojem poskusu sistematike oblik slovenskih ljudskih plesov sicer posebej navedel »ples mešanega para« med »oblikami z določenim številom oseb«. Prav tako pa je navedel plesne »pare razporejene po krožnici« med »oblikami z nedoločenim številom plesalcev«.¹⁴ Tako se je z nakazano nedoslednostjo izognil obravnavanemu problemu oziroma je nehotе pokazal, da je treba sistematiko naših plesov globlje zajeti. V naših skupinskih plesih nastopajo plesalci: kot posamezniki v gruči (koranti), kot posamezniki ali kot pari v sklenjeni krožni vrsti (kola v Beli krajini), kot nesklenjeni pari v nesklenjenih krožnih vrstah (Mafrine), kot sklenjeni pari v nesklenjeni krožni vrsti (Prvi rej pod lipo pri Zilji) itd. Torej nastopajo v naših skupinskih plesih plesalci kot posamezniki ali kot pari. Zato ni mogoče postaviti plesnega para kot nekaj raznovrstnega v nasprotje s plesno skupino, izvzemši seveda nek posamezni primer. Mimogrede naj bo omenjeno, da se je I. Otrin tudi pri označbi »korantov« zapletel v nedoslednost. V citiranem delu jih je navedel kot primer za solo moški ples med »oblikami z določenim številom oseb« in tudi kot primer za gručo-skupino med »oblikami z nedoločenim številom plesalcev«.¹⁵

Tega problema sploh ni mogoče reševati zgolj formalistično. Že od nekdaj so bili ljudski plesi izvajani skupinsko (seveda ne izključno!). Za razlikovanje raznih vrst plesanja v skupinah je važno predvsem, kakšen je odnos med posamezniki v skupini. V njej morejo posa-

¹¹ Dr. Karol Štrekelj in dr. Joža Glonar, Slovenske narodne pesmi, I. do IV. zv., 1895—1923 (odslej = SNP), 83.

¹² M. Pleteršnik, Slovensko-nemški slovar, Ljubljana 1894-1895 (odslej = Pleteršnik).

¹³ Dr. F. Bradač, Češko-slovenski slovar, Ljubljana 1929.

¹⁴ Iko Otrin, Oblike slovenskih ljudskih plesov (Treći kongres folklorista Jugoslavije, Cetinje 1958, 303).

¹⁵ Glej prejšnjo opombo.

mezniki nastopati kot samostojni individui ali le kot delci celote. Nekaj podobnega velja v posameznih primerih tudi za pare. Posamezen par more tvoriti v plesu neko plesno figuro kot delec celote ali pa kot funkcionalno samostojna enota. Za razumevanje tega je treba upoštevati tudi družbeno okolje, v katerem živi ples, ali pa funkcijo plesa v določenem običaju. Tega vprašanja v omejenem obravnavanju ni mogoče dovolj nadrobno obdelati, pač pa je to treba upoštevati, kadar obstaja namera podati neki tip plesa ali plesanja kot določen zgodovinski folklorni pojav.

Dalje je treba ugotoviti, da so skupinski plesi, zlasti tisti v sklenjeni krožni vrsti, na Slovenskem bolj tipični za vzhodna kot pa za zahodna območja, kjer je tipično plesanje v parih. Na vzhodnih območjih med ljudstvom ni običajen izraz »raj« za določen ples. Poleg tega so skupinski plesi značilni tudi za vse druge pokrajine Jugoslavije. Zato si ni mogoče zamisliti, da bi se mogla uspešno uveljaviti označba »raj« za naše skupinske plese glede na to, da ta označba izhaja z območja, kjer je tipično plesanje v parih.

Omeniti je še treba, da je po prizadevanju šole sicer skoro povsod po Slovenskem znan izraz »rajanje« za plesanje in igranje otrok. Pleteršnik navaja stavek »*Otroci rajajo*« kot dolenjsko označbo brez omembe avtorja, medtem ko jih našteva kar celo vrsto pri izrazu »rajati« v splošnem pomenu plesanja za Koroško in Gorenjsko.¹⁶ Verjetno so tudi v tem primeru dobronamerno naši prizadevni romantiki ustvarili neko fiktivno folklorno predstavo. To pa ne opravičuje sodobnih strokovnjakov, da bi tako omejeno označbo brez potrebe razširili na področje naše etnokinetologije. Končno je treba omeniti, da pomeni izraz »rajati« pogosto isto kot: veseliti se, zabavati se¹⁷ ipd., in da ga ne kaže v takih primerih zamenjati s plesanjem.

Če bo torej nastala potreba po uporabi označbe »raj« za poseben slovenski plesni tip, jo bo mogoče uporabiti le za skupinske plese, sestavljene iz parov, in predvsem za plese ali plesanje na zahodnih območjih. Tak ples je že omenjeni »Prvi rej pod lipo pri Zilji«.

Označba za plesanje *ig r a t i* je znana predvsem na jugovzodnih slovenskih območjih (pa tudi po mnogih drugih pokrajinah Jugoslavije). Verjetno so jo uporabljali tedaj, ko plesanje še ni bilo tako razvito kot posebna kinetska oblika, po večini slovenskega ozemlja. Danes jo uporabljajo skoro povsod le še za nerazvito plesanje otrok (podobno kot rajanje), vendar že pogosto v obliki povratnega glagola »igrati se«. Ta označba pomeni splošno tudi družabne igre odraslih. Izraz »igrati« pomeni tudi razne druge vrste gibnosti: n. pr. igrati na neki instrument, igrati neko skladbo, igrati neko vlogo v gledališču, igrati šah in druge družabne igre itd. Zaradi te splošne uporabe je koreografsko označbo »igrati« spodrinil izraz »plesati«. V tistih krajih pa ali v njih soseščini, kjer uporabljajo izraz »igrati« za plesanje,

¹⁶ Glej op. 12.

¹⁷ Glej op. 12.

živijo običajno tudi priseljenci iz drugih pokrajin Jugoslavije. To da misliti, da gre za novejšo izposojenko. Tako uporabljajo na Dolenjskem tudi izraz »igrati vrtec«, ¹⁸ čeprav ples »vrtec« ni znan po drugih krajih Jugoslavije. Iz tega moremo sklepati, da uporabljajo izraz »igrati« v splošnem pomenu za plesanje, in da to ni označba le za določeno obliko plesanja (n. pr. »igrati kolo«). V preteklosti, ko se na Slovenskem še niso diferencirale različne oblike gibnosti, pa je pomenila tudi gibnost v običajih, ki so vsebovali že bolj ali manj razvite plesne prvine, kot so bile razne pastirske igre.¹⁹

Poleg omenjenih splošnih kinetskih označb za plesanje, kot so »plesati« in »rajati« ali »igrati«, ki pomeni plesanje in druge oblike gibnosti, obstaja zelo splošna oblika gibanja *t e k a n j e*. Čeprav se ta oblika gibanja zelo pogosto pojavlja v plesih starejših običajev, se vendar ustrezna označba malo uporablja v pomenu plesanja. To je mogoče zaradi premalo razvite diferenciacije gibnih prvin v takih »starejših plesih«. K temu je treba še dodati, da pri takem »plesanju« tekanje pogostoma postopoma prehaja v koračenje in nasprotno, kar tudi more biti ovira za enotno označbo. Iz kinetske označbe za tekanje izhaja ime »lavfarji«²⁰ za pustne tekače v Cerknem. Že K. Štrekelj je skušal poiskati zvezo med označbama »kurent« in koledniškimi obhodniki »Kurrentschüller«.²¹ Čeprav sega izraz »kurent« v starejše kulturne sloje,²² pa se je mogla taka povezanost imena pojaviti v času, ko se je kurentovanje zblížalo s koledovanjem po funkciji in gibni obliki. V današnjem kurentovanju na Dravskem polju je poskakovanje bolj značilno kot pa tekanje, ki se pojavlja tudi v drugih običajih, ne da bi bila ta gibna prvina posebej imenovana z neko svojevrstno označbo.

N a k o r a č e n j e (stopanje) se opira oznaka slovenskega srednjeveškega plesa, kot ga omenja mladi Lucidarius: *daz wir windischen treten*²³ (podčrtal R. Hrovatin). Čeprav italijansko ime plesa »la Schiava«²⁴ (furlansko »la Slave«)²⁵ prav tako izhaja iz etnične označbe, pa verjetno pomeni alpski poskočni ples »Štajerč«.

¹⁸ Lasten terenski zapis v Št. Jerneju na Dolenjskem leta 1952 (Terensko gradivo v Etnografskem muzeju v Ljubljani).

¹⁹ Glej opombo 5.

²⁰ Niko Kuret, Pustne šeme na Cerkljanskem (Et 17, 1944) in *Aus der Maskenwelt der Slowenen* (L. Schmidt, Masken in Mitteleuropa, Wien 1955, 212–215).

²¹ J. Kelemina, Bajke in pripovedke slovenskega ljudstva, Celje 1950, 12.

²² Ivan Grafenauer, Narodno pesništvo (Narodopisje Slovencev II, Ljubljana 1952).

²³ Dr. Jos. Mantuani, O jugoslovanski glasbi. III. Slovenska glasba (Zbori III, 1927, 1).

²⁴ Glej op. 5.

²⁵ Valentino Ostermann, *La vita in Friuli I*, Udine 1940, 478. Prim. Milko Matičetov, Slovinci v delu furlanskega folklorista V. Ostermanna (Razgledi IV-1949, 567). Po lastnem terenskem zapisu v Žagi leta 1952 (Terensko gradivo v Etnografskem muzeju v Ljubljani) ga imenujejo tudi »Sclaf«.

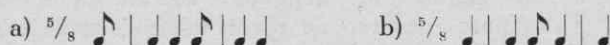
Že izza konca srednjega veka je znana sekta »škakačev«,²⁶ ki so dobili ime po kinetski obliki, za katero je značilno gibanje tudi v vertikalni smeri.

Skakanje in poskakovanje je za naše ljudske plesne značilno zlasti v severozahodnih goratih krajih. Seveda pa ni treba iskati vzroka za to tradicijo samo v geofizičnih pogojih.²⁷ V ljudstvu je ohranjen spomin na nekdanjo tradicionalno verovanje, da vpliva plesanje v višino na ugodno rast posevkov.²⁸ To je pač obreden ostanek davne magije. Tako so do nedavna po Cerkljanskem koledniku zaplesali ob prihodu v hišo kot prvi poskočni ples »Jejdovo«,²⁹ to je ples za dobro rast ajde. Poleg tega so plesali posebne plesne tudi za repo, proso itd. Vse to je nedvomno tudi pospeševalo tendenco k vertikalni kinetičnosti.

Izvajanje ustreznih plesnih gibov pospešujejo melodije posebnega ritmičnega ustroja v trodelnih metričnih skupinah. Pri zapisovanju so melografi podaljšali prvo ali drugo ritmično vrednoto. Tako so nastali značilni, tako imenovani »punktirani ritmi« v naslednjih figurah:

Prva figura (a) je bolj tipična za zahodnejša, druga (b) pa za vzhodnejša slovenska območja. Razni avstrijski raziskovalci³⁰ so pa že dognali, da dejansko izvajanje na terenu ne ustreza gornji stilizaciji in menijo, da je omenjeni ritem težko zapisati v racionalnem razmerju. Naši melografi so se v novejšem času tej ritmizaciji približali z naslednjima ustreznima stilizacijama figur:³¹

Meniti moremo, da živijo te s posebno ritmizacijo povezane kinetske prvine v zavesti naših ljudi. Zato jih tudi izražajo v svojih pesmih:

*Ko plešem jaz z mojo,
Storil bi skok,
Ko bi stropa ne b' blo,
Do strehe visok. (SNP 3641)*

²⁶ Dr. Fr. Kovačič, Protestantizem v Iztočni Štajerski. Dodatek (Trubarjev zbornik 1908, 120—121).

²⁷ France Marolt, Gibno-zvočni obraz Slovencev. Prim. tudi moje opombe v SE III-IV, 1951, 295 in SE X, 1957, 194.

²⁸ Boris Orel, Slovenski ljudski običaji (Narodopisje Slovencev I, 1944, str. 317).

²⁹ Lasten terenski zapis na Cerkljanskem leta 1954 (Terensko gradivo v Etnografskem muzeju v Ljubljani).

³⁰ Ernest Hamza in Ervin Schaller (Richard Wolfram, Die Volkstänze in Österreich und verwandte Tänze in Europa, Salzburg 1951, 187—188).

³¹ Glej mojo oceno dela iz op. 30 v SE VI-VII, 1954, 356.

Poleg skoka omenjajo ljudske pesmi tudi poskakovanje:

*Ko me rajat popôlaš,
Koj zvo poskoči...* (SNP 3623)

Vprašanje je, ali se ljudstvo zaveda razlik med različnimi oblikami »skakanja«. Kinetika razlikuje »skok« z ene noge na drugo in »poskok« na eni sami nogi.³² Nedvomno je, da v ljudskih plesih obstajajo razni načini skakanja (poskakovanja). O tem pričajo različne ritmične figure, kot so bile predočene zgoraj (glej str. 169). Vse te omenjene probleme naša znanost ni še dovolj nadrobno raziskala. Vendar je potrebno, da jih vsaj nakažemo.

Razlikovati je treba med plesi, v katerih so skoki ali poskoki njih bistvena sestavina, in drugimi plesi, ki jih je mogoče izvajati horizontalno ali sočasno tudi vertikalno.

Pri poskočnih plesih se morejo pojaviti izraziti skoki tudi le posamezno. Tako izvajajo koranti na Dravskem polju virtuozne akrobatske skoke, pri katerih premikajo svoje telo istočasno v vertikalni in horizontalni smeri. Ali se na to nanaša označba: »*Koranti vulijo*«,³³ ni ugotovljeno. Seveda je posameznemu korantu prepuščeno, kdaj in kako izvede skok. V plesih alpskega sveta so skoki in poskoki pogosto povezani z vsem plesanjem v neločljivo celoto. Včasih se izvajajo le v določenih delih plesa, seveda obvezno.

Pogosto izvajajo neki ples na različne načine: ali v pretežno horizontalni smeri, to je »navadno« (tako je po M. Majarju priobčil F. Kuhač »*Obični rej*«)³⁴ ali pa tudi v vertikalni smeri, to je »visoko« (tako je po M. Majarju priobčil F. Kuhač »*Visoki raj*«).³⁵ »Visoko« plesanje, to je v višino, je znano tudi drugod.³⁶ Brkini ga imenujejo »na poskakòk«. ³⁷ Tako naše ljudstvo na razne načine izraža zavest o vertikalni smeri kinetskih oblik.

Iz te zavesti so se razvili posebni péti plesi na alpskem območju. Teksti teh plesov so četvervrstičnice z določeno metrično obliko, ki je znana pod imenom *poskočnice*. Za te plese je namreč značilno, da se izvajajo izmenoma na péto melodijo umerjenejšega tempa in hitrejše godčevsko medigro. Ljudstvo sicer označbo »poskočnica« v splošnem malo uporablja, vendar se skokov in poskokov zaveda, kot je bilo že navedeno. Za ustrezne pesmi rabi različna imena: viže,

³² Glej op. 6.

³³ France Marolt, Opomba k pesmi »Kurent in smrt« (F. Kosmač, Kurent in smrt, Ljubljana 1950).

³⁴ Fr. Š. Kuhač, Južno-slovenske narodne popievke I.—IV. knj., Zagreb 1878—1881 (odslej = JSNP), št. 1134.

³⁵ JSNP št. 1135.

³⁶ Radoslav Hrovatin, Pomen ritmičnih kvantitet v slovenskih ljudskih napevih (SE X, 1957, 187).

³⁷ Lasten terenski zapis v Brkinih leta 1955 (Terensko gradivo v Etnografskem muzeju v Ljubljani).

pleparce, falerči, klanharce, klanfarce, včasih celo »kvante« itd. Prav značilno ime za te plesne pesmi je **o k r o g l e**:

*So pesmi okrogle,
Prav lahko za pet'... (SNP 4725)*

Označba »okrogle« za plesne pesmi se ne pojavlja samo v splošno znani metrični obliki, ampak tudi v drugih primerih. Posebno metrično obliko kaže »okrogla (poskočnica)«, ki jo navaja F. Kuhač iz Ziljske doline:

*Kukovca mi nosi list,
notri drugja ne stoji:
Kuku ti dralala,
kuku ti dralalo! (JSNP 1136)*

Spet drugačno metriko ima stara pripovedna pesem, ki jo je zapisal pesnik V. Vodnik:

*Na sréd Turčie glòboke
Stojé tri lipe zèlene.
Pod eno kónjče stàvio,
Na raj se mi pripravljajo,
Pod drugo raj prodajajo,
Pod tretjo (o)kroglo rajajo. (SNP 1)*

K varianti te pesmi je F. Kuhač priobčil melodijo³⁸ v splošno znamen peterodobnem metru in tipični ritmizaciji.³⁹ Poznejša Maroltova redakcija po Kuhačevi objavi ima naziv »Matjažev rejec.«⁴⁰ Podoben ritmični ustroj ima tudi znani »Prvi rej pod lipo pri Zilji«, ki ga je Kuhač v svoji objavi po navedbah M. Majarja poimenoval »Visoki raj.«⁴¹

Iz gornjih navedb moremo sklepati, da je označba »okrogla« nekoč pomenila še kaj drugega kot razmeroma mlajšo »poskočnico«. Morebiti je pomenila plesanje po krožnici podobno kot pri plesanju »v kolu« (glej dalje na str. 172). Plesanje »v kolu« (danes bi rekli tudi »v krogu«, kar je nedvomno v zvezi z označbo »okrogla«) prvotno najbrž ni pomenilo zgolj neko formo. Spomnimo se le svečanega obreda ustoličevanja vojvod na Gosposvetskem polju pri Celovcu na Koroškem v srednjem veku. Tedanja poročila govorijo o svečanem petju med obhodom okoli knežjega kamna.⁴² S tem se je po običaju izvrševal celo državnopravni akt. To je eno izmed naših najstarejših poročil o pomenu kinetskega obkrožanja v naših običajih. Pomikanje

³⁸ JSNP št. 1505.

³⁹ Radoslav Hrovatin, Glasbene prvine slovenskih ljudskih napevov (Et XVI, 1945).

⁴⁰ France Marolt-Marija Šuštar, Slovenski ljudski plesi Koroške, Ljubljana 1958, 59.

⁴¹ Glej op. 35.

⁴² Jos. Mal, GMS XIX (1958); Iv. Grafenauer, GMS XXII (1942).

v krogu je torej bilo našim prednikom že od nekdaj znano in ni pomenilo samo igrive kinetske oblike, temveč je imelo globlji pomen važnega dejanja. Pomembnost tega dejanja je znana tudi iz drugih običajev: obhod, obhodnja, objezd, obnašanje, opasilo itd. Mnogostranost te kinetske dejavnosti je zato našla svoj odsev tudi v eni izmed najbolj razvitih kinetskih oblik, to je v plesanju. Nedvomno je živelo v zavesti ljudstva in se je manifestiralo tudi v raznih označbah za plesanje. Tako moremo precej zanesljivo domnevati, da je označba »okrogle« prvotno pomenila plesanje po krožnici. Ta označba s severozahodnejših slovenskih območij je imela torej podoben pomen kakor označba »v kolu« po drugih slovenskih območjih.

Prenos označbe »okrogle« na poskočnice je v zvezi s »petimi plesii« (chorea — chorus). Tako more pomeniti izraz »krožiti« isto kot peti (ali tudi zagosti) »okroglo«, to je pesem, prvotno seveda »plesno pesem«. ⁴³ V širšem smislu pomeni dandanes sploh določeno veselo ali razigrano pesem, kot so poskočnice. Še dandanes si vesele poskočnice improvizirajo pri plesih, v katerih med plesanjem izmenoma pojo in godejo.

Izraz »igrati« za plesanje se v Beli krajini pa tudi v Istri najpogosteje uporablja v zvezi s plesom k o l o. Označba kolo za ples je v splošni rabi poleg Bele krajine tudi v okolici Kobarida in v sosednjem Kotu. V poslednjem primeru se uporablja v zvezi »plesati kolo«. Kdaj pa kdaj jo srečamo tudi na vzhodnem Štajerskem in v Prekmurju, čeprav razmeroma redko. Označba »kolo« je v splošni rabi po drugih pokrajinah Jugoslavije. Kolo pomeni v splošnem skupinski ples z določeno tradicijo v razvrstitvi plesalcev, ki nima nujno vedno krožne oblike. Na Slovenskem je poleg označbe »kolo« za določen ples pogosteje rabljen izraz »plesati v k o l u« kot način plesanja v krožni vrsti (glej zgoraj »okrogle« na str. 171). Označba »v kolu« pomeni pozicijo skupine plesalcev v krožni vrsti in krožno obliko v smeri gibanja pri plesanju. Ta označba je po dosedanjih terenskih izkustvih znana po vsem obsežnem območju od Benečije preko vse Primorske in vzhodne Slovenije do Prekmurja. ⁴⁴

Označbi »kolo« kot ples in »v kolu« kot način plesanja pogosto zamenjujejo. Tako navajajo v literaturi pogosto prekmursko »kolo: Marko skače«. ⁴⁵ Dejansko označujejo Prekmurci plesanje po pesmi »Marko skače« z imenom ples, ki ga pa »plešejo u kóuli«. ⁴⁶ Podobno se izražajo o načinu plesanja tudi drugod.

Različne pomene imajo kinetske označbe: vrteti, vrteti se in z a v r t e t i s e. Izraz »vrteti se« danes v splošnem pojmujejo naši plesalci v mestih kot zasuk (obrat) okoli lastne osi posameznika ali

⁴³ Glej op. 5.

⁴⁴ Lastni terenski zapisi.

⁴⁵ France Marolt, Gibno-zvočni obraz Slovencev, Ljubljana 1954.

⁴⁶ Radoslav Hrovatin, Ob izdaji dveh folklorističnih del F. Marolta... (SE IX, 1956, 288—289).

manjše skupine. Izraz »vrteti« pa pomeni obliko gibanja, ki se v splošnem ne nanaša na ples ali pa le v prenesenem smislu besede, pogosto le kot pojasnilo k določeni plesni figuri. Pač pa se je ta označba med ljudstvom do nedavna uporabljala tudi za plesanje. O tem pričajo razni izrazi sorodnega izvora: vrtuljak, ovrtenica, vrtec, vratca ipd. Kakšen je bil prvotni pomen teh izrazov, ko so rabili še v veliki meri za plesanje, moremo le posredno sklepati.

O rabi izraza »vrteti« za plesanje pričajo med drugim tudi značilne plesne pesmi, kot so že imenovane poskočnice. Iz njih moremo sklepati, da pomeni ta izraz bolj določeno obliko gibanja. Tako pravi pesem:

*Tako se sukam
K se micka verti...* (SNP 3640)

Pri tem se plesalec »suče« (označba za zasuk) okoli svoje osi, medtem »ko se micka verti«, to je pleše »naprej« po krožni poti okoli plesalca. Upravičenost v domnevo razlikovanja med kinetskima označbama »vrteti« in »sukati« moramo videti v naslednji pesmi:

*Sukal jo, sukaj jo
Sim pod roko; ...* (SNP 3668)

Tu gre za posebno plesno figuro, pri kateri se plesalka suče okoli svoje osi »na mestu« in hkrati drži desno roko nad glavo z istegnjenim kazalcem navzgor. Tega drži »na mestu« stoječi plesalec s svojo desnico. Na podobno obliko gibanja moremo sklepati tudi iz pesmi:

*Pubič, ne suči me,
Sama zasučan se;
Sama zasučan se
Proti tebe!* (SNP 3637)

Iz vsega omenjenega moremo sklepati, da plesna označba »vrteti« ne pomeni obračanja posameznika okoli osi. V tem poslednjem pomenu uporablja ljudska pesem izraz sukati (sukati se). Morebiti pomeni izraz »vrteti« obračanje para? Toda v tem pomenu rabi ljudska pesem v nekih primerih izraz »zavrteti se«:

*Moj oča ta stari
Pa gleda po pari:
Ke bi eno dobil,
De b se ž njo zavertiv.* (SNP 3629)

Torej moremo sklepati, da pomeni plesna označba »vrteti« neko posebno obliko gibanja in ne zgolj obračanje okoli osi. To nam pove navedba pisatelja J. Jurčiča o starodavnem plesu Ovrtenici. V pravljici o »Artulji« pravi:

»Ob gomilah, ki leže tam in so sedaj prerastle s hrasti, je imela gospoda vrtnice; napravljala jih je pa zato tako okrogle, da je plesala po travniku okoli njih starinski ples ‚ovrtenico‘.«⁴⁷

Iz tega opisa moremo sklepati, da je pri Ovrtenici plesala skupina plesalcev po krožnici okoli neke ograjene okrogle ploskve. Opis zbuja domnevo, kot da je hotel pisatelj namigniti na neko besedno zvezo med »vrtnicem« in »Ovrtenico«. ⁴⁸ Opis ne govori o tem, da bi se plesalci obračali okoli svoje lastne osi. Glede na okroglo ploskev bi mogli sklepati na ples »kolo« ali boljše na način plesanja »v kolu« (»okrogle«). Vendar pa ni jasno, ali je bilo to pisatelju v mislih. Jurčič namreč omenja navedeni ples tudi v svoji povesti »Jurij Kozjak«:

»Pravljica pripoveduje, da so na ‚Velikem travniku‘, konci katerega stoji nekdanja podružnica stiškega kloštra, cerkvica Matere božje — da so se tu ljudje iz sedmih far sešli s svojimi duhovni in banderami ter neki star naroden ples plesali, kateri je bil dovoljen po cerkvenih poglavarjih. Zdi se mi, da ga imenujejo stari očetje ovrtenico in se neki ostanek tega plesa nahaja še po slovenskih božjih poteh.«⁴⁹

Ta Jurčičeva omemba ovrtenice ne vsebuje opisa kinetskih prvin, iz katerih bi mogli sklepati na obliko gibanja. Pač pa je važna navedba, da ostanek tega starega plesa še plešejo po slovenskih božjih poteh. Ta »ostanek plesa« je bil v Jurčičevih časih nedvomno še zelo živ. To je verjetno znani dolenski romarski ples Vrtec. Omenja ga že Valvasor⁵⁰ in za njim še razni drugi naši pisci.⁵¹ Prav tako pa je mogoče o njem še mnogo zvedeti na terenu.

Na neko zvezo med »Ovrtenico« in »Vrtcem« kaže tudi sorodnost besednega izvora. Zadnja poročila o »vrtecu« govori o obliki gibanja, podobnega »procesiji«; bila je pravzaprav edina kinetska oblika, ki jo je že od nekdanj dovoljevala in gojila cerkev. Pri tem se je vrsta plesalcev gibala po raznih krožnih vijugah in se vedno bolj in bolj zamotavala. To zamotavanje pa ni bilo prepuščeno naključju, temveč ga je vodil poseben korifej, imenovan »vajvoda«. Prav to zamotavanje plesne vrste je ena izmed prvotnih kinetskih prvin tega plesa, ki gotovo nekoč ni bil umerjen kot kaka procesija, temveč verjetno orgiastično ekstatičen. Zato je cerkev vrtec prvotno tudi preganjala. Šele pozneje, ko ga ni mogla odpraviti, ga je skušala prilagoditi svojim stremljenjem. Tako je menda treba razumeti Jurčičevo navedbo, da je sodobni romarski ples »ovrtenica (= vrtec)« le »neki ostanek« nekdanjega plesa.

⁴⁷ Josip Jurčič, Zbrani spisi I, 98—99.

⁴⁸ Glej op. 5.

⁴⁹ Josip Jurčič, Jurij Kozjak, XI. pogl., 10. odst.

⁵⁰ J. W. Valvasor, Ehre des Herzogthums Krain VIII, 1689, 817.

⁵¹ Radoslav Hrovatin, O slovenskem ljudskem plesu (SE III-IV, 1951, 285). Poleg tam navedene literature prim. tudi Prežihov Voranc, Od Mokronoga do Pijane gore (Od Kotelj do Belih vod, Ljubljana 1945, 34).

Ta kinetska oblika spominja na druge podobne plesse, ki so se pogosto izvajali tudi ob cerkvenih praznikih. O plesu s podobnim zamotavanjem govorijo poročila s primicij, kjer so plesali obredni ples »Cindara«, ki ga je vodil »cimuner«. F. Marolt najbrž ni slučajno imenoval zamotavanje tega plesa »demonška vrtenica«. ⁵² Iz tega je mogoče sklepati, da ni pripisoval izrazu vrtenica pomena navadnega vrtenja okoli osi, temveč da mu je pomenila posebno kinetsko obliko. Podal jo je nekoliko drugače tudi v opisu »Metliškega kola«, ki ga izvajajo še dandanašnji na velikonočni ponedeljek v Metliki in ki ga vodi »vojarinka«. ⁵³

Vendar pa Maroltu ta označba ni pomenila nekaj določno ustaljenega, zlasti ne oblikovno. Tako je uporabil izraza »vrtenica« in »ovrtenica« v opisovanju »Prvega reja pod lipo pri Zilji« ali »Visokega reja«. V svoji prvi objavi tega plesa iz leta 1935 govori Marolt v »koreografskem načrtu« le o »celem obratu ter ogiboma«, ⁵⁴ ki jih pridobi par pri plesu. V opisu iz leta 1946 pa že pravi: »Odgovarjajoča plesna figura je enkratna ovrtenica na tri s polkoračnim ogibom v levo in v desno menjaje...« Na istem mestu dalje omenja med značilnostmi tega plesa med drugim tudi »vrtenice in obrate«. ⁵⁵ Iz tega bi mogli sklepati, da so vrtenice nekaj drugega kot obrati. Kakšna pa je razlika med ovrtenico in vrtenicami, tudi ni povsem jasno. Vendar bi lahko menili, da je Marolt hotel z obema izrazoma prej podati značaj plesa ko natančno opredeliti njegovo formo. Nekoliko drugačno formulacijo prinaša v letu 1958 objavljeni Maroltov opis tega plesa, ki se glasi: *Plesna figura je enkratna vrtenica s polkoračnim ogibom...* ⁵⁶ Tu je pravzaprav vrtenica le nadomestila ovrtenico iz predhodnega teksta. Seveda pa ne moremo glede na način objave šteti zadnjo formulacijo za avtentično. ⁵⁷ Izdajateljica je izraz »vrtenica« ⁵⁸ omejila le na formalno opredelitev: »vrtenica = obrat s celim telesom za 360°«. Poleg navedene označbe ima v »pojasnilih nekaterih znakov« tudi obrazložitev: »cel obrat = obrat za 360°«. Vprašanje je: Kakšna je razlika med obratom za 360° in obratom s celim telesom za 360°? Ali se more plesalec sploh obrniti za 360°, ne da bi premaknil vsega (»celega«) telesa. To bi mogel le izreden akrobat in le v takem primeru bi mogel obrat dobiti še posebno ime. Torej je treba normalno tako pri »celem obratu« kot pri »vrtenici« premakniti vse telo, ko ga obračamo za 360°.

⁵² Glej v op. 9 str. 470.

⁵³ France Marolt, Tri obredja iz Bele krajine (Slovenske narodoslovne študije II, Ljubljana 1936, 43 s.).

⁵⁴ France Marolt, Tri obredja iz Zilje (Slovenske narodoslovne študije I, Ljubljana 1935, 16 s.).

⁵⁵ France Marolt, Gibno-zvočni obraz slovenskega Korotana (Koroški zbornik 1946, 349).

⁵⁶ Glej v op. 40 str. 10.

⁵⁷ Glej SE XII, 1959, str. 246.

⁵⁸ Po Pleteršniku pomeni »vrtênica, f. neka trta«.

Zakaj je torej potrebna uporaba dveh terminov? Ali ne bi bilo bolje uporabiti za označbo obrata za 360° kratko in malo izraz z a s u k.

Na podobno mehanično apliciranje Maroltovega pojmovanja nalletimo tudi pri označbi »vrtenica pod roko«⁵⁹ z enakim formalističnim pojasnilom. Pri tem gre za podobno plesno figuro, kakršno je mogoče označiti na osnovi ljudske terminologije kot »sukanje pod roko« (glej str. 175).

Skratka: Marolt je za kinetske označbe pogosto uporabljal poetične prisposode, ki so ustrezale njegovemu neoromantičnemu⁶⁰ pojmovanju ljudskega življenja. Nepravilno pa je njegovo pojme formalistično utesnjevali z omejeno vsebino.

Iz omenjenega vidimo, da ne smemo vseh gornjih označb mehanično pojmovati in da so v davni z vrtenjem označevali posebno tipično kinetsko obliko. Nedvomno je dr. J. Mantuani zelo invenciozno imenoval srednjeveški ples iz 10. stoletja »*turben vandalicum*« slovenski V r t u l j a k.⁶¹ Po Pleteršniku namreč pomenijo izrazi: vrtec, vrtulja, vrtuljek itd. isti pojem, čemur pravimo v današnji knjižni označbi »vrtinec«. Na vrtinec spominja zgoraj omenjeno kačasto in polžasto zamotavanje navedenih plesov. Pri tem gre torej za skupino plesalcev v vrsti, ki jo vodi korifej po krožni poti izmenoma v levo ali v desno in ki se pogosto zaključí v spirali navznoter ali navzven. V tem pomenu bi bilo treba tudi v bodoče rabiti kinetske označbe v zvezi z »vrtenjem« za tradicionalne plese.

V zvezi s takimi plesi se pojavlja tudi izraz v r a t c a. Ni mogoče sicer trditi, da je zaradi sorodnega besednega izvora treba sklepati tudi na skupni izvor ustreznih kinetskih označb. Vendar pa je treba pribiti, da se izraz »vratca« za določeno kinetsko obliko pojavlja prav v plesih z označenim »vrtenjem«. V drugih primerih se namreč za podobno kinetsko pozicijo uporablja izraz »most«.

Vrtenje se torej pri plesanju ne nanaša na posameznika, temveč na večjo skupino plesalcev, kot tudi pravi pesem:

*Sveti, sveti, svetli kres,
vrti, vrti mladi ples!* (SNP 5152-3)

Čeprav sem že zgoraj omenil (glej str. 173), da označujejo obracanje okoli osi s »sukati« in da to velja predvsem za posameznika, je vendar treba omeniti tudi pesem, v kateri to velja za skupino:

Suč'te, suč'te kolobar ... (SNP 8011)

Bistvo kinetskih oblik v zvezi z označbo vrtenja ni samo v formi, ki ni v vseh nadrobnostih stalno enaka in dopušča mnogo improvi-

⁵⁹ Zmaga Kumer, Godčevski in plesni motivi na panjskih končnicah (SE X, 1957, 165).

⁶⁰ B(oris) O(rel), Etnologija (Etnografija). Slovenija (EJ 3, Zagreb 1958, str. 276).

⁶¹ Glej op. 25.

zacije. Pri tem je treba poudariti predvsem kinetsko izraznost, ki izvira iz neke kolektivne zavzetosti in zanosa ter stremi preko orgiastičnega kipenja k nekemu ekstatičnemu vrhuncu. Taka izraznost je bila prav značilna za naše ljudstvo v dobi fevdalnih nasprotij: tlačanstva, puntarstva, verskih bojov, turških vpadov itd.

Kot je razvidno iz doslej navedenega, srečamo pri starejših plesih pogosto izraz *v o d i t i*. Tako pravi pesem:

*Lepa Anka kolo vodi ...*⁶²

To pomeni, da je skupino plesalcev že od nekaj vodil vodilni plesalec (korifej) ali vodja plesalcev. Zato se mnoge označbe za korifeje opirajo prav na to dejstvo. »Kолоvodja« vodi kolaše v kolu. »Vajvoda ravna vrtec«. Podoben pomen ima tudi »vodilja«. »Vojarinka« vodi kolo na pungartu v Metliki. V Črnomlju vodita kolo celo dve vojarinki. Podoben pomen ima tudi izraz »voj«. Seveda pa vodenje plesa ni le nekaj formalnega, temveč izhaja iz globljega pomena, ki ga ima funkcija gibnega izraza v posameznem običaju. Zato imajo vodilni plesalci še razne druge ustrezne označbe: »Kožuh« vodi podravske »korante«. »Cimuner« vodi prleški »Čindara«. »Štehvovski mojster« (prvi rejovec) postavlja prvi rej pod lipo pri Zilji. »Parterji« nadzirajo zlasti »prvo kuordje«⁶³ v istrskem opasilu. Podobno vodijo ples tudi: prvi fanti, kápoti ipd.

Izmed drugorodnih kinetskih označb za plesanje se je razširila pri nas tudi pri drugih slovanskih narodih znana izposojenka *t a n c* (tancati, tancar itd.). Vendar jo pri nas uporabljajo razmeroma redko v mlajših šaljivih in zbadljivih pesmih in plesih. Najpogosteje srečamo to označbo v plesih z izbiranjem soplesalca z uporabo blazine (Pouštranc, Vajnküštanc). Izraz *b a l* pomeni v splošnem organizirano plesno prireditev in se je razširil že davno iz mest tudi na podeželje.⁶⁴ S pojemanjem zavesti o različnih funkcijah gibnih prv in s prodiranjem mestne civilizacije je postalo tudi označevanje plesanja glede na gibne prvine često zelo šablonsko. Tako dandanes imenujejo plese na dvodobne melodije kar *polka*, na trodobne melodije pa *valček* (bolcr). S tem je sicer podana le ritmična osnova plesanja. Vendar s tem označujejo različne plese ali načine plesanja. Nedvomno to dejstvo ne dovoljuje strokovnjakom, da bi tako poenostavili problematiko naših plesov in plesanja sploh. Zlasti velja to za preteklost. Tako ne gre plesa na panjski končnici iz leta 1818 na kratko označiti za polko,⁶⁵ zlasti če pomislimo, da izvira ime polka za ples šele iz leta 1830⁶⁶ in ne glede na to, da so mogle podobne oblike plesanja, ki

⁶² Matija Tomc, Igraj kolce, Ljubljana 1948, 26.

⁶³ Dr. R. Hrovatin, Plesi »Brškega opasila« (Ljudski tednik 1949, št. 189).

⁶⁴ Dr. Josip Mal, Stara Ljubljana in njeni ljudje, Ljubljana 1957, 119 in lastni terenski zapisi.

⁶⁵ Glej v op. 59 str. 157.

⁶⁶ O. c. v op. 50.

vsebujejo različne »polke«, obstajati že prej. Ime »polka« pri nas še ni bilo znano, ko so okrajni poročevalci sestavljali poročila za ljubljanski gubernij leta 1838.⁶⁷ Prvo omembo »polke« v poročilih iz naših krajev najdemo šele v l. 1846 na Štajerskem.⁶⁸ Valček je bil sicer l. 1838 pri nas že splošno znan. Vendar so ga šteli za nov »nemški« ples, ki se je tedaj šele širil iz mest na podeželje, torej za meščanski ples. Dobro so ga razlikovali od domačega ljudskega Štajerskega (Štajriš).⁶⁹

Splošne kinetske označbe uporabljajo tudi za označevanje prostora za plesanje, kot kaže izraz p l e s i š č e (rajišče). Pač pa ljudstvo razlikuje različne prostore za plesanje glede na vrsto plesa, način plesanja, običaj itd. Pri tem pa pogosto uporablja označbe, ki ne izhajajo iz gibnosti. Tako poznajo na obmorskem območju v ta namen očiščen zravnan prostor z imenom »jugno«.⁷⁰ Temu ustreza po osrednji Sloveniji »skedenj« ali »pod«.⁷¹ V zahodnih krajih imajo posebej zgrajene lesene »brejarje«. Po nekod plešejo »pod lipo« ali »na tratic« ipd. Za plesišče pa more rabiti tudi vsa domačija (Čindara).

Poleg splošnih označb za plesanje, ki izhajajo iz različnih oblik gibnosti, morejo različne kinetske označbe pomeniti tudi le neko posamezno kinetsko prvino. Tako se morejo nanašati le na gibanje z nogami (drobljanec) ali pomeniti le število korakov (sedmorka) ali značilno gibanje z rokami (pomet, pokčotəš) ali zibanje telesa (hencanje) ali število plesalcev (trojka) itd. Vse te označbe pa bo treba nadrobno obdelati na posebnem mestu.

*

Glede na poseben geografski in geofizični položaj ter zgodovinski razvoj, ki ga ima slovenska zemlja, so se razvile zelo raznovrstne označbe za kinetske oblike, zlasti za plesanje. Vendar moramo posamezne kinetske označbe za plesanje uporabljati z vso previdnostjo. Zlasti velja to za tiste, ki imajo bolj splošen kinetski pomen. Le-tem je bil posvečen gornji prikaz. Seveda pa ni bila z njim še izčrpana ljudska terminologija kinetskih označb za plesanje. Pač pa je bila nakazana problematika in poudarjen pomen predvsem tistih označb, ki izhajajo iz posameznih kinetskih oblik. Izmed teh označb imajo nekatere že ustaljeno historično vsebino, mnogim pa se z razvojem v večji ali manjši meri spreminja.

Naravno je, da se na tradicionalno podedovane označbe opira tudi naša mlada etnokinetologija. Pri tem pa obstaja nevarnost, da bi dajali označbam, ki še niso dovolj proučene, omejeno ali celo novo vsebino.

⁶⁷ DAS, »Prezidialni arhiv« ljubljanskega gubernija iz leta 1838, fasc. VI.

⁶⁸ O. c. v op. 30.

⁶⁹ Glej op. 67.

⁷⁰ Lastni terenski zapisi v Istri (Terensko gradivo v Etnografskem muzeju v Ljubljani).

⁷¹ Boris Orel, Slovenski ljudski običaji (Narodopisje Slovencev I, Ljubljana 1944, 298).

Zlasti ni treba tvoriti novih terminov, če za to ni nujne potrebe, in bi bilo zanje boljše uporabljati starejše označbe. To bi moglo včasih nadaljnje delo ovirati in ustvarjati zmedo. Pač pa se je treba v ljudsko izražanje še bolj poglobiti in na terenu poiskati vse, kar je naše ljudstvo v stoletnih izkušnjah že ustvarilo in nam zapustilo kot bogato dediščino.

Résumé

TERMES DE CINÉTIQUE DANS LA TERMINOLOGIE POPULAIRE DE DANSE EN SLOVÉNIE

Vu leur situation spéciale aussi bien géographique que géophysique et leur développement historique, les Slovènes emploient des termes assez nombreux et variés de danse, dont plusieurs résultent des termes cinétiques généraux, n'ayant obtenu que graduellement leur sens propre, spécifique et plus défini.

Dans tout le territoire slovène, le terme le plus d'usage est «ples» (danse), d'où dérive aussi le reste des termes nécessaires: «plesati» (danser), «plesalec» (danseur), «plesalka» (danseuse), «plesišče» (lieu de danse), etc.

Dans les contrées du Nord-Ouest, on emploie assez généralement aussi le terme «raj» ou «rej» (danse) avec les dérivations «rajati» (danser), «rajavec» (danseur), «rajavka» (danseuse), «rajišče» (lieu de danse), etc. Ce fut déjà France Marolt qui conféra à ce terme un sens limité et spécial, tandis que ses disciples essaient de désigner par le terme de «raj» un type particulier de danse en groupe, en l'opposant à la danse à couples. Mais le peuple lui-même et les annotations d'anciennes chansons populaires emploient ce terme aussi bien pour les couples que pour les groupes de danseurs. C'est ainsi qu'on danse encore aujourd'hui dans la vallée de la Zilja (Gail), en Carinthie (Autriche), le «proi rej pod lipo» (première danse sous le tilleul) appelée dans la littérature «visoki raj» (danse haute), à couples tournant en rond.

Le terme «igrati» s'emploie pour de nombreuses actions cinétiques. Dans le sens de «danser» (igrati kolo), on le connaît dans les régions slovènes de l'Est, mais aussi dans la plupart de la Yougoslavie. Lorsque les diverses formes cinétiques n'étaient pas encore assez différenciées, le terme «igra» signifiait une forme qui comprenait aussi des éléments de danse.

Bien que dans plusieurs coutumes la course («tekanje») et la marche («koračenje») se manifestent en de différentes formes significatives, les termes correspondants ne s'emploient que rarement pour la danse. Mais les rapports du moyen âge et les appellations de quelques figures dans les coutumes rappellent l'emploi de ces termes à des époques reculées.

L'action de sauter («skakati») donna la dénomination slovène déjà à la secte médiévale des sauteurs («skakači», die Springer). Ce terme peut s'appuyer sur le caractère géophysique du sol. On a gardé aussi le souvenir du sens magique de l'action de «sauter» pour assurer une bonne récolte. Le sauter est significatif aussi pour la manière de danser, désignée par le terme «haut» («visoko»: «visoki raj»). Beaucoup de chansons à construction rythmique particulière qui, dans la littérature, ont eu la dénomination de «poskočnice» (chansons à sauter, Schnadahüpfli), mentionnent le sauter (v. les notes). Le peuple en connaît à dénominations différentes, p. ex. «okrogle» (des rondes). Ce terme dérive de «kroženje» (le tourner) qui, à l'origine, avait un sens plus large d'action rituelle. C'est par cette action qu'on sanctionnait, dans l'ancienne Carantanie, l'élection du duc. Le terme d'«okrogle» est répandu surtout dans les contrées slovènes du Nord et de l'Ouest, tandis qu'on emploie ailleurs, dans un sens semblable, le terme «v kolu» (en ronde) pour le mouvement en ligne ronde. Le terme «kolo» (ronde) s'emploie dans des régions relativement re-

streintes de la Slovénie, mais il est répandu dans la plupart du reste de la Yougoslavie.

Les termes dérivés de «vrtenje» (le tour) ont un sens varié. Mais l'action de tourner autour d'une axe est désigné, comme le prouvent les chansons populaires, aussi par «sukati, sukati se» (tourner). Le sens spécial de ce terme est prouvé par les rapports sur la danse rituelle des pèlerins, appelée «ovrtenica, vrtec» et sur d'autres danses rituelles, caractérisées par l'enroulement en une spirale extatique. Il semble donc qu'il ne soit pas condenable d'employer le terme de «vrtenica», dérivé de «vrtenje» ou de «ovrtenica» dans le sens étroit d'un simple tour («obrat»). C'est ce que prouvent aussi le nom de danse «ortuljak», la figure de danse appelée «oratca», etc.

Dans les danses rituelles entre en scène, d'habitude, le premier danseur (coryphée) qui conduit («voditi») la danse; on connaît aussi le «kolovodja», le «vajvoda», la «vodilja», etc.

Des termes d'origine étrangère, très fréquent est celui de «tanc» (danse), «tancati» (danser), «tancar» (danseur), etc., répandus aussi chez d'autres Slaves. Une manifestation organisée de danse s'appelle «bal». Pour la danse à deux temps, on emploie souvent, et machinalement, le terme de «polka», pour celle à trois temps, celui de «valček», ce qui n'autorise pas, cependant, les spécialistes d'employer les deux termes pour désigner, à tort et à travers, les différentes danses traditionnelles.

Le terme général pour le lieu de danse est «plesišče (rajišče)». Avec celui-ci, le peuple connaît encore beaucoup d'autres termes se rapportant à l'espèce, à la manière de danser, à la coutume, etc.

À côté des termes généraux pour la danse, dérivant de formes cinétiques générales, on emploie de différents termes de cinétique qui ne se limitent qu'à un élément cinétique particulier. Mais leur sens est, en général, clair et évident.

Vu le sens changeant et la tradition définie des termes généraux pour les formes cinétiques de la danse dans la terminologie populaire, les problèmes qui en résultent furent exposés pour recommander, à l'avenir, leur emploi attentif.

ARHAIČNI SLOVANSKI PETEREC-DESETEREC V SLOVENSKI LJUDSKI PESMI

Valens Vodušek

Študij ljudske pesmi po glasbeni strani pripelje raziskovalca prej ali slej do spoznanja, kako velikanskega, celo odločilnega pomena za glasbeno strukturo pesmi je metrična struktura besedila. Metrika ljudske pesmi je pravzaprav temelj, ki daje najbolj zanesljivo oporo raziskovanjem in spoznanjem etnomuzikologije. Tako je eden največjih sodobnih etnomuzikologov, Béla Bartók,¹ pri svojih raziskovanjih razvrstil pesmi po metrični obliki verzov. Še pred njim je ukrajinski etnomuzikolog F. Kolessa² poudaril pomen metrike: »Silabična shema z določenim številom zlogov v skupinah in verzih določa takó obliko melodične strofe kot njeno ritmično strukturo.« Metrika ljudske pesmi je torej nekakšno obmejno področje med etnomuzikologijo in pesemsko-tekstno folkloristiko oziroma literarno teorijo in zgodovino. Etnomuzikologija pa posega vanjo ne samo zaradi njenega direktnega glasbenega pomena, ampak tudi zato, ker najbrž le glasbena ritmika lahko pojasni dosti problemov v metriki kot takšni, n. pr. prehajanje verznihih naglasov v zgodovinskem razvoju ali postopne transformacije ene metrične strukture v drugo.

Mogoče je prav zaradi omenjenega obmejnega značaja področje metrike v ljudski poeziji na splošno nekam zanemarjeno. Takšno temeljito delo kot ga imajo Francozi³ vsaj za nekatere metrične oblike ljudske poezije, imajo le redki narodi. Pri jugoslovanskih narodih je bil večje pozornosti lingvistov in drugih raziskovalcev deležen le junaški deseterec, druge metrične strukture in druga metrično-oblikovna vprašanja so kljub nekaj delom⁴ v preteklosti nakazana le v najširših obrisih ali pa še popolnoma neobdelana. Na področju slovenske ljudske pesmi je metriki največ pozornosti in razprav posvetil Ivan Grafenauer.⁵ Ker je pri tem oral ledino, je ostalo dosti

¹ B. Bartók, *Das ungarische Volkslied*, Berlin-Leipzig 1925.

² Dr. F. Kolessa, *Ritmika ukrain'skih nar. pisen'*, 1907 (citirano po: O. Timko, *Naša pisnja III*, Ruski Kerestur 1954, str. LXXXII).

³ P. Verrier, *Le vers français*, I—III, Paris 1930—1932.

⁴ Tukaj so mišljenja predvsem dela: L. Zima, *Nacrt naše metrike narodne*, Zagreb 1879; Dr. W. Wollner, *Untersuchungen über den Versbau des südslavischen Volksliedes*, Leipzig 1886; dr. T. Maretić, *Metrika narodnih pjesama*, Rad Jug. akad. znan. i umjetnosti, knj. 168 i 170, Zagreb 1907.

⁵ Predvsem v razpravah: *Lepa Vida (= LV)*, Ljubljana 1943 (str. 150—172: Pripovedna dolga vrstica); *isti*, Najvažnejše ritmične oblike v zgodovini slov.

vprašanj nerešenih pa tudi še nedotaknjenih, kar najbolj občuti etnomuzikolog pri študiju ritmičnih, melodičnih in oblikovno arhitektonskih pojavov. Najvidnejša ugotovitev Grafenauerjeva je veljala dolgi pripovedni vrstici kot najstarejši in dolgo časa edini obliki slovenskega ljudskega pesništva, ki so ji šele od 12. stoletja dalje sledile druge metrične oblike verzov. Prav teza o posebni dolgi vrstici, v kateri so številne zlogov in zlogovni poudarki brez pomena,⁶ je puščala odprto vprašanje, kakšna naj bi bila melodično-ritmična oblika takšnih verzov. O posebni koralni strukturi melodij in koralnem načinu petja, ki naj bi po domnevi F. Marolta⁷ ustrezala pripovedni dolgi vrstici v naši najstarejši dobi — in res si je težko predstavljati drugačno melodično strukturo, ki bi mogla ustrezati tej vrstici po vidikih kot jih je postavil Grafenauer — namreč ni v naši ljudski pesmi, kolikor nam je doslej znano, ohranjenega nobenega sledu.

Na drugi strani so obširna terenska raziskovanja Glasbeno-narodopisnega inštituta v Ljubljani v zadnjih letih in naraščajoča zbirka gradiva, posnetega z modernimi tehničnimi sredstvi, vodila do spoznanj, ki se v nekaterih bistvenih oblikovnih pogledih križajo s podobo slovenske ljudske pesmi, kot nam je znana iz številnih tekstnih zapisov v Štrekljevi zbirki. Pri primerjalnem študiju metrično-ritmičnih pojavov v ljudski pesmi drugih slovanskih, predvsem južno-slovanskih narodov so ta spoznanja dobivala zmeraj trdnjšo oporo in so dala povod za informativno poročilo avtorja z naslovom »Nove ugotovitve o metriki in ritmiki slovenskih ljudskih pesmi« v Društvu folkloristov Slovenije (16. aprila 1957). Odkritje arhaičnega, tako imenovanega »lirskega« deseterca ter prav tako starega slovanskega tridelnega osmerca v naši ljudski pesmi, o katerem je bilo govora v tem poročilu, se mi je zdelo upoštevanja vredno posebno zato, ker v marsičem spreminja dosedanje poglede na razvoj in najstarejšo fazo naše ljudske pesmi. Pričujoča razprava je sistematična in podrobna razširitev omenjenega poročila, kolikor se je nanašalo na arhaični deseterec. V pripravi pa je še druga, v posameznostih izdelana razprava o tridelnem osmercu v naši ljudski pesmi.

I

Transkripcije zvočnih posnetkov gradiva, ki ga je v raznih krajih Slovenije zbral v zadnjih letih Glasbeno-narodopisni inštitut, ter primerjava tega gradiva s starejšimi zapisi ljudskih pesmi so pripeljale do načelne ugotovitve, ki se potrjuje zmeraj znova: *zapisi pesemskega besedila, ki niso ali niso bili od vrstice do vrstice zapisani natanko po*

narodne pesmi, Etnolog XVI (1944), Gl. tudi I. Grafenauer, Narodno pesništvo (v delu »Narodopisje Slovencev«, II, Ljubljana 1952, str. 27—30, Ritmična oblika).

⁶ I. Grafenauer, Narodno pesništvo, str. 27.

⁷ I. Grafenauer, Lepa Vida, 131; gl. tudi F. Marolt: Slovenske prvine v kočevski ljudski pesmi, Kočevski zbornik, Ljubljana 1939, 254 in 316.

petju, so v oblikovnem pogledu tako nezanesljivi, da so za vsako direktno sklepanje o obliki, torej tudi o metriki, popolnoma nerabni.

Melodija pesmi je na eni strani tisti element, ki večkrat pevcu ali pevki avtomatično sproži spomin na pozabljene verze, katerih se brez melodije ni mogel spomniti, na drugi strani pa je ona urejajoči princip, ki enako avtomatično poskrbi v verzih za enakomerno porazdelitev akcentov, število zlogov in naglaševanje posameznih zlogov, ki se v naših pesmih absolutno podreja glasbenim akcentom (ictus), četudi to pride včasih navzkriž z normalnim naglaševanjem besed. Tako se je pri terenskem raziskovanju dostikrat pokazalo, da je zapeta oblika verzov vse drugače urejena od oblike, ki jim jo daje pevec včasih pri poskusih rekonstrukcije napol pozabljenega besedila z recitacijo. Razumljivo je torej, da so zapisovalci pesmi z melodijami že v starejši dobi dosti bolj natanko zapisali tudi obliko teksta kot sami zapisovalci besedil. To dokazujejo vse doslej objavljene zbirke naših ljudskih pesmi z napevi, enako to dokazuje velika rokopisna zbirka pesmi z napevi svoječasnega »Odbora za nabiranje slovenskih narodnih pesmi« iz leta 1906—1914 (citirana kot OSNP), čeprav je celo med temi zapisi dosti pesmi, ki so jih zapisovalci po lastnih opombah le deloma zapisali po petju, dokler namreč niso ujeli napeva v zapis. Ostali del pesmi, zapisan po narekovanju, kaže na žalost dostikrat oblikovno zelo porušeno obliko.

Še vidnejša je porušena oblika največjega dela pesmi v zapisih iz prve polovice 19. stoletja, ki predstavljajo jedro Štrekljeve zbirke (citirane kot SNP) posebno v prvi knjigi (Pesmi pripovedne vsebine). To so zapisi zapisovalcev, ki so zapisovali le besedilo (n. pr. M. Majar, O. Caf, M. Kastelic, M. Ravnikar-Požnenčan), bodisi že od vsega začetka brez natančnega posluha za ritem pesmi, bodisi z občutnim dodatnim spreminjanjem v lastnih redakcijah (n. pr. M. Ravnikar-Požnenčan, St. Vraz i. dr.).

Za primer naj služi transkripcija zvočnega posnetka baladnega fragmenta, variante pravljичne balade o Marjetici in Trdoglavu, ki jo je našel Glasbeno-narodopisni inštitut po več kot sto letih prvič in sploh prvokrat z napevom leta 1956 v Loki pri Mengšu.

Arhiv GNI 20713:

Štrekelj, SNP 89:

- 1 Jerca je šla po vado,
pa jo več nazaj ni blo.
- 2 Vzev jo je ta dovji mož,
pielu jo je pod vado.
- 3 Pielu jo je pod vado,
pa jo več nazaj ni blo.
- 4 Noter je bla let jøn dan,
ker je sinka pestvala.
- 5 »Vsaka novësta v gostjo gre,
šla bom tudi Jerca jest!«

- 1 Še je šla mati po vodo,
vzela je dete s'sabo.
Prišal je povodni mož,
povodni mož Terdoglav.
- 5 Vzev je dete mlado,
nesel ga je notri v vodo.
Marjetica pod vodo
sinka ziblje mladiga,
poldrugo leto stariga:
- 10 »Kaj te prosim Terdoglav
pusti mene k'mater v vas,
da pojdem od njih slovo jemat.«

6 »Ne h^uódi po šer^uoki pót,
tam ker furman furajo.
7 Tam ker furman furajo
jøn močnó preklinajo.
8 H^uodi po ta vozki pót,
tam ker rožce rasejo.
9 Tam ker rožce rasejo
jøn močnó prer^vetajo.«^{7a}

»Li pojdi, ti Marjetica, k'mater vas!
Hodi po širokih cestah,
15 koder tovorniki hodijo
in strašno preklinjajo;
Ne hodi po vozkih stezičicah
koder romarji hodijo,
svet roženkranc molijo,
20 bi ne mogla več nazaj.« Itd.

Primerjava zvočnega posnetka z zapisom M. Ravnikarja-Poženačana na desni strani je v oblikovnem pogledu silno poučna. Zapeta pesem kaže popolnoma enakomerno tekoč ritem čistih sedmercev (‘ – ‘ – ‘ – ‘), od osemnajstih verzov se loči le eden s pridejano anakruzo (»Ne h^uódi...«), eden pa po vrinjenem enem zlogu (»Vsáka nève-sta...«). Zapis iz Štrekljeve zbirke kaže le v osmih verzih pravilno obliko sedmerca brez anakruze ali z njo (v. 1, 3, 8, 9, 10, 11, 16, 20), ostalih 12 verzov je ritmično zmedenih, med njimi je nekaj pravih spak (v. 12, 13, 14, 17). Naj ob tej priliki opozorim le še na strofično obliko péte pesmi t. j. kupleta dveh sedmercev, obliko, ki v zapisu M. Ravnikarja sploh ni nakazana in je celo popolnoma zabrisana. Tridelne skupine verzov pri njem so najbrž nastale tako, da je zapisovalec izpuščal ponavljanja verzov (n. pr. verzov 8, 15) in dodajal lastne verze (n. pr. v. 10, 13).

Enako ali še bolj zmedeno podobo kaže zelo velik del zapisov v prvi, pa tudi še v naslednjih knjigah Štrekljeve zbirke. Za primer naj služi legenda »Marija, ptica pevka in zamorska deklica«, ki v številnih zvočnih posnetkih GNI kaže zmeraj in vselej isto pravilno obliko, distihon osmerca in sedmerca (8 + 7), z anakruzami ali brez njih in z dierezo v vsakem verzu, kar lahko označimo z verzno formulo 4/4 + 4/3:

- 1 Jena tička / j'pørletela
iz dežele / štajerske.
- 2 Prav lépo pesem / je zapela
od Marije / žalostne.
- 3 Marija je u / tronu stala
in je tičko / prášala:
- 4 »Kédó je tebe / pet nauču,
al s jo sama / zrajtala?«
- 5 »Menè ni ubedøn / pet nauču,
jo nisem sama / zrajtala. (Itđ., arhiv GNI 20708).^{7b}

Od 27 variant te pesmi v Štrekljevi zbirka (SNP 544—570) je ta isti metrum jasna podlaga 25 variantam.⁸ Od teh pa so zapisi kolikor toliko

^{7a} Pesem z napevom objavljena v: M. Jagodic, Narodopisna podoba Mengša in okolice, Mengeš 1958, pogl. »Ljudska pesem« (V. Vodušek-Z. Kumer), str. 190.

^{7b} Pesem z napevom objavljena v delu kot v prešnji opombi, str. 194.

⁸ SNP 553 s hrvatske meje je skoraj gotovo v tridelnih osmercih 3/2/3; SNP 545, ki kaže dozdevno pretežno obliko nibelunškega verza, je vendar dvomljiva zaradi nekaterih verzov.

vseskozi ritmično natančni le v osmih primerih (SNP 546—550, 555, 556, 559), deloma že precej nenatančni v 5 variantah (SNP 554, 557, 562, 565, 566), silno zmedeni pa v 11 primerih, med njimi v zapisih O. Cafa, M. Majarja in tudi v fonetično sicer zelo eksaktnem zapisu K. Štreklja samega (SNP 544, 551, 552, 560/I, 561, 563, 564, 567—570).

Pri metrično tako nenatančnih zapisih, ki so pri nekaterih zapisovalcih, n. pr. O. Cafu, večkrat bližji le izvlečku vsebine v prozi, bi bila teoretično mogoča domneva, da gre tukaj za nekakšen bistveno drugačen princip verzne strukture, kot je to domnevo izrekel I. Grafenauer.⁹ Ker pa izvirajo taki zapisi tudi iz konca 19. stoletja, je tak drugačen princip verzne strukture izključen, ker bi se nam morala ohraniti v vseh neštetihi zapisih pesmi z napevi od začetka 19. stoletja do danes vsaj kakšna sled melodične »koralne« ali analogne strukture, ki bi taki verzni strukturi ustrezala. Na drugi strani kažejo zapisi drugih, vesplošno znanih ljubezenskih pesmi pri nekaterih zapisovalcih enako zmedeno podobo, kjer pa bi bila domneva načelno drugačne verzne strukture sama po sebi absurdna. Takole je n. pr. O. Caf zapisal drugo kitico splošno znane pesmi (SNP 1594), ki se poje in se je po vseh starejših zapisih napevov pela vseskozi samó v distihu 8 + 7, kar se vidi še tudi iz prve kitice Cafovega zapisa (Delaj, delaj dekle pušel — mi na pot prežalostni):

Z erdečo žido ga bom povila,
gor na klobuk ti ga bom pripela
ze zlato knoflico
da bo se svetila
kakor sonce rumeno.¹⁰

Podrobna kritika virov v vseh primerih starejših zapisov besedil, ki je nujen pogoj za sleherno sklepanje o obliki pesmi, bi pokazala relativno zanesljivost posameznih zapisovalcev v metričnem pogledu. Pokazala bi n. pr., da je od vseh zapisovalcev do srede 19. stoletja največ poslušna za ritem pesmi imel M. Valjavec. Ne glede na to pa primerjava z zapisi pesmi z napevi upravičuje trditev, da je slovenska ljudska pesem v starejših zbirkah tekstnih zapisov v oblikovnem, predvsem v metričnem pogledu le prevelikokrat hudó spačena.

II

Naše ljudske pesmi, zapisane natanko po petju, kažejo v nasprotju z omenjenimi popačenimi zapisi tekstov pravilnosti metrično-ritmične oblike, o katerih lahko na tem mestu naštejemo le na kratko nekatere glavne ugotovitve:

⁹ I. Grafenauer, Zamorci in zamorske deklice v nar. legendah, Dom in Svet 1939, 417.

¹⁰ Prim. prav tako ritmično zmedene zapise O. Cafa drugih splošnoznanih ljubezenskih pesmi, n. pr. SNP 1443, 2245 ali zelo razširjene pripovedne SNP 319 itd.

1. Ritmika slov. ljudske pesmi sloni vseskozi na istem temeljnem načelu, ki velja predvsem za ljudsko pesem vseh slovanskih narodov (razen velikoruskega področja) in večine drugih evropskih narodov, namreč na načelu *silabičnosti*, to je na določenem stalnem številu zlogov v posameznih verzih, z določenimi mesti zlogovnih poudarkov. Predvsem z drugimi južnoslovanskimi in sploh slovanskimi narodi družijo slovensko ljudsko pesem značilno grupiranje zlogov v besedne skupine, deljene z dierezami, čez katere besede ponavadi ne morejo prehajati (gl. primer citiran na str. 184).

2. K stalnemu številu zlogov v verzih ne spada v slovenski ljudski pesmi anakruza, ki je v nekaterih metričnih shemah oziroma v konkretnih pesmih stalna, v drugih samo poljubna (gl. primer citiran na str. 184), sem in tja celo dvojna. Prav zaradi tega je edino umestno šteti stalno število zlogov v verzih od prvega poudarjenega zloga dalje, in ne — kot je marsikje posneto po literarni poetiki — že od anakruze, pa morda samo do zadnjega poudarjenega zloga, po čemer imajo metrično terminologijo urejeno Francozi in deloma Italijani. Po pogostni anakruzi se vidno loči slov. ljudska pesem od pesmi drugih slovanskih narodov,^{10a} bliža pa se nemški in romanski ljudski pesmi, v katerih je anakruza skorajda pravilo.

3. V verzih se sem in tja pojavljajo nadštevilni zlogi. Ta pojav pa je dvojne vrste in ima tudi dvojen izvir. Relativno pogostnejša je tako imenovana ritmična *polnitev*, ki izhaja iz glasbene ritmike napeva: nadštevilni zlogi nastopajo na mestih, kjer zavzema prvotno en zlog po trajanju daljšo ritmično vrednost od osnovne enote, n. pr.

prvotno: $\frac{3}{8}$
 spod tega mo-sta zi - dan-ga

polnitev: $\frac{3}{8}$
 spod tega mostiča zidane - ga

Ta pojav, ki ga imenujejo Nemci *Versfüllung*, Francozi *remplissage*, je najbolj pogosten v ljudski pesmi germanskih narodov, kjer je zaradi tega večkrat težko izluščiti temeljno metrično obliko.¹¹

Razmeroma redkejši je pojav ritmične *drobitve*: za uslugo tako rekoč iz zadrege vrinjenemu zlogu se razdrobi osnovna ritmična enota na dva dela, n. pr. osminka v dve šestnajstinki, dve osminki v osminko triolo i. pod. Primer za drobitev nudi zgoraj citirana pesem o Jerci in divjem možu v verzu »Vsaka năvěsta...«

Oba pojava pozna poleg naše tudi ljudska pesem drugih južnoslovanskih narodov, vendar najbolj pogosto v primerih, ki kažejo po

^{10a} Podobno pogosto kot v slovenski ljudski pesmi nastopa anakruza le še v pesmi Lužiških Srbov (prim. L. Haupt-J. E. Schmalzer, *Volkslieder der Sorben in der Ober- u. Niederlausitz*, Anstalt. Neudruck, Berlin 1953).

¹¹ Prim. A. Heusler, *Deutsche Versgeschichte* III, § 871.

muzikoloških kriterijih na relativno poznejše stopnje razvoja. Isto velja za pojav prehajanja besed čez diereze v njihovi in slovenski ljudski pesmi, tako da lahko postavimo načelo, ki lahko služi pri raziskovanju kot pomemben formalno stilističen kriterij: *Strogost glede stalnega števila zlogov in glede dierez v verzih je večja na relativno starejših razvojnih stopnjah.*

Kako je torej z našo najstarejšo ugotovljivo fazo in s pripovedno dolgo vrstico, ki po dosti vidikih nasprotuje naštetim ugotovitvam?

III

Slovenska ljudska pesem pozna veliko bogastvo metričnih shem. Nekatere so po izviru očitno skupne slovanskim narodom. To so predvsem *izometrične* sheme (ki se ponavljajo v vseh verzih enako): šesterec, sedmerek 4/3, dvodelni osmerek 4/4, trodelni osmerek 3/2/3. Le v redkih primerih in le na področjih, meječih na sosedno hrvaško ozemlje se pojavljajo: »junaški« deseterec 4/6, deveterec 6/3, enajsterec 4/4/3, trinajsterec 4/4/5. Na drugi strani imamo v naši ljudski pesmi dosti *heterometričnih* struktur, po večini prevzetih od naših severnih in zahodnih sosedov: distih 8 + 7 (tako imenovani »romarski« verz), distih 7 + 6 (tako imenovani vagantski verz), distih 6 + 5 (tako imenovani nibelunški verz) in alpsko »poskočno« vrstico (nem. Ländlervers), ki je glede na svoj nastanek pravzaprav distih 5 + 4. K heterometričnim strukturam moramo šteti tudi nekatere bolj zapletene večvrstične kitice, nastale v razvojno poznih dobah iz zgoraj naštetih, n. pr. štirivrstične 8-8-7-7, 7-7-7-5, 6-6-6-4, petvrstične 8-8-5-5-7 itd. Ker so metrične strukture produkt zgodovinskega razvoja in pripadajo po svoji največji frekvenci, in zato očitno tudi po izviru, različnim etničnim ozemljem v Evropi, so same na sebi zelo pomembne pri vprašanjih relativnega datiranja in izvira naših pesmi.

V našete metrične sheme se da pri podrobni analizi in primerjavi variant s precejšnjo zanesljivostjo uvrstiti največji del metrično natančnih ali zmedenih tekstnih zapisov, o katerih je bilo prej govora. Vendar v te sheme se nikakor ne dajo spraviti nekatere pesmi kot n. pr. vse variante »Lepe Vide«, »Poljska kraljica« (SNP 35), »Španska kraljica« (SNP 36), torej prav pesmi, ki so služile I. Grafenauerju za oporo pri tezi o posebni pripovedni dolgi vrstici.

Pri podrobnem metričnem študiju pripovednih pesmi v Štrekljevi zbirki pa se je naenkrat razkrila v baladi »Sveta Kristina in njena mačeha« (SNP 611—614) posebna metrična struktura, ki je bila znana le iz pesmi drugih južnoslovanskih narodov pod imenom »lirski« deseterec s formulo 5/5, v nasprotju z »junaškim« desetercem 4/6. Ritmična shema tega deseterca (' - - ' - / ' - - ' -) je bila znana na slovenskem ozemlju edinole iz obmejnega belokranjskega področja v jurjevskih obhodnih pesmih (SNP 4992—96), in še to le iz

uvodnih formul, s katerimi se začenjajo tudi sosedne hrvaške jurjev-ske pesmi:

Prošel je, prošel / pisani vuzem,
došel je, došel / zéleni Juraj.

Pomen odkritja je bil že v tem, da se je ugotovil pojav iste metrične strukture v naših baladah in to na osrednjem slovenskem ozemlju. Zapisi te balade v SNP so iz Vodice, Kroke, Horjula in Slov. Bistrice:

Sveta Kristína / bolna ležála,	in je prinesla / gnojnice pit ji.
bolna ležála, / milo ječála:	Tako je rekla / sveta Kristina:
»Ko bi pač kdo mi / vode prinesel!«	»Če bom živela, / vam bom vernila;
Kaj je storila / mačeha huda?	če bom umrla, / Bog vam poplačaj!«
Ze mi je vzela / kurjo čepinjo	(SNP 611)

Dasi kaže citirani zapis Janeza Valjavca iz Vodice v dikciji sem in tja roko redaktorja, vendar ni dvoma, da ustreza metrum izvorni pesmi. To dokazujejo na eni strani druge tri variante v SNP (612—14); čeprav vlada v teh zapisih F. Poznika, I. Vrhovnika in dr. J. Vošnjaka taka ritmična zmeda, da služi lahko kot šolski primer za zgornjo trditve o popačenosti tekstnih zapisov, se vsi dokaj zgovorno strinjajo v metru onih verzov, ki se v pesmi največkrat ponavljajo in so morali torej zapisovalcem ostati najbolj v ušesu. To so začetni verzi in oni, ki ustrezajo verzom 8—9 citiranega zapisa.

SNP 612 (F. Poznik):

Sveta Kristin'ca
Je bolna ležala,
Milo ječala.
K sebi je klicala
5 Svojo mater, tujo mater:
»Moja mati,
Pojte, meni posteljco posteljitel!«
Postljo je postljala,
Noter je djala
10 Trna bodečega,
Pod glavo pa kamnje zelnote:
»Če bom živela,

vse vam bom povrnila;
Če pa umrjem,
15 Vam pa Bog plati!« Itd.

SNP 613 (I. Vrhovnik):

»Lé sem, le sem, moja mat',
Al' b' mi otli postljo prestlat'!« —
Postljo je prestlala,
Trnje je vmes namešala.
5 »Če se izzravim,
Vse bom vrnila;
Če pa umrjem,
Vam pa Bog lonaj!« Itd.

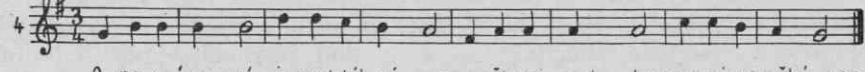
Na drugi strani pa je metrična pravilnost Valjavčevega zapisa potrjena še bolj jasno s tremi zapisi variant te balade z napevi, vsemi tremi v desetercih 5/5. To so Kokošarjev zapis iz Podmelca (št. 458

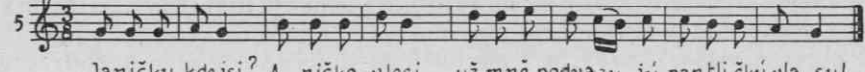
Viri citiranih notnih primerov: 1. OSNP 8105, zps. F. Kramar 1910, Goričica pri lhanu. — 2. Hrvatske nar. pjesme i plesovi, ured. V. Žganec i N. Sremec, Zagreb 1951, št. 98. — 3. B. Bartok, Das ungarische Volkslied, Berlin 1925, št. 152. — 4. K. J. Erben, Prostonár. česke písne a říkadla, Nove vyd., Praha (1886), napev št. 488. — 5. Fr. Sušil, Moravské nár. písne, 4. vyd., Praha 1951, št. 1610. — 6. G. H. F. Nesselmann, Littuainsche Volkslieder, Berlin 1855, št. 105. — 7. Lira Surma, Velikij zbirnik ukrainskih pisen', New York 1956, str. 446. — 8. I. Grafenauer, Lepa Vida, 62. — 9. istotam, 83 (črtkane taktinice dodal V. Vodušek). — 10. Deutsche Volkslieder mit ihren Melodien, I, Berlin 1955, str. 79.

1 Sveta Kr. sti . na bolna le . ža . va, bolna le . ža . va, mivo jo . ka . va,
ma . če . ho svo . jo kseb je kli . ca . va. †

2 Đundena rosa na Du . naj pala, miada de . vojka đundeka bra . la.

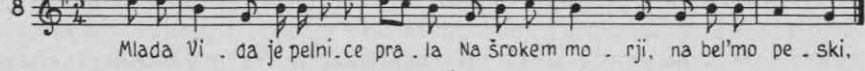

3 Szántot . tam gyö . pöt, Ve . tét . tem gyön . gyöt, Haj . tot . tam á . gát, Széd . tem vi . rá . gát.

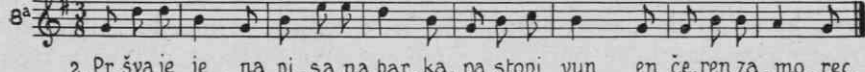
4 O po . sví . ce . ní je sed . lák pá . nem, pošle si sel . ku pro pi . vo sžbá . nem.

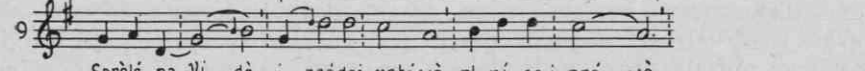
5 Janičku, kde jsi ? A . ničko, vlesi, už mně podvazu . jú pantli . čkú vla . sy!

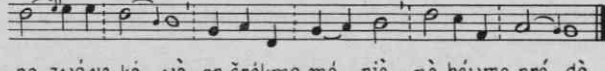
6 Mi ne duk Dewe lai . mu . žę lemti, tam patim' ke . me mergy . tę aug . ti.

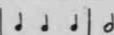

7 tpezes go . po . ry mam kyma mo . a, a b ky . mu qib . ra, mo gy . wa mo . a!

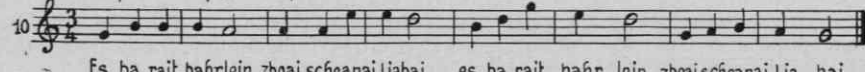
8 Mlada Vi . da je pelni . ce pra . la Na širokem mo . rji, na bel' mo pe . ski,
 Pa se je mi . lo jo . ka . la, pa se je mi . lo jo . ka . la.

8a 2. Pr . šva je je . na pi . sa . na bar . ka, pa stopi vun en če . ren za . mo . rec.

9 Sprèlé . pa Vi . dà i zqódej vstáwà pl . ní . ce i prá . wà

 pa zwó ve . ka . wà, pr širokmo mó . rjè nà béwmo pró . dō.

Original: | | itd.

10 Es ba . rait bañrlein zboai sčeanai Liabai, es ba . rait bañr . lein zboai sčeanai Lia . bai.

njegove rkp. zbirke) ter F. Kramarjeva zapisa iz Vinja nad Dolskim (OSNP 6797) in Goričice pri Ihanu (OSNP 8105).¹²

Metrum deseterca 5/5 pa se je končno pokazal kot ključ, ki odpre brez slehernega nasilja skrivnostna vrata onih prej omenjenih pesmi, ki so se upirale ključem drugih metričnih modelov. Preden preidemo do teh pesmi, je treba podati nekaj ugotovitev o značaju in razširjenju tega deseterca zunaj slovenskega ozemlja.

IV

Deseterec 5/5 nam iz umetne literature, bodisi v antični, bodisi v poznejših dobah, ni znan. Kvečjemu je poznan njegov sestavni del, peterec z metrično shemo $\acute{\sim} \sim \acute{\sim}$, pod imenom *versus adonius* kot sklepni verz antične sapfijske kitice.¹³ Če nam torej o nastanku in razvoju deseterca 5/5 ne morejo nič povedati literarno zgodovinski viri, nam vendar lahko dajo vsaj posredno oporo za sklepanje podatki o njegovi razširjenosti in frekvenci na določenih etničnih področjih in pa vrsta in starost pesmi, v katerih se pojavlja. Ker pa takih podatkov ni bilo mogoče dobiti iz vseh avtorju znanih oziroma dostopnih metričnih razprav, morajo služiti v ta namen objavljene zbirke pesemskega gradiva.

Mislím, da se dá zanesljivo trditi, da je deseterec 5/5 nepoznan ljudski pesmi romanskih in germanskih narodov. Obširne metrične razprave A. Heuslera (*Deutsche Versgeschichte*, I—III, Berlin-Leipzig 1929), P. Verriera (*Le vers français*, I—III, Paris 1930—1932) ali F. d'Ovidia (*La versificazione italiana*, Milano 1910) ga nikjer ne omenjajo z eno samo besedico; prav tako ga ni bilo mogoče zaslediti v nobenem primeru vseh dostopnih zbirk pesemskega gradiva teh narodov, razen dveh balad v kočevski ljudski pesmi, o katerih bo govora spodaj. Pač pa ga pozna ljudska pesem skoraj vseh slovanskih narodov, čeprav predstavlja tudi pri njih deseterec 5/5 najredkejšo izometrično strukturo. Po vsej verjetnosti gre pri tem desetercu za nekakšen arhaičen verz, ki se je do danes ohranil le še v redkih primerih. Na njegov arhaičen značaj kaže bolj kot samo njegova redkost največja frekvenca tega verza v obrednih pesmih, ki so vezane na razne ljudske šege. Take pesmi so po svojem bistvu najbolj konservativne, pač zaradi njih stroge normativnosti; pri najmanjši spremembi predpisanega obreda grozi po ljudskem verovanju nesreča hiši, domačim, polju, živini itd. V nasprotju z njimi so se druge pesmi elastično prilagajale razvojnim spremembam. Kot so nam zaradi tega obredne

¹² Obe zbirki sta v arhivu Glasbeno-narodopisnega inštituta (GNI), Ljubljana.

¹³ Kot drugi del verza oziroma boljše kot drugi verz distiha posebne vrste se *versus adonius* pojavlja tudi v starocerkveni mozarabski himni »Tristes nunc populi — Christe redemptor«, ki jo citira Grafenauer (*Lepa Vida*, 163) kot primer metričnega načela dolge pripovedne vrstice.

pesmi na ozemlju Jugoslavije ohranile do dandanes relikte najbolj arhaičnih napevov, kar jih poznamo, tako bo pač isto veljalo tudi za metrično strukturo deseterca 5/5, ki jo najdemo v njih.

Na hrvaškem kajkavskem ozemlju, kjer deseterec 5/5 še relativno najbolj pogosto nastopa na vsem teritoriju Jugoslavije,¹⁴ je ohranjen povečini le še v prastarih obrednih pesmih, bodisi *jurjevskih* (primer citiran zgoraj, ali: »Ovo se klanja / zeleni Juraj«, prim. SNP 4988-9), *kresnih* (»Ivan se šeće / po zlatnom mostu«, prim. SNP 5019; »Tri su se gore / razelenile«, HNPKajk. 61; »Dobar vam večer / vam gospodari«, Kuhač V, 294; »Sve su divojke / na žarkom kresu«, HNPKajk., str. 453), *žetvenih* (»Pčelica leti / gorom pod gorom«, prim. SNP 426, 1183, 7441) ali *svatbenih* (»Potoči Ivan / zlatnu jabuku«, prim. SNP 5042).

Na štokavskem ozemlju je deseterec 5/5 še redkejši. V zbirki Vuka Karadžića n. pr. obsegajo knjige II—IV in VI zgolj pesmi v junaškem desetercu. V V. knjigi je od skupaj 715 pesmi 26 pesmi¹⁵ v desetercu 5/5, med temi — značilno — skoraj vse (24) obredne svatbene; v I. knjigi je od skupaj 800 pesmi 48 pesmi, med njimi 20 svatbenih, v tem desetercu. Svatbene pesmi tega métra v obeh knjigah so koncentrirane na skrajni jugozahod (Boka Kotorska) in skrajni sever oziroma severovzhod (Srem, Bačka, Baranja). Na samem ozemlju Srbije je deseterec 5/5 najti silno redko in skoraj le na področjih v neposredni bližini bolgarske meje.¹⁶ V Bolgariji in Makedoniji namreč frekvenca tega deseterca spet naenkrat naraste. Zelo skopi podatek M. Arnaudova,¹⁷ da imajo ta metrum po obsegu in značaju najrazličnejše bolgarske pesmi, posebno kratki lirični in nekateri baladni motivi, je treba dopolniti s tem, da imajo isti metrum zelo pogosto njihove obredne pesmi.¹⁸ Podobno je v makedonski ljudski pesmi. Zbirka Vl. Djordjevića (Srpske nar. melodije, Južna Srbija, Skoplje 1928) obsega n. pr. od skupaj 428 pesmi 16 pesmi v desetercu 5/5; od teh jih je 7 obrednih, 2 baladni, 3 ljubezenske, 3 plesne in 1 šaljiva.¹⁹

¹⁴ Zbirka Hrvatske narodne pjesme kajkavske (= HNPKajk.), uredio dr. V. Žganeč, Zagreb 1950, obsega od skupno 490 tekstov 10 pesmi v desetercu 5/5: št. 30, 44, 47, 61, 65, 279, 372; var. k 30, 362, 366. — V. Žganeč, Nar. popijevke hrv. Zagorja, Napjevi, Zagreb 1950 (= NPHZag.) obsega od skupno 1135 pesemskih napevov 48 napevov s tem desetercem na 22 različnih tekstnih tipov: št. 5—9, 14—25 a, 555 a—b, 558, 559, 594, 609, 618 a—f, 619, 629, 652.

¹⁵ Gl. št. 5, 47, 51, 85, 91, 101—119, 177, 576.

¹⁶ Zbirka Vl. Djordjevića, Srpske nar. melodije, Beograd 1931, obsega od skupno 597 napevov le 9 pesmi v desetercu 5/5: št. 83, 85, 147, 161, 162, 202, 224, 242, 418. Od teh so razen zadnje vse iz pirotskega okrožja.

¹⁷ M. Arnaudov, Poetika na b'lgarskata narodna pesen' (Očerki po b'lgarskija folklor, Sofija 1954) 283 ss.

¹⁸ Prim. zbirko V. Stoina, Nar. pesni ot' Timok' do Vita, Sofija 1928, kjer je že samo od 362 kolednih in lazariških pesmi 22 v desetercu 5/5.

¹⁹ Gl. št. 16, 43, 99, 175, 353, 360, 390; 308, 309; 8, 187, 267; 164, 356, 407; 351.

Podobno se najde deseterec 5/5 pri vseh severnih Slovanih, v zbirkah čeških, slovaških, poljskih, ukrajinskih in beloruskih pesmi, pa tudi pri njih v razmeroma majhni frekvenci.²⁰ Od neslovanskih narodov je deseterec 5/5 poznan v nekaj sporadičnih primerih madžarskih pesmi; tako je B. Bartók²¹ v celotnem gradivu 7814 pesmi lahko ugotovil le 8 pesmi v tem petercu-desetercu. Številka sama in dejstvo, da jih je Bartók uvrstil v skupino pesmi, ki kažejo bolj ali manj na tuj izvir,²² govore zgovorno za vpliv slovanskih sosedov v teh pesmih. Pač pa nastopa deseterec 5/5 s presenetljivo visoko frekvenco v ljudski pesmi baltičnih narodov.²³ Sam ta pojav bi potrjeval z nove strani arhaično, lahko bi rekli praslovansko poreklo peterca-deseterca.

V

Zanimivo je, da ima zapis ukrajinske kolednice s prakulturno bajko o ustvarjenju zemlje, ki jo citira I. Grafenauer (Lepa Vida, 158) kot podporo za dokaz o praslovanskem značaju pripovedne dolge vrstice, skoraj vseskozi čisto obliko deseterca 5/5:²⁴

Oj ščo tam bulo / z počatku svita. (+ refren)
 Ničo ne bulo, / jno more voda, (+ refren)
 Na tyj vodyci / jedno derevce, (+ refren)
 na tim derevci / dva pamolodci, itd.

Če torej deseterec 5/5 prav po svojem arhaičnem značaju ustreza starostnemu pogoju, da stopi na mesto Grafenauerjeve pripovedne dolge vrstice,²⁵ je toliko manj presenetljivo, da zavzame mesto tudi v nekaterih slovenskih pesmih, ki naj bi bili zgledi za pripovedno dolgo vrstico.

Najbolj jasno se vidi to pri pesmi »Poljska kraljica«, ki je po Grafenauerju ohranila staro pesemsko obliko celo boljše kakor »Lepa

²⁰ Zbirka K. J. Erbena, Prostonárodní české písne a říkadla, Nové vyd., V Praze (1886) ima od skupaj 811 napevov 10 pesmi v tem desetercu: št. 107, 254, 301, 357, 488, 500, 524, 600, 701, 786.

²¹ Das ungarische Volkslied, Berlin 1925, 66.

²² Op. cit., 61.

²³ Zbirka G. H. F. Nesselmana, Littauische Volkslieder, Berlin 1853, kaže isti peterec bodisi v desetercih, bodisi v heterometričnih kitičnih strukturah kot relativno najpogostejši verz. Čiste deseterce 5/5 gl. n. pr. v št. 13, 19, 22, 67, 74, 77, 97, 100, 105, 107, 108, 111, 115 itd.

²⁴ Od 54 petercev jih nima pravilne oblike samo 8 (vv. 5, 7, 8, 9, 11, 14, 15, 21), ki imajo kak zlog preveč ali premalo, kar pa gre bržkone na račun zapisovalca. To se vidi iz variante te pesmi, ki jo je objavil I. Grafenauer v razpravi Prakulturne bajke pri Slovencih (Etnolog XIV, 29). Ta zapis ima namreč čiste deseterce 5/5 brez slehernega madeža.

²⁵ To bi veljalo vsaj za pesmi. Vprašanje je, ali se lahko v isto vrsto s pesmimi, t. j. z verzi, postavljajo primeri zagovorov, molitev itd., kot jih citira Grafenauer — ki se bržkone niso nikoli *pele* in kažejo tudi kvečjemu obliko deloma ritmizirane proze.

Vida^{25a}; veliko bolj jasno pač v prvotnem zapisu, objavljenem po J. Glonarju (Stare žalostne, Ljubljana 1939, 45—48), kot v močno spremenjeni redakciji tega zapisa v SNP 35. Kljub deloma popačenemu zapisu je dosti verzov čistih desetercev 5/5, poleg tega še več pravilnih peterskih hemistihov, ostali pa se dajo z malenkostnimi dodatki [] ali izpuščenimi () zlogi v smislu ljudske dikcije rekonstruirati v pravilno metrično obliko (vprašljivi hemistihii so pisani kurzivno):

- 1 O vahtar, vahtar / beneški vahtar!
(Vahtar kliče):
»[Hitro] vstanite / že Benečani,
[že Benečani] / in(o) kapitani.
Po morju vleče / poljska kraljica,
- 5 za sabo pelje / *tristo bark*,
v vsaki barki / *tristo* soldatov,
vsaki soldat jma / svojiga slugo,
vsak(i) sluga ima / svojiga junga.
Zdej [zdej] bo vzela / beneški tabor,
- 10 svetiga Marka / [visokij] tur[ə]n.◄
Hitro so stali / že Benečani,
[že Benečani] / in(o) kapitani.
- 2 1
- Naproti tekli / poljski kraljici:
»O gnada, gnada, / poljska kraljica,
- 15 (če se) č(e)m(o) [se] podati / in kvartir dati,
tvojim soldatom (dosti) / jest[i] in piti.◄
(Kraljica pravi):
»Jest [nəč] ne maram / (za) piti in(o) jesti,
[mojij] soldati / majo (že) zadosti.
Če mi ne daste / špansk(i)ga kraljiča,
- 20 zdej zdej bom vzela / beneški tabor,
svet[i]ga Marka / [visokij] tur[ə]n.◄
Hitro so tekli / *po španskiga kraljiča*,
(ino) so ga peljali / poljski kraljici
(materij).
- 24 [Španska kraljica] / ga je spremljala,
24 a [ga je spremljala] / milo (se po njem)
jokala.
- 25 Tako je rekla / poljska kraljica:
»Tiho [tij] bodi, / španska kraljica!
(Jest) sim ga redila / tri cele leta,
pa si (mi) ga vkrala, / španska kraljica,
z nim si(m) skočila / na Beneč[i]jo.◄
- 30 Tako je rekla / poljska kraljica:
»Kaj vam [jest] pravim, / moj[i] soldatje!
Strelite meni / že na veselje,
piskejte meni / že na veselje,
godite meni / že na veselje,
de sim dobila (nazaj) / špansk(i)ga
kraljiča.◄

Podobno se v hudo popačenem zapisu »Španske kraljice« (SNP 36) kaže nad 50 % pravilnih peterskih hemistihov, n. pr. Španska kraljica; Svoje vojšake; Po morju vozi; Za sabo vodi; Bele Benetke; Ona je prišla; Vahtar zavpije; Drugič zavpije; So se zbudili; O gnada, gnada; Bote zaspali; Čern gvant nositi. Poleg teh je veliko lahko spoznavnih, četudi deloma porušeni hemistihov, n. pr. [O] gori, gori; [Vi] Benečane; Misli vojsk(o)vati; S svoj(i)mi vojšaki; (In) so gor ustali, (in) so tako djali itd.

Še eno dragoceno stilistično znamenje pomaga spoznati deseterec 5/5 v metrično zmedenih zapisih. To je ponavljanje drugega peterskega hemistihia na prvem mestu v naslednjem verzju. Takšno prepletanje verzov s povzemanjem hemistihov je brez dvoma značilno za primitivne oziroma bolj prav rečeno arhaične ljudske stvaritve, ker ga komaj zasledimo sem in tja v šesterskih pesmih²⁶ ali v osmercih 4/4, pa le predvsem v starinskih pesmih, n. pr. v kresnih obhodnicah:

Tute jesu / lepi dvori,
lepi dvori / ograjeni,
ograjeni, / pometeni. (SNP 5075)

^{25a} I. Grafenauer, LV, 127.

²⁶ Gl. Maretič, *Metrika*, knj. 170, str. 109.

Takšne anafore — če jih smemo tako imenovati — verzov oziroma hemistihov pa so skorajda pravilno v sleherni pesmi z desetercem 5/5, kar bi z nove strani potrjevalo starinski značaj tega verza in takšnih pesmi. Najdaljše verige takšnih anafor so spet ohranjene v obrednih pesmih, n. pr. v hrvaški jurjevski:

Ovo se klanja / zeleni Juraj, — kirales,
 Zeleni Juraj, / zeleno drevce, — kirales,
 Zeleno drevce / (v) zelenoj hali, — kirales,
 Zelenoj hali / jukuni kapi, — kirales,
 5 Jukuni kapi, / jubričkoj sablji, — kirales,
 Jubričkoj sablji, / u bačkom pasu, — kirales,
 U bačkom pasu, / u plavi hlači, — kirales,
 U plavi hlači, / u žutih čizmah. Itd. (SNP 4988)

Prav takšne anafore hemistihov, ki so jih naši in drugi zapisovalci tekstov povečini izpuščali, nam pomagajo izpolniti očitne vrzeli v pesmih oziroma verzih, n. pr. v vv. 2—3, 11—12 zgornje rekonstrukcije »Poljske kraljice«.

Omeniti je treba še naglas na enozložnih predlogih, s katerimi se v naših, pa tudi v drugih slovanskih deseterskih pesmih začenja dosti hemistihov (n. pr. po morju vleče; za sabo pelje; ali n. pr. hrvaška SNP 5019: Ivan se šeće / po zlatöm mostu; za njim pohaja / deva Marija; na rokah nosi / tö malö dete). Dasi v slovenščini ni znan tako kot v srbskohrvaškem jeziku prehod besednega naglasa nazaj na predidoči enozložni predlog, vendar ni dvoma, da stoji glasbeno ritmični akcent (ictus) v takih deseterskih hemistihih na predlogu. Začetek pesmi o »Lepi Vidi« n. pr.:

Prelepa Vida / pelnize prala
 pri kraju morja / na inji ikali (Ms. Univ. bibl. št. 478)

bi po današnjih naravnih besednih naglasih res kazal na ritem, ki ga je domneval A. Žigon (Dom in Svet 1927, 42): — — — / — — —. Vendar take izometrične ritmične sheme ne pozna ljudska pesem niti enega naroda v Evropi, na drugi strani pa ni dvoma, da je originalni in pravi *metrum* »Lepe Vide« z osemi znanimi variantami — razen Prešernove prepesnitve — *deseterec* 5/5.

Značilen za to je zapis Fr. Marolta, objavljen v Grafenauerjevi študiji (LV, 87—92), v katerem so vsi verzi z malenkostnimi izjemami (vv. 8, 22, 70, 104, 120, 122) natanko deseterozložni, s cezuro po petem zlogu. Če bi bil kdo mnenja, da spričo dolgoletnega sodelovanja A. Žigona in F. Marolta ni popolnoma izključen sum redakcije po citiranem Žigonovem metričnem vzorcu, je na drugi strani presenetljivo veliko število hemistihov in tudi celotnih verzov, ki bodisi že po Maroltovih zaznambah akcentov ali po smislu samem terjajo ritem — — — — —, kot n. pr.:

v. 43 Kdó mè_u towázu / stárgà očéta?
 ali v. 47 Kèr gá bo mógu / tá gá_u towázu.

Isti peterski ritem udarja na dan tudi iz vseh drugih tekstnih zapisov, ki so na žalost oblikovno hudo popačeni. Prej citirani neznančev rokopis (LV, 64—69) je poln takih hemistihov: stariga mosha; le s mano, s mano; in(o) bolno dete; u lhpanfko deshelo; po te j(e) poflala / lhpanfka kraljiza; in(o) bofh doila / lhpanfk(i)ga kraljizha; un jo j(e) prepelal / u lhpanfko deshelo; u barko j(e) ftopila; rumeno sonze; kaj moje bolno / detizhe dela; tvoj (u)bogi mosh fe / po morji vosi; in(o) tebe ilhe; lhe bolj j(e) jokala; on fe po tebi / premilu joka; kaj b' (fe) ne jokala; u morje globoko; nizh [ti] ne maraj / ti lepa Vida; jeft bom fpet tebi / drugo kupila; ino pri (mojimu) kralju (te) / bom (i)sgovorila; le lepo doji / mojga kraljizha.

Podobno je s Poznikovo varianto iz Kroke (SNP 75): pisana barka; črni zamurček; kakor si bila; hudega moža; da bodeš dete; morče zažene; tolkanj žalvala; dete počenja; boš vince pila; kadar je prišla; lune vprašala; komej je Vida / to pričakala; gori je prišla / rumena zarja; jaz tebe vprašam; solnce prosila; o tiho, tiho; težko hodila.

Breznikova varianta iz Ihana (LV, 62—63): ja štrene prava; pisana barka; Jast sem b(i)va_uhkà gorš / ta parve leta; takšno korejnce; dete skopáva; ja že na sredə; dete počevə; matere jmevə; raj čəm na sred[ə] / murja skočit[ə]; kokər pər tjab se; svet kriš st[o]riva; na sred murja ja / notər skočiva. Za netočen metrični zapis pričajo že oksitonski sklepi nekaterih verzov (na belmo pesk; čarən zamurc; skočit; vazit), medtem ko so vsi drugi sklepi paroksitonski.

Kramarjeva varianta (LV, 61—62): na širokem morji; na belmo peski; milo jokala; pršva je jena / pisana barka; pa stopi vun en / čeren zamorec; ta prvo leto; še tol'ko lepa; starga očeta; on zmeram krega; za levo roko; k sebi u barko; oh, kaj bo dete; Vida je čes sè / [svet] kriš storila; in je v globok[o] / morje skočila; brodnar odrine.

Če bi se zdela trditev o deseterskem ritmu »Lepe Vide« premalo utemeljena na podlagi omenjenih zapisov, je treba samo pogledati prej omenjene zapise »Sv. Kristine« (SNP 612—614) in se prepričati, kaj so bili zmožni zapisovalci napraviti iz popolnoma neizpodbitnega deseterskega ritma. Dodatno k temu nam spet le povzemanja hemistihov, tako značilna za deseterec 5/5, lahko izpolnijo očitne vrzeli v posameznih verzih teh zapisov, n. pr.:

- Tvoj (u)bogi mosh fe / po morji vosi,
 [po morji vosi] / in(o) tebe ilhe,
 ali: Komu līm p(u)ltila / itariga mosha,
 [itariga mosha] / in(o) bolno dete,
 ali: Un jo j(e) prepelal / u lhpaniko deshelo,
 [u lhpanisko deshelo] / lhpaniki kraljizi.

V prvem in zadnjem od naštetih treh primerov v neznančevem prepisu (LV, 70—72, vv. 45—46, 53—56) je vrzel izpolnil na tak način že sam Prešeren v svojem prepisu (gl. prav tam).^{26a}

Žigonovo začudenje,²⁷ kako da Prešeren pri svoji prepesnitvi ni čutil originalnega ritma ljudske pesmi, je toliko bolj utemeljeno, ker stoji na čelu rokopisa Prešernove prepesnitve kot nekakšen uvod, ki bi bil lahko tudi metrični zgled, fragment neke pesmi v čistem desetercu 5/5:²⁸

Padla po nozhi / ilana je bela,
Mlado selenje, / rosh'ze je vsela.
V'semlji globoki / — moje velenje,
Gori per Bogi / moje šo shelje.

Prešernova postavitev teh vrstic na čelo njegovi prepesnitvi je toliko bolj skrivnostna, ker je edino, kar jih družijo z ljudsko pesmijo »Lepe Vide« — značilni metrum deseterca 5/5, ki ga pa Prešeren v svoji prepesnitvi ni uporabil. Uporabil je namesto tega metrum po zgledu »trohejskega« junaškega deseterca 4/6 — sicer brez stalnih cezur — ki pa je slovenski ljudski pesmi tuj. Ali so bili torej omenjeni uvodni verzi morda Prešernov poskus v ritmu deseterca 5/5, ki ga je pa za prepesnitev »Lepe Vide« zavestno zavrgel?

Nadaljnja potrditev za petersko-deseterski metrum ljudske balade o Lepi Vidi pride od nepričakovane, doslej popolnoma spregledane strani. To je metrum nekaterih nemških kočevskih variant te pesmi, ki kažejo isto obliko deseterca 5/5. Najbolj jasev je v tem pogledu zapis neznanca v Zg. Mozlju iz leta 1838, ki ga je objavil Fr. Kidrič v Carnioli:²⁹

Bie vriā ischt aūf nar / dai scheanə Mare.
Lei biā shi schmoarosch / guā vriā aūfschteat nar,
Shi richtōnt un a / schneabeissai Baschə,
Dai khloinə Leimōt, / dai khloinə Leimōt.
5 Shi gangōnt baschən / zan proitən Meerə,
zan proitən Meerə / zan tiōfən Sheabə. Itd.

Čeprav je tudi ta zapis v dosti verzih ritmično zmeden, vendar ima od skupno 75 ½ verzov čisto obliko deseterca 5/5 18 verzov (poleg pravkar citiranih še vv. 8, 11, 12, 16, 19, 20, 21, 48, 50, 57, 67, 76), poleg

^{26a} Prim. anafore hemistihov v Poznikovi inačici, vv. 12—13 in v verjetno pravilni obliki verzov 35—36:

Gori je prišla / rúmena zarja,
rúmena zarja, / rúmeno solnce.

²⁷ Dr. A. Žigon, Lepa Vida, Dom in Svet 1927, 42.

²⁸ Citirano po I. Grafenauerju, LV, 64. — Na tem mestu je treba korigirati Grafenauerjevo trditev (LV, 59), da so te vrstice metrično »posnete po mlajših narodnih poskočnicah«. Poskočnice imajo v nečem podoben, ampak vendarle drugače izpeljan ritem, v katerem so bistvene anakruze in moški sklep, praviloma takole: — ' — — ' — / — ' — — '.

²⁹ Citirano tu po Deutsche Volkslieder mit ihren Melodien, hrsg. vom Deutschen Volksliedarchiv, I, Berlin 1935, 56—57.

tega še 41 pravih peterskih hemistihov in je v zapisu brez vsaj enega pravih peterskih hemistihov le 13 verzov (vv. 9, 17, 24, 27, 29, 41, 43, 45, 55, 56, 61, 65, 73). Tudi povzemanj — anafor hemistihov je v zapisu razmeroma veliko. Poleg citiranih vv. 5—6 so to še vv. 10—11, 31—32, 39—40; nadalje vrzeli hemistihov, ki kažejo na anafore, v vv. 20, 76 in tridelni verz 35 očitno enakega nastanka.

Tako dobi na videz nepomembni in očitno zato spregledani formalni metrični kriterij naenkrat velik pomen, ker v tem primeru potrjuje originalno obliko slovenske balade, na drugi strani pa lahko razsodi tudi o vprašanju, katera od obeh etničnih skupin na Kočevskem in v okolici je prevzela od druge snov in obliko balade o Lepi Vidi-Lepi Mari. Če namreč Nemci v svoji ljudski pesmi nimajo nikjer drugje deseterca 5/5 kot na Kočevskem, je dosti jasna smer prevzema od slovenske okolice. Poleg te pesmi z nekaterimi variantami mi je bilo mogoče doslej ugotoviti deseterec 5/5 le še v kočevski ljudski baladi, objavljeni v DVldr I kot št. 9 v dveh variantah pod naslovom »Liebestod« (gl. notni primer 10), ki obe kažeta kljub metrično zmedenim zapisom precej pravih peterskih hemistihov.

VI

Naj spregovore — last, not least — o deseterskih pesmih še njihovi napevi. Medtem ko je v nekaterih hrvaških in srbskih pesmih ta peterec ritmiziran v dvodobnem taktu ($\frac{2}{4}$) je v čeških in ukrajinskih pesmih večinoma, v slovenskih pa v vseh ohranjenih primerih ritmiziran v tridobnem taktu ($\frac{3}{8}$). Takšen ritem imajo vsi trije ohranjeni napevi balade »Sv. Kristina«, katerih melodično najpreprostejši in zato najbrž prvotni, je naveden v sinoptični tabeli (glej str. 189) pod 1.

Podrobna primerjalna analiza deseterskih napevov pri različnih narodih pa pokaže zelo presenetljiv rezultat: velik del petersko-deseterskih napevov ima popolnoma isto melodično strukturo, tako da lahko govorimo o variantah enega in istega melodičnega modela, pa najsi gre — kot kaže tabela — za pesmi še tako različnih in oddaljenih narodov, od Slovenije (1) čez Češko in Moravsko (4, 5) do Litve (6), in čez kajkavsko Hrvaško (2) in Madžarsko (3) do Ukrajine (?) in do Bolgarije.³⁰ Melodično strukturo tega modela lahko precej natanko opišemo takole: melodična linija, ki se po navadi začneja in končuje na osnovnem tonu tonike, razpada v štiri dvotaktne fraze (ustrezajoče petercem), ki povečini kadencirajo padajoče v tonih razloženega trozvoka tonike, v končni kadenci pa z značilnim sekundnim zadržkom na poudarjeni dobi. Kadenciranje posameznih fraz, posebno druge in tretje, na tone dominante, kot ga kažejo nekateri primeri (3, 4), je

³⁰ Gl. V. Stoin, Nar. pesni ot' Timok' do Vita, Sofija 1928, št. 1870, 1914, 2550, 2626, 2941.

očitno razvojno mlajše; s tem začenja dobivati melodija simetrično harmonično strukturo s kadencami Tonika-Dominanta-Dominanta-Tonika in z ustrezajočim sekvenciranjem v melodiji (4).

Poudariti je treba, da so v tabeli citirani notni primeri samo nekateri izmed večjega števila takšnih napevov skoraj v vseh citiranih zbirkah, in sicer ne glede na dursko ali molško tonalnost. V citirani zbirki V. Ž g a n c a, HNPZag. (gl. op. 14) ima n. pr. večina vseh pesmi v desetercih 5/5 ne glede na ritmizacijo in ne glede na najrazličnejše tekste pravzaprav samo variante te melodične strukture, kot jo kaže primer 2.³¹ Ne da bi se na tem mestu hotel spuščati v globljo analizo tega presenetljivega pojava, naj bo omenjeno le, da je to že tretji primer dane metrične strukture, za katero mi je bilo mogoče ugotoviti, da je vezana — predvsem pri enaki ritmizaciji — tudi na enako melodično strukturo, in sicer na geografsko med seboj zelo oddaljenih področjih, n. pr. slovenska Gorenjska — centralna Francija — jugozahodna Nemčija,³² ali n. pr. Slovenija — Češka — Lužiška Srbska — Nemška Pomorjanska (z metrično shemo, prevzeto od sosedne Poljske).³³

To pa kaže, da je uvodoma citirano ugotovitev F. Kolesse o pomenu metrične strukture verzov treba še bistveno dopolniti: *ta ne določa samo arhitektonske oblike in ritmične strukture napeva, ampak do neke mere determinira tudi njegovo melodično strukturo*. O vzrokih takšne presenetljive melodične skladnosti, kot jo kaže za pesmi v desetercih 5/5 priložena tabela, pa je zaenkrat mogoče le reči: težko si je predstavljati, da bi takšne skladnosti v tolikšnem številu in na tako različnih etničnih področjih nastale po naključju, med seboj neodvisno. Mogoče ni pretirano sklepati kljub neke vrste akordični melodiki, ki bi po dosedanjih naziranjih datirala iz relativno poznega razvojnega razdobja, da se kaže nekakšen skupen praslovanski substrat tudi v teh melodijah, in ne samo v golem metru deseterca 5/5. Že W. W i o r a je namreč v delu »Europäischer Volksgesang« (Köln, s. a., 5) poudarjal, da spravljajo nove raziskave na dan veliko povezanost, ki sega včasih od skrajnega vzhoda do skrajnega zahoda Evrope ali pa od najzgodnejše dobe do danes, ter da se kaže to predvsem v tipičnih melodičnih strukturah, ki se pojavljajo na številnih področjih. Vendar je Wiora doslej metrično in ritmično strukturo pesmi puščal v nemar in tudi primeri, ki jih citira, kažejo le nekakšno melodično podobnost, nikakor pa ne take popolne melodične in pa ritmične skladnosti kot jih kažejo naši primeri. Prav to bi v našem primeru upravičevalo poskus konkretnejše razlage o izviru in vzroku takšne skladnosti pojavov na različnih etničnih področjih.

³¹ Gl. št. 16 a—b, 17, 18 a—b, 19 a, b, e, f, 558, 559, 555 a—b, 594, 609, 652, 629, 618 d.

³² Gl. V. V o d u š e k, Izvor in razvoj baladno-plesnega ritmičnega tipa Lajnar-Cigan (pripravljeno za tisk).

³³ V. V o d u š e k, Tridelni osmerek v slovenski ljudski pesmi (v pripravi).

Model melodične strukture nam znanih deseterskih napevov, do katerega smo prišli, pa se izkaže še kot dodaten in odločilen kriterij za pravi metrum balade »Lepa Vida«. K r a m a r j e v zapis napeva (8) ni ritmično prav jasen; predvsem se natanko vidi, da obsega melodična strofa le dva deseterca in ne štiri. Napev zadnjih dveh desetercev oziroma njihovih ekvivalentov v zapisu je namreč melodično enak prvima dvema, čeprav sta zadnja dva metrično v zapisu bolj pomanjkljiva. Kljub delni premaknitvi akcentov, v katere je bodisi v resnici zašla pevka ali pa le zapisovalec s svojo postavitvijo taktnic, se jasno in razločno vidi ista melodična struktura po frazah, kot jo kažejo druge pesmi v tabeli, še celo n. pr. ukrajinska 7. To dejstvo upravičuje poskus rekonstrukcije pravilne ritmične oblike napeva (8 a) na 2. kitico teksta, ki že v originalnem zapisu vsebuje dva čista deseterca 5/5.

Skladnost z ugotovljenim melodičnim modelom deseterskih pesmi kaže končno še M a r o l t o v zapis 9. V njegovi šestdelni melodiji sta frazi na 2. in 3. peterec očitno poznejši vrinek, fraze petercev 1.—4.—5.—6. pa predstavljajo melodično strukturo, ki se skoraj popolnoma sklada z modelom. Ritmično kaže zapis sicer podobo napeva, ki je predvsem pri kadencah raztegnjen v svobodnem rubatu (bodisi po dejanskem podajanju pevke, bodisi prilagojeno nazoru zapisovalca), kar pa je seveda daleč od kakšnega domnevnega »koralnega« načina petja. O njegovi pravi in prvotni ritmični obliki ne dopušča sama melodija nobenega dvoma, kot tudi obe melodiji (8, 9) le potrjujeta trditev o desetercu 5/5 kot pravi metrični obliki »Lepe Vide«.

Tudi napeva obeh omenjenih kočevskih deseterskih pesmi kažeta isto ritmično in zelo podobno melodično strukturo (gl. 10), le da je pri pesmi »Die Meererin« originalni Hauffnov zapis napeva neke deseterske variante očitno postavljen v napačni takt in zato v DVldr I, 35 redigiran v $\frac{3}{2}$ ♩ ♩ ♩ ♩ | ♩ ♩ ♩ ♩ | ♩ ♩ ♩ ♩ | ♩ ♩ ♩ ♩ itd. Napev balade »Liebestod« pa kaže v originalnem zapisu akcentno podobo $\frac{3}{4}$ ♩ ♩ ♩ ♩ | ♩ ♩ ♩ ♩ | ♩ ♩ ♩ ♩ itd. Ali je takšna akcentna premaknitev, ki se le prehudo bje z naravno dikcijo teksta, prišla resnično iz ust ljudskega pevca, ali pa jo je zakrivil le nevešč zapisovalec, je težko reči. Ni namreč dvoma po ritmu in melodiji peterskih fraz, da je v obeh pesmih vsaj prvotna ritmična oblika bila enaka drugim deseterskim: $\frac{3}{4}$ ♩ ♩ ♩ ♩ | ♩ ♩ ♩ ♩ itd. (gl. akcentno rekonstrukcijo v 10).

Melodije deseterskih pesmi pa pokažejo še nekaj o metrični strukturi deseterca 5/5. Katero tekstno enoto naj namreč štejemo v ljudski poeziji kot verz, bi moralo odločiti pojmovanje ljudskega pevca in ne recimo konstrukcija literarne poetike. Pojmovanje ljudstva o verzu se kaže najbolj jasno v tem, da ga v napevu obseže z eno melodično frazo. Melodični frazi pa v deseterskih pesmih vidno in vseskozi ustreza peterec in ne cel deseterec. Če obsega večina dandanes ohranjenih deseterskih pesmi praviloma kitice po štiri peterce (nekatero pesmi s po šestimi peterci so pač nastale razvojno pozneje, s pono-

vitvijo druge polovice napeva, prim. 1), poznamo vendarle precej obrednih pesmi, ki obsegajo le dva peterca in refren, n. pr. makedonska pesem pri guganju na Jurjevo:

Skrši se granko, / granko maslinko. *Leljo, leljo,*

poleg tega pa nekaj malega obrednih z enim samim petercem in refrenom, n. pr. prav taka jurjevska:

Prajmo nišaljka. *Leljo, leljo.*³⁴

Podoben pojav se najde tudi v omenjenem Kokošarjevem zapisu balade »Sv. Kristina«, v katerem obsega 10 desetercev od skupno šestindvajsetih le ponovitve peterca, n. pr.:

Sestre prosila, / sestre prosila,
de bi postlala, / de bi postlala.
Sestra postlala, / sestra postlala
skalco pod glavo, / skalco pod glavo.

Če torej dandanes govorimo zaradi krajšega in enotnega izražanja o desetercu 5/5, se moramo zavedati, da ostra meja med obema petercema nikakor ni samo diereza, kot jo poznajo nekatere verzne sheme, in je celo več kot oddih (cezura): to je meja med dvema verzoma. Prav zato je mogoča domneva, da so ti verzi — sami po sebi in po dolžini pripadajoče melodične fraze najkrajši, kar jih pozna danes ljudska poezija — prav zaradi svoje arhaično-primitivne kratkosti z razvojem zmeraj bolj izginjali, prepuščajoč mesto drugim, obsežnejšim in razvitejšim.

VII

Končno naj bodo le kratko našteje še druge slovenske ljudske pesmi, v katerih se je dala doslej ugotoviti metrična oblika deseterca 5/5, s citiranjem verzov, ki v metrično zmedenih zapisih najbolj jasno kažejo na to obliko. To so od pripovednih: varianta »Hudičeve neveste«, SNP 195 (Kranjska); »Duša vagana«, SNP 386 (Grgar; gl. vv. 18, 36, 52—57, 60); »Marija v nebo vzeta«, SNP 401 (Fram; gl. vv. 1 do 11); »Jezus pomiri vodo Rajno«, SNP 437 (Lokovec; vv. 10—15); »Marija hoče Jezusu trpljenje odnesti«, SNP 442 (Volče na Tolminskem; vv. 14—18); »Jezus in Judje«, SNP 451 (Goriče pri Zilji; posebno vv. 4—5, 35—36) in bržkone tudi »Nočevanje na grobišču«, SNP 366 (Podmelec na Tolminskem; gl. ponavljajoče se vv. 19—20 = 29—30, 25 = 33 = 41, 25).

Iz drugih knjig Štrekljeve zbirke spada sem svatovska »Zrasle so, zrasle / nam tri konople«, SNP 5270 (Cerovec) in obsmrtina SNP 6337 »Prijte, le prijte / k moji procesji« z variantama 6338—6339 (vse iz Fram), od ljubezenskih pa le Vrazova iz Cerovca »Micka bi rada /

³⁴ Oba primera sta vzeta iz zbirke V. D. J. o r d j e v i ć, Srpske nar. melodije, Južna Srbija, Skoplje 1928, gl. št. 43 in 390.

Jurka dobila«, SNP 1334, ki kaže tudi v napevu prej omenjeni melodični model, poleg SNP 2318 »Ptice pod nebom / lepo žvinglaju« (Ormož) in po izviru dvomljive SNP 1489 (Podmelec). Čudno bi bilo, če ne bi deseterec 5/5 prav tako kot dosti drugih arhaičnih pojavov pustil usedline tudi v otroških pesmih (n. pr. SNP 7582, 7697, 7705, 7809); pojavlja pa se tudi v šaljivih SNP 8546—8547 »Lepa jä fara / svetä Trojicä« (Bratonci v Prekmurju) in SNP 8654 »Šmentana muha / kak si ti suha« (Gorenjska).

Poleg teh je nekaj pesmi, ki imajo peterec oziroma deseterec 5/5 kombiniran z drugimi verzniimi shemami, n. pr. 5/5 + 6 (SNP 887) ali 5/6 (SNP 894—897, 900—901, 952, 955), pa še ljubezenske »Ljubica v javorovi sencu« (SNP 1255—1272) in »Rasti mi, rasti / travca zelena« (SNP 1219—1223), ki kažejo že prenaredbe zadnjega, četrtega peterca v moški sklep. Vse to pa so razvojno mlajše prehodne oblike, ki jih bo treba obravnavati posebej, zlasti pri mikavnem, ampak težavnem vprašanju, ali in kakšna je zveza med desetercem 5/5 in ritmično v nečem podobno alpsko »poskočno« vrstico.

Mislím pa, da se dajo zgornje ugotovitve strniti v tale pomenljiv sklep: arhaični slovanski deseterec 5/5 je pravi in prvotni metrum nekaterih starih slovenskih pesmi, posebno pripovednih, ki so se ohranile predvsem le na sredi in na severozahodu slovenskega ozemlja, kjer je kakršenkoli poznejši vpliv ljudske pesmi drugih slovanskih narodov s severa ali vzhoda skoraj gotovo izključen. Ker tega značilnega metra Slovenci tudi nismo mogli dobiti od germanskih ali romanskih sosedov, smo ga morali sem prinesiti že s seboj ob naselitvi. Kot sem skušal pokazati drugje,³⁵ bo podoben sklep verjeten še za dve drugi splošno slovanski metrični strukturi, to je tridelni osmerek 3/2/3 in dvodelni osmerek 4/4, ki sta se prav tako ohranila predvsem v specialnem baladnem repertoarju severozahodnega slovenskega ozemlja. Prav za deseterec 5/5 pa velja, da je najbližji in pravi ekvivalent domnevani pripovedni dolgi vrstici, ki ji ustreza po cezuri med dvema hemistihoma in po dveh poudarkih v vsakem hemistihu. Le da ga loči od nje in obenem odlikuje stalno število zlogov v verzih ter stalna mesta zlogovnih poudarkov. S tem pa je enotno metrično načelo silabičnosti potrjeno tudi za najstarejšo ugotovljivo fazo slovenske ljudske pesmi.

Zusammenfassung

DER ARCHAISCHE SLAWISCHE FUNFSILBLER-ZEHNSILBLERVERS IM SLOWENISCHEN VOLKSLIED

Die Texte von Volksliedern, die nicht streng von Vers zu Vers nach dem Gsang aufgezeichnet wurden, sind in formeller, vor allem in metrischer Hinsicht so unzuverlässlich, dass sie für eine wissenschaftliche Untersuchung der metrischen Fragen nur mittelbar brauchbar sind. Dieser Vorwurf trifft auf

³⁵ V Vodušek. Nekaj opazanj o baladnih napevih Slovenije, gl. Rad kongresa folklorista Jugoslavije u Zaječaru 1958 (v tisku).

einen grossen Teil der umfassenden Textausgabe Strekelj's (Slovenske narodne pesmi, 1895—1923) zu. Das metrische Hauptprinzip, dass in den Aufnahmen des gesungenen slowenischen Volksliedes ganz klar und deutlich zu Tage tritt, ist dasselbe wie vor allem im Volkslied anderer slavischen Völker, d. h. die ständige Silbenzahl der Verse, das ständige Akzentschema und charakteristische Diäresen zwischen bestimmten Silbengruppen in einzelnen Versschemen. Das Liedmaterial zeigt, dass diese Prinzipien in Liedern relativ älterer Entwicklungsperioden strenger eingehalten werden als in denen der jüngeren Zeit. Es entstand also das Problem, wie die These Prof. I. Grafenauer's über die sog. narrative Langzeile, welche die älteste und bis zum XII. Jahrhundert einzige Versform des slow. Volksliedes gewesen sein sollte — deren Struktur aber gerade hinsichtlich der Silbenzahl und des Akzentschemas prinzipiell anders sein sollte — damit in Einklang zu bringen wäre.

Indem fast alle metrisch ungenauen oder sogar bis zur Unkenntlichkeit verworrenen Textaufzeichnungen in Strekelj's Werk doch zu den Versschemen zugeordnet werden konnten, die das slow. Volkslied teils mit anderen südslavischen, teils mit germanischen und romanischen Nachbarvölkern gemeinsam hat, boten dabei einige Balladenaufzeichnungen hartnäckigen Widerstand; unter ihnen waren vor allem die Varianten der »Lepa Vida«-Ballade, die andererseits von Grafenauer als Hauptbeispiele der narrativen Langzeile angeführt wurden. Da enthüllte sich dem Verfasser in der Ballade »Die hl. Kristina und ihre Stiefmutter« (Strekelj, No. 611—614) das Bestehen auf dem slow. Zentralgebiet des sog. »lyrischen« Zehnsilblers mit dem Schema '— — — — — / '— — — — —, der bisher nur von anderen südslavischen Völkern her bekannt war.

Die Frage nach dem Ursprung und dem Vorkommen dieser Versstruktur führte zum Ergebnis, dass sie im romanischen und germanischen Volkslied nicht bekannt, jedoch allen slavischen Völkern gemeinsam ist. Ihre relativ grosse Seltenheit auch bei diesen, ihr Auftreten meistens in alten Brauchtumsliedern, sowie ihr Vorkommen bei den baltischen Völkern weisen auf ihren archaischen Ursprung. Diese Versstruktur ergab sich als der richtige Schlüssel auch für die meistens ziemlich verworrenen Aufzeichnungen der »Lepa Vida«-Ballade. Als zusätzlicher und unerwarteter Beweis dafür können einige Varianten der deutschen Ballade »Die Meererin« aus der Gottschee gelten, die dasselbe Metrum zeigen. Bei diesen sowie bei der Ballade »Liebestod« (DVIdr, I, No. 4 und 9.), die dem Verfasser bisher als die einzigen Lieder in deutscher Sprache mit dieser Versstruktur bekannt sind, zeigt gerade die bisher vernachlässigte Frage der metrischen Form auch sehr deutlich auf die Richtung der Liedübernahme von einer ethnischen Gruppe zur anderen.

Endlich zeigt die rhythmisch-melodische Analyse solcher Zehnsilberweisen eine überraschende Kongruenz eines grossen Teils dieser Liedweisen bei verschiedenen slavischen und baltischen Völkern, so dass man von einem einzigen melodischen Grundmodell sprechen könnte. Dieses Grundmodell könnte vielleicht als ein Zeichen eines gemeinsamen Substrats auch in melodischer Hinsicht gedeutet werden. Die Übereinstimmung der bekannten »Lepa Vida«-Weisen mit diesem Modell bestätigt die Richtigkeit der metrischen Analyse.

Das Vorkommen einer solchen metrischen Struktur im zentralen und nordwestl. slow. Gebiet, für die keine Übernahme von den Nachbarvölkern in Betracht kommen kann, spricht ziemlich deutlich für ihre altslavische Abstammung.

SLOVENSKE LJUDSKE PESMI Z NAPEVI

Poročilo o glasbenem gradivu, nabranem 1906—1914 pod Štrekljevim vodstvom, zdaj v Glasbeno narodopisnem inštitutu v Ljubljani

Zmaga Kumer

Letos mineva 100 let od Štrekljevega rojstva in pol stoletja, odkar so se začele prve priprave za izdajo slovenskih narodnih pesmi z napevi — delo, ki naj bi bilo enakovredno monumentalni Štrekljevi zbirki besedil. O delovanju Odbora za nabiranje slovenskih narodnih pesmi, kakor se je uradno imenoval (odslej OSNP), ki je s Štrekljem na čelu vodil zbiralno akcijo, sta obširno poročala že M. Murko in Jos. Tominšek. Prvi je objavil daljši sestavek v Etnologu III/1929, 5 do 54 z naslovom »Velika zbirka slovenskih narodnih pesmi z melodijami«, drugi pa je odboru, katerega član je bil, posvetil dva članka: »Prvo sestavno nabiranje slovenskih narodnih napevov« (ČZN XXXII, 1937, 308—321) in »Prof. dr. Karel Štrekelj in nabiranje slovenskih narodnih napevov« (SE V/1952, 169—171). M. Murko, ki je po Štrekljevi smrti 1912 postal predsednik odbora, je svoje poročilo sestavil na podlagi aktov predsedniškega arhiva, medtem ko so bila Jos. Tominšku, dolgoletnemu odborovemu tajniku in poverjeniku za Štajersko, na voljo tajniška poročila in njegov zasebni arhiv dopisov z zapisovalci. Dopolnilo teh člankov sta daljša sestavka zapisovalca Fr. Kramarja, ki je svoje delo opisal v Cerkv. Glasbeniku pod naslovom »Kako in kje sem nabiral slovenske narodne pesmi« (CG 1922 do 1926) in »Katere stare cerkvene pesmi z napevi sem zapisal med slovenskim narodom« (CG 1926—1929).

Vsem trem avtorjem je pisanje narekovala skrb, kaj bo z zbirko, ki je še neuporabljena ležala v Etnografskem muzeju v Ljubljani, potem ko je bil OSNP prenehal z delom. Kakor je poročal že Murko, je bilo akcijo za nabiranje pesmi organiziralo avstrijsko naučno ministrstvo s pomočjo posebnih deželnih odborov. Slovenski odbor je sestavil Štrekelj, ki ga je bilo ministrstvo imenovalo za predsednika. Prvi zapisi so začeli dotekati leta 1906. Čez tri leta je zbirka obsegala že več kot 4000 primerov in je bilo treba misliti na urejanje. Za ta posel je podpredsednik OSNP Matej Hubad leta 1909 pridobil slikarja Iv. Franketa, ki je zapise oštevilčil, jih razvrstil v svežnje in določil inačice. Do 17. junija 1914 je tako pregledal 10.643 zapisov. Razen tega je odbor nameraval sestaviti topografijo nabranega gradiva in listkovne kataloge.

Tik pred svetovno vojno je glavni odbor na Dunaju začel pripravljati knjižni oglas za publikacijo »Narodna pesem v Avstriji«, kar kaže, da je misel na izdajo gradiva počasi dozorevala. Vojna pa je lepo zamišljene načrte povsem prekržala in tudi po prevratu so se poskusi za obnovev nabiralne akcije OSNP izjalovili, čeprav se je bil odbor reorganiziral. Tem manj je bilo mogoče misliti na sistematično ureditev ali celo na izdajo. Leta 1927 je tedanja prosvetna oblast poslala odbornikom razrešnico, za gradivo pa odločila, da se izroči Etnografskemu muzeju v Ljubljani.

Zdelo se je, da je zbirka prišla v edino prave roke in da bo muzej mogel nadaljevati prizadevanje OSNP. Ko je Murko v Etnologu poročal o nastajanju zbirke, je v skrbi, da bi s toliko vnemo začeto delo ne ostalo torzo, podal smernice za nadaljnje zbiranje, ureditev in bodočo izdajo. Žal do tega ni prišlo. St. Vurnik se je bil kot kustos muzeja sicer zavzel za zbirko, sestavil seznam gradiva in začel zapise deloma proučevati, ureditev pa mu je preprečila prezgodnja smrt. Nekaj let pozneje je dobil zbirko v roke muzejski preparator Drago Vahtar, ki je že obstoječe snopiče opremil z novimi ovitki, na katerih je označil število listkov za posamezne zapise.

Med drugo svetovno vojno je Glasbeno narodopisni inštitut (tedaj še Referat za glasbeno narodopisje pri pokrajinski upravi) pod vodstvom Fr. Marolta prevzel skrb za ureditev zbirke. Da bi za primer kakšne nesreče zapisi ne bili uničeni, je začel pesmi prepisovati in hkrati sestavljati kartoteko. Tudi naj bi se za vsak snopič sestavil zapisnik o vsebini in stanju zapisov. Delo je bilo zamudno in je počasi napredovalo, vendar je bilo do konca leta 1953 izgotovljenih nad polovico prepisov s kartotečnimi listki in zapisniki. Začet pa je bil tudi osnutek topografije.

Sistematična in vsestranska ureditev zbirke se je hkrati s pripravami za bodočo izdajo lahko začela šele z letom 1957, ko je Etnografski muzej prepustil Glasbeno narodopisnemu inštitutu v trajno last celotno dediščino OSNP, torej razen zapisov tudi odborov arhiv in drugo gradivo, ki obsega še nekatere akte v zvezi z dosedanjim upravljanjem zbirke. Pričujoči sestavek naj bi bil nekakšen obračun novega lastnika o prevzeti dediščini, preden jo v knjižni obliki izroči javnosti.

Ob prevzemu sta obe ustanovi sestavili zapisnik, iz katerega je razvidno, da obsega »Zbirka OSNP« 254 snopičev inventiranih zapisov, označenih s številkami 1—10.643 ter 51 snopičev z 2294 neoštevilčenimi zapisi in drugim narodopisnim gradivom. Vštevši Kokošarjeve zapise, ki so bili gradivu priključeni pozneje, vsebuje zbirka 12.937 števil, kar je za 328 več, kot navaja Vurnikov seznam. Razlika je nastala zato, ker prvotno nekatere drugače niso bile posebej upoštevane, ali so nekatere številke uporabljene dvakrat oziroma je kako drugače nastala napaka v štetju.

Ugotovilo se je tudi, da v oštevilčenih snopičih manjka 67 zapisov; izgubili so se bili nemara zaradi nepazljivosti pri priložnostnem izposojanju. Domneve o večjih izgubah v času, ko je zbirka nezavarovana ležala v prostorih Glasbene Matice in deloma pozneje, ko naj bi bila vsakemu brez kontrole dostopna v muzeju, so se izkazale za pretirane. Če je bilo namreč leta 1914 oštevilčenih preko 10.000 zapisov in je tega leta prenehal redno zbirati glavni odborov zapisovalec Fr. Kramar, tedaj se tudi neinventiranih zapisov ni moglo nabrati dosti več, kot jih izkazuje Vurnikov seznam (1966). Dejstvo, da so v zbirki nekateri Zirovnikovi in Kramarjevi zapisi v dvojniku (Kramarjevi predvsem med neinventiranimi) vzbujajo misel, da je morda kateri od urejevalcev izločil večje število dvojnic in tako dal povod za sumnje o izgubah v zbirki. Verjetno se je to zgodilo še v času, ko je bila zbirka v Glasbeni Matici, torej za urejevanja Franketa. Ker beremo v odborovih poročilih o dotekanju gradiva opombe glede izločanja manjvrednega gradiva iz došlih pošilk zapisovalcev, so mogoče tudi ostanki teh zavrnjenih zapisov mogli pozneje povzročiti govorice o nastajanju škode. Že leta 1928 je O. Dev v skrbi za svoje zapise sporočil muzeju, kar je slišal praviti, da se je iz zbirke izgubilo več tisoč zapisov. Tudi v krogih, ki so bili blizu muzeju, je veljalo prepričanje, da zbirka ni več tako obsežna, kakor je bila prvotno. Šele primerjave prejšnjih seznamov in rezultatov najnovejše inventarizacije so pokazale, da se je zbirka ohranila domala povsem neokrnjena. Našli so se celo nekateri zapisi, ki so veljali za izgubljene, n. pr. pesem o Lepi Vidi (Kramarjev zapis), ki je bila Grafenauerju dostopna le v prepisu Avg. Žigona (gl. Grafenauer, Lepa Vida, Ljubljana 1943, str. 62 sl.).

Skupaj z zapisi je Glasbeno narodopisni inštitut prevzel od Etnografskega muzeja tudi arhiv OSNP. Obsega dva dela: prvi, ki ima svoj delovodnik, vsebuje akte predsednika, drugi brez delovodnika pa akte ožjega odbora v Ljubljani. V drugem delu je tudi nekaj aktov posameznih odbornikov. Kako so prišli ti akti v sestav arhiva, se ne da ugotoviti. Le za blagajnika Pintarja vemo, da je njegovo odborniško zapuščino izročil odboru leta 1916 njegov naslednik v Študijski knjižnici, Avg. Žigon. Za bodočega izdajatelja gradiva OSNP so zanimive Franketove preglednice zapisov z opombami o inačicah in nekatere opazke glede vrednosti došlih zapisov. M. Hubad je zapustil arhivu izvirnike svojih zapisov pesmi Al. Novakove in njeno zbirko besedil; prepisi so uvrščeni v zbirko. Leta 1929 je St. Premrl daroval zbirko narodnih pesmi iz zapuščine Jakoba Aljaža.

Med tiskovinami se je našlo 59 izpolnjenih vprašalnih pol, ki niso istovetne z onimi, o katerih izčrpno poroča Jos. Tomišek v SE. Tako je zdaj v evidenci vsega 82 izpolnjenih vprašalnih pol. Nekatere od njih vsebujejo zelo zanimive in pomembne podatke ter lepo dopolnjujejo zapise. Kraji, za katere veljajo poročila z vprašalnih pol, so razvidni s priloženega zemljevida, kjer so posebej označeni.

Iz arhivskih zapisov so se razkrile nekatere zanimive podrobnosti iz časa delovanja odbora, ki jih dosedanji poročevalci niso upoštevali. Tako izvemo o pogajanjih za odkup zbirke češkega muzikologa Ludvika Kube. Le-ta je bil leta 1906 svoje zapise s slovenskega ozemlja ponudil odboru na pobudo in s posredovanjem prof. Rešetarja. Ker je Štrekelj zbirko neugodno ocenil zaradi nekaterih pomanjkljivosti in netočnosti ter zmanjševal njeno vrednost tudi glede na to, da so bili nekateri zapisi že objavljeni, so se dolgotrajna pogajanja skoraj razbila. Nazadnje je Kuba popustil pri ceni in 1908 privolil, da sprejme za zbirko 400 kron.

Podobne težave so bile z zapisi Iv. Kokošarja. Čeprav je bil kot odbornik in poverjenik za Primorsko obljubil, da bo svojo zbirko izročil OSNP, jo je pred smrtjo 1923 zapustil prijatelju Romanu Pahorju, organistu v Renčah pri Gorici. Ko je Hubad za to zvedel, je kot bivši odborov podpredsednik naprosil leta 1927 Pahorja za prepis zbirke. Iz Pahorjevega pisma Vurniku 1. aprila 1931 razberemo, da je Pahor prošnji ustregel in poslal polovico prepisov Hubadu, ostanek pa naravnost Vurniku. Hkrati je sporočil, da je izvirnik tačas pri E. Adamiču. Kdaj so prišli izvirni Kokošarjevi zapisi v zbirko, se iz arhivskih zapisov ne dá ugotoviti. Muzeju jih je bržčas dal Emil Adamič v zameno za prepise, ki jih je bil 1937. leta izročil Glasbeni Matici za Folklorni inštitut.

Končno naj kot sestavni del zbirke OSNP omenim še fonografski aparat z 19 valjci posnetkov, ki so deloma poškodovani. Aparat je kupil OSNP leta 1914. Prve posnetke je naredil dr. Juro Adlešič v Adlešičih in pomenijo napoved nove dobe nabiranja naših pesmi. Deloma je napeve transkribiral Niko Štritof.

Gradivo, ki ga obsega zbirka, je po veliki večini javnosti neznano. Doslej so bili uporabljeni le posamezni primeri za priložnostne priredbe ali za dokumentacijo v znanstvenih razpravah. Od zapisovalcev je svoje zapise objavil Fr. Kramar v zbirki »Dobropolje in okolica« (Ljubljana 1933). Še v času obstoja OSNP so izšli nekateri zapisi Oskarja Deva v njegovih zvezkih narodnih pesmi. Prav tako so bili v tisku objavljeni nekateri Kubovi zapisi (gl. L. Kuba, Slovanstvo ve svých zpěvech. Kn. VII. Praha 1889; L. Kuba, Cesty za slovanskou písní 1885—1929, Praha 1933) in Žirovnikovi (gl. razne izdaje njegovih narodnih). Vendar sta zadnja dva uporabila svoje starejše zapise, ki so deloma že po objavi prišli v sklop zbirke OSNP, in tako nista kršila načela, po katerem je bila pravica prve objave nabranega gradiva pridržana izključno OSNP. Isto velja za Adamičeve priredbe Kokošarjevih zapisov. Nekaj besedil je objavil J. Glonar v zbirki »Stare žalostne« (Ljubljana 1939).

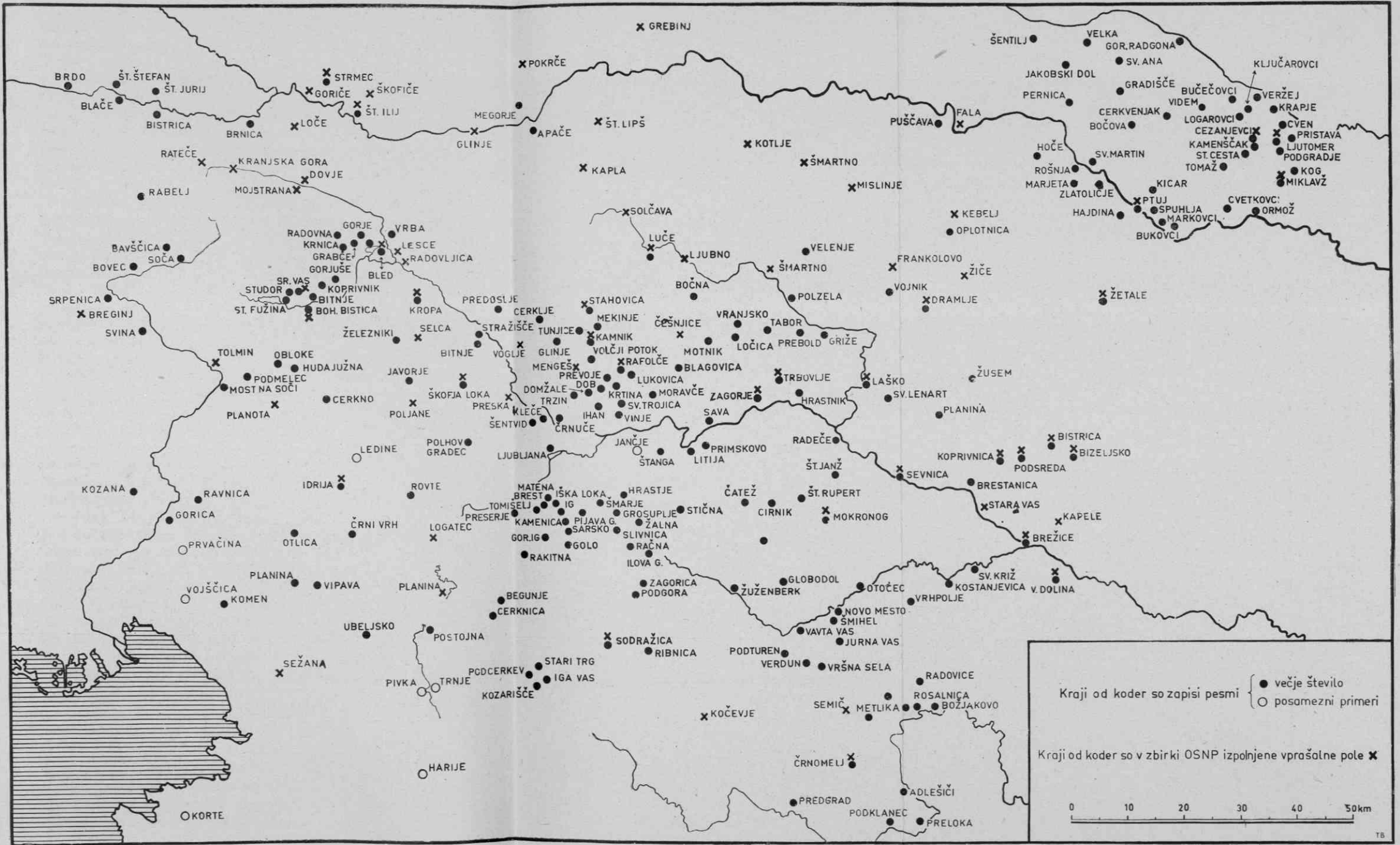
Glasbeno narodopisni inštitut se je ob prevzemu Zbirke OSNP jasno zavedal, da sprejema dragoceno dediščino, ki bo nekoč temelj monumentalni izdaji slovenskih ljudskih napevov. Da bi to mogla zares postati, je bilo treba tudi zanjo sestaviti najprej kartoteko po

načelih, ki veljajo za druge inštitutove rokopisne zbirke in za njegove zvočne posnetke. Zamudno, a nadvse koristno delo je bilo letos končano. Vsak zapis je dobil kartotečni listič, na katerem je napisana zaporedna številka, kraj zapisa, vrsta pesmi in naslov (če ima pesem inačice v Štrekljevi zbirki, se napiše tamkajšnji naslov in pripadajoča številka), prva vrstica besedila in napeva, nato celotni napev s posebno črkovno pisavo, ime zapisovalca in pevca, čas zapisa in končno številka prvega urejevalca. Ker so lističi pisani v osmih izvodih, je mogoče vsako pesem najti v eni izmed osmih kartotek. V prvi so zapisi razvrščeni po zaporednih številkah, v drugi po pokrajinah in krajih, v tretji po vsebinski motiviki glede na sistematiko Štrekljeve zbirke, v četrti po začetkih besedila, v peti po začetkih napeva. Preostale tri, ki jih bo treba še izdelati, so študijsko analitičnega značaja. Tako je šesta predvidena za razvrstitev po metrično-ritmičnem, sedma pa po melodično-harmonskem vidiku. Osmo kot izrazito študijsko delovna, se lahko razvršča sprti po kateremkoli drugem formalnem vidiku, ki je trenutno raziskovalcu važen.

Šele s tako kartoteko je postala zbirka uporabna za javnost in strokovnjaka. Izkazalo se je n. pr., da je odbor sicer poslal zapisovalce v vse slovenske pokrajine, vendar so ostala nekatera območja še povsem ali vsaj nezadostno raziskana. Prvi zapisi so prispeli iz severozahodnega dela Slovenskih goric. Poslal jih je 1906 učitelj Gabrijel Majcen iz Maribora, ki je za zbirko prispeval 841 zapisov. Glavni odborov zapisovalec je bil, kakor smo že omenili, Fr. Kramar, tedaj kmečki fant in organist, doma iz Matene pri Igu, ki je svoja popotovanja po Sloveniji sam opisal. Z delom je začel leta 1908 v svojem domačem okolišu na Ižanskem, pozneje pa je preiskal še okolico Turjaka, Šmarja, Grosupljega, Dobropolja, Stične in prišel po vzhodnem Dolenjskem do Novega mesta. Na Gorenjskem je v glavnem obiskal vasi okrog Kranja, Bohinj, ihansko faro in del moravske. Na Štajerskem je bilo njegovo področje neposredna okolica Ptuja. Posamezne zapise ima tudi iz drugih krajev Slovenije, ker je uporabil vsako priliko, da je iztaknil dobrega pevca. V letih tik pred svetovno vojno je obiskoval tudi vojake po vojašnicah. Z izbruhom svetovne vojne je bilo njegovo delo za OSNP končano, vendar je pozneje, ko je služboval za organista v Poljanski dolini zapisal še nekaj napevov in jih poslal Etnografskemu muzeju, kamor je tačas že bila prišla odborova zapuščina. Kramarjevi zapisi spadajo med najboljše v zbirki, ker je brez predsodkov šolanega glasbenika zapisoval ritmično in melodično tako, kakor je slišal, s tenkim posluhom ujel tudi dialektične posebnosti besedila ter zapise vestno opremil z vsemi potrebnimi podatki. Ker je imel srečo in spretnost v občevanju z ljudmi, je iztaknil pesmi, ki jim brez njega nikoli ne bi bili zvedeli napeva. Če vsebuje zbirka vrsto najstarejših pripovednih pesmi, je to v precejšnji meri Kramarjeva zasluga. Skupno število njegovih zapisov v zbirki je 4861. Učitelj Rudolf Vrabl je poslal 744 zapisov z Vranskega in

okolice ter deloma iz Slovenskih goric. Učitelj Janko Žirovnik je pripeval 587 napevov, deloma iz Ribnice na Dolenjskem in iz Sodražice, večinoma pa so njegove pesmi brez označbe kraja in pevca. Dalje so zapisali še: učitelj Josip Vidic 427 pesmi iz Savinjske doline; učitelj Fr. Zacherl 401 iz ljutomerske okolice; Jože Lešnik, trgovec in organist, 327 iz Koblja pri Oplotnici; Fr. Stele, pevovodja »Lire« v Kamniku, 286 iz kamniške okolice; Oskar Dev 297 s Koroškega; Matej Hubad 246 z Dolenjskega (pela mu je Al. Novak, ki je z očetom učiteljem živela po raznih krajih in pesmi ni natančneje lokalizirala); učitelj Josip Korban 164, večinoma iz Luč in Žetal; osmošolec Vekoslav Filipič 154, večinoma iz Ravnice pri Gorici; gimnazijec Jurij Rajh 144 iz Dramelj; osmošolec Anton Plevnik 158 iz Črnomlja; učitelj Fr. Drnovšek 157 iz Sevnice, Zagorja in Brežic; učitelj Fr. Karbaš 121 iz ormoške okolice; organist Fr. Zemljčič 90 iz ormoške okolice; Iv. Dietrich, uradnik v Litiji, 90 verjetno iz litijske okolice; učitelj Jos. Jekl 80 iz Apač, Večne vasi in nekaterih drugih koroških krajev; učitelj Franc Mavrič 76 z Bovškega in iz Kozane; organist Jernej Hebar 66 iz Koprivnice pri Brestanici; organist Al. Kranjc 60 iz Pušcave na Pohorju; učitelj Fr. Vadnal 59, pretežno iz Bistrice ob Sotli in okolice; Niko Štritof 56, deloma iz Vel. Ubeljskega, Hrenovic, Ljubljane, deloma iz Adlešič (transkripcije!); organist Štefan Miklin 50 iz Slovenskih goric; dijak Lovro Bogataj 50 iz okolice Škofje Loke; organist Simon Punačah 49 iz Šmarja; Fr. Kržan 39 z Moravškega; učitelj Fr. Marolt st. 36 iz Črnega Grabna in deloma s Črnega vrha nad Idrijo; kanonik Fr. Kimovec 34 iz blejske okolice, Cerkelj in Vel. Doline pri Brežicah; I. Gomilšek 33 iz Vidma; organist Al. Mihelčič 30 iz metliške okolice in Štange pri Litiji; organist Nikola Pustinek 27 s Pohorja; organist Rihard Trebše 19 iz Srpence pri Kobaridu; učitelj Anton Potočnik 17 iz Podsrede; učiteljica Mara Kabaj 16 iz Begunj pri Cerknici; učitelj Iv. Primožič 14 iz Moravč in okolice. Ludvik Kuba, čigar zbirka obsega 407 zapisov, je nabiral v okolici Bleda, v Loški dolini, Cerknici, Idriji, v okolici Novega mesta, v Beli krajini, Zilji, Rožu in po nekaterih krajih Primorske. Kokošarjevi zapisi, 755 po številu, so največ iz Oblok, Hudejužne, Cerknega in Podmelca. Iz Primskovega na Dolenjskem je zbirka cerkvenih pesmi organista Mateja Drahslerja, deloma v prepisu organista Ant. Zadražnika, vsega 174 napevov. Še iz nekaterih drugih krajev so posamezni zapisi raznih zapisovalcev. Priloženi zemljevid kaže, iz katerih krajev oziroma njih neposredne okolice (označeno s krožcem) izvirajo zapisi zbirke OSNP. Pesmi, pri katerih je označena samo pokrajina ali širši okoliš, ni bilo mogoče upoštevati. Imena krajev, od koder so samo posamezni zapisi, praviloma niso označeni, kvečjemu v oklepaju.

Glede na vsebino pesmi nam pokaže kartoteka, da je v zbirki nepričakovano veliko pripovednih pesmi. Deloma so to inačice k 161 motivičnim obrazcem v I. zv. Štrekljeve zbirke, še precej pa je takih, ki jih pri Štreklju ni. Najštevilnejše so ljubezenske pesmi, nato pa

Zmaga Kumer: Slovenska ljudska pesem z napevi

nabožne. Med temi je tudi dosti cerkvenih ljudskih pesmi in organistovskih napevov. V skupini kolednic prevladujejo božične in trikraljevske, medtem ko je jurjevskih in kresnih zelo malo. Plesnih pesmi je v zbirki nekaj iz Bele krajine, tu in tam se najde še kak instrumentalni plesni napev iz drugih pokrajin. Približno enako so zastopane svatovske, mrliške, vojaške in stanovske pesmi. Nekaj več je pivskih in zdravic ter šaljevih in zabavljivih, ki so jim po značaju podobne pesmi o samskem in zakonskem stanu. Otroške pesmi, ki jih je v glavnem prispeval R. Vrabl, obsegajo večinoma oponašanje raznih glasov.

Čeprav so zapisovalci stalno tožili, da niso kos Štrekljevim pravilom za zapisovanje besedil, je zbirka vendar tudi s te strani zadovoljiva. Pri presojanju z glasbenega vidika je treba upoštevati, da so mnogi zapisovalci poslušali ritem ljudske pesmi z ušesi glasbeno šolanega človeka, ki mu je vsako odstopanje od ustaljenih pravil klasične glasbe že ritmična nepravilnost. Zato so ritmične značilnosti slovenske pesmi v zapisih večkrat zabrisane. Pokažejo se šele ob primerjavi z novejšimi zvočnimi posnetki in ob upoštevanju metričnega obrazca besedila. Značilno pa je, da so v tem pogledu skoraj zanesljivejši zapisi glasbeno manj izobrazjenih zbiralcev kakor poklicnih glasbenikov, ker so zapisovali brez predsodkov, samo tako, kakor so slišali. Povečini so zapisi enoglasni, ker so bili pač pevci posamezniki in ker bi bili zapisovalci težko ujeli večglasno petje. Kolikor je v zbirki večglasnih napevov, so domala vsi harmonizacije in za študij slovenskega večglasja neporabne. Glede na to, da je v zbirki precej primerov nabožnih pesmi, ki so po izvoru umetne (n. pr. Redeskinijeve, Repeževe, Kračmanove itd.) pa so se med ljudstvom udomačile, je zbirka lahko važen vir za zgodovinarja naše zgodnje umetne glasbe.

Zdaj, ko je zbirka OSNP s smotrno kartoteko postala šele dejansko uporabna, je napočil čas, da se pripravi za namen, ki ga je odbor pod Štrekljevim vodstvom imel pred očmi v začetku svojega delovanja, to je za knjižno objavo. Glasbeno narodopisni inštitut se tega dobro zaveda, zato usmerja svoje terenske ekipe v kraje, ki jih zbiralna akcija OSNP ni zajela, in išče primere, ki jih v zbirki ni ali so pomanjkljivi s kakršnegakoli vidika. Ob zvočnih posnetkih zadnjih let dobi marsikateri zapis OSNP svojo pravo vrednost in pomen. In tudi narobe, marsikaj današnjega je razumljivo šele ob primerjavi s starejšimi zapisi. Čeprav je od prvih začetkov urejevanja do danes preteklo dokaj časa in se je morda že zazdelo, da je zbirka zastarelo gradivo, ki bo obležalo neuporabljeno v zaprašenem arhivu, se je vendar izkazalo, da minuli čas ni šel v izgubo, ampak je bil zbirki celo v korist. Tačas so se namreč v marsičem izpremenila načela za ureditev in izdajanje narodnih pesmi, tako da bo bodoča izdaja lahko v vseh pogledih vzorna. Izpopolnjena z novim gradivom bo vredno dopolnilo Štrekljevemu zborniku in dostojen spomenik njegovemu delu za slovensko narodno pesem.

Zusammenfassung

EINE SAMMLUNG SLOWENISCHER VOLKSLIEDER MIT MELODIEN

Über die Bemühungen des »Arbeitsausschusses für das Sammeln slowenischer Volkslieder« (= Odbor za nabiranje slovenskih narodnih pesmi, kurz: OSNP) sind bereits ausführliche Berichte von M. Murko und Jos. Tomišek in der Zeitschriften *Etnolog* (Jg. III, 1929), *Casopis za zgodovino in narodopisje* (Jg. XXXII, 1937) und *Slovenski Etnograf* (Jg. V, 1952) erschienen. Daraus entnehmen wir, dass die Sammelaktion vom österr. Unterrichtsministerium im Jahre 1905 organisiert wurde, dass der slowenische Arbeitsausschuss unter Strekelj's Führung im Jahre 1906 die ersten Früchte seiner Tätigkeit pflücken konnte und 1909 bereits so viel Volkslieder beisammen hatte, dass mit dem Ordnen begonnen werden musste. Kurz vor dem ersten Weltkrieg befasste man sich mit der Vorbereitung eines Prospektes für eine Ausgabe der Melodien im Rahmen des Sammelwerkes »Das Volkslied in Österreich«. Mit dem Ausbruch des Krieges wurden alle diese Pläne vereitelt und auch in den ersten Nachkriegsjahren konnte die Tätigkeit des Arbeitsausschusses trotz seiner Reorganisation nicht mehr aufgenommen werden.

Nach der Auflösung des Ausschusses 1927 wurde das gesammelte Material dem Ethnographischen Museum in Ljubljana übergeben. Hier blieb es bis 1957 unausgewertet.

Während des zweiten Weltkrieges entschloss sich der Leiter des Glasbeno narodopisni inštitut in Ljubljana Fr. Marolt, eine Kopie der Sammlung samt einer Kartei zu besorgen. Im Jahre 1953 wurde die Arbeit bis zur Hälfte fertig. Eine systematische und allseitige Ordnung der Sammlung samt den Vorarbeiten für die Veröffentlichung konnte jedoch erst seit 1957 unternommen werden, als die Sammlung mit dem sämtlichen Nachlass des OSNP dem Glasbeno narodopisni inštitut als dauerndes Eigentum übergeben wurde. Bei der Übernahme wurde festgestellt, dass die Sammlung 10.643 nummerierte und 2294 nicht-inventarisierte, also zusammen 12.937 Aufzeichnungen umfasst. Unter den Akten des Archivs befinden sich 59 ausgefüllte Fragebogen. Samt denjenigen, die schon im Aufsatz von Jos. Tomišek erwähnt wurden, sind zur Zeit ihrer 82 in Evidenz.

Der jetzige Eigentümer der Sammlung, das Glasbeno narodopisni inštitut, ist sich völlig bewusst, dass das übernommene Erbe den Grundstein einer zukünftigen Volksliedausgabe bilden wird. Um das zu erzielen, mussten Karteizettel aufgestellt und in sieben Karteien eingeordnet werden. Die ersten fünf Karteien sind im Hinblick auf die laufende Nummer, den Aufzeichnungsort, den textlichen Inhalt, die erste Text- und erste Melodiezeile geordnet. Für weitere zwei Karteien sind ethnomusikologische Kriterien entscheidend, besonders die metrisch-rhythmische und rhythmisch-harmonische Gestaltung der Lieder. Erst nachdem die Sammlung so geordnet wurde, ist sie für die Öffentlichkeit und den Sachkundigen zugänglich geworden. Es zeigte sich, dass zwar in allen slowenischen Ländern gesammelt wurde, jedoch einige Gebiete völlig oder grösstenteils unerforscht geblieben sind.

Die Qualität der Aufzeichnungen ist sehr verschieden. Bezeichnend ist, dass in den Aufzeichnungen geschulter Musiker die rhythmische Eigenart der slowenischen Volkslieder weniger zum Ausdruck kommt als bei den talentierten Amateuren, die dem Gesang ohne Vorurteile gelauscht haben. Da sich unter den geistigen Liedern viele Kirchenlieder, die eigentlich Kompositionen von Organisten sind, befinden, hat die Sammlung auch für den Musikhistoriker eine nicht geringe Bedeutung. Voll bewertet wird das Material aber erst beim Vergleichen mit den Tonaufnahmen, durch welche das wahre Bild slowenischer Volkslieder zum Vorschein kommt. Vermehrt mit dem neuen Material, wird die Sammlung OSNP in der zukünftigen Liederausgabe eine wahre Ergänzung und zugleich ein würdiges Denkmal der Bemühungen K. Strekelj's für die slowenische Volksmusik darstellen.

KAKO SO NASTALI ZAPISKI ZA »NARODNO BLAGO IZ ROŽA«

Josip Šašel

Tako me vprašujejo etnografi, ki dandanašnji vse bolj znanstveno beležijo tako »blago«, po možnosti še s snemanjem na magnetofonski trak. Seveda tega včasih ni bilo, posebno ne pred prvo svetovno vojno. Tedaj sem po končanih pravoslovnih študijah nastopil sodnijsko službo v Celovcu. Kar znatna kolonija Slovencev se je tam zbirala v hotelu Trabesinger; nanj smo bili navezani posebno samci. Na gimnaziji sta zavzemala slovensko pozicijo profesorja Štefan Podboj (samec) in dr. France Kotnik; oba sta se z vnemo vključila v narodno življenje, z vso previdnostjo seveda, ker je gospodujoči nemški nacionalizem budno pazil, da so se državni uslužbenci, ki niso pripadali njihovem krogu, strogo držali predpisanih omejitev.

Posebno s prof. Podbojem sva se mnogo družila, ne samo v hotelu, tudi pri izletih na podeželje in v planine. On je po prof. dr. Jakobu Sketu zavzel mesto učitelja slovenščine na višji gimnaziji ter je svojim dijakom večkrat naložil, da so kaj napisali o domačem življenju in pripovedovanju. Tako zbrano gradivo je potem urejeval in se tudi na mene obračal, da mu pojasnim kako narečno besedo ali posebnost. Iz pogovora z njim sem povzel, da je tudi teoretično proučeval vprašanja narodopisja; celo za arheologijo se je zanimal pod vplivom profesorja Eggerja, ki je tedaj tudi poučeval na celovski gimnaziji.

Pri tem občevanju je v meni zaživel pravljичni svet, v katerem sem preživel svojo mladost na osamljeni kmetiji v Slovenjem Plajberku, tisoč metrov nad morjem; to je bilo proti koncu prejšnjega stoletja, ko smo dolge zimske večere razsvetljevali še s »španami«, ko je bila velika krušna peč v prostorni »hiši« še obdana z lesenimi derami, na katerih se je stiskala otročija... Na željo profesorja in zanj sem začel zapisovati pripovedke, ki sem jih še pomnil, deloma pa osvežil z izpraševanjem očeta in matere.

Na krvavih poljanah je takoj ob začetku prve svetovne vojne pustil svoje nadobudno življenje prof. Podboj. Tudi mene je ona vihra premetavala sem in tja; vendar pa sem parkrat našel pribežališče kot rekonvalescent na domačiji. Da se z nečim zaposlim in najdem potrebno duševno ravnovesje, sem na novo začel zapisovati nekdanje pravljice, ki so tako rekoč še odmevale od sten »hiše«.

Tako je torej dobila pismeno obliko najprej v knjižni slovenščini večina zapisov, uvrščenih v prvi in drugi del II. knjige Arhiva za

zgodovino in narodopisje, Maribor 1936 (prej je to »blago« izhajalo kot priloga zvezkom ČZN).

Snov za ta pripovedovanja je bila tedaj še splošno znana; zapisoval sem nekaj po spominu, večinoma pa sem še povpraševal očeta in mater ter druge starejše ljudi. Posebno mati Meta, rojena Lužekar leta 1860, je mnogo pomnila. Po rodu je izhajala iz ugledne in velike kmetije Lužekarjeve, ki velja za najstarejšo hišo v teh »Rutah«; na to kmetijo se veže mnogo pripovedovanj. Tudi oče Andrej je izhajal iz starega rodu; njegov oče je moral podedovano kmetijo p. d. Vrbančkovo na pritisk gosposke s Humberga zapustiti, ker je njegov brat šel med »ubežnike« od vojaščine. Zato je bil moj oče rojen na kajži pri p. d. Smolniku leta 1856; pozneje si je opomogel in ob mojem rojstvu kupil kmetijo p. d. Šašovo. Obema, očetu in materi, je bilo ljudsko pripovedovanje znano že iz njihove mladosti; ta krajevna tradicija se je stalno obnavljala in oživiljala, posebno pri zimskih opravilih pod streho. Neposredno pa sem največ zapisal od očeta v prvem delu knjige pri št. 1, 3—6, 12, 13, 15, 16, 19, 28, 29, 31, 32, 38—42, 44, 47, 49—56, 61—63, 66, 68; od matere pa pri št. 2, 7—9, 11, 17, 18, 24, 26, 27, 30, 33—37, 43, 45, 46, 60, 64, 65, 67. Nekaj pripovedk sem zapisal tudi od drugih, tako št. 10 od stare Motenjce, rojene Čertov (tedaj okoli 50 let stare), št. 14, 48, 57—59 od svaka Honza Maleja, rojenega v Zvrhnjem Kotu leta 1864, št. 21—23 in 25 pa od brata Janeza, roj. 1893, ki je po očetu prevzel domačijo.

Posebej moram nekaj pripomniti k št. 9 »prerokovanja od vojske«. Taka prerokovanja so bila v teh gorah od nekdanj priljubljena, babice in dedeji so to od starine nakopičeno ljudsko izročilo posredovali vnukom in pravnukom v okostenelih stavkih; zaporednost teh stavkov pa se je menjavala, ta je pomnil več, oni manj. Te stavke sem sproti zapisoval, kakor sem jih slišal, največ od matere, ter jih spravil v logični red. Del prve redakcije tega zapisovanja je bil objavljen v podlistku celovškega tednika »Mir« št. 72 od 17. decembra 1915. Tedanji urednik Fr. Smodej (pozneje v Jugoslaviji senator) me je priložnostno prosil za kak prispevek; dal sem mu svoj zapis z željo, naj mojega imena ne objavi, ker sem bil v aktivni vojaški službi. Iz strahu pred medvojno cenzuro je urednik napisal dolg uvod, v katerem poudarja, »prerokovanja o svetovni vojni smemo le toliko objaviti, v kolikor niso vznemirjevalna...«. Tako je zapis bil objavljen v sledečem besedilu:

Prišle bodo velike izpremembe in novosti. Vpeljale se bodo nove mere, vage in nov denar, da se nikdo ne bo spoznal več. Ob cestah bodo nasipali grobove in postavljali stebre, po katerih se bo iz enega mesta v drugo govorilo. Žandarji bodo špičaste kape nosili. Kača bo na Koroško glavo pomolila, črn bik bo po Rožu tulil. Iz vsake beraške bajte bo prišla »frava« ven, in hlapec se od gospoda ne bo poznal. Od vsega in vsake malenkosti se bo davek pobiral in celó kruh bo obdačen.

V spodnjih krajih bo začela ena glavnja (na enem koncu ogorel kol iz kresa) tleti, najmanjši kraljič se bo vzdignil, in kres se bo zanetil črez in

črez, da bo ves svet v ognju. Hudi časi bodo nastopili, ko bi imel biti (namreč cesar), pa ne bo. Vojska z Rusom se bo začela, ko se bo pšenica žela, in potem bo volna draga. Turške kamele bodo Reno pile. Prišli bodo časi, ko bo tisti bolj srečen, ki nič nima, kakor pa bogatin. Ko bo naš cesar v stiski, bo prirasla kralju Matjažu brada trikrat okoli mize. On je bil zasut z vojsko pod Gnilim morjem, ker se je vzdignil proti Bogu. Čas pokore bo potekel; on se bo vzdignil s celo vojsko, katere je toliko, da bi morje posušila, prišel našemu cesarju na pomoč in slavno zmagal. Mir pa se bo sklepal na Sovrškem polju pod lipo, ki ima sedem vrhov. Tam se bo mirilo sedem kraljev.

Potem bo prišel preobrat. Začela se bo druga »vera«, večja prijaznost, in ko se bosta na cesti srečala najhujša sovražnika, se bosta objela in nagovorila: »Bratec, kje si Ti bil, da si še živ?«

Prednje navajam obširneje kot prispevek k načinu, kako so nastajale dr. Graberja Sagen und Märchen aus Kärnten. V prvi izdaji te knjige iz leta 1914 še ni teh »prerokovanj«. V drugi izdaji leta 1935 pa objavlja na str. 348 sl. pod zaglavjem »Weltende« dva odstavka iz Slov. Plajberka, oba z letnico »1910« in navedbo avtorja — Jos. Mairitsch. Nemško besedilo teh dveh odstavkov je ponatisnil akademik Ivan Grafenauer v temeljiti razpravi »Slovenske pripovedke o Kralju Matjažu«, Ljubljana 1951 na str. 185—187 v zvezi z mojim besedilom v »Narodnem blagu iz Roža«; dobro je opaziti, da nemško besedilo netočno prevaja slovenske besede in smisel ljudskega pripovedovanja. Podrobnejša analiza in primerjava z besedilom prerokovanja v podlistku »Mira« leta 1915 pa bi pokazala, da so tam objavljeni stavki neposredno, pa brez pravega razumevanja lokalnega vzdušja, prevedeni v nemščino; dodano je nekaj izvirnih stavkov, ki jih je zapisovalec po tej sledi in opozoril v »Miru« z lahkoto mogel nabrati pri domačinih. To pa se gotovo ni zgodilo leta 1910; samo slaba vest je mogla pripisati to (drugod neobičajno) letnico nemškemu besedilu. Kajti povsem nemogoče je, da bi tedaj mogel kdo zapisati iz ust domačinov »Kaiser von Österreich«, kakor stoji v nemškem tekstu; pri Rutarjanih je bil ta vladar tedaj še krepko »naš cesar«. Šele po prvi svetovni vojni ni bil več »naš« in tedaj je moral nemški zapis nastati.

Kakor omenjeno, sem zapise delal sprva v knjižni slovenščini. Že pri tem sem prišel včasih v zadrego, kako podati izrazito narečne besede in fraze čim bolj verno. Take besede in rečenice sem začel posebej beležiti, končno pa sem marsikaj napisal kar v narečju. Tudi že zapisano besedilo sem preli v narečno dikcijo in pri tem (ali pozneje) izpraševal mamó ali sestro, kako se kaj reče pristno po rutarsko. To moje delo je slučajno (po tiskarski pomoti) nazorno razvidno iz zapisa št. 45 »Sveta peč«. Prvi odstavek sem narečno oblikoval sam po prvotnem knjižnem zapisu. Ko sem pozneje preverjal to z mamó, sem postal pozoren na ritmiko njenega vedno enakega pripovedovanja; odločil sem se prvotni zapis nadomestiti z novim, povzetim naravnost iz ust matere. Pri tisku bi imel seveda prvi odstavek odpasti (dal sem topogledno navodilo); ker pa jaz na korekturo nisem imel vpliva, je ostal.

Že drugi del »narodnega blaga« (Šege in navade) sem koncipiral večinoma v narečju, in sicer največ od matere (št. 1, 2, 4, 5), od očeta št. 3 in 6, od različnih št. 7.

Drugače pa je nastajal tretji del »Domačija«. V času med obema svetovnjima vojnama sem skoraj vsak dopust preživel na domačiji v Rutah. Prehod državne meje je bil zelo olajšan; po turistični konvenciji z Avstrijo smo smeli z navadno planinsko legitimacijo prekoračiti državno mejo kjerkoli na grebenih Karavank. Lepšega višinskega letovišča pa za sebe in otroke nisem mogel želeti kakor doma. Zopet sem bil sredi istega žitja in bitja, kakor nekdanj, le da sem to opazoval z drugega gledišča. Začel sem to vsakdanje življenje in delo opisovati po besedah in narekovanju brata Janeza, novega gospodarja, nekaj tudi po narekovanju matere, tako odstavke o jedeh, o tkalcu, o tericah.

Zapisovanje v narečju mi je delalo sprva preglavice. Manjkalo mi je za to strokovne izobrazbe, tudi nisem imel primernih vzorcev. Slovenski alfabet ne zadostuje za točen zapis narečja, ki ne pozna glasu (črke) g in k, ima pa druge glasove, za katere je treba črke izmisliti. Črko g je rožansko narečje (podobno kakor češčina) vseskozi nadomestilo z glasom h, ki ga knjižna slovenščina nima. Pri zapisovanju sem obdržal češki h, slovenski h (ch) pa zapisoval z grško črko hi oziroma cirilskim x. Glas k je rožanščina potisnila globoko v grlo, zapisoval sem ga z zmanjšanim grškim kapa, pozneje q. Izmed samoglasnikov je za narečje značilen e, ki ga je profesor Scheinig v narodnih pesmih zapisoval z ö, ne povsem točno, ker je ta narečni e bolj odprt; zapisoval sem ë. Ta glas prehaja pogosto v moten i; tudi tega sem označeval z i. Za razlikovanje drugih samoglasnikov in njih kvalitete se nisem čutil zadosti podkovanega.

Isto tako tudi ne za točno naglaševanje. Tu sem se omejil na ostrivec pri dolgem naglašanju ter na kratek naglas, ki je za narečje tudi značilen.

Šele pozneje pri dopisovanju s profesorjem Ramovšem (korespondenca v dodatku) sem čutil, kako je moje zapisovanje narečja pomanjkljivo. Ta korespondenca se je začela jeseni 1932 ter sem jaz temu največjemu dialektologu dajal pojasnila, nekaj pismeno, največ pa ustno, ko sem nekajkrat prišel za to v Ljubljano. Profesor Ramovš je sicer nameraval priti k meni v Šmarje pri Jelšah in tudi v moj rojstni kraj onstran Ljubelja; pa njegove številne obveznosti in tudi rahlo zdravje je to preprečilo. Nameraval je vse moje tekste prepisati v običajno fonetično obliko, vendar pa sem ga pregovoril, da je to misel opustil ter da je samo uvodoma za navodilo podal krajši tekst točno fonetično. Tudi mali narečni slovar sva skupaj predelala ter je on narečne besede fonetično oblikoval.

Iz korespondence v dodatku je razvidno, s koliko iskreno in ne-sebično vnmemo je veliki rajnik oblikoval moje pomanjkljive zapiske, da so mogli zagledati beli dan.

Po objavi »Narodnega blaga iz Roža« sem priložnostno še nadaljeval delo za narečni besednjak, in sicer po navodilih profesorja Ramovša na širši podlagi: obračal sem večjo pozornost nemškim izposojenkam v narečju ter razširil frazeologijo. Tudi to delo sem končal 1957 in ta — še vedno nepopolni — besednjak predložil Inštitutu za slovenski jezik.

Ne morem končati prednje izpovedi, ne da bi vsaj bežno omenil še en motiv zapisovanja v narečju. V raznarodovalnem procesu koroških Slovencev so namreč nemški nacionalci prav glasno začeli »znanstveno« dokazovati, da to niso več pravi Slovenci, njih govor je tako prepojen z nemškimi besedami, da spada že k nemškim, ne pa k slovenskim narečjem. Opazoval sem, da je ta propaganda dejansko vplivala na nezavedne in sovražno razpoložene rojake; začeli so prav prisiljeno vpletati v vsakdanji govor čimveč nemških besed, katerim so seveda morali pritikati slovenske pripone in končnice. To je postalo kolikor toliko mogoče zaradi tega, ker so pod vplivom šole in uradnega občevanja postali vsi prebivalci dvojezični in so razumeli govorno nemščino tudi brez slovenskih končnic.

Da nudim jezikoslovcem stvarno možnost presoditi, koliko je propaganda z »vindišarskim« jezikom upravičena, sem se vestno potrudil podati vsakdanji govor Rožanov v pismeni podobi. To je slika rožanščine, kakor se je govorila v času zapisovanja, to je med obema svetovnima vojnama ne samo v Slovenjem Plajberku, temveč z lokalno barvo vokalov in naglaševanja tudi ob Dravi, na Gurah, ob Jezeru in na Celovškem polju. Kolikor so nemške izposojenke v tem govoru običajne, sem jih ohranil tudi v primerih, kjer bi jih mogel nadomestiti s slovenjimi (tudi običajnimi) izrazi. V dokaz, da sem pri podajanju snovi in jezika ostal na trdnih domačih tleh, se sklicujem na recenzijo knjige »Narodno blago iz Roža« v glasilu Koroškega zgodovinskega društva Carinthia I, 1938, str. 200—201.

PISMA PROFESORJA RAMOVŠA*

1

Velecenjeni gospod!

Ljubljana 10. 11. 52

G. inšpektor Kotnik mi je prišel sporočiti, da imate dokaj zbranega dialektičnega gradiva za Slov. Plajberk na Koroškem. Mene bi zelo zanimalo to gradivo in bi ga rad pregledal; morda — in ne dvomim v to — bi se dalo gradivo transkribirati v običajno internacionalno fonetično obliko in pribiti, za kar bi jaz rad poskrbel, če bom videl, da je to za slavistično znanost uspešno. Zato bi Vas prosil, da bi mi blagovolili to gradivo dati na pregled in da bi obenem na kratko sporočili, kakega načina ste se pri zapisovanju poslužili.

Pričakujoč Vašega cenjenega odgovora se Vam priporoča

F. R.

vdani Ramovš

Lj. Kralja Petra trg 3 II

* Izvirniki pridejo po tem natisu v arhiv Slovenske akademije znanosti in umetnosti.

Veledenjeni gospod predstojnik!

Za danes Vam javljam, da sem v redu prejel Vašo pošiljatev. Že na prvi pogled sem se razveselil; koliko bogastva kaže že obseg sam in pa površen pregled. Z veseljem in pridom se bom stvari lotil in že zdaj premišljam o načinu, kako bi se to dalo objaviti. Več Vam v kratkem pišem, ko se bom začel v gradivo vživljati.

Za zdaj najlepša hvala.

Lepo Vas pozdravlja

vdani Ramovš.

Prof F. Ramovš
Ljubljana
Kralja Petra trg 3 II
(Dopisnica)

Ljubljana 3-I-33

Velespoštovani gospod doktor!

O praznikih sem preštudiral vse gradivo, ki ste mi ga poslali. Za zdaj bi imel k temu tri stvari pripomniti, ki jih je treba skupno reševati, in sicer: 1.) oblika tekstov; 2.) preoblikovanje in 3.) izdaja. Kar po vrsti grem, bo najboljše.

1.) Dikcija dialektja je točno podana. Le na dveh, treh krajih sem začutil, da je ušla formulacija stavka ali izreka, kakršna je običajna v knjižnem jeziku, in kakršna najbrž prostemu dialektu ne bo lastna (dasi ne nemožna). — Običaj je namreč, da vsak raziskovalec navede osebo (starost etc.), ki mu je tekst pripovedovala. Vi ste tekste, najbrž vse, sami po spominu in vživljeni v dialekt zapisali, nekatere morda po govoru drugih; ker obvladate knjižni jezik, je seveda težko ali celo nemogoče, da pri tem načinu zapisovanja ne bi prišla živi in knjižni govor drug pod vpliv drugega, saj se to dogaja tudi pri kmetih samih, ki in če so količkaj načitani. Dialektolog ljubi zato najbolj stare ljudi, analfabete, da bi bil vir čim manj skaljen. Ali kljub temu načinu zbiranja je gradivo vendarle tako bogato, pristno in zanimivo, da bi bilo škoda, če se ne objavi. Da se proti eventualnemu očitku zavarujemo, boste morali še enkrat s tega vidika vse prebrati in posebe paziti, ali bi to ta ali oni kmet tako ali drugače rekel; dobro bi bilo, da se kak oddelek na mestu samem kontrolira. Če so tupatam dvojne oblike izkazane, bo to najbrže tudi s tem v zvezi, kako je bilo gradivo zbrano, dasi dvojnost v živem govoru samem tudi ni izključena; tu mislim na pr. laséne poleg leséne; dasét sinóv; davét sinu (akcent, ov:u); šč (običajno qlíšče etc.) poleg puíše (poišče); nom. pl. neutr. ršatě poleg običajnega -te; híša:šíša; gen. sg. qrjí:qrví; nom. vetróva (ne -uvá), čeprav gen. vetróv; oblika gen. pl. díšč je najbrž k dšščé (dšska), ali taka je nemožna, ker dšskč tudi pri možnosti generalizacije šč v ostale kazuse, more dati v tem dialektu kvečjemu dšsk ali dššč; čudno se mi tudi zdi, da se demonstr. pron. to rabi stalno v obliki to in ne tu (n. pr. tó so naci-planě dílce nam. *tú ali nenaglašeno *tə). Vendar je to kmalu opravljeno. Nejasne so mi same tele stvari: kakšen je glas ě, kakšen i; kakšno je razmerje med ě in o; kakšen je glas γ.

2.) Treba bo vse gradivo predelati v tako obliko, kakršna je po sedanjih dialektoloških študijah potrebna t. j. v deloma nov transkripcijski sistem ga bo treba preliti. Označevati je treba razne e in o (ozke, široke) in akcentsko naravo (rastoča, padajoča), menjavo zvonečih in nezvonečih konzontanov, menjavo med h in γ, med v in u, u in u itd. To ne bo šlo drugače, kakor tako, da mi boste počasi ves tekst brali, jaz bom pa sproti opombe vanj stavil; saj ogrodje bo kmalu izkazano, le radi akcenta bo treba vse prebrati.

3.) Morala bova torej skupaj delati. Gre zdaj zato, kdaj. Da se o tem najprej domeniva. Prvi čas, ki mi bo na razpolago, bo od 15. febr. do 8. marca.

ko imam semestralne počitnice. Jaz bi prišel v Šmarje (če je tam kaka prijazna gostilna in prenočišče *gorko*) in bi potem brala; dokler ste v uradu zaposleni, bi že čas na drug način ubil, to me nič ne skrbi. Mislim, da bi v enem tednu bila pri kraju. Če pa Vam ta čas ne bi bil ugoden, pa dajte Vi kak predlog staviti. Zelo — pa o tem bi se še pomenila — bi bilo dobro, da bi poleti skupaj šla za kak dan v Sl. Plajberk. Ne bilo bi napačno, ako bi k tekstu prišle tudi kake fotografije, ki se nanašajo na tekste o kmečkem delu in življenju.

Ko bi bilo vse opravljeno in bi bil tekst spisan v neoporečni obliki, bi pridal jaz kratko karakteristiko tega dialekta za uvod. Vsa stvar bi izšla nepretrgana, skupaj, ali v »Časopisu za slov. jez.« ali pa kot zasebna številka »Razprav« pri Znanstvenem društvu. To meni prepustite, bom že uredil kakor bom videl, da je najbolje. Malo bo treba še posebe beračiti, ker so slabi časi, pa bom tudi to uredil. To mi ni nobena briga, glavno in edino je, da tekst prelijemo.

Zdaj Vas pa prosim, da vse to malo premislite in da mi svoje misli sporočite.

Če bo šlo vse po sreči, zna biti še v tem letu, tja pod konec, stvar na svetlem.

Zelim Vam zdravo in srečno novo leto in Vas lepo pozdravljam.

Vaš vdani

Ramovš

4

11. 7. 33

Velecenjeni gospod doktor!

G. Kotnik me je spomnil, če prav nisem pozabil. Takoj Vam odgovorim, da ne bom Vašega dopusta kvaril.

Vso stvar bova uredila jeseni. Zdaj — ta teden — dobim itak gosta z Nizozemskega, prihodnji teden sem že vezan na turo v bohinjskih gorah, potem moram pisati, ker me že tiskarna čaka in drega. Je že tako, da človek nima in ne more imeti vseh niti v rokah. Dotlej bom skušal tudi ono drugo plat urediti, namreč stvar publiciranja. Bodite torej, gospod doktor, čisto nevezani; jeseni pa za gotovo in dokončno rešiva vse.

Zelim Vam lepe in zdrave počitnice in Vas najlepše pozdravljam.

Vaš vdani Ramovš

Prof F Ramovš
Ljubljana
Kralja Petra trg 5/II
(Dopisnica)

5

13. 7. 33

Velecenjeni gospod doktor!

Vaše pismo sem hvaležno prejel. Zdaj, ko vem, kako ste si dopust uredili, Vam morem sporočiti, da bom od 2. do 5. avgusta v Ljubljani in bom imel čas. V teh dneh bi mogla nekaj odstavkov prebrati, tako da bi dobil povsem zadovoljivo in točno akustično impresijo, ki mi je še potrebna za dokončno redakcijo. Pomeniti bi se mogla še o tem in onem. Če si torej morete svoj obisk za Ljubljano na te dni določiti, mi bo to zelo všeč. Vsekakor pa Vas prosim, da mi potem javite, kdaj boste tu, da se ne zgrešiva.

Z najlepšimi pozdravi in priporočili

Vaš

vdani Ramovš

Prof. F Ramovš
Ljubljana
Kralja Petra trg 5 II
(Dopisnica)

6

19. 7. 33

Veledenjeni gospod doktor!

Prejel sem Vaš dopis in velja, da se 2. avgusta ob 11^h dobiva; samo prosim, da me ob tem času poiščete v kavarni »Emona«, kjer se dogovoriva za popoldne; računam namreč, da bom ta čas čisto sam v Ljubljani.

Lep pozdrav in na svidenje!

Vaš

vdani Ramovš

(Dopisnica)

7

Ljubljana 21. 8. 33

Veledenjeni gospod doktor!

Računam, da ste se že povrnili in zato Vam pišem.

Oprostite mi, da ste zastonj čakali pri Nemškem Petru. Kar nenadoma je tako prišlo. Bil sem že od prej zmenjen za letošnjo turo Jalovec—Travnik—Mojstrovka—Prisank z dr. Krisperjem, mladim zdravnikom. In ravno en dan pred odhodom na Koroško je prišel povedat, da ima zdaj teden dni dopusta. Pa me je stara obveza in pa stalna ljubezen za planine pognala v ta kot. Bila je zelo lepa tura, čeprav radi vročine precej utrudljiva. Tudi bivakirala sva previsoko, da je bilo hladno. A vsaj opravljeno je, le Škrlatica je še na letošnjem programu. Tako se je torej presukalo, zato ste upravičeno mogli in smeli pri Deutschpetru zapeti: »a njega, njega ni...«

Kljub temu ostane vse, kakor domenjeno. Ko mine avgust in se začne živahnejše življenje, bom vložil v imenu »Časopisa za slovenski jezik« vlogo za subvencijo na Koroški klub (v prepisu jo bom izročil tudi g. dr. Urbancu in Vam). Če bo treba, bom tudi sam osebno interveniral pri banu, v ostalem pa bom v kontaktu z dr. Urbancem in se bom ravnal po njegovih navodilih. Moramo izbiti! Vi pa kar lepo in počasi redigirajte slovar.

Zanesite se na to, da ne bom na nič pozabil in vse storil, kar bo treba. Pa še enkrat oprostite mojo stransko pot!

Z najlepšimi pozdravi in priporočili ostanem

Vaš

vdani Ramovš

8

Ljubljana 11. 9. 33

Veledenjeni gospod doktor!

Hvala lepa za Vaše pismo in za novo gradivo.

Prilagam Vam obenem vlogo, ki sem jo danes odposlal klubu. V prepisu sem jo predal tudi g. dr. Urbancu, kakor smo se domenili. Zdaj moramo samo čakati. Če se Vam zdi, morete te dni še Vi osebno pisati temu ali onemu. Če pišete dr. Urbancu, mu Vi laže sporočite, da sem pri volji, če bi ban želel, da banu osebno razložim stvar, če bi bilo še kaj treba. To mi potem dr. Urbanc javi in jaz bom že sam si izposloval pogovor z banom.

Kakor vidite, je vse za skok pripravljeno. Kakor hitro bom zvedel, da je denar tu, se vržem takoj na končno redakcijo.

Zdaj pa čakajva!

Lepo Vas pozdravljam in se Vam priporočam.

Vaš

vdani Ramovš

Klubu koroških Slovencev v Ljubljani

Gospod dr. Josip Šašel, sodni starešina v Šmarju pri Jelšah, doma od Slovenjega Plajberga na Koroškem, je že več let zbiral različno narodopisno blago svojega rojstnega kraja. To intenzivno zbiranje ga je privedlo tudi do tega, da je pričel zapisovati kar tako, kakor je slišal t. j. da je gradivo podal

v dialektu. Lansko zimo mi je poslal vso svojo zbirko, ki sem jo vestno preštudiral ter si sproti zabeležil vsako stvar, ki se mi po mojem poznanju rožanskega dialektu iz drugih, sosednjih krajev, ni zdela v skladu z odotno dialektično strukturo. Med velikimi počitnicami me je g. dr. Šašel obiskal v Ljubljani; že prej sva na pismen način odpravila marsikak dvom, v Ljubljani pa sem g. Šašela še točno izprašal glede nekaterih posebnih odtenkov v vokalizmu in akcentuaciji, tako da sem si zdaj povsem na jasnem. G. dr. Šašel je zapisoval točno; uporabljal je seveda kot nelingvist znake in črke, ki si jih je sam priredil, a uporabljal jih je točno, brezhibno. V taki transkripciji seveda gradiva ni možno objaviti, treba ga je spraviti v sklad z običajno internacionalno transkripcijsko metodo. Glede tega sva že domenjena, ker sem sklenil, da to prelitje gradiva opravim jaz. Bilo bi torej vse že urejeno, samo éna praktična zadeva še ni rešena: kje dobiti denar za tisk. Gradivo bi izšlo ali kot posebna knjižica ali pa kot razprava v »Časopisu za slovenski jezik« in kot član redakcije tega »Časopisa« se obračam na naslovni klub s prošnjo, da bi ali sam — če mu je to sploh možno — prispeval nekaj za tisk ali pa bi se pobrigal za to, da bi n. pr. kr. banska uprava v Ljubljani dala posebno subvencijo za publiciranje tega gradiva. Zato se mi zdi umestno, da povem še to-le: gradivo obsega povesti o bajeslovnih bitjih in čarovnicah, o mrtvih, razne prerokbe, popisuje šege in običaje Korošcev, navaja pregovore, smešnice, uganke, prav natanko oriše vse življenje koroškega kmeta, njegovo hišo, gospodarska poslopja, njegovo kmečko življenje skozi vse leto itd. Narod in kmet, kakor živi, nam iz tega gradiva plastično stopi pred oči. Dalje vsebuje gradivo še krajevna in osebna imena in zbirko besed (dialektični slovar). Vsega gradiva je po moji presoji za kakih sedem tiskovnih pol. Ker bi bil ves tisk kompliciran (stavljen na roko radi diakritičnih in akcentskih znakov), bi bil drag; računam po dosedanjih izkušnjah na 20.000 Din najmanj (tiskati more v Ljubljani le Učiteljska tiskarna, ker ima le ona zadevne znake). Ker g. dr. Šašel ne zahteva honorarja, jaz pa hočem svoje delo opraviti tudi zastonj, je zgornja vsota zadostna za izdajo.

Samo še éno bi rekel: gradivo je z narodopisnega in dialektičnega vidika zelo zanimivo, važno in potrebno. Da bi njegovo publiciranje bilo z narodnega stališča važno, mi ni treba pripomniti. Samo beračija nas tare; vem, da Vaš klub tudi ne bo zmogel, ali vsaj zavzel se bô za to, bo vzel palico v roke in šel beračit in upam, da bo vendarle imel srečo. Zato Vas prosim, storite za to dobro narodno stvar kar in kolikor morete.

V Ljubljani, dne 11. septembra 1933.

Za redakcijo »Časopisa za slovenski jezik«:

Prof. Fr. Ramovš

9

Ljubljana 30/I. 35

Velecenjeni gospod predstojnik!

Pozno odgovarjam na Vaše pismo, pa upam, da se Vam ne bo treba kar nič opravičevati, saj ste medtem za marsikaj slišali in si mogli pojasniti, zakaj mojega odgovora še ni.

Lepa hvala Vam za šķice in dodatke; jaz bi Vam le priporočil slovarček imen; mudi se ne, kar sproti sestavite, bo pa le dobro.

Zdaj pa glede natisa pri mariborskem »Časopisu«. Redakcija mi doslej ni nič pisala, želel pa bi, da jo na ta način obligiramo. Razume se, da jaz nimam nič proti temu, kdo in kje se tiska, samo da se objavi. Če bi »Časopis« to storil, bo njegova zasluga velika in mu moramo biti le hvaležni. Svoj čas je že objavil Kùharjeve tekste iz Prekmurja; mogel bi na enak način tudi te (v posebni prilogi ali samostojno, kakor bi že sami želeli). O vsem tem se more še govoriti, načelno je le éno važno: *objava*. V tem pogledu morete jim sporočiti pristanek. Kakor bi bilo to rešeno, pripravim rokopis. Če žele še

prej kakega obvestila o vsebini itd., ga jim pošljem rad. Končna redakcija bo že vzela nekaj časa, a če bo tiskala Učit. v Ljubljani, se bo sproti delalo. Jaz celo mislim, gospod predstojnik, da te ponudbe ne smemo odkloniti (seveda tudi ne jim jo siliti; stvar je dobra in lepa, naj se trudijo za njo).
Z lepim pozdravom, oproščenjem in priporočilom ostanem

Vaš

vdani Ramovš

Adr. Prof. Fr. Ramovš
Ljubljana
Gorupova 4-I

10

Ljubljana 1/4. 35
Gorupova 4-I

Spoštovani gospod doktor!

Danes po 10 dneh sem vstal; gripa me je tlačila in še zdaj sem slab. Prejel sem Vaše pismo. Kako je z Mariborom urejeno, upam, da so Vam javili. Tja do Novega leta bom zmozel redigirati. Za velike počitnice (en del) sem si to stvar odločil.

Če pridete v Ljubljano, pa bilo 6. ali 15., se razume, da se stari ali mladi znanci kaj pogovoriti imajo. Dopoldne na tak dan sem vsaj od 10^h dalje v kavarni »Emoni«, kjer mi morete pustiti (če bi bili sami v teh urah zaposleni) tudi obvestilo, da se popoldne dobiva kjerkoli po Vaši želji ali pa da pridete k meni.

Ne zamerite, da sem tako len in kasen v pisanju. Včasih me že vsa volja popušča.

Lepo Vas pozdravljam in na svidenje!

Vaš

vdani Ramovš

11

Lj. 5. 5. 36

Spoštovani gospod predstojnik!

Pri redakciji Gradiva — v juniju bosta izšli prvi 2 poli kot samostojna priloga mariborskega ČZN; poslal Vam bom še prej v kontrolo korekture, ki mi jih blagovolite čimprej vračati — sem na neko težavo naletel glede glasu »h« v takih zvezah, kjer je pred njim in za njim zveneč glas in kjer je fiziološko možna samo *zveneča* varianta glasu »h«, t. j. glas »y« (se sliši kot rahli g, nekako tako, samo da mehkeje kot češki »h«) na pr. *zhlítata*, *zhínuwó* je pač treba transkribirati *zylítati*, ker sicer pred »h« ne bi govorili »z«, marveč »s«. Prosim sporočite mi, ali govore »z« ali »s«.

Z najlepšim pozdravom

Vaš vdani

Ramovš

Prof F Ramovš
Ljubljana
Gorupova 4/I
(Dopisnica)

12

16. 8. 36

Spoštovani gospod doktor!

Meni se zdi zelo nerodno, da bi pošiljal. Pa tudi ne potrebno, ker mislim, da bi že dodatke znal porazmestiti; edino *slovar* bi lahko poslal. Sicer je pa vrstni red tak: I. kar je dozdej in kakor je naslov (dodam, da 15 separatov dobite ob koncu kot samostojno knjigo broširano, tako mi je javil Baš); II. *Zenitev*, nošnje; otroci; bolezni, zdravila, jedi. III. *Hiša*, skedenj, hlev, voznina, mlin, živina, delo (zima itd.), tritva, tkalec, kopa. Če pa mislite, da je v novem gradivu kak poseben oddelek, ga morete z novim naslovom opre-

miti in mu odrediti mesto v gornjem redu. *Slovar* pa Vam pošljem, če ga res nujno potrebujete. — Še to: prosim Vas, dajte pazljivo brati, kar je že objavljeno in event. napake izpisati, da jih ob koncu moremo popraviti. Pričakujoč odgov. Vas lepo pozdr. Vaš R

Prof. F. Ramovš
Ljubljana
Gorupova 4
(Dopisnica)

Zusammenfassung

WIE ES ZU DEN AUFZEICHNUNGEN ZUM »NARODNO BLAGO IZ ROŽA« (VOLKSGUT AUS DEM ROSENTAL) KAM

Der Verfasser berichtet, wie er vom Jahre 1910 an einzelne Märchen und Sagen seiner Heimatgemeinde Windisch Bleiberg (Slovenj Plajberk) aufzuschreiben begann, dies auf Anregung und für den Gymnasialprofessor Stefan Podboj, der sich damals für die ihm neue slowenische Volkskunde interessierte. Als dieser im ersten Weltkriege fiel und der Verfasser als Rekonvalescent im Elternhause Zuflucht suchte, fasste er den Plan, diese Aufzeichnungen auf das gesamte Volksgut dieser Gebirgsgemeinde auszudehnen und zwar im dortigen Volksdialekte. Dies setzte er auch in den Nachkriegsjahren während der Erholungsurlaube fort und zog als Gewährsleute nicht nur die engeren Verwandten, wie bisher, sondern auch ältere Bekannte heran. Anfangs der dreissiger Jahre erfuhr von diesen Aufzeichnungen der bekannte slow. Dialektforscher Univ. Professor Fr. Ramovš, redigierte dieselben einheitlich, wobei er so viel als möglich die ihm vorgelegte Schreibweise beibehielt und diese in der Einleitung der im Jahre 1956 erfolgten Veröffentlichung sowie an einem streng phonetisch verfassten Beispiele erläuterte.

Im Anhang ist die Korrespondenz Prof. Ramovš' mit dem Verfasser betreffend die Erläuterungen seiner Aufzeichnungen, sowie der Veröffentlichung wiedergegeben.

VINKO MÖDERNDORFER

Milko Matičetov

Dne 10. septembra 1958 nam je smrt ugrabila Vinka Möderndorferja, ki je v Celju preživel jesen svojega življenja in urejal bogato narodopisno gradivo, zbrano v mlajših letih.

Koroški rojak, rojen 5. aprila 1894 v Ziljski dolini — Dolje v občini Brdo — se je posvetil učiteljskemu poklicu in služboval v raznih krajih po Koroškem, Štajerskem in Dolenjskem. Zaradi svojega političnega prepričanja — že v mladosti član in aktivist socialnodemokratske stranke — je bil v času prve in druge svetovne vojne preganjan in zaprt. Toda ne da bi se ustavljali ob političnem, pedagoškem in poklicnem delu rajnkega, pogledjmo, kakšen je bil njegov delež v slovenski etnografiji.

Vinko Möderndorfer je bržkone posvetil največ časa in ljubezni zbiranju in prirejanju ljudskega pripovednega gradiva v prozi, o čemer pričata njegova prva in njegova zadnja narodopisna knjiga: »Narodne pripovedke iz Mežiške doline« (1924) in »Koroške pripovedke« (1957). Med tema dvema mejnikoma so kajpada izšle še druge zbirke, tako samostojne »Koroške narodne pripovedke« v Celju 1937, njihovo nadaljevanje v Mladiki 1939—1940, leta 1946 pa še »Koroške

narodne pripovedke«. Ta knjiga obsega malone vse, kar nam je dal s tega področja (prim. SEt II, 1949, 137 s). Način svojega dela je najboljše označil že sam — v opombah k zbirki iz leta 1937 — takole: (Pripovedke sem) »nekoliko ‚umil‘, da bi jih prebirali s čim večjim veseljem; pri nekaterih sem zbral njih posamezne ‚ude‘, ki so bili raztreseni po vseh krajih koroške Slovenije, in jih zopet sestavil v celoto.«

Druga pomembna veja Möderndorferjevega zanimanja so bila verovanja, vraže in podobno blago iz življenja in običajev. Začel je s »Koroškim narodnim blagom« v glasilu Novi čas (1928) in nadaljeval z »Narodnim blagom koroških Slovencev« pri ČZN v Mariboru (1934). Že v tistem času pa je svojo zbirateljsko delavnost razširil na celotno slovensko ozemlje, za kar si je poiskal sodelavcev predvsem v vrstah svojih stanovskih tovarišev. Celó v težkih dneh med zadnjo vojno mu žilica ni dala miru, saj je zapisoval tudi med sojetniki v zaporu in v bolnišnici. Brž po osvoboditvi pa je prišel na dan s širokim osnutkom narodopisnega zbornika v petih knjigah, pod naslovom »Verovanja, uvere in običaji Slovencev«. Izšli sta dve knjigi: V — »Borba za pridobivanje vsakdanjega kruha« (1946) — in II — »Prazniki« (1948). Zdi se pa, da je avtor sam začutil, da je bil zalet preširok, ker je že pri delu za tretjo knjigo — o ljudski medicini (tudi ta ima svoj koroški zarodek, gl. ČZN 1926—1927, s Koširjem) — spremenil svoj prvotni osnutek; to delo zdaj čaka na objavo pri SAZU v Ljubljani.

Le bolj priložnostnega značaja je drobna zbirka »Koroških popevk in ugank« (Celje 1935), čeprav je doživela tudi drugo izdajo.

Pač pa zavzema čisto posebno mesto med Möderndorferjevimi deli opis dolensjske vasi Šentjurij pod Kumom: »Slovenska vas na Dolenjskem« (1938). Kot poskus monografske obdelave, po direktnem večletnem opazovanju razmer na samem kraju, z nesusoparno porabo bogatega statističnega gradiva, stoji to mikavno sociološko-narodopisno delce žal še zmerom precej osamljeno in čaka nadaljevalcev.

Vinko Möderndorfer ima v zgodovini slovenske etnografije že zdavnaj svoje mesto, čeprav je prišel iz vrst amaterjev. Dobra polovica njegovih del je nepogrešljiva v vsaki narodopisni knjižnici. Upravi Študijske knjižnice v Celju pa polagamo na srce, da bi v soglasju z javno izraženo voljo rajnika (gl. Verovanja, uvere in običaji Slovencev V, 1946, 15) poskrbela za njegovo rokopisno gradivo.

Zusammenfassung

VINKO MÖDERNDORFER

Zum Gedächtnis des slovenischen Volkskundlers Vinko Möderndorfer, der im Vorjahre in Celje verschieden ist (1894—1958), wird hier eine kurze Übersicht und Charakterisierung seiner volkskundlerischen Tätigkeit geboten. Das Lebenswerk V. Möderndorfers umfasst mehrere Sammlungen slovenischer Märchen und Sagen aus Kärnten, einige Veröffentlichungen aus dem Gebiete des Aberglaubens und des Brauchtums, sowie die soziologisch-volkskundliche Monographie eines slovenischen Dorfes in Unterkrain.

POROČILA

DELO ETNOGRAFSKEGA ODDELKA MESTNEGA MUZEJA V PTUJU

Ljudmila Meze

Etnografski oddelek Mestnega muzeja v Ptujju je odprl svojo etnografsko zbirko na državni praznik 29. novembra 1956. Predmete zanjo so zbirali vse od leta 1950 dalje. Nekaj pa jih je še iz zbirke prof. Ferka.

Zbirka obsega tri pritlične prostore na ptujskem gradu in prikazuje predmete materialne in duhovne ljudske kulture z območja Haloz, Slovenskih goric, Dravskega in Ptujškega polja. Zbirka je urejena sistematično, kolikor je dopuščal prostor. V prvem prostoru je razstavljeno različno poljedelsko orodje. Med tem sta dva lesena pluga iz prejšnjega stoletja, in sicer leseni plug — platnišar iz Ložnice v Halozah, star nad 150 let. Poleg stop, košnic, rezalnega stola in drugih predmetov je razstavljeno leseno križevato kolo kot ostanek lesenega voza.

Ljudsko stavbarstvo prikazujejo tri makete treh tipov subpanonskih domov s Ptujškega polja: dom v ključu, dom na akl in stegnjeni dom.

V drugem prostoru je bogato zastopana ljudska hišna obrt: tkalstvo in predilstvo, ki je bilo ob koncu prejšnjega in v začetku sedanjega stoletja še zelo živo. Razstavljene so različni tipi trlic iz Haloz in Slovenskih goric, več tipov kolovratov, garnokov in motovil za navijanje preje in statve iz Haloz. Hišno opremo predočujejo različne zibke, poslikane kmečke skrinje za obleko, miza, postelja in čelešnjak s trskami. Poleg je rekonstruirana črna haloška kuhinja s pletenim velbom in celotno kuhinjsko opremo z žrmljami vred.

V tretjem prostoru so razstavljene predmete duhovne kulture, ki predočujejo ljudske običaje, ljudsko umetnost in vraževerstvo. Ljudske običaje prikazuje kurentija s Ptujškega polja s celotnim sprevodom kurentov z rusko. V bližnji bodočnosti bo dodan še sprevod oračev, za katere ima muzej že originalno nošo s terena. Ljudsko umetnost pa kažejo številne slike na steklo in zrezljani lectarski modeli. Številni so tudi vraževerni predmeti: železni in voščeni votivi, čarobni naborki, porodna stekleničica idr.

Etnografska zbirka v celoti šteje 625 inventarnih številok. Vanjo je vključena tudi vinarska zbirka. Fototeka obsega 365 fotografij in 215 negativov s posnetki različnih panog in predmetov ljudske kulture.

Terensko delo. V okviru načrta za sistematično raziskovanje terenskega gradiva je Mestni muzej v Ptujju v letu 1958 organiziral etnografsko ekipo, ki se je mudila v dneh od 1. do 14. julija ter od 16. do 30. septembra v Halozah. Prvič je imela bazo v Stopercah. Od tu je obiskovala naselja v zgornjem delu Haloz: Grdino, Razbank, Svečo, Čermožiše, Završe, Strmec, Sv. Ano, Vulčno ves, Dežno pri Makolah, Makole, Benetek idr. Ekipo je štela 3 člane, ki so si porazdelili delo. Bera je bila kar zadovoljiva. Nabiralci so dobili mnogo gradiva iz vseh gospodarskih panog, posebno iz vinogradništva,

dalje iz gozdarstva, poljedelstva, živinoreje, čebelarstva, domače obrti, stavbarstva, prehrane itd. Zapisali so več ljudskih običajev, pesmi, pripovedk in verovanj. Zasedli so še precej močne elemente ljudske medicine. Dokumentirano je tudi bilo nekaj tipov ljudskih stavb: značilne hiše in hlevi na gank, posebna varianta živinske štale, ki ima v nadstropju parno in skedenj. Risarka je narisala več predmetov in stavb. Od nabranih predmetov je najpomembnejša klupa, t. j. posebna palica za prenašanje sena po strminah. Ta priprava je že zelo redka. Ekipa je napravila tudi več lepih in koristnih fotoposnetkov.

V jesenskem času se je tričlanska ekipa spet gibala v območju Žetal, kjer je imela izhodišče. Obšla je tele vasi: Nadole, Dobrina, Marina ves, Sitež, Vildon, Kočice idr. Raziskovala je ista področja materialne kulture in zapisovala podatke iz ljudske duhovne kulture. Z razliko od območja okoli Stoperc je v okolišju Žetal naletela na mnogo bogatejšo zakladnico ohranjene ljudske pesmi, kar je razumljivo, ker je tu vinogradništvo močna panoga. Vino v ljudeh vedno budi željo po petju, in tako se je ljudska pesem tu ohranila. Ekipa je dobila vse podatke o ljudskem pesniku Šimeku Kodriču iz Nadol pri Žetaleh. Tudi tokrat je ekipa poleg zapsanega gradiva prinesla s seboj iz Haloz precej fotoposnetkov in nekaj predmetov, med njimi tudi posodo za shranjevanje žita iz izdolbenega drevesnega štora.

V zvezi s sistematičnim terenskim raziskovanjem vinogradništva v Halozah bo muzej v bližnji bodočnosti reorganiziral vinarско zbirko.

V letu 1959 pa bo muzej nadaljeval začeto sistematično raziskovanje Haloz, da bo lahko dobil pregled čez ljudsko kulturo v tem okolišju.

Résumé

L'ACTIVITÉ DE LA SECTION ETHNOGRAPHIQUE DU MUSÉE MUNICIPAL DE PTUJ

Le rapport donne un aperçu sur l'aménagement des collections ethnographiques au Musée Municipal de Ptuj, et sur les enquêtes de campagne dudit Musée en 1958.

O ETNOGRAFSKEM RAZISKOVANJU POKRAJINSKEGA MUZEJA ZA POMURJE V MURSKI SOBOTI V LETU 1958

Vlasta Koren

Pokrajinski muzej v Murški Soboti je organiziral v letu 1958 dvoje terenskih etnografskih raziskovanj, ki pomenita zanj prvo samostojno akcijo v okviru delovnega načrta za sistematično raziskovanje terenov. Prvo tako delo leta 1954 je organiziral v Prekmurju Pokrajinski muzej v Mariboru.

Pri izbiri terena se je upravni odbor muzeja odločil, naj bi se najprej nadaljevalo proučevanje v tistem okolišju, kjer je prenehalo raziskovanje pred štirimi leti. To so bile vasi v občini Bogojini in Martjancih. Raziskovalna ekipa, ki jo je muzej organiziral za delo od 14. do 30. aprila 1958, je bila sestavljena iz naslednjih članov: vodstvo je prevzela Vlasta Koren, ostali člani pa so bili kustosi za etnografijo iz sosednjih muzejev, Milka Mezetova iz Mestnega muzeja v Ptujju in Tončica Urbas iz Pokrajinskega muzeja Maribor. Tehnično risanje je opravljala Rozina Borko, strokovna učiteljica iz

Ptuja, medtem ko je sodeloval več dni ob začetku in koncu še preparator muzeja v Murški Soboti, tov. Jakob Karel. V ekipi je vodja prevzela skrb za proučevanje duhovne kulture, T. Urbasova za materialno, M. Mezetova pa za socialno kulturo. K. Jakob se je posvetil iskanju in zbiranju predmetov.

Rezultati sedemnajstdnevnega dela so bili naslednji: precej obsežne zapise je dalo proučevanje materialne kulture, ki je zajelo posamezna poglavja, kakor ljudsko stavbarstvo, poljedelstvo, živinorejo, obrt itd. Zlasti obsežni so podatki o poljedelstvu, kjer se je veliko pozornosti posvetilo obdelovalnemu sistemu in agrotehničnim spremembam v obdobju zadnji 60 let, kar je dobro ohranjeno v ustnem izročilu, posebno med moškim svetom. Prav tako so obilni zapisi o živinoreji, o prehrani in pa o vpregi živine, ki se razlikuje zaradi prevladovanja krav od drugih krajev. Zadovoljive rezultate je dalo tudi zbiranje ledinskih imen, ki govorijo o spreminjanju gozda in pašnika v plodni svet, kar je posledica naraščajočih potreb prebivalstva v zadnjih desetletjih.

Ljudsko stavbarstvo se v tem okolišu v bistvu ne razlikuje od oblik na Dolinskem v vaseh, kjer je ekipa mariborskega muzeja leta 1954 zbirala n-drobnosti o tej panogi. Posebej je treba pri tem omeniti, da se je na starejših hišah v teh krajih ohranilo veliko število rezljanih svisel in volutasto oblikovanih oken, kar predočuje tu pravzaprav edino zvrst ohranjene ljudske umetnosti. Zadovoljivi so bili tudi podatki o orodju in prevozno-prenosnih sredstvih. Med slednjimi tudi tu prevladuje način, ki je posebej udomačen v Prekmurju; to je prenašanje v prtju, ki rabi prav tako za sejanje namesto druge ustaljene košare-sejačke. Precej zanimivosti je odkrilo tudi proučevanje oskrbe z vodo in študij oblik vodnjakov, ki so strogo odvisni od globine talne vode. Mimo zapisov o pridobivanju preje je treba končno omeniti še zapise o ljudski noši, ki pa so v primerjavi z drugimi panogami nekoliko skromnejši. — V proučevanju duhovne kulture se je v ekipi nabralo veliko gradiva o ljudskih običajih in navadah, ki jih poznajo ob delu in ob različnih praznikih, prav tako o pripovednem izročilu, ki še pozna tudi v tem okolišu številne »cumprnice«, brezglavce, merare, hudobce in sojenice. Nekoliko čudno je le, da v teh krajih ne poznajo ljudje nobenih pripovedovanj o demonskih in vilinskih bitjih ali pravljič o nastanku sveta, s čimer se ponašajo drugi slovenski kraji.

Ljudska medicina ima nasprotno med ljudmi dovolj veljave, posebej kar zadeva zagovarjanje bolezni, medtem ko pri zdravljenju mnogo manj upoštevajo zdravilna zelišča in si zaradi bližine mestnega središča raje poiščejo zdravniško in lekarniško pomoč.

Zapisi iz socialne kulture obsegajo omembe vredne podatke o odnosih med soseseo, imenovano v Prekmurju »veščino« in o odnosih med gospodarji in preužitkarji. Nekaj je tudi zapisov o odnosih med najbližjimi sosedi, največ pa o najaktualnejšem problemu Prekmurja v preteklosti, to je o sezonskem in trajnem izseljevanju.

Jesensko terensko delo od 6. do 17. novembra 1958 je opravila 4-članska ekipa; v tej je zaradi obolevnosti Vlaste Korenove prevzela vodstvo T. Urbasova, ki je prav tako prevzela skrb za materialno kulturo. Duhovno kulturo je proučevala kustodinja Etnografskega muzeja v Ljubljani M. Jagodic, medtem ko je pomožni uslužbenec K. Jakob skrbel za odkup in zbiranje predmetov. Tehnične risbe so bile poverjene tehn. risarki Pokrajinskega muzeja v Mariboru, M. Rojsovi. Slednje terensko delo je zajelo eno samo vas — Kobilje, ki leži tik ob madžarski meji, to je v narodnostnem pogledu edini slovenski otok med izključno madžarskim življenjem v obmejnem okolišu; zato je podoba življenja v tej vasi posebej zanimiva, saj kaže nekaj ohranjenih starin in več tujih, predvsem madžarskih vplivov. V vas so se proti koncu prejšnjega stoletja priselili priseljenci s Kranjskega, ki so se zaposlili kot

tesarji v okoliških gozdovih, se poženi in domačinkami in se povsem prilagodili novemu okolju. Njihovi otroci danes govorijo izrazito prekmursko narečje, pomešano z madžarizmi, o priseljencih pa priča le še vrsta tujih priimkov in poudarjena tesarska dejavnost, ki je kot hišna obrt prešla na potomce in povsem izpodrinila nekdanje lončarje. Danes se tesarska delavnost občanov izraža v številnih konstrukcijskih tvorbah. V stanovanjskih zgradbah sicer ne toliko, ker je nekdanji cimprani dom zamenjala v zadnjih dvajsetih letih sodobnejša, iz opeke zgrajena hiša, pač pa v hlevih, preprostih bajtah za žganjekuho, posebnih kletih in vodnjakih, od katerih se posebno kleti vrstijo tik ob kobiljanskem potoku. Ta je narekoval osnovno obliko vasi, ki se je razvijala na obeh straneh potoka. Vas šteje danes že 274 hišnih števil in se je precej modernizirala, posebej kar zadeva hiše, kjer se vidijo občutne spremembe v tlorisih. Prvotni stegnjeni dom, tu in tam v ključu in omejenih razsežnosti, je domala povsem izginil, namesto njega se širi »vcepleni«, to je oblika, kjer je stanovanjski del ločen od gospodarskih prostorov. — Raziskovanje je bilo mimo teh antropogeografskih momentov usmerjeno tudi v zbiranje podatkov o poljedelstvu, ki je ostalo poleg tesarske obrti še zmeraj osnovna gospodarska panoga, saj zadovoljuje v celoti potrebe domačega prebivalstva. — Ledinska imena bodo bolj kot za etnografa zanimiva za zgodovinarja; izpričujejo nekdanj obširno gmajnsko posest, ki je nato izginila, in spremembe v kolonizaciji tega območja, ki jih je povzročil vdor Turkov v 16. stoletju in njihov umik po letu 1699 ko je, sodeč po župnijski kroniki, vas v sedanjem obsegu šele nastala. Proučevanje običajev in navad sicer ni odkrilo kakih posebnih ali novih momentov, vsekakor pa bo omogočalo nadrobnejšo primerjavo z drugimi kraji Prekmurja. Najbolj so se ohranile med vsemi delovne navade (rezanje prosa in navade, ki jih opravljajo ljudje ob raznih letnih časih in cerkvenih praznikih). Vsekakor je zanimiv pojav obiskovanja deklic na staro leto zvečer in pred tremi kralji, ki hodijo po vasi pet od hiše do hiše in zamenjujejo drugje udomačene kolednike.

Ljudska medicina je v vasi zelo skromna. Za zdravljenje urokov poznajo le že od drugod znano formulo zagovarjanja z vodo in žarečim ogljem.

Posebno poglavje tvori v zapisih tudi ljudska noša, ki jo je natančno proučila in zapisala M. Jagodiceva. Zapisi povedo, da je prvotna noša izginila v začetku 20. stoletja. Ohranila se je v posameznih kosih le še pri starejših moških. Po starem načinu se oblači v poletnem času v vsej vasi le še en človek. V ženski noši je bilo mogoče zaslediti precej madžarskih vplivov, ki se izražajo posebej pri okraševanju in poimenovanju posameznih delov. »Pociv« se je ohranil za spodnje pokrivalo pri ženskah do pred 30 ali 40 leti, ko so ga morale obvezno nositi pod robcem vse ženske. Ohranjeni ostanki platnene noše pa so žal že prav redki.

Številno tehnično dokumentarno gradivo, ki je v obeh terenskih raziskovanjih dalo 200 fotografij, več kakor 100 perorish in številni predmeti, ki jih je muzej nato odkupil in prepeljal v Mursko Soboto, so obogatili arhiv tehnično dokumentarnega gradiva in inventar muzejskih zbirk, obenem pa pokazali, da so se materialna sredstva, ki jih je oblast v Murski Soboti z razumevanjem namenila muzeju, izdatno poplačala.

Résumé

SUR LES ENQUÊTES ETHNOGRAPHIQUES DU MUSÉE PROVINCIAL POUR LA RÉGION DE LA MURE, A MURSKA SOBOTA

L'auteur présente un rapport sur deux enquêtes de campagne, effectuées en 1958, par le Musée, dans différentes parties de la région de la Mure.

POSVETOVANJE JUGOSLOVANSKIH ETNOLOGOV V OSIJEKU OD 20. DO 22. OKTOBRA 1958

Tončica Urbas

Od ustanovnega občnega zbora Etnološkega društva Jugoslavije 17. junija 1957 v Beogradu do prvega strokovnega posvetovanja etnologov, ki ga je organiziralo omenjeno društvo, je minilo komaj leto dni. Od 20. do 22. oktobra 1958 se je zbralo v slavonski metropoli več kot 100 rednih članov društva, da bi se v okviru začrtanega delovnega programa pomenili o najaktualnejših problemih. Da pa je bilo tako skupno posvetovanje ne le potrebno, marveč tudi koristno, je potrdila velika aktivnost posvetovanja in zanimanje za vse teme, ki so ga pokazali udeleženci posvetovanja. Le-to je obsegalo razen pozdravnega govora prof. Borivoja Drobñjakovića skupno 10 referatov, ki so jih pripravili večinoma najbolj priznani etnološki strokovnjaki Jugoslavije. Referate so zbrali okrog dveh osnovnih tem: okrog proučevanja etnične preteklosti in kulture in okrog organizacije etnološkega dela pri nas.

V okviru prve teme sta predavala dva referenta: prof. Milovan Gavazzi in prof. Milenko Filipović. — Prvi je v referatu z naslovom »Sudbina stare slavenske baštine kod Južnih Slavena« načel na osnovi besednega zaklada, etimologije posameznih besed in na osnovi raznih pojavov iz duhovnega življenja posameznih slovanskih etničnih skupin problem nove etnogeneze Slovanov, ki se bo bistveno — tudi po mnenju poglobitvinih diskutantov — razlikovala od dosedanje, utemeljene predvsem na arheoloških izsledkih. Referat drugega predavatelja »Srodstvo po mleku« je obravnaval zanimiv običaj prvega dojenja, ki ustvarja nato sorodstvene zveze, in vlogo materinega mleka pri nekaterih prebivalcih na Balkanu vobče. Zasnovan je bil precej široko, a je ostal vendarle prej fragmentaren kot popoln, pa bo morda prav zato dal pobudo za nadaljnje zbiranje gradiva o temi, ohranjeni še po pripovedkah in ljudskih pesmih. — To sta bila referata prvega dneva kongresa. — Izven teh je treba omeniti še predavanje prof. dr. B. Škerljaja iz Ljubljane, ki je prav tako prvi dan kongresa žel s svojim referatom o »Odnosih med etnologijo in antropologijo« veliko priznanja in pohvale.

Referati s področja organizacije etnološkega dela so obravnavali: vprašanje Etnološkega atlasa (prof. Branimir Bratanić, Zagreb), »Etnološki arhiv« (Rajko Nikolić, Novi Sad), »Etnološko proučevanje na terenu« (Boris Orel, Ljubljana), »Dosedanje etnološko delo v posameznih republikah« (Djordje Tesić, Beograd), »Stanje etnologije na naših univerzah« (prof. Borivoj Drobñjaković, Beograd) in »Stanje in problemi zaščite etnoloških predmetov v muzejih in na terenu« (Nada Pešić, Beograd). Asistentka zagrebske univerze Djurdjica Palošija je v okviru teh tem v referatu »O nekim načinima gledanja u počecima hrvatske etnologije« načela vprašanje napačnih pogledov na posamezne pojme v duhovni in socialni kulturi hrvatske etnologije. — V omenjeni skupini referatov je vzbudil veliko zanimanje zlasti referat dr. B. Bratanića, ki je v referatu, vsebinsko pestrem zaradi številčnih podatkov o delu pri etnoloških atlasih v inozemstvu, prikazal potrebo po uvedbi takih atlasov tudi pri nas. Udeleženci so sklenili, da je treba nemudoma ukreniti potrebno, da bi se tudi pri nas čimprej realizirala sicer že stara zamisel o kartografiranju raznih pojavov. Prav bi bilo, če bi organizacijsko plat tega vprašanja reševali po posameznih republikah, medtem ko bi društvo moralo poskrbeti za zagotovitev materialnih sredstev, ki jih zahteva izdelava etnoloških atlasov. — Živahno diskusijo je izzval tudi referat R. Nikolića o etnološkem arhivu, ki ne zajema le terenskega gradiva, ampak tudi vse objavljeno gradivo, ki se prenaša nato na kartoteko v obliki

dobesednih prepisov. Delo temelji na decimezimalnem sistemu po vzoru harvardске univerze, ki ga je prenesel k nam po vojni prof. M. Filipović, in ga upošteva Etnografski muzej v Beogradu in etnografski oddelek Vojvodinskega muzeja v Novem Sadu. Zal pa tudi razmeroma živahna diskusija ni rodila sklepov, ali se bodo za sistem te vrste ogreli prav vsi naši muzeji, ki bi morali v tem primeru reorganizirati svoje dosedanje arhivsko delo. — Referat B. Orla o etnološkem raziskovanju na terenu je bil zelo izčrpen in natančen. Verjetno pa se prava diskusija po njem ni razvila zato, ker je bil prečitán v avtorjevi odsotnosti. Nedvomno pa je dal udeležencem kongresa precej napotkov za razmišljanje o številnih oblikah terenskega dela, ki bi jih morali upoštevati pri svojem delu vsi naši, zlasti še osrednji etnografski muzeji. — Referat Dj. Tesića ni izpolnil pričakovanj. Preveč je temeljil na knjižnih poročilih in premalo na resničnem poznavanju dela naših muzejev in ustanov, ki se ukvarjajo z etnografskim proučevanjem. — Drob-njakovićev referat se je dotaknil predvsem dveh momentov: etnologije kot samostojne študijske skupine na univerzah v posameznih republikah FLRJ in problema zaposlitve absolventov te skupine. Že sedaj se je pokazalo, da veliko število absolventov-etnografov ne more dobiti zaposlitve v svoji stroki in jo išče kjerkoli. Zato bi bilo treba končno rešiti vprašanje, ali je umestno, da obstoji etnologija še naprej kot samostojna študijska skupina. — Poslednji referat N. Pešićeve je bil predvsem kompilat poročil posameznih jugoslovanskih etnografskih muzejev o spomeniško-varstveni službi na področju etnologije. Nakazal je precej pomanjkljivosti v delu etnografskih muzejev pri nas. Le-té je nato direktor Zveznega konservatorskega zavoda Madjarić v obsežni diskusiji, ki je prešla v pravcat koreferat, pripisal posledicam pomanjkljive izobrazbe absolventov etnologije in umetnostne zgodovine, češ da dobe premalo vpogleda prav v delo spomeniške zaščite. Predlagal je, naj bi se v bližnji prihodnosti uvedel za omenjeni skupini na univerzah nov obvezen predmet: zaščita spomenikov. Predlog pa ni bil sprejet z upravičeno motivacijo, da bi bilo nesmiselno, uvajati nove predmete v času, ko že dosedanjí študijski program na filozofskih fakultetah krčimo (Gavazzi, Drobñjaković, Filipović). Razen tega je neka diskutantka poudarila potrebo po večji praktični usposobitvi, ki naj bi jo prejeli absolventi etnologije v osrednjih ali večjih muzejih, preden odhajajo na nova službena mesta, in po večjih denarnih sredstvih, katerih pomanjkanje je največkrat vzrok za neuspešno in pomanjkljivo spomeniško-varstveno službo v skrbi za etnografske predmete v muzejih in nepremične objekte na terenu.

V okviru programa posvetovanja so si udeleženci ogledali razstavo »Vu-nena tkanja Slavonije«, obiskali slavonsko vas Bizovac pri Osijeku in poslušali revijo slavonskih narodnih pesmi, ki jih je priredil Radio Osijek. — Razstava volnenih tkanin, ki jo je priredil etnografski oddelek Muzeja Slavonije, in ki je imela občasen značaj, je vsebovala nekaj desetih primerkov volnenih preprog in sorodnih izdelkov, ki so bili razvrščeni po tehnični strani. Pomanjkljiva pa je bila nekoliko zato, ker se ni bilo mogoče seznaniti tudi s pestro motiviko in prvotnim poreklom posameznih izdelkov, pa tudi mo-tivov. — Ekskurzija v Bizovac je seznanila predvsem tuje udeležence s podobo »ušorenog tipa sela« in z arhitektonskimi zanimivostmi žitnih kašč »ambarov«, s katerimi se vas ponaša. — Glasbena revija je razočarala, ker so jo izvajali izključno umetni pevci v precej popačeni izvedbi, razen tega pa je prese-nečalo veliko število pesmi, ki so prispele v Slavonijo od drugod, in jih sedaj izvajajo pod imenom »slavonske narodne«. Udeleženci so bili mnenja, da bi morali prav tu poseči vmes naši folkloristi in izluščiti iz njih le tisto, kar je res pristno domače, to je slavonsko.

Občutna pomanjkljivost celotnega posvetovanja je bila v tem, da se diskusija po posameznih referatih ni razvila dovolj, in da ni bilo dovolj konkretnih zaključkov. Vzrok za to je bil v prenatrpanem programu, udeleženci pa tudi niso prejeli vnaprej nobenih resumejev referatov. To pa je pomanj-

kljivost, ki se ni maščevala le na posvetovanju etnologov v Osijeku, ampak tudi na številnih drugih posvetovanjih. Nepoznavanje vsebine posameznih predavanj onemogoča širši krog udeležencev, ki bi lahko aktivno in kritično posegli v diskusijo, saj gre mnogokrat za povsem specialna vprašanja, s katerimi se ukvarjajo in jih obdelujejo le redki posamezniki. Razen tega pa celotno čitanje referatov odvzema dragoceni čas, ki bi se lahko uporabil za diskusijo in za sestavljanje zaključkov. Prav zato bi bilo dobro, če bi v bodoče organizatorji vseh naših posvetovanj z vabili vred priskrbeli če že ne celotne referate, pa vsaj teze ali obširnejše resumeje. Šele takrat bi ustvarili pogoje za popoln uspeh podobnih posvetovanj.

Résumé

CONFÉRENCE DES ETHNOLOGUES YUGOSLAVES A OSIJEK

L'auteur donne un rapport sur la conférence des ethnologues yougoslaves à Osijek du 20 au 22 octobre 1958. La conférence qui fut organisée par la Société ethnologique de Yougoslavie avait au programme plusieurs communications, traitant surtout l'ancien héritage slave, la parenté «de lait», les rapports entre l'ethnologie et l'anthropologie, la question de l'Atlas ethnologique, les enquêtes ethnologiques de campagne, les archives ethnologiques, l'état de l'ethnologie aux universités de notre pays, etc.

ZVEZA ZDRUŽENJ FOLKLORISTOV JUGOSLAVIJE

(V. kongres in letna skupščina v Zaječarju in Negotinu
od 8. do 11. decembra 1958)

Franjo Baš

Po običaju, da sta kongres in letna skupščina vsako leto v drugem kraju in v drugi republiki, je organiziralo leta 1958 Združenje folkloristov Srbije zborovanje in posvetovanje folkloristov v Zaječarju in Negotinu ob prizadevni gostoljubnosti obeh mest. Tako je poizkusilo vpeljati udeležence v ljudsko kulturo Timočke krajine in hkrati izmenjati mišljenja o sprotnih vprašanjih, ki so pomembna za raziskovanje in negovanje ljudske kulture nasploh, zlasti še v Jugoslaviji. Ustrezno temu običaju Zveze je obsegal V. kongres vsebinsko dva dela: prvega posebnega in drugega splošnega; posebnega za Timočko krajino in splošnega za obravnavanje balade, s posebnim pogledom na ljudsko glasbo, nadalje glede radijskih oddaj ljudske glasbe v FLRJ in pa ljudskega stavbarstva.

Posebni del je v Zaječarju seznanil udeležence s sedanjim stanjem ljudske kulture in njenega raziskovanja (pokrajina, glasba, plesi, običaji, pesmi, šale), v Negotinu pa z naseljem in legendarno krajevno osebnostjo Hajduka Veljka v zgodovini, izročilu in pesništvu. Vrhunec je posebni del dosegel na zgledno pripravljenem izletu v Gamzigrad z nazornim predvajanjem timočkokrajinskih pesmi, plesov in glasbe v svojevrstni pokrajini na sredi rimskega gradišča.

Splošni del je v dvodnevni poročili in razpravah načelno opredeljeval vsebino balade in njen glasbeni izraz, razčlenjeval pojem balade v njenem zgodovinskem razvoju in pa v sedanjosti in iskal mejo balade, zlasti z romanco; seznanil je udeležence z načeli in metodo dela glasbenikov v radijskih postajah; podobno kot razmerje med besedilom in melodijo pri baladi ali med izvirnostjo in obsegom ljudske glasbe v našem radiu je splošni del po-

stavil načelne teze o ljudski likovni umetnosti in o stavbeništvu deloma iz razvoja stilov v preteklosti in deloma s karakteristikiko ljudskega stavbarstva na Hrvatskem; vzporedno z ljudsko umetnostjo so bile prikazane tudi ljudske noše iz polpreteklosti in plesi iz hrvatskih migracijskih diaspor na južnem Moravskem.

Poročila in razprave v posebnem delu so temeljile na pokrajini in izročilu, v splošnem pa na časovnih ustreznostih, izročilu in zgodovini ljudske kulture, kar je vodilo do ugotovitve o potrebi varstva ljudske kulture v sestavu varstva kulturnih spomenikov, sodelovanja raziskovalcev ljudske kulture z muzeji in zavodi za varstvo kulturnih spomenikov, zlasti pri ljudskem stavbarstvu pa z arhitekti, stavbeniki in umetnostnimi zgodovinarji ter obratno. K tem ugotovitvam je navajala tudi pohvalna spomeniško-varstvena in muzejska prizadevnost obeh krajev kongresa, Zaječarja in Negotina, ki upoštevata ljudsko kulturo, n.pr. s stavbnimi spomeniki, za enakovredno vsaki drugi.

Raven poročil in razprav je bila zlasti v splošnem delu metodično in strokovno na višini, tako da sta kongres kot tudi letna skupščina z nakazanimi metodičnimi prijemi in iznesenim gradivom svoj namen vsestransko dosegla. Pač pa je bila v poročilih in razpravah v posebnem delu marsikje očitna nejasnost, ali so namenjena domačim krajevnim ali pa nedomačim tujim udeležencem kongresa. Razmerje med obsegom obravnav iz materialne in duhovne kulture je bilo skladno; tudi izlet na folklorno revijo v Gamzigrad je navzlic njenemu duhovnokulturnemu obeležju odkril za veliko večino udeležencev še neznano materialno-kulturno področje z naselji, stavbarstvom, nošo in prehrano in tako razširil ljudskokulturno obzorje prav vsem.

Na letni skupščini Zveze združenj folkloristov Jugoslavije 10. septembra 1958 je bil izvoljen nov odbor s predsednikom prof. M. Vasiljevićem; izmed Slovencev je bil v novi odbor izvoljen M. Matičetov.

Résumé

LE Ve CONGRÈS

DE L'UNION DES SOCIÉTÉS DES FOLKLORISTES DE YOUGOSLAVIE

L'auteur donne un rapport sur le 5e Congrès et la réunion annuelle des l'Union des Sociétés des Folkloristes de Yougoslavie, tenus du 8 au 11 septembre 1958 à Zaječar et à Negotin, en Serbie. Dans la partie générale du Congrès, les communications traitaient la ballade, sa notion, son expression musicale et son évolution historique, tandis que le reste des communications traitait les principes et la méthode des collaborateurs musicaux à la radio, et enfin l'art populaire et le costume national.

INTERNACIONALNA KONFERENCIJA ZA ETNOLOŠKU KARTOGRAFIJU U LINZU

Branimir Bratanić

Polazeći sa ispravnog stanovišta, da se »mnogi problemi etnologije mogu tek onda sagledati u njihovu čitavu dosegu i pravo ocijeniti, kad poznajemo raširenje pojedinih pojava i preko granica vlastitog državnog područja«, poduzelo je Društvo za austrijski etnološki atlas (Gesellschaft für den Volkskundeatlas in Oesterreich) inicijativu, da dodje do suradnje onih, koji rade

na etnološkim atlasima u zemljama, susjednim Austriji. Kao prvi korak za to bila je sazvana od 11. do 13. decembra 1958 u Linzu Konferencija za etnološku kartografiju.

Pored 11 predstavnika austrijskog etnološkog atlasa na konferenciji je sudjelovalo i 7 učesnika iz susjednih zemalja, i to po jedan iz Zapadne Njemačke, Švajcarske i Mađarske, a po dva iz Cehoslovačke i Jugoslavije (M. S. Filipović i B. Bratanić). Italija ovaj put nije bila zastupana, ali ima nade, da će i njezini predstavnici biti prisutni na idućim sastancima. Uz konferenciju je bila priređena i mala izložba etnoloških atlasa, karata i drugih materijala i literature u vezi s etnološkom kartografijom. Nakon referata, koji su prikazali dosadašnji rad na etnološkoj kartografiji u svakoj od zastupanih zemalja došlo je do žive diskusije. Pozitivno je, što su — unatoč nekim razlikama u gledanju — u diskusiji svi učesnici bez razlike naglašavali potrebu konkretne suradnje i koordinacije rada na etnološkim atlasima pojedinih zemalja. Bio je predložen i niz tema, koje bi trebalo zajednički obraditi, ali je to pitanje ostavljeno za kasnije. Na kraju je jednoglasno primljena rezolucija, u kojoj se naglašava spremnost svih učesnika, da počnu po mogućnosti provoditi koordinaciju između atlasa svojih zemalja, i njihovo nastojanje, da pomognu i ubrzaju evropsku suradnju na polju etnološke kartografije. Osim toga povjereno je generalnom sekretaru austrijskog društva za etnološki atlas, dru. E. Burgstalleru, i članu komisije za etnološki atlas Jugoslavije, dru. B. Brataniću, da u ovoj stvari uspostave kontakt s postojećim nacionalnim i internacionalnim organizacijama i da o tom izvijeste na idućem sastanku zemalja učesnica.

Time je učinjen prvi korak za toliko potrebnu koordinaciju rada na etnološkim atlasima između šest susjednih zemalja, koje unatoč znatnim razlikama u jeziku, geografskim prilikama, povijesti, ekonomskom, socijalnom i političkom uređenju imaju mnogo toga zajedničko u tradicionalnoj kulturi svojih naroda. Upravo takve zajedničke crte ne mogu se objasniti jednostrano, iz perspektive samoga jednoga naroda. Tu je potrebna internacionalna suradnja, i to ne samo između susjednih naroda, nego i u još širem, evropskom, okviru, kako se to i kaže u rezoluciji. Na taj način mogla bi zajednička akcija ovih zemalja u sredini Evrope dovesti do ostvarenja jednog važnog dijela onoga plana za veliki etnološki atlas Evrope; koji priprema posebna stalna internacionalna komisija sa središtem u Parizu.

Zusammenfassung

INTERNATIONALE KONFERENZ FÜR VOLKSKUNDLICHE KARTOGRAPHIE

Der Verfasser berichtet über die vom 11.—13. XII. 1958. in Linz abgehaltene Konferenz für volkskundliche Kartographie, wo im Prinzip die Koordinierung der volkskundlichen Atlaserwerke der vertretenen Länder (Deutsche Bundesrepublik, Jugoslawien, Österreich, Schweiz, Tschechoslowakei, Ungarn) beschlossen wurde. Die Teilnehmer der Konferenz betonten auch ihre Bestrebung, die europäische Zusammenarbeit auf dem Gebiete der volkskundlichen Kartographie zu fördern. Somit ist ein wichtiger Schritt auf dem Wege zur Verwirklichung eines volkskundlichen Atlases von Europa getan und eine konkrete internationale Zusammenarbeit angebahnt, die allein die traditionelle Kultur der europäischen Völker mit wissenschaftlicher Objektivität belichten und den einseitigen Interpretierungsversuchen ausweichen kann.

K PRVEMU MEDNARODNEMU KONGRESU ZA TRADICIONALNO LUTKARSTVO V LIÈGEU

Niko Kuret

Pod pokroviteljstvom Belgijske komisije za folkloro je bil v Liègeu od 14. do 20. avgusta 1958 kongres za tradicionalno lutkarstvo. Za povprečnega Slovence je tema pri nas neaktualna, češ: »tradicionalnega« lutkarstva Slovenci vendar nimamo. Res ga nimamo. Saj imamo sploh lutkarske tradicije komaj kaj (stare sploh ne). Zato pa nam živi v panonskem območju folklorna lutka in folklorna lutkarska tradicija, ki je bila do nedavnega le malo znana (gl. moje začasno poročilo v SE X, 1957, 115—124). In glej, zgodilo se je, da je slovensko-kajkavska folklorna lutka, razstavljena na sočasni razstavi v Liègeu, stopila v središče zanimanja vsega kongresa, in izkazalo se je, da je »lilek« pravzaprav edina doslej znana folklorna lutka v Evropi! Tako prav zares ni bilo odveč, če smo poskrbeli, da je »lilek« prišel na razstavo v Liège, in če se je podpisani kot predavatelj o njem udeležil kongresa. Poslej naša folkloro ni več samo zaradi panjskih končnic in korantov mednarodno zanimiva, ampak tudi zaradi našega lileka!

Umetniško lutkarstvo si je po vojni, se zdi, toliko opomoglo, da si je obnovilo svoje staro mednarodno združenje (UNIMA — Union internationale des marionnettes, ust. 1929, obnovlj. v Pragi 1957). To je izpodbudilo pristaše izumirajočih »tradicionalnih« lutk, da tudi oni store nekaj za njihovo ohranitev, če pa že to ne, pa vsaj za njihov študij, preden utonejo v pozabo kot žrtve umetniškega lutkarstva, televizije in filma.

Pojem tradicionalnega lutkarstva ni enovit. Obsega namreč dvoje. Najprej folklorne lutke z najstarejšim izročilom (naš »lilek«, ki sega — kakor bom o prvi priliki pokazal — v Malo Azijo, turški »Karagöz« s svojim grškim izrastkom »Karaghiossisom« in vrsta vzhodnoazijskih lutk z »Vajangom« na čelu), potem pa lutke, ki so historična zanimivost, a so novejšega, včasih psevdoljudskega izvora, dasi so zdaj, ko odmirajo, že ponarodele (angleški Punch, naslednik italijanskega Pulcinelle in francoskega Polichinella — sicilijanski Pupi, obdani z bleskom drugod že ugaslega Rolandovega viteštva — francoski regionalni tipi: lyonsko-pariški Guignol, amienski L'fleuret itd. — razmeroma mladi, a izredno živi in izraziti nemško-avstrijski Kasperl — liègeski barabin Tchanchès s svojo viteško družino, ki je, kdo bi verjel, v tesnem sorodstvu s Sicilijo — češki Kašpárek, ki ima kljub vsemu nemško-avstrijsko kri). Razen angleškega Puncha so pravzaprav vse »historične« lutke v Evropi otroci romantike in nimajo kdo ve kako stare tradicije. So pa zato, vsaka v svojem okolju, v sto ali stopetdesetih letih življenja postale folklorni pojem, ki ne folklorist ne kulturni zgodovinar ne moreta mimo njih. Postale so »tradicionalne«.

Bodi folklorna, bodi historična lutka, obe še pogrešata sistematičnega znanstvenega raziskovanja. Kakor tolikokrat v kulturni zgodovini in v etnografiji smo tudi tu priča reševanja tik pred dvanajsto uro.

Kongres v Liègeu naj bi bil zastavil delo v tej smeri. O njegovem poteku, o razstavi, ki je bila nazorno dopolnilo predavanjem, o festivalu z nastopi izvornih tradicionalnih lutk in lutkarjev, ki je bil enkratno doživetje za vsakega udeleženca (videl si na enem kraju v desetih dneh malone vse, kar Evropa premore: od Anglije do Grčije, od Sicilije do severne Nemčije), sem poročal na drugem mestu (gl. SPor z dne 15. septembra 1958, št. 216). Zbornik s predavanji in poročilom o poteku kongresa je v tisku. Tu bi samo ponovil, da je bil praktični uspeh kongresa zbližanje vseh, ki se za tradicionalne lutke zanimajo in z njimi igrajo, edinstvena združitev teoretičnega razpravljanja s konkretnim lutkarskim ustvarjanjem, zlasti pa ustanovitev Medna-

rodnega središča za raziskovanje tradicionalnega lutkarstva (Centre international pour l'Étude de la Marionnette Traditionnelle) s sedežem v Lyonu, kjer že imajo Mednarodni lutkovni muzej.

Raziskovalno središče naj bi skrbelo za ohranitev tradicionalnega lutkarstva, naj bi podpiralo primerjalni študij tega lutkarstva s publikacijami in drugimi primernimi sredstvi (zlasti z osrednjo kartoteko in osrednjim arhivom i. pod.) in naj bi — ne nazadnje — pospeševalo prijateljstvo med vsemi, ki se aktivno bavijo s tradicionalnimi lutkami ali jih samo raziskujejo. Kongres je tudi izrazil želje: naj bi javna oblastva podprla tradicionalne lutkarje v njihovem težavnem položaju, nadalje, naj bi se tudi vnaprej prirejali podobni kongresi s študijskimi nalogami, naj bi se ustanovila posebna revija, namenjena raziskovanju tradicionalnega lutkarstva, naj bi Središče navezalo tesne in prijateljske stike z UNIMA in z International Association for Theatre Research in še poiskalo možnosti, da se vključi v UNESCO.

Raziskovalno središče naj bi se organiziralo v letu 1959 in naj bi v istem letu priredilo tudi drugi kongres.

Résumé

EN MARGE DU 1er CONGRÈS INTERNATIONAL DE LA MARIONNETTE TRADITIONNELLE A LIÈGE

L'auteur souligne l'importance de ce Congrès et la part que notre folklore a pu y contribuer par la marionnette folklorique des territoires slovène et croate («lilek»). Il explique la notion de marionnette «traditionnelles» et y distingue des marionnettes purement «folkloriques» (lilek, Karagheuz, Karaghiossis, Wayang, etc.) et celles qu'il appelle «historiques», c'est à dire plus ou moins récentes (Punch, pupi, Guignol et camarades, Kasperl, Tchatchès, Kašpárek, etc.). C'est à la dernière heure qu'on s'est résolu à procéder au sauvetage de la marionnette traditionnelle et à la soumettre à des recherches systématiques. Les communications du Congrès, l'exposition et les spectacles du festival ont été une splendide ouverture de l'activité du «Centre international pour la recherche de la marionnette traditionnelle» dont la création fut votée à l'unanimité et dont l'activité devrait s'inaugurer, à Lyon, en 1959.

FOLKLORISTIKA NA SVETOVNEM ZBOROVANJU SLAVISTOV V MOSKVI 1958

1

Dagmar Klímová

V dneh od 1. do 10. septembra 1958 je bilo v Moskvi četrto mednarodno zborovanje slavistov. Zborovanja se je udeležilo okoli dva tisoč pet sto strokovnjakov z vsega sveta. Zborovalci so se porazdelili na dve sekciji, na lingvistično in slovstvenozgodovinsko. V slovstvenozgodovinski sekciji je imela svoje mesto tudi podsekcija za slovansko ljudsko ustvarjalnost, dragocene pobude pa so folkloristiki prinesla tudi druga področja. Tako je v podsekciji za slovansko dialektologijo predaval madžarski lingvist J. Sípóso »Vlogi ljudskih pesmi pri študiju historične dialektologije«, pri čemer je izhajal iz folklornega gradiva. Po metodični strani je bil folkloristiki blizu poljski prispevek J. Gajka »Pomen etnografskega kartografiranja za slaviste«. V slovstvenozgodovinski sekciji so se dotikala folkloristične teorije in metodike tudi predavanja v podsekciji za zgodovino starih slovanskih slovstev do 17. stoletja in v podsekciji za stilistiko.

V folkloristični sekciji je zborovalo okoli sedemdeset stalnih udeležencev, povedanih pa je bilo enajst referatov (dva še na plenarnih zborovanjih) in okoli šestdeset diskusijskih prispevkov. Diskusijski prispevki so bili posneti na zvočni trak in bodo na razpolago naknadno. Razen danskih prispevkov ter bolgarskega prispevka so dobili udeleženci referate tudi v separatih.

Pregled folklorističnih referatov: 1. septembra: C. Stief (Danska): Odnosi med ruskim letopisom in ljudskim epom; — 2. septembra V. M. Žirmunskij (Leningrad): Epika slovanskih narodov in problematika primerjalnega študija epa; — 3. septembra: P. G. Bogatyrev (Moskva): Nekatere naloge primerjalnega študija slovanskega epa; C. Vranska (Bolgarija): Značilnosti bolgarskih in srbskih hajduških pesmi; M. Braun (Nemška zvezna republika): Jugoslovanski ep in zgodovinska resnica; — 5. septembra: V. J. Propp (Leningrad): Osnovna razdobja v razvoju ruskega junaškega epa; A. Stender-Peterson (Danska): Problematika zbornika Kirše Danilova; S. Pírková-Jakobson (ZDA) Problemi slovanske obredne folklore;¹ M. F. Rylskij (Kijev): Ukrajinske dume in zgodovinske pesmi; A. Melicherčík (Bratislava): Specifičnost umetniške podobe v folklori in njena problematika;² K. Dvořák (Praga): Problematika odnosa med ustno književnostjo in slovstveno tradicijo;³ A. Závodský (Brno): O odnosu ljudske in knjižne literature, posebno pri Petru Bezručú;⁴ — 6. septembra: P. D. Uchov (Moskva): Neizdane pesmi iz zbirke P. Kirjejevskega.

Pripravljalni odbor zborovanja je predložil 1956 slavistom 36 vprašanj s področja slovstvene zgodovine, med njimi pa so bila zadnja štiri vprašanja posvečena problemu ljudskega slovstva. Prispevke o teh problemih so združili v zbornik, ki ga je dobil vsak udeleženec zborovanja kot del gradiva.⁵

Na vprašanje 33 — *V čem je bila žanrska diferenciacija v epski tradiciji slovanskih narodov* — je odgovoril V. N. Putilov iz Leningrada. Na vprašanje 34 — *Kakšne so posebnosti v umetniškem jeziku in v izraznih sredstvih slovanske ljudske poezije, kakor se izražajo v njenih različnih žanrih (obče slovanske in narodne poteze)* — sta odgovorila P. G. Bogatyrev iz Moskve in A. P. Jevgenjeva iz Leningrada. Na vprašanje 35 — *Kaj primerjalni zgodovinski študij slovanske folklore lahko prispeva k ostvaritvi zgodovine ljudskega slovstva Slovanov* — so odgovorili C. Vranska iz Sofije, K. Horálek iz Prage in V. M. Žirmunskij iz Leningrada. Na vprašanje 36 — *Kaj kartografiranje folklorne slovanskih narodov lahko prispeva k razčiščenju vprašanja o nastanku, zgodovini in sedanjem življenju plodov ljudske ustvarjalnosti* — so odgovorili P. G. Bogatyrev iz Moskve, C. Vranska iz Sofije in V. M. Žirmunskij iz Leningrada. Dalje je uredništvo uvrstilo v zbornik še nadaljnje tri folkloristične prispevke, ki ne odgovarjajo naravnost zastavljenim vprašanjem, a po svoje bogate problematiko folkloristike: V. P. Adrianova-Peretc iz Leningrada je spregovorila o *Problemu poetike srednjeveških slovanskih slovestev*, F. A. Rubcov iz Leningrada o *Problemu povezanosti besednega slovstva z glasbo, koreografijo in obredi*, A. M. Astahova iz Leningrada ter L. S. Šptajev pa o *Problemu odnosov med ustnim in pisanim slovstvom pri slovanskih narodih*.

¹ Tiskano v zborniku »American Contributions to the Fourth International Congress of Slavists«, Mouton et Co., 's-Gravenhage: *Some Symbols in Slavic Ritual Folklore: The Whitsun Ride of Kings*; separat s češkim povzetkom.

² Tiskano v zborniku »Československé přednášky pro IV. mezinárodní sjezd slavistů v Moskvě«, Nakladatelství CSAV, Praha 1958: *K problematice specifičnosti umeleckého obrazu v folklóru*, str. 389. sled.

³ Tiskano v časopisu »Česká literatura 1958, 3, VI: *O předpokladech studia vlivů lidové slovesnosti na literaturu*, str. 288. sled.

⁴ Tiskano v zborniku »Československé přednášky...«, str. 405. sled.

⁵ IV. meždunarodnyj sjezd slavistov. Sbornik otvetov na voprosy po literaturovedeniju. Izdatelstvo AN SSSR, Moskva 1958; folklorni del, str. 255—291.

Čeprav je pripravljajni odbor postavil vprašanja, ki so se dotikala zelo široke problematike, se je glavno zanimanje zborovalcev v folkloristični podsekciji vedno znova vračalo k tradicionalnemu področju slovanskih folklorističnih študij, k epiki in njenim umetniškim sredstvom. Zelo veliko je bilo govora o stalnih epitetih in o drugih nadrobnostih iz stilistične zakladnice posebno v ruski epiki. (O tej problematiki so vsebovali mnogo dragocenih pobud posebno vsi prispevki P. G. Bogatyreva.) Udeleženci diskusije so dobili na primer natančnejšo razlago, kaj pravi teorija o izviru imena »rečica Smorodinka« v ruski ljudski poeziji ali kaj pomeni ustaljeno poimenovanje Ukrajine kot »kraj veselyj«. Nekaj kratov so se diskutanti dotaknili pomembnega vprašanja o razmerju pogovornega jezika in jezika folklornega slovstva, posebno še vprašanja o arhaičnih besedah in zvezah. Za razpravljanje o vprašanjih slovanskega epa je bil k prvotnemu programu dodan še en ves delovni dan, sicer pa so svoje prispevali k problematiki folkloristike tudi drugi kongresni dnevi. Posebno ukrajinska folkloristika se je na zborovanju usmerila skoraj izključno na študij epskih oblik, zakaj zanimanje za ta vprašanja je podnetila nedavna konferenca o ljudskem epu v Kijevu 1956.⁷ Na zborovanju je oživil stari spor o ožjem ali širšem pojmovanju epike. Nekateri prištevajo k epiki samo obsežne ustvaritve, kakor so ruske byline ali srbski junaški ep, drugi pa tudi drobne lirsko-epske oblike, kakor so ukrajinske dume ali zahodnoslovanske balade. Ukrajinska folkloristika povesča posebno pozornost vprašanju o sodobnem življenju dum, to je vprašanju, kako se stare teme preživljajo in postopoma dobivajo socialistično vsebino. Diskutanti so pravilno pokazali na dejstvo, da je doba razvoja epike minila. Vsako razdobje družbenega razvoja doživi v folklori svojo podobo življenja (Uchov). Številne in tehtne so bile razprave o tem, kako se metodično pravilno lotiti tako imenovanega zgodovinskega študija folklore; ta študij se namreč ne sme poenostavljeno spremeniti v navadno zgodovino slovstvenih zvrsti. Zanimanje za ep je pokazalo tudi veliko število diskutantov o referatu danskega slavista Stendera-Petersena; z nadrobno stilistično analizo je skušal bliže določiti urednika prvega zbornika ruskih bylin Kirša Danilova. Enako sta zbudila veliko pozornost tudi druga prispevka s področja študija ljudske epike, prispevek Žirmunškega in prispevek Proppa. Proppovo pojmovanje junaškega epa nam je znano iz njegove nedavno izdane publikacije.⁸ V njej podaja periodizacijo skladno z razdobji politične zgodovine. O tej razvrstitvi je diskutirala leningrajska folkloristika Astahova, in sicer o zadnji dobi Proppove periodizacije, o dobi tako imenovanega socialističnega varovanja epa; na osnovi svojih izkušenj s terena primika začetek te dobe bliže k sedanjosti. Na kongresu je referiral Propp o vprašanju iz folkloristike, namreč o starejših pojmovanjih periodizacije epa v ruski folkloristiki. Obširni referat Žirmunškega (v plenumu) si je prizadeval obvladati snov res v občem merilu. Za periodizacijo epike je skušal najti poteze, skupne vsemu ljudskemu slovstvu. Iskal je, kaj veže v motivu, kompoziciji in izraznih sredstvih folkloro iste epohe, ter razbral okoli dvajset primerov, ki si jih je prizadeval vsestransko overiti in iz njih kolikor mogoče kritično izvajati obče zakonitosti. Njegov referat je obenem tudi kritično povzemal izsledke najnovejše zahodne folkloristične literature. Njegova teoretična izvajanja o natančnejši določitvi primerjalne metode v folklori so izzvala v podsekciji za ljudsko ustvarjalnost velik odmev. Žirmunskij si prizadeva, da bi bila primerjalna metoda postavljena na tako teoretično osnovo, da bi ustrezala sodobni znanstveni problematiki in svetovni znanstveni ravni. Izhodišče njegovih nazorov predstavlja ugotovitev, da se motivi, teme in cèle snovi pri posameznih narodih pogostoma lahko ujemajo samo

⁷ Prim. zbornik *Istoryčnyj epos shidnih slovjan*, Kyjiv 1958.

⁸ V. P. Propp: *Russkij geroičeskij epos*. Izd. leningradskogo universiteta, 1955.

po naključju, da izvirajo iz podobnega družbenega okolja; resnično genetično povezanost dokažemo lahko samo v omejeni meri. Žirmunskij razlikuje štiri aspekte primerjalnega zgodovinskega študija ljudske poezije. Prva stopnja je preprosto primerjanje dveh literarnih pojavov, ustrezno tako imenovani sinhronični analizi v jezikoslovju. Druga stopnja je zgodovinsko-tipološko primerjanje, ki razlaga ujemanje pojavov, ki med sabo niso genetično povezani. V zgodovinsko-tipološkem primerjanju tiči po mnenju Žirmunskega jedro sodobne metode raziskovanja; prepričan je, da vsako dobo označujejo neke poteze, ki jih je mogoče razpoznati ne samo na družbenem področju in na področju gospodarske strukture, ampak tudi v literaturi. Teza o tipološkem ujemanju ne izključuje možnosti direktnih kulturnih in slovstvenih vplivov. Tretji način je metoda pravega genetičnega primerjanja; po Žirmunskem ima, drugače kakor v jezikoslovju, v folkloristiki samo postranski pomen. Končno je mogoče v folkloristiki tudi primerjanje, ki ugotavlja genetične zveze med pojavi na osnovi kulturnih odnosov, vplivov in zvez, ki so jim prvi pogoj zgodovinska bližina narodov in družbene danosti.

Z drugega stališča se loteva vprašanja primerjalnega zgodovinskega študija v folklori K. H o r á l e k v prispevku, tiskanem v kongresnem zborniku (Otvety na voprosy No. 55). Navaja, kakšni konkretni metodični pogoji so potrebni za sistematični primerjalni študij. To je predvsem sistematizacija rokopišnega gradiva v slovanskem merilu. Dalje preverjanje razdelitve slovanskega ozemlja na folklorne skupine; delitev na zahodne, južne in vzhodne Slovane v folklori ne ustreza mejam narečij. Računati je treba tudi z neslovanskimi sosedi, posebno Nemci in Madžari.

V današnji folkloristiki se splošno čuti potreba po oblih teoretičnih delih. Izdelati občo teoretično bazo za ta in oni problem, si je na moskovskem zborovanju prizadevalo še nekaj drugih avtorjev. Zahodnonemški slavist M. B r a u n je imel referat, v katerem je obdelal dovolj podrobno eno izmed zelo važnih vprašanj o študiju ljudske epike, namreč vprašanje o zgodovinski verodostojnosti folklorne ustvaritve.* Način, kako ljudska epska poezija upodablja zgodovinska dejstva, je imenoval »simbolični realizem«, zakaj stvarnost se v epskih pesmih po nekih zakonitostih namerno stilizira. Pri iskanju oblih načel teh zakonitosti Braun zelo pravilno poudarja, da tega vprašanja ni mogoče rešiti pavšalno. Od prvih pravil je odvisna ustvaritev fabule dejanja, od drugih tipi junakov, od tretjih družbeno ozadje in kulturno-zgodovinske posameznosti. Po svojih izkušnjah z jugoslovansko epiko prihaja Braun do zaključkov, da je kulturnozgodovinske podrobnosti iz vsakdanjega življenja mogoče imeti praviloma za zgodovinsko zveste. Označevanje junaka zelo zapada posploševanju, tipizaciji. Najtežje pa je vrednotenje opisanih dejstev. Ljudska poezija veliko pogosteje slika to, kar naj bi se bilo zgodilo, kakor to, kar se je dejansko zgodilo. Idejni namen ima prednost pred zgodovinsko verodostojnostjo. Braunov referat prinaša vrsto posameznih pobud, ki so dragocene. Tako na primer opozarja na to, kako težavno je dokazati resnično genetično zvezo med podobnostmi v folklori. O tem pravi: »Celó v takih primerih, kjer se ne skladajo samo posamezni sujeti in posamezni elementi, temveč tudi cele verige motivov, celo tedaj ni mogoče reči, da je odvisnost dokazana.« Tako Braun spet z drugega stališča kaže na pomembnost tez Žirmunskega o razlikovanju tipoloških in genetičnih zvez in na pomanjkljivost starejše primerjalne metode, ki je pogosto operirala zgolj s naključnimi ali zunanji skladnostmi. (Teh vprašanj se je dotaknil tudi Horáľkov

* Prof. B r a u n je o tem vprašanju govoril že na zborovanju folkloristov Jugoslavije v Črni gori septembra 1956: *Pojam »stilizacije« u narodnoj epici*. V zborniku predavanj — Třeći kongres folklorista Jugoslavije, Cetinje 1958, str. 340 — pa je bil žal objavljen samo kratek povzetek. (*Opomba uredništva.*)

prispevek v »Otvetah na voprosy«, v uvodu pa tudi Dvořákov referat.) Druga koristna drobna Braunova pripomba je njegovo opozorilo na zelo zoženi krog zanimanja, ki ga ima ljudski kolektiv: »epski kolektiv (to je kolektiv pripovedovalca in njegovega poslušalstva) je do skrajnosti egocentričen«.

V teorijo sta bila usmerjena tudi dva izmed češkoslovaških prispevkov. A. Melicherčík⁹ je obdelal važno obče vprašanje o specifičnosti folklore. Kako težavno je to vprašanje, je pokazala diskusija; ker nimamo izdelane obče poetike vsaj v vseslovanskem merilu, je težavno določati specifične poteze nacionalne folklore. Bogatyrev je na primer za simbolično lirsko krajšavo, ki jo štejemo za češko narodno specifičnost, navedel vzporednice iz drugih slovstvenih zvrsti v ruski ljudski poeziji itd.

K. Dvořák je v svojem prispevku zelo pravilno pokazal na dejstvo, kako netočno in enostransko smo se lotevali vprašanj o odnosih med literaturo in folkloro. Problematiki je treba dati trdno občo osnovo, zavedati se predvsem, za kakšne medsebojne stike gre, da ne zadostuje že golo ujemanje oblike same ali ujemanje sujeta samega, ampak je treba iskati tudi notranje idejno ujemanje.

K problemu o odnosih med literaturo in folkloro je izven vprašanj, ki jih je predložil pripravljalni odbor, prispevala svoje Astahova iz Lenigrada (Otvety na voprosy, probl. 9. D). Astahova navaja konkretna posamezna vprašanja, ki jih proučuje na tem področju sovjetska znanost: stiki staroruske literature in srednjeveške lirske poezije; študij staroruskih spomenikov, v katerih so zapisana dela ljudskega slovstva, pa se ustno niso ohranila; študij posebnih staroruskih zvrsti, kakor so »povest«, »istorija« in »skazanije«, ter študij vprašanja, kako so se prevzemale pesmi iz literature ter pravljice iz tiskanih virov v drugih pokrajinah.

Problema stikov literature in folklore se je dotaknil tudi K. Horálek (Otvety na voprosy No. 35). Pravilno je pokazal na dejstvo, da je delež vzajemnih vplivov literature in folklore v različnih slovanskih deželah različen.

Tudi Žirmunskij se je v svojem odgovoru na 35. vprašanje dotaknil problema širših odnosov, med tem tudi metode pri raziskovanju ljudske poezije. Opozoril je na to, da na študij stare dobe ljudske epike nehoti prenašamo vprašanja čisto književne kritike.

Osnova prispevka ameriške folkloristke S. Pírkove-Jakobson je moravsko-slovaški običaj o »žeži kraljev«. Pridelitev tega prispevka v folkloristično podsekcijo je praktično rešilo pereče vprašanje sodobne folkloristike: kam uvrstiti študij navad. Ta študij je dolžnost etnografa in folklorista, kar je pokazala tudi diskusija, kjer sta nastopila Tokarev kot etnograf in Čistov kot folklorist. Avtorica je postavila svojo študijo na drzno misel, da je ježa kraljev po svojem izviru prastara navada iniciacije, s katero se je v starih družbenih oblikah uvajal deček v družbo odraslih. Avtorica, ki je delala nekaj mesecev na terenu, je nabrala pri Južnih Slovanih obsežno primerjalno gradivo, kot vzporednice pa pritegnila podobne navade primitivnih narodov. Za moravsko področje se je avtorica kajpada morala zadovoljiti z razmeroma mladim in večidel le zunanje opisnim zapisom te navade, kakor ga je zajela češka narodopisna literatura na začetku našega stoletja. Navada ima za seboj sto in stoleten razvoj in se je postopoma prilikovala različnim potrebam družbe. Avtorica si ni zastavila vprašanja o naknadnih nanosih te navade, ampak je presojala vse posamezne oblike obreda, kakor se je ohranil do današnjega dne, z zrelišča, kakšno funkcijo je obred imel v predpostavljeni prvotni dobi. Zato sta ji diskutanta očitala predvsem, da svojega gradiva ni obravnavala z zgodovinskega stališča.

⁹ Dela češkoslovaških folkloristov so bila tiskana v češkoslovaških publikacijah (prim. spredaj podatke v seznamu referatov). Zato jih tu navajam zgolj v kratkem povzetku.

Iz včasih ozkega okvira tradicionalne slovanske folkloristike, ki do današnjega dne kaže, kako je do nedavnega spadala k slovstveni zgodovini, so razen navedenega prispevka o »ježi kraljev« uhajali le redki prispevki, tiskani v zborniku »Otvety na voprosy«. Tako je F. A. Rubcov iz Leningrada v svojem prispevku (n. d., probl. 8D) *Povezanosti ustnega slovstva z glasbo, plesom in obredom* prikazal zanimiv ilustrativen primer, kako neizrabljene so doslej ostale možnosti za primerjalni študij v vseslovanskem merilu. Rubcov je navajal primer beloruske svatovske pesmi z napevom slovesnega značaja, ki se javlja pri drugih Slovanih tudi pri koledah in pri drugih tipih pesmi z različnimi besedili, toda z isto funkcijo. Ujemanje pri napevih vidi avtor predvsem v intonaciji in ne v ritmični strukturi.

Eno izmed perečih vprašanj današnje slovanske filologije je vprašanje uporabljanja *kartografske metode*. Kartografiranje v dialektologiji in lingvistiki je bila posvečena razmeroma precejšnja pozornost. To vprašanje so si zastavili kot eno izmed štirih problemov tudi folkloristi (v zborniku »Otvety na voprosy« kot št. 36). Zelo kritično stališče do te metode je zavzel Žirmunskij. Ob primeru nemškega etnografskega atlasa iz 1937 je pokazal, kako omejena more biti uporaba kartografske metode. Dalje se pesmi in pripovedke ne širijo tako enakomerno kakor jezikovni pojavi, ker jih prenašajo individualni nosilci, pogosto čisto po naključju in na velike razdalje. Za kartografiranje so primerni le nekateri izbrani pojavi, in sicer taki, ki imajo kolikor mogoče obči in ustaljen značaj. Iz etnografije: bivališča, oblačila, orodje, nekatere splošne navade in verovanja. Iz folklore: nekateri tipi pesmi. Dodaja konkreten primer: pri dveh tipih balkanske snovi, ženin-mrlič in zidanje mostu s človeško žrtvijo, bi edino kartografska metoda pokazala natančno mejo obeh tipov.

P. G. Bogatyrev šteje kartografiranje v folklori za važno, vendar ne sme biti mehanično prenašanje pojavov na papir, temveč zmerom pretehtano mapiranje skupine pojavov, ki so med seboj v zvezi. Kakor besedne ustvaritve, kjer nastopajo bajna in demonološka bitja — gre za nekatere »byličky« in balade — tako je treba hkrati zasledovati, kako se razširjajo ta bitja sama, in zasledovati njihova imena. (Večkrat ima isto bitje na različnih področjih različna imena, na primer vodnar, drugod pa nastopajo pod istim imenom različna bitja, na primer rusalka.) Obredne pesmi je mogoče kartografirati edino hkrati z ustreznimi družinskimi in letnimi navadami. Pesmi je treba kartografirati vedno skupno z napevom (to bi potem potrdilo ali zavrglo tezo Kolesse, da se takoj spremeni besedilo, brž ko se spremeni napev). Mogoče je kartografirati posamezne inačice pravljic, kakor so to pokazala nekatera zahodna dela (Anderson: *Der Schwank vom alten Hildebrand*, idr.). Prav tako je po mnenju Bogatyreva mogoče z uspehom kartografirati začetke in konce pravljic in nekatera njihova ustaljena mesta. Pomembno se mu zdi mapirati ljudska poimenovanja folklornih zvrsti. Tudi mapiranje občin junakov ljudske poezije, kakor so Stjenka Razin, Jánošík, Kralj Matjaž idr., bi prineslo zanimiva dognanja. Končno misli, da bi bilo mogoče mapirati razširjenost različnih žanrov in pokazati, kako en žanr pozira drugega, na primer pravljica balado ipd. Enako bi bilo poučno mapirati folkloro po razdobjih, 18. stoletje, 19. stoletje, sodobnost ipd.

Podroben opis tematike, kakor se je razgrnila pred udeleženci moskovskega zborovanja, je vsaj deloma pokazala neizmerno široko polje slovanske folkloristike, ki še vedno čaka na obdelavo. Doslej ni bila dokončana niti sinteza ljudske epike, ki jo obravnavamo že nad sto let. Zato je zaključni sklep zborovanja folklorne podsekcije izzvenel v tem smislu, da naj se podpristite discipline, ki so bile do današnjega dne negovane v vseslovanskem merilu. Prihodnje zborovanje slavistov, ki bo 1964 v Sofiji, naj se na področju folkloristike osredotoči na liriko, na vprašanje poetike in obče teorije.

Iz rokopisa prevedel Viktor Smolej

Haralampije Polenakovik'

Za rabotata na Četvrtiot medjunaroden kongres na slavistite, što e održan od 1.—10. IX. 1958 godina vo Moskva, objaviv referat: »Četvrtiot medjunaroden slavistički kongres«, vo spisaniето »Razgledi« (Skopje, godina I, serija III, br. 3, noemvri 1958, 287—308). Vo referatot govorev vooopšto za rabotata na Kongresot, a vo ovaa beleška bi sakal da kažam nekolku zboru od delno za rabotata na potsekcijata *Slovensko narodno tvoreštvo*.

Jugoslovenskite slavisti, što se bavat so izučuvanjeto na folklorot na narodite na FNRJ, za ovoj Kongres bea prijavile nekolku referati: 1. S. Matić, Izučuvanje razvitokot na srpskohrvatskiot naroden epos od epohata na turskoto ropstvo; 2. S. Nazečić, Problemot na deistorizacijata vo srpskohrvatskata narodna poezija; 3. Ž. Mladenović, Istoriografskata škola za izučuvanjeto na srpskohrvatskata narodna poezija (site tri predavanja predvideni za 3. IX.); 4. M. Pantić, Nepoznat zbornik na stari srpskohrvatski narodni pesni (XVI—XVII v.) od V. Bogišić (predavanjeto beše predvideno za 6. IX. 1958 god.); 5. V. Jovanović, Za lažnoto narodno tvoreštvo: postanokot, karakter i ponatamošnata istorija na apokrifnite tekstovi (predavanjeto beše predvideno za 5. IX. vo potsekcijata: Istoriija na slovenskite kniževnosti [do XVIII v.] i nivnite vrski). Site ovie referati ne bea održani poradi neodadjanjeto na referentite na Kongresot.

Od jugoslovenskite slavisti vo rabotata na potsekcijata: Slovensko narodno tvoreštvo učestvuva profesorot Bratko Kreft i potpišaniot. Potpišaniot beše postojano člen na prezidiumot i pretседavaše na edna od sednicite. Vo ova potsekcija bea održani niza interesni referati i imaše mnogu plodna diskusija po poedinite referati što bea čitani porano vo rabotata na sekcijate i što bea čitani vo ova potsekcija. So svoje referati, odnosno diskusii vo rabotata na ova potsekcija učestvuva poznati rabotnici na poletu na folkloristikata: Zirmunski, Bogatirev, Kravcov i dr. od SSSR, J. Matl od Avstrija, M. Braun od Zapadna Germanija i dr.

Otkako završi so svojata predvidena rabota, vo ova potsekcija beše prireden eden simpozium, na kojšto bea podneseni soopštenija-izveštai za denešnata položba na naukata za folklorot vo svetot. Medju ostanatite izveštai, kako prv od stranskite delegati, podnesov: »*Izveštaj za sostojbata na naukata za folklorot vo Jugoslavija*«. Osoben interes predizvika, vo diskusijata, i inaku, onoj del od mojt izveštaj vo kojšto se zboruva za ona što e storeno vo Makedonija, po Osloboduvanjeto: za naučnite trudovi od oblata na naukata za folklorot, za izdanijata na folklorni materijal, za novite otkritija na makedonski folklorni materijali: od Stanko Vraz, odnosno V. I. Grigorovič, Kuzman A. Šapkarev (H. Polenakovik'), od Cepencov (K. Penušliski), od St. Verković (B. Rusić). Možev da konstatiram deka poveketo od sovetските i naučnicite od drugite istočni zemji, neinformirani za našite dostiganja na ova pole, pokažaa živ interes za rabotata nad našeto narodno tvoreštvo, pobaraa razmena na publikacii, i izjavija gotovnost da se zafatata so obrabotka na nekoji problemi od oblata na makedonskiot folklor (N. I. Kravcov).

Vo vrska so referatot na bugarskiot delegat Cvetana Romanska: »Opštite osobenosti na bugarskite i srpskite ajdučki pesni« (održan na 3. IX.), učestvuva vo diskusijata. Kako što rabotele i postarite bugarski učeni, i Cv. Romanska makedonskite narodni pesni gi koristeše vo svojot referat, kako da stanuva zbor za bugarski narodni pesni, vpročem bez dovolna akribija davajk'i go naslovot na poznatiot Zbornik od narodni pesni na brak'ata Dimitrija i Konstantin Miladinovci (objaven vo Zagreb, 1861). Zaradi toa beše potrebno pred ova potsekcija — vo kojašto rabotea i do 150 učesnici na Kongresot — rabotite da se postavat pravilno, toest da se reče deka narodnite

umotvorbi od Makedonija se makedonski, pa bilo pod kakvo ime tie porano da bile pečateni (kako bugarski ili srpski) i deka, pokraj bugarskiot i srpskiot ep, postoi i makedonski ep, kojšto ima i dosta razvien ciklus na ajdučki pesni. Oddelno govorev za makedonskite ajdučki pesni, specijalno zadržuvajk'i se na pesnite za proslaveniot Kuzman Kapidan, koi pesni mu dale povod na slavniot makedonski poet Grigor Prličev da ja ispee svojata znamenita poema »Serdarot«, a na Vasil Iljoski, vo naše vreme, da ja napiše svojata drama »Kuzman Kapidan«. — Vo ova potsekcija beše mnogu uspelo predavanjeto na sovetškiot akademik M. F. Rilski, »Ukrainskite dumi i istoriskite pesni«, što beše ilustrirano so izvedbata na nekolku pesni od strana na najpoznatiot ukrainski peaç kobzarot Egor Movčan.

Résumé

LA FOLKLORISTIQUE AU CONGRÈS INTERNATIONAL DES SLAVISTES A MOSCOU 1958

Les auteurs présentent un rapport sur l'activité folklorique du Congrès international des slavistes à Moscou, du 1er au 10 septembre 1958. Cette activité se déroulait, en général, dans la section pour l'histoire littéraire, en sous-section spéciale pour les créations populaires. Il y avait, cependant, quelques communications de caractère folklorique aussi dans d'autres sections. Au centre de l'intérêt se trouvait la poésie épique populaire slave que, dans les communications et dans la discussion, on essayait d'éclaircir sous ses différents aspects. On vouait une attention particulière à la question des relations entre les littératures orale et écrite, à la question de cartographie des phénomènes folkloriques, etc. Les communications ont été publiées déjà avant le Congrès, de même les réponses à quelques questions que le Comité organisateur avait sou-mises déjà en 1958. Le prochain Congrès des slavistes (en 1964 à Sofia) devrait se vouer à l'étude de la poésie lyrique populaire, à ses questions de poésie et à la question de théorie générale.

KNJIŽNA POROČILA IN OCENE

Marija Jagodic, Narodopisna podoba Mengša in okolice. Izdal in založil Svet za prosveto in kulturo ObLO Mengeš, Mengeš 1958, str. 237, sl. prilog XIII, slik 58.

Slovenci že imamo svoje Narodopisje, ki v dveh kar zajetnih delih prikazuje v osnovnih obrisih slovensko ljudsko kulturo. Pogrešamo pa še zmeraj nadrobne opise in obdelavo posameznih prirodno-geografskih in etnografskih enot. Prav zato smo z veseljem sprejeli v strokovno etnografsko literaturo Narodopisno podobo Mengša in okolice, ki jo je pripravila z vse hvale vrednim prizadevanjem Marija Jagodiceva, izdal pa jo je ObLO Mengeš. Gradivo, ki ga je avtorica zbirala od 1952 do 1956, izhaja iz štirih naselbin občine Mengeš, in to iz Mengša, Loke, Trzina, Topole in Dobena, ter je razdeljeno na naslednja poglavja: Naselja in kmečki dom, Gospodarstvo, Lov in ribolov, prehrana, Hišna dejavnost in domača obrt, Noša, Umetnost, Zdravljenje bolezni, Običaji, Pripovedno izročilo in končno Otroške igre in pesmi. Izven teh poglavij, ki jih je zbrala in uredila avtorica Jagodiceva, je še troje drugih: Ljudsko pravo Jožeta Fridla, Ljudski ples Ika Otrina in posebno poglavje o Ljudski pesmi, ki sta ga pripravila Zmaga Kumer in Valens Vodušek.

Vsako poglavje je s podnaslovi razdeljeno v številne odstavke, kjer avtorica nadrobneje razdeljuje obdelano snov. Tako deli n. pr. poglavje Naselje in kmečki dom: oblika naselij, zunanje značilnosti, opis posameznih prostorov, razsvetljava, vrata in okna, okenske mreže, line, gospodarska poslopja, kozolec, konstrukcija. V primerjavi z Narodopisjem Slovencev je torej šla v nadrobnejšo analizo, in tudi bolj posrečeno razvrstitev. — V omenjenem poglavju bi želeli v začetku le še nekaj podatkov o zemljiški razdelitvi, ki je mnogokrat pogojena v prvotni obliki naselbine ali tudi obratno, pa je prav zaradi tega važna tudi kot predmet proučevanja etnografov in ne le geografov. — Na enak način deli tudi nadaljnja poglavja, posebej gospodarstvo in ljudsko prehrano, kjer se opira poleg lastnih zapisov še na starejše literarne zapise (n. pr. Trdina idr.). Precej nadrobno so obdelane vrste domačih jedi, ki so označene s pristnimi domačimi izrazi. Temeljito je obdelano tudi poglavje o ljudski noši, ki zajema prav tako okrasje in pričesko, medtem ko se zdi, da je poglavje o ljudski umetnosti ostalo kljub temu, da obsega vse zvrsti te panoge, vendarle še fragmentarno, pa bo dalo morda prav zato v prihodnje pobudo komu drugemu za nadaljnja raziskovanja, zlasti kar zadeva ljudske umetnike.

V poglavjih iz duhovne kulture se obširneje seznanjamo s pestrimi, raznovrstnimi običaji in s pripovednim izročilom; če jih primerjamo s prvim delom zapisov, ki se nanašajo na materialno kulturo, lahko ugotovimo, da je avtorici blizu predvsem duhovna kultura. Tudi ilustrativni del v tem poglavju je pester in raznolik. Posebej velja to za poglavje o otroških igrah, ki so zbrane s posebnim smislom za razumevanje otroške duše in z natančnostjo.

Fridlovo poglavje o ljudskem pravu obsega prav vse vrste ljudskega prava in je pisano res vzorno. Preseneča nas predvsem, da je na relativno majhnem prostoru v območju, ki je bilo v zadnjih desetletjih pod neposrednim vplivom večjega mesta, namreč Ljubljane, ohranjenih še tako lepo

število pravnih starin. Morda bo le specialist za ljudsko pravo pogrešal tu in tam kakšno nadrobnost o ljudskem in obveznostnem pravu.

Prav presenetljivi sta tudi zadnji poglavji o ljudski pesmi in plesu. Človek se ne more načuditi, da je izdajatelj z materialnimi sredstvi omogočil tako ustrezno dokumentacijo, kot je fonografski prikaz in objava ljudskih pesmi ter ritmična izvedba ljudskih plesov. Avtorja poglavja o ljudski pesmi poudarjata v uvodu, da so bile tu objavljene pesmi prvič zapisane v skladu z načelno zahtevo sodobne muzikologije, ki vsebuje natančno transkripcijo zvočnih posnetkov. Izdajatelj pa se tudi ni ustrašil višjih stroškov, ki jih zahteva izdelava klišejev te vrste, kar pa daje zapisanim in objavljenim pesmim in plesom še poseben znanstveni pomen, predvsem pa vrednost.

Na koncu je dodan resumé vsebine v angleščini in francoščini, kar dviga vrednost celotnega dela in mu odpira tudi pot v tujino ter omogoča zamejnavo za tujo literaturo. Na zadnji strani je seznam slik in prilog.

Knjiga je izredno bogato ilustrirana ne le z izbranimi in kvalitetnimi fotografijami, ampak tudi s tlorisi in perorisbami. Pri tem je treba vsekakor poudariti posrečeno razporeditev slikovnega gradiva, kar nedvomno dviga njeno estetsko plat in ji ne jemlje vrednosti niti slabši papir in samo broširani ovitek, tako da bo po njej rad posegel ne le strokovnjak, ampak tudi domačin-laik.

Občini Mengeš, ki je omogočila izid dela, posebej pa še avtorici Jagodicevi, gre za njeno veliko prizadevanje vse priznanje. Pri vsem nam je lahko žal le eno: da avtorica spričo dejstva, da je materialno stran knjige zagotovila prav omenjena občina, ni mogla v obdelavi zajeti širšega območja, kot so trenutne in po vsej verjetnosti le začasne meje ObLO Mengeš. Bilo bi prav, če bi narodopisni zapisi zajeli širši teritorij celotnega okoliša ob spodnji Bistrici, saj tvori le-ta tisti del okolice Ljubljane, na katerega je v zadnjih desetletjih prav posebno vplivala Ljubljana, in se to kaže predvsem na njegovi spremenjeni narodopisni podobi.

Tončica Urbas

Josip Dravec, Glasbena folklorja Prekmurja. Pesmi. Slovenska akademija znanosti in umetnosti. Razred za filološke in literarne vede. Dela 11. Inštitut za slovensko narodopisje 2. Ljubljana 1957. LX + 400 str. in zemljevid v prilogi.

Doslej je izšlo že mnogo zbirk slovenskih ljudskih pesemskih tekstov, od katerih prinaša najobsežnejša Štrekljeva izdaja pod črto tudi več melodij. Poleg tega je bilo izdanih tudi mnogo manjših zbirk pesmi z melodijami. Toda le-te so imele predvsem umetniške cilje. To velja tudi za obe večji zbirki, kot sta izdaji F. Š. Kuhača in L. Kube, ki sta vsaj skušali v večji meri upoštevati tudi potrebe znanosti. Predvsem znanosti pa so rabili le redki primerki ljudskih melodij v nekaterih razpravah. Prav zaradi tega pomeni za našo kulturo izredno razveseljiv in pomemben dogodek prva dovolj obsežna izdaja prekmurskih pesmi, ki prinaša na čimbolj veren način izvorno gradivo. Požrtvovalni prekmurski rojak je, ne da bi imel kakih večjih izkustev, zbiral na terenu v letih 1949—1955 ter pripravil za tisk 425 pesmi, izmed katerih jih je le 21 povzel po raznih drugih virih. Pri tem svojem delu se je sicer še šolal, vendar je tudi dosegel zrelostni izpit. Glede na vse to je opravil svoje delo kar zadovoljivo.

Priobčene pesmi so bile nabrane po vseh krajih Prekmurja. V objavi pa je vse gradivo podano, kot da izhajajo z enotnega folklornega območja.

Zapisi so bili glede na terensko zapisovanje izdelani v pretežni meri dobro. Pri tem je opaziti postopni napredek, ki ga je zapisovalec dosegal z novimi izkustvi. Vseh začetnih poskusov po ustrezni orientaciji in adekvatni apercepciji pa tudi kasnejša redakcija ni mogla zabrisati. Pri tem tudi ni mogel vedno biti ustrezno ocenjen odnos pevcev do posameznih glasov večglasja pri enoglasnem izvajanju (št. 187/185). Glede na metodo zapisovanja

je treba pohvaliti, da je priobčenih tudi več primerkov originalnega večglasja. Pri tem pa pogrésamo v gornjem glasu bolj pogostnih primerov kadenčnih »postopov male terce«, ki jih avtor uvodoma omenja in jih ima za eno od značilnosti novejših prekmurskih pesmi (podčrtal J. D.).

Gradivo je v zbirki razvrščeno po dveh vidikih: napevi so razporejeni po tonalnem kriteriju, teksti pa po vsebini pesnitev. Težišče je seveda na melodijah. Vsaki izmed njih je dodana analiza forme melodije, metrične strukture teksta, kot se pojavlja v melostrofi, in kadenčnih tonov glede na finalis (g'), razen št. 352/189 (es'). Glede na to, da se je avtor odločil pri razvrstitvi napevov za tonalni kriterij, bi mogli sklepati, da se dajo prav z njim najbolj uspešno prikazati muzikalne značilnosti prekmurske folklore. Pri tem se je opiral predvsem na splošno strukturo tonoredov, ambitus napevov in deloma tudi na tonus inicialis. Vendar se je preveč omejil na koralne moduse in na moderni mol in dur. Zato je značilne primere pentatonike (n. pr. št. 37, 242/62 itd.) ter nešteto pentatonizmov in druge tonalne posebnosti Prekmurja omenil uvodoma le deloma in jim ni v razvrstitvi določil posebnega mesta. Pri tem niso omenjene še nekatere druge nedoslednosti. Saj bo treba tem problemom posvetiti na drugem mestu več prostora.

Seveda pa ne smemo misliti, da vidi avtor le v tonalnih posebnostih edine muzikalne značilnosti Prekmurja. Saj je uvodoma posvetil v analizi napevov posebna poglavja tudi vprašanjem muzične metrike in ritma, formi napevov in večglasju, posebej pa v analizi tekstov vsebini, obliki in metriki ter narečju pesnitev.

Mnogo več prostora bi potrebovali, ako bi hoteli oceniti ustreznost uporabljenih metod, pravilnost terminologije in še marsikaj drugega v analizah. Poudariti pa je treba, da je v njih več dobrih opažanj. Omeniti je treba pregledni prikaz uporabljenih virov, kakor tudi dragocene navedbe o terenskih izkustvih in doživljajih ter nadrobnosti o metodi zapisovanja. Osnovna vrednost dela pa je predvsem v obsežnem gradivu, ki ga je avtor s tako ljubeznijo in požrtvovalnostjo nabiral v svojem prostem času.

Uvodoma avtor tudi navaja, da je za svoje delo dobil pobudo in strokovno pomoč pri dr. Vinku Žgancu, znanstvenem sodelavcu Inštituta za narodno umjetnost, medtem ko mu je Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti v Zagrebu dala gmotno pomoč za terensko delo. Prof. dr. Vilko Novak pa je sodeloval pri redakciji in razvrstitvi tekstov. Pri tem pa ni jasno, zakaj ni v uvodu omenjena tudi dopolnjevalka, ki je v opombah neštokrat navedena, to celo pri najmanjši opazki. To je sicer strokovno korektno, pač pa bi bilo potrebno to prav tako za prej omenjena priznana znanstvenika. Kar zadeva same opombe, bi bilo bolj potrebno avtorju pomagati predvsem z navedbami virov drugih slovenskih, predvsem melodijskih variant. S tem bi bila bistveno podprta avtorjeva uvodna teza o splošnih skupnih potezah prekmurske in druge slovenske glasbene folklore, na kateri je osnovni poudarek publikacije.

Radoslav Hrovatin

Marija Šuštar, Slovenski ljudski plesi Primorske. Dr. Henrik Neubauer, Kinetografija in njeni znaki. (Slovenski ljudski plesi 1.) Izdal in založil Glasbeno narodopisni inštitut v Ljubljani. Ljubljana 1958. 60 + 16 str.

Kot pomembni kulturni dogodek je treba oceniti prepotrebno izdajo slovenskih ljudskih plesov, katere je delno pripravil za objavo že prvi vodja Glasbeno narodopisnega inštituta, France Marolt (gl. SE III—IV, 1951, str. 280. op. 18). Prvotna zamisel je bila razširjena na sedem zvezkov plesov z različnih slovenskih folklornih območij. Prvi tu obravnavani zvezek prikazuje ljudske plesne Primorske. Seveda teh sedem objavljenih plesov — med katerimi zadnji trije (Rezijanke I—III) pravzaprav ne sodijo v ta ožji okvir, čeprav so bili

zapisani na omenjenem območju — ne more v celoti podati heterogenega značaja te slovenske pokrajine, ki obsega alpski, kraški in obmorski svet. Tako prikazujeta dva plesa (Stara polkica in Dopaš) slovensko Istro, ostala dva pa prav nasprotno stran Primorske v gorenjem Obsočju. Ta prikaz torej ne predočuje kake pokrajinske povezanosti, čeprav bi bilo mogoče pokazati na neko sorodnost med »Rezijanko II« in istrskim obmorskim plesom »Mafrine«, ki ga pa ni v tej zbirki.

Stara polkica iz Babičev pri Marezigah nad Koproj je dvokoračen ples z obrati, katerega variante je mogoče najti tudi drugod po Slovenskem, po hriboviti Istri in soseščini pa se pleše »na poskok«, toda z drobnimi koraki. Seveda je bil ta ples znan že davno pred uporabo imena »polkica«; prav zato je značilno, da ga ljudstvo še vedno imenuje »stara«.

Tudi ples »Dopaši« je znan v številnih inačicah skoro po vsem Slovenskem. Dopaši pomeni isto kot dvokoračni ples (cvajšrit). Ime plesa izhaja le posredno iz ital. »due«, pravzaprav iz stare beneške romanščine, v kateri se je izoblikovalo iz prvotnega »duo«. Pri slovenskih Istranih je znano tudi ime »Cotić«, kar je verjetno nastalo iz izposojenke »Sotiš«. Značilno melodijo te objavljene variante znajo ljudski godci še bolj pestro figurirati. V nasprotju s poskočno »Staro polkico«, pa je za ta ples značilno pozibavanje v bokih.

»Podegajga« iz Čezsoče pri Bovcu je varianta gorenjskega »Mrzulina« in podobnih slovenskih ljudskih plesov. Po živahnosti se razlikuje od umerjenejših istrskih plesov, kar bi bilo treba omeniti bolj določno; tako bi bil razviden tudi problem ritma v tem plesu.

»Ples iz Trente« je zanimiva varianta tako imenovanih »potrkanih plesov«, ki so tako značilni za slovensko alpsko območje in ki jih plešejo v tako številnih variantah. Objavljeni primerki izvajajo dvokoračno, kar je hotela podati stilizacija melodije v triolah. Vendar bi bilo bolje, če bi bila zapisana v 2. $\frac{3}{8}$ -skem ali $\frac{3}{4}$ -skem dvoternarnem taktu.

Neposredno sosednje območje predočujejo trije primerki »Rezijank« iz Rezije. Razen prve teh melodij, ki jo je zapisal Rihard Orel v Osojanah že leta 1947, sta drugi dve melodiji in vsi trije opisi plesov bili zapisani v letih 1952 in 1955 na Žagi pri Bovcu. Vsi ti trije plesi se izvajajo v dveh nasproti si stoječih vrstah plesalcev in plesalk, ki se mestoma primejo v pare. Rezijanko I plešejo z drobnimi poskočnimi koraki na dvodobno melodijo. Drugi dve Rezijanki II in III pa plešejo na peterodobni melodiji ($\frac{3}{4}$ -ski in $\frac{2}{4}$ -ski takt), ki so za Rezijo zelo značilne in pogostne. Pri tem je ritem plesa dvodoben, kar v objavljenem zapisu »ritma plesa« ni označeno, pač pa je to razvidno iz tabulturnega opisa korakov. Oba ta dva primerka sta še dodatni dokazili za tipično slovensko polimetrično gibno-zvočno razmerje, kot je bilo že dognano (gl. SE X, 1957, 167—198).

Razen omenjenega enega primerka je vse gradivo za to objavo zapisala na terenu avtorica izdaje. Prva dva plesa je zapisala leta 1950 v terenski ekipi Etnografskega muzeja iz Ljubljane v Marezigah, kar bi bilo treba vsekakor omeniti. Ostalo gradivo je zapisala v terenskih ekipah Glasbeno narodopisnega inštituta v gorenjem Obsočju. Objava gradiva je v splošnem natančna in pomeni napredek v delu inštituta, za katerega so bile doslej značilne vse prepogostne kabinetne »rekonstrukcije«. S pričetim izvajanjem obsežnega načrta te izdaje slovenskih ljudskih plesov si je referat za ljudske pleske zadal pomembno, a odgovorno nalogo. Objavljanje plesov ni nekaj ustaljenega in dognanega, zlasti kadar obstaja namera podati ples v splošno razumljivi obliki. To velja tudi za ta primer, ko skuša izdaja sočasno ustreči strokovnjakom kakor tudi amaterskim plesnim skupinam. Zaradi tega obstaja nevarnost mešanja znanstvenih in umetniških intencij. Izdajateljica je skušala z različnimi oblikami objave ponazoriti isti ples na razne načine, da bi čitatelj dobil čim bolj jasno in ustrezno predstavo živega plesa. Zato je posamezni ples podan z melodijo (in tekstom), s terenskim opisom drže in

gibanja plesalcev, z ritmično notacijo plesa, s tabulturno-deskriptivnim plesopisom, s črteži (situacijske skice), s slikami (fotografijami) ter kinetogramom. Dodani so tudi podatki o izvoru in nekatere opombe o biologiji plesa. S tem je bilo zadoščeno osnovnim pogojem, ki jih zahteva objavlanje folklornega gradiva. Pač pa pogrešamo podatke o variantah in drugih zapisih iz neposredne sosesčine ter o literaturi, če je objava namenjena komparativnemu študiju, kot je omenjeno uvodoma. Prav tako bi bilo treba dodati zemljevid območja vsaj v skici.

Hkratno objavlanje istega gradiva v različnih oblikah ima svojo prednost glede na različne poglede na predmet. Obstaja pa nevarnost za razne neskladnosti med različnimi oblikami zapisovanja istega pojava. To se je zgodilo v nekaterih primerih tudi v tej publikaciji. Kot primer naj rabi »Podegajga«: v 4. taktu tega plesa je v tabulturnem zapisu predpisan na 2. osminko $\frac{1}{4}$ -ski obrat v levo in na 6. osminko $\frac{1}{4}$ -ski obrat v desno. Za isti 4. takt pa je v kinetogramu predpisan $\frac{1}{4}$ -ski obrat od 1.—4. osminke (časovne enote), medtem ko ni na 6. osminko sploh predpisan nikak obrat. Podobno velja tudi za naslednje takte. V tem primeru je rešitev problema v izračunu obsega obrata.

Vprašanje omenjene skladnosti ali neskladnosti bi bilo mogoče razjasniti s številnimi dobrimi slikami v publikaciji. Toda to ni mogoče, ker ni točno označen ustrezni trenutek plesa pri posamezni sliki. Tako je skoro pri vseh objavljenih slikah plesov označeno obračanje le na splošno kot »vrtenje, vrtenica itd.«, čeprav to traja včasih celo po več taktov, medtem ko more slika pokazati le določen trenutek. Vendar bi to bilo mogoče v kinetogramu popolnoma natančno, v tabulaturi pa vsaj približno označiti s črtkami kot prerez ustreznega gibnega trenutka.

Nadaljnji problem pomenijo tekstne označbe gibnosti. Obračanje (vrtenica) je bilo obširno obravnavano že drugod (gl. SE XII, 1959, str. 172). Tu bi omenil vsaj vprašanje dolžine korakov (polkorakov), ki dejansko ni povprečno uniformna (»okrog 40 cm«). Dolžina korakov je deloma odvisna od velikosti plesalcev oziroma od časa izvajanja ali pa je značilnost določene vrste plesanja ter more podajati lokalni kolorit oziroma stil nekega folklornega območja itd.

Za razumevanje kinetogramov je v posebni prilogi objavljena razlaga »Kinetografije in njenih znakov«, ki jo je napisal dr. Henrik Neubauer kot skrajšan a pregleden posnetek svojega referata na kongresu folkloristov na Bjelašnici leta 1955 (gl. SE XI, 1958, 230). Ta dodatek je bil nujno potreben in je izredno pomemben. Saj je obravnavana objava ljudskih plesov prva slovenska publikacija, ki uporablja invenciozno kinetografijo ali gibopis, imenovan po začetniku Rudolfu Labanu tudi »labanotacija«. Pomembnost te pisave je v vsestranski uporabnosti za zapisovanje gibov in ni odvisna niti od kakega etničnega niti kakega historičnega stila plesanja.

Končno je treba omeniti tudi »Predgovor«, ki ga je napisal Valens Vodušek, sedanji vodja Glasbeno narodopisnega inštituta. Tu zvemo, da so bile priobčene slike izdelane po plesanju amaterske plesne skupine in da niso originalni posnetki s terena. Praktični razlogi za to dejstvo so razumljivi. Toda opozoriti je treba, da izhaja iz izvajanja folklorno različnih in pogosto izrazno celo diametralno nasprotnih plesov po istih izvajalcih večja ali manjša uniformnost kretenj in gibov zlasti v raznih odtenkih, ki so tako značilni za lokalni kolorit ali stil posameznega folklornega območja. Zato imajo te slike le omejen pomen, ki ga zmanjšuje tudi že omenjena neprecizna označba. Prav tako niso navedeni potrebni podatki o Maroltovem plesopisu (gl. Obzornik III, 1948, str. 306). Mimogrede bodi še pripomnjeno, da ni točna navedba o tečaju za kinetografijo, ki je bil dejansko v letu 1956—1957. Zanj nista dala pobudo ljubljanski in sarajevski inštitut, pač pa udeleženci kongresa folkloristov na Bjelašnici leta 1955, kar je razvidno iz objavljene diskusije (gl. Rad Kongresa folklorista Jugoslavije, Zagreb 1958). Prav tako

ni točno, da je ta »publikacija prva v Jugoslaviji, ki uporablja plesopis tega sistema«. Poleg že omenjenega objavljenega referata dr. H. Neubauerja je pred tem datumom izšla tudi knjiga Ivana Ivančana »Narodni plesovi Hrvatske 1« v Zagrebu leta 1956 (gl. SE XII, 1959, str. 251) s kinetogrami. Te netočnosti ne bi bile omenjene, ako taki pojavi ne bi vnovič po nepotrebnem vzbujali dvoma v avtoritativnost dela ustanove, in bi vse to lahko odpadlo ob objavi rezultatov serioznega in požrtvovalnega dela tov. Marije Šuštarjeve.

Radoslav Hrovatin

France Marolt-Marija Šuštar, Slovenski ljudski plesi Koroške. (Slovenski ljudski plesi 2.) Izdal in založil Glasbeno narodopisni inštitut v Ljubljani. Ljubljana 1958. 68 str.

Ta izdaja koroških ljudskih plesov deloma uresničuje Maroltov načrt objavljanja ljudskih plesov, istočasno pa nadaljuje lani začeto novo serijo izdaj Glasbeno narodopisnega inštituta v Ljubljani.

Uvodoma opravičuje izdajateljica objavo teh plesov, češ da je gradivo F. Marolta »kljub vsem morebitnim nedostatom« dovolj dragoceno. O dragocenosti seveda ne more biti dvoma. K pomanjkljivostim pa je pripomniti, da je vsako znanstveno delo le etapa v razvoju, ki stremi k napredku, in naravno je, da bodo nasledniki skušali izboljšati delo prednikov. Te misli se bralcu nehote vsiljujejo ob dejstvu, da v metodi objavljanja Maroltovega gradiva ni povsem jasno, kaj je Maroltov avtentični tekst, kaj je prispevek izdajateljice in kaj je dopolnilo »po prikazu domačinke« v primeru objave »Visokega reja«. To se je zgodilo navzlic pripombam k prejšnjim postumnim objavam Maroltovega opusa (gl. SE IX, 1956, 286—292). Tako ni dovolj razumljivo, v kakšno vrsto objav naj bi sodila obravnavana publikacija. Kajti sodobna dialektika stremi po avtentičnosti celo v poljudnih publikacijah. Zaradi tega seveda ni mogoče povsem objektivno in dovolj kritično oceniti tega Maroltovega prispevka etnologiji.

Glede na gornje pripombe je bila objava »Visokega reja« že obdelana drugod (gl. SE XII, 1959, str. 165 s). Prav tako je bila že razčlenjena splošna problematika tega plesa (gl. SE X, 1957, 167—198). Tu bi bilo treba še dodati, da ni bila pri tej objavi melodije dovolj vsestransko upoštevana ritimizacija, kajti v ustreznem tekstu so kar tri variacije v metrični strukturi pesnitev v posameznih kiticah (7878, 7887 in 7877), objavljena melodija pa upošteva le metriko prve kitice.

Svatbeni rejč je ples na melodijo, ki je znana že iz Kuhačeve objave (JSNP št. 1135), kar pa v tej objavi ni navedeno niti v opombi. Prav tako ni navedeno, da je o tem plesu Marolt pisal tudi že v Koroškem zborniku (str. 359). Ples je zanimiv primerek svatskega običaja, znanega skoro po vsem slovenskem alpskem svetu. Toda objavljena oblika plesa je stilizacija, ki ne ustreza povsem ljudskemu smislu za improvizacijo.

»Svatbena polka« ustreza ljudski preprostosti. Varianta melodije je tudi že znana iz Kuhačeve zbirke, prav tako je Marolt tudi že objavil ta ples.

Podobno velja tudi za občini rej »Suà z lúbco na jármak hūdíŕa.« Objava je posrečena stilizacija alpskega plesa.

Prva melodija pri »Matjaževem rejcu« je Maroltov zapis, medtem ko je godčevska varianta povzeta po Kuhačevi objavi. Ritmična struktura plesnih gibov pa ustreza »koreografskemu načrtu«, ki ga je Marolt prvotno pripisal »Visokemu reju« (Slovenske narodoslovne študije 1, 15), vendar v obratnem redu glede na razlike v melodijski metriki.

»Korošec« je zanimiv primerek tako imenovanih »potrkanih plesov«. Starinska melodija se je v ritmično zamotani strukturi skušala prilagoditi tekstu, ki ima znano metriko »poskočnic« (—232 131). Prav zaradi sukcesivne

polimetrije v melodiji so neke neskladnosti med opisom plesa in plesopisi. morebiti gre tudi za simultano poliritmijo.

Glede različnih načinov zapisovanja plesnih gibov v opisih, tabulaturah, črtelih, slikah in kinetogramih velja, kar je povedano v pripombah k 1. zvezku te serije (gl. SE XII, 1959, str. 245). Poudariti pa je treba določen napredek, ki je razviden iz točnejše določitve časa, v katerem se godijo posamezni gibi, prikazani na slikah. Želja je, da bi bila temu v prihodnjih zvezkih posvečena še večja pozornost.

Objave teh plesov še bolj utrjujejo dvom v ustreznost označbe v »poglasnilih nekaterih znakov«, po katerih obsegajo polovični koraki (polkoraki) okrog 40 cm. »Polkorak naprej« na sl. 21 (str. 35) obsega vsaj 80 cm, torej še enkrat več kot dopušča »teorija«. Navesti bi bilo mogoče še več takih primerov iz te publikacije. S tem seveda ni bilo nameravano negativno oceniti izvedbo teh plesov. Saj so dolgi koraki značilni za kolorit koroških plesov. Pač pa to navaja k nadaljnjemu poglobljanju v duhu realistične kinetike, ki se v splošnem izogiba označevanja absolutne dolžine, razen kadar je na tem poseben poudarek, in prikazuje predvsem relativnost vzajemnih odnosov.

Vse te pripombe naj rabijo kot spodbuda k še boljši kvaliteti teh prepotrebni in zaželenih publikacij Glasbeno narodopisnega inštituta.

Radoslav Hrovatin

Vladimir Kirin, Narodne nošnje Jugoslavije. Slovenija—Istra—Hrvatsko Primorje, IV, Naklada Naša Djeca, Zagreb, 16 slik prilog.

V publikaciji Narodne nošnje Jugoslavije je slikar Vladimir Kirin to pot objavil noše iz Slovenije, Istre in Hrvatskega Primorja. Avtor je na 7 slikovnih prilogah predočil nekaj glavnih tipov slovenskih ljudskih noš, ki so razstavljeni v Etnografskem muzeju v Ljubljani. Tako je najprej zastopana noša iz Ljubljane in okolice, standardna noša parov z Gorenjskega na dveh prilogah, noša Ziljanov in Kranjskogorčanov, dalje noša iz okolice Bleda in Solkana pri Gorici ter iz okolice Trsta.

Lepo publikacijo bomo vsekakor pozdravili, čeprav se žal ne moremo ubraniti tudi kritičnih pripomb, ki jih izrekamo glede na to, da naj bi imele tako predočene noše poleg popularne tudi znanstveno vrednost. Za splošno in pregledno predstavlo slovenskih ljudskih noš delo še nekako ustreza, znanstvenik pa bo moral vnesti marsikak popravek. Najprej bo moral začeti pri krojih, ki niso vedno dosledni. Za primer naj navedemo Gorenjko na 2. slikovni prilogi, ki nosi ošpetelj z nazaj zavihanimi rokavi! Tudi njena peča je nepravilno zavezana. Okrasni poudarek peče pa je nedvomno v vogalu, ki pada po hrbtu, kar se na razstavljeni manekeni dovolj očitno vidi, v nobenem primeru pa ne na sredini oziroma na robu trikotnega pregiba. Tudi izbiranje barv nedvomno kaže neki estetski okus določenega ljudstva. Toda ali si bo gledalec izven naših meja znal pravilno predočiti barvitost naših ljudskih noš? Spet bomo morali žal ugotoviti, da ne popolnoma. Gorenjci so nosili škornje iz črnega usnja, na prilogi 3 pa so ti upodobljeni v svetlorjavi barvi. Prav tako ne ustrežata barva in vzorec na obeh telovnikih, ki jih nosita Gorenjca (sl. pril. 2 in 3). In končno naj opozorimo še na pomanjkljivost obdelanih noš, če imamo izdajo za Slovenijo že za zaključeno. Slovenci že tako zaostajamo po bogastvu noš za ostalimi narodi Jugoslavije, zato je res umestno vprašanje, zakaj je avtor belokranjsko nošo, ki nas pravzaprav edina veže v svoji zadnji fazi z našimi sosedi Hrvti, popolnoma prezrl.

Tudi pravilnemu pisanju krajevnih imen bi bilo potrebno posvetiti ustrezno pozornost; pišemo namreč Ziljska, ne pa Zilska dolina.

Marija Jagodic

Treći kongres folklorista Jugoslavije držan od 1 do 9. IX. 1956 g. u Crnoj gori. Urednik M. S. Lalević. Cetinje 1958. Str. 344.

Z dvoletno zamudo je izšel zajetni zbornik predavanj s tretjega kongresa folkloristov Jugoslavije v Crni gori 1956. Zbornik obsega samo predavanja; bilo jih je kar 37, čeprav jih je natisnjenih le 27. Razdeljena so v pet skupin: Folklorna pitanja i običaji, Narodna književnost, Muzika i pevanje, Igra, Nošnja. (O razvrstitvi predavanj v posamezne skupine so mnenja lahko deljena: po mojem bi Bonifačičev prispevek o hrvatski ljudski igri, vsekakor pa moja izvajanja o raziskovanju mask sodila v prvo skupino!) Medtem ko so imeli prejšnji kongresi izrazit poudarek na etnomuzikologiji, kaže ta kongres pravo hipertrofijo predavanj o ljudskem slovstvu (10 — medtem ko jih imajo druge skupine približno po 5!). Zdi se, da bo treba kriterij za vsa predavanja na naših kongresih poostriiti. Ob visokovrednih prispevkih jemljejo čas in prostor taki, ki niso ne vsebinsko dovolj upravičeni in ne po kvaliteti dognani. Poudariti je treba, da zapuščajo nekatera predavanja tudi v zborniku izreden vtis, tako Marijane Gušić »Ostajnica... kao društvena pojava« (55—64), Nikole Bonifačiča-Rožina »Narodna drama u Hrvatskoj« (165—172), M. B. Kneževića »O našem dječjem folkloru« (37—54), z njimi Elly Bačićeve »Brojalice« (241—254) in druga. Za srbskohrvatske kolege je bilo predavanje M. Bošković-Stullijeve »O terminologiji hrvatsko-srpske narodne pripovijetke« (127—148) zelo dobrodošlo, kakor je bilo zanimivo slišati D. Đorđevića »Izveštaj o stanju narodnih pripovedaka u Leskovačkoj Moravi« (185—198). O etnomuzikoloških in koreografskih predavanjih ne morem soditi, zdi se pa, da sta M. A. Vasiljević (199—210) in R. Hrovatin (211 do 222) podala osnovno važne izsledke, kakor sta tudi oba slovenska koreografska prispevka informativno zelo dragocena (Zmaga Kumer, Plesni tip raj pri Slovencih 289—296; Iko Otrin, Oblike slovenskih ljudskih plesov 303—322). Sploh je bil tudi na tem kongresu prispevek slovenskih folkloristov časten (Hrovatin, Kumer, N. Kuret 281—288, M. Matičetov 179—184, Otrin; V. Vodušek svojega predavanja ni objavil). Prav izredno je bilo sodelovanje inozemskih predavateljev, ki jih je bilo kar devet (Aksjuk — ZSSR, Braun — Nemčija, Hadrovicz — Madžarska, Hörburger — Nemčija, Kresánek — ČSR, Kretzenbacher — Avstrija, Markl — ČSR, Sirovátká — ČSR, Stanisláv — ČSR). Med njihovimi predavanji omenjam zlasti izvajanja J. Stanisláva o Kubovih zapiskih bosansko-hercegovskih ljudskih pesmi (223 do 240), F. Hörburgerja o zvezah med slovanskimi in germanskimi ljudskimi plesi (297—302) in L. Kretzenbacherja o gudalu-dudalu (izšlo v SE X, 1957, 125—156). — Zbornik te vrste ne bi smel biti samo zbirka predavanj, ki imajo večjo ali manjšo trajno vrednost, ampak tudi dokument o delu kongresa. Zato pogrešam v njem vsaj kratek oris njegovega poteka s seznamom udeležencev itd. Nerazumljivo pa je, da je dal urednik zborniku svojevoljen naslov, namesto da bi vzdržal kontinuiteto z zbornikom z Bjelašnice in iz Opatije, ki nosi edino pravilni (srbsko-hrvatski) naslov »Rad« kongresa folklorista Jugoslavije I. Crnogorski zbornik bi moral biti »Rad... II«. Zaradi samo cirilskega ovitka in naslovnega lista bo inventarizacija v inozemskih knjižnicah težavna.

Niko Kuret

Višnja Huzjak, Zeleni Juraj. Publikacije Etnološkog seminara filozofskog fakulteta sveučilišta u Zagrebu, št. 2. Zagreb 1957. Str. 56 + 3 karte.

Odlita te doslej najboljše razprave o Zelenem Juriju je v glavnem obilica gradiva, saj sta vprašanju o poreklu, značaju in postanku običaja odmerjeni le pičli dve strani. Pojav je zajet bolj deskriptivno kakor problematsko.

Uvodoma opiše avtorica izbrane primere jurjevskih obhodov na Hrvaškem, nato govori o razširjenosti običaja, o času obhodov, o imenih in

značilnostih jurjašev, njihovi opremi in darovih. Posebno poglavje je namenjeno besedilom jurjevskih pesmi in izčrpno je podan historiat običaja na Hrvaškem. Jurjevskih in podobnih običajev izven Hrvaške se avtorica dotakne samo pregledno. Slovenske inačice navaja le iz tiskanih virov, čeprav se je v času od zadnjih objav nabrlo po naših etnografskih ustanovah še nekaj rokopisnega gradiva. Z glasbenega vidika je jurjevske koledre obdelal prof. M. Gavazzi in objavil tudi 18 napevov.

Avtorica zaključí svoje delo s povzetkom dosedanjih razlag o značaju in poreklu jurjevanja ter z nekaterimi ugotovitvami, ki naj bi postale izhodišče za nadaljnje raziskovanje. Zeleni Jurij, tako piše, ni mogel priti na Hrvaško in v Slovenijo z juga ali jugovzhoda, ker ga drugi južni Slovani ne poznajo. Nasprotno dokazuje pojav sorodnih običajev na zahodu, da se je jurjevanje razširilo na Hrvaško z zahoda ali severozahoda, torej iz Slovenije oziroma preko slovenskega ozemlja. Kdaj se je to zgodilo, še ni mogoče zatržno reči, vendar domneva avtorica po pripetih »kirjelejson«, da je bil Zeleni Jurij v srednjem veku že v navadi.

Izvajanja ponazarjajo fotografije in slike jurjašev iz raznih krajev ter tri pregledne karte (I. število in spol jurjašev, II. oprema jurjašev, III. melodije in teksti). Na koncu je dodan seznam uporabljenega gradiva in literature. Inozemskemu strokovnjaku bo dobrodošel izčrpen povzetek v francoščini.

Zmaga Kumer

Franz Koschier, Das Georgijagen (Šent Jurja jahat') in Kärnten. Sonderdruck aus Carinthia I, Mitteilungen des Geschichtsvereins für Kärnten, 147. Jahrgang, Klagenfurt 1957, str. 862—880.

Avtor pravi v uvodni pripombi, da skuša razpravica izpolniti željo Franceta Kotnika, nestorja slovenskih etnografov, ki je v Slovenskih starosvetnostih zapisal, da bi bilo potrebno natančno opisati in fotografirati jurijevske običaje. Delce naj torej prikaže obmejni jurijevski običaj v njegovi slovenski in nemški obliki in opozori na obojestransko izposojanje kot dokaz sožitja dveh narodov.

Razpravica je razdeljena na tri dele: v prvem avtor obravnava razširjenost običaja, v drugem popisuje njegov potek, v tretjem pa določa njega pomen in mesto v drugih jurijevskih običajih.

Danes je običaj »Šent Jurja jahat'« razširjen na Koroškem v dveh pasovih: med Dravo in Ziljo z Baškim jezerom kot središčem in severno od Drave v gričevju med Vrbskim jezerom in Osojskimi Turami. V najbolj prvotni obliki je ohranjen v Ledincah. Tu se zbero dečki na večer pred praznikom za vasjo, pripravijo dračje za kres in izkopljejo grob za Jurija. V mraku deček, ki predstavlja Jurija, leže v grob, drugi ga pokrijejo z zelenjem, pokleknejo in molijo. Nato tečejo v vas, Jurij vstane iz groba in zatrobi v rog. Dečki mu odgovarjajo s trobljenjem in zvonjenjem. Jurij gre za njimi v vas in prevzame vodstvo. Obhodijo vse hiše v vasi. Jurij naredi na zaprta hišna vrata tri križe in recitira posebne obredne verzice o svetniku Juriju. Potem se vrata odpro, gospodar ali gospodinja pozdravita dečke in jih obdarujeta z jajci, mastjo, slanino ali ocvirki, redko z denarjem. Darove spravljajo v košarico, ki jo nosi posebno zanesljiv fantiček. Ko obhodijo vso vas, si nabrana darila razdele, ali pa jih pri kakšni hiši pojedjo. Jurij in tisti, ki ima na skrbi košarico, dobita po eno jajce več. Za skope ljudi, ki jim ne odpro vrat, imajo jurjaši pripravljene hude besede, ki kličejo nesrečo nad živino, polje in ljudi.

Pesmi, ki spremljajo ta običaj, imajo več variant, slovenskih in nemških. V Slovenski Bčeli 1850 je o njih pisal Matija Majar-Ziljski.

Pričujoči običaj sodi v cikel jurijevskih običajev, katerih poudarek je na Juriju — znanilcu pomladi, ki je pravkar premagal zimo (Svet Šent

Jurč... ma ano hvačenco rəmano, hōno pa zalano), zaščitniku rastja (»Zeleni Jurij«) in živali (ponekod je priljubljen konjski patron), ne pa toliko na vitezu Juriju, ki je premagal zmaja.

Danica Zupančič

Tihomir Vujičić, Naše pesme. 100 pesama, 20 kola. Muzičko izdavačko preduzeće (Zenemükiadó Vállalat) Budapest 1957. 160 str.

Na pobudo oddelka za nacionalnosti pri Ministrstvu narodne prosvete v Budimpešti je izdal mladi napredni srbski glasbenik Tihomir Vujičić zbirko pesmi in plesov za potrebe kulturnih in folklornih skupin nacionalne manjšine naših narodov na Madžarskem. Glede na to seveda zbirka ne pomeni znanstvene izdaje, kar sam izdajatelj uvodoma poudarja. Vendar pa je bil obsežen izbor skrbno pripravljen in prirejen za vokalno in instrumentalno izvedbo. Zbirka vsebuje ponajveč originalne zapise, ki jih je izdajatelj izdelal na terenu in po fonogramskih posnetkih pevcev in pevk na Madžarskem. Poleg tega so v zbirki tudi ljudske pesmi Jugoslovancev iz domovine, in celo dela znanih jugoslovanskih skladateljev in pesnikov, zato da bi imeli priveditlji možnost za veliko in raznovrstno izbiro pri sestavljanju sporedov. Pri tem je bil izdajatelju v strokovno pomoč dr. Lajos Kiss.

Ta zbirka ima za nas posebno vrednost, ker nam s svojimi originalnimi ljudskimi pesmimi kaže raznolikost in razpostranjenost naše narodne manjšine na Madžarskem. Poleg pesmi porabskih Slovencev iz okolice Gornjega Senika so tudi pesmi gradiščanskih Hrvatov iz Koljnofa in Hrvatske Sice ter pesmi pomurskih Hrvatov, baranjskih Šokceev, Bosancev in Srbov; Hrvatov okoli Barča; bačkih Šokceev in Bunjevcev; Srbov in Racov iz okolice Budimpešte (od koder je tudi izdajatelj) ter Srbov iz Pomoršja.

Uvodoma je sporočeno, da je za bližnjo prihodnost predvidena znanstvena izdaja melodij pesmi in plesov naše narodne manjšine na Madžarskem. Tako je ta izdaja zrasla iz pripravljalnega dela, kar more spodbuditi h kritičnim opozorilom. Zato naj sledi nekaj opomb k zapisom slovenskih melodij.

Zbirka prinaša 5 ljudskih pesmi (3 iz Gornjega Senika, 1 iz Tišine in 1 iz »Slovenije«) ter melodijo D. Jenka na tekst F. Prešerna »Strune milo se glasite...« Objavljene slovenske ljudske pesmi so bile izbrane predvsem iz tistih primerov porabske folklore, ki se od panonske v splošnem razlikuje, in zato enostransko kažejo le na povezanost z območjem vzhodnih Alp. To velja tudi za priredbe teh večglasij. V tej perspektivi je bila adaptirana tudi ritmična struktura teh melodij, ki sicer kažejo tipične slovenske ritmične značilnosti. V domoljubni pesmi »Žalost mene premaguje...« so sicer pravilno zapisane ritmične kvantitete, pač pa je treba drugače postaviti taktnece. Tako sledijo po predtaktu $\frac{3}{4}$ -, $\frac{4}{4}$ -, trije $\frac{3}{4}$ -, dva $\frac{2}{4}$ -, dva $\frac{3}{4}$ -, dva $\frac{2}{4}$ - in $\frac{3}{4}$ -ski takt. Torej skupno dvanajst namesto deset zapisanih taktov. Prav tako je treba urediti ritmično figuracijo, ker vsebujeta 4. vrstica 4. kitice in 5. vrstica 5. kitice več zlogov kot druge kitice. V pesmi »Preozke so stezice...« je treba predpisati »espresivni« dvoternarni $\frac{6}{8}$ -ski takt namesto zapisanega igrivega valčkovega $\frac{3}{4}$ -skega takta. Še bolj nadrobno je treba obdelati ritmično figuracijo, kajti niti dve izmed petero kitic teksta se metrično popolnoma ne krijeta. Podobno velja za ritmično figuracijo v zanimivi varianti sicer po vsem Prekmurju razširjene pesmi »Palca je trda kakti drevo, (drenof) les...« Prekmurska »Po bregi leče, po logi leče...« je zapisana po fonogramu v $\frac{3}{4}$ -skem taktu. Vendar sta pri običajnem petju pavzi v 5. in 7. taktu krajši. Zato bi bilo morebiti bolje zapisati poleg predtakta $\frac{3}{4}$ -, $\frac{2}{4}$ -, tri $\frac{3}{4}$ -, $\frac{2}{4}$ - in $\frac{5}{4}$ -ski takt. Pesem »Je pa davi slanica padla...« po zapisu D. Jenka bi bilo treba označiti »z Gorenjskega« in ne samo splošno »iz Slovenije«, ker dosti bolj pogosto pojo in je bolj splošno znana tipična dolenjska melodijska varianta na ta tekst. V prihodnji izdaji bo treba popraviti tiskarski lapsus v 4. taktu, kjer sta v Jenkovem zapisu 2 osminki s pavzo in ne 2 četrtinki, podobno kot v 8. taktu. Vendar bi bilo treba pri-

pomniti, da se omenjena takta na terenu izvajata običajno v $\frac{3}{4}$ -skem taktu in da ju je Jenko stiliziral v $\frac{4}{4}$ -skem taktu zaradi dodanega klavirskega parta. Iz teh opomb je vidno, da se celo v tako omejenem izboru ljudskih melodij kažejo splošne slovenske ritmične značilnosti. Iz večine Vujičićevih zapisov, ki pogosto stremijo po nadrobni in diferencirani ritmizaciji, moremo sklepati, kako zelo se je že poglobil v muzikalni izraz ljudske umetnosti. Zato mu bodo mogle prednje opombe rabiti kot pomoč za pripravo znanstvene izdaje.

Radoslav Hrovatin

Ivan Ivančan, Narodni plesovi Hrvatske. Zagreb 1956. Savez muzičkih društava Hrvatske. Tisak: Grafička škola, Zagreb, 1957. 160 str.

Predavanji prof. Pina Mlakarja in dr. Henrika Neubauerja, ki sta ju imela na II. kongresu folkloristov na Bjelašnici leta 1955, in kinetografski tečaj v Ljubljani leta 1956—1957 o zapisovanju gibov s sodobno Labanovo kinetografijo so kmalu rodili zaželeni uspeh. Tako je I. Ivančan, asistent Inštituta za narodno umetnost v Zagrebu, že leta 1957 dodal svoji zbirki plesov poleg opisov in tabulatur tudi kinetograme. S tem je prvi v Jugoslaviji predal v tisku naši javnosti mednarodno razumljive plesopisne zapise, ki niso omejeni niti na historični niti na nacionalni plesni stil. Zbirka obsega 21 plesov iz Baranje in Slavonije: Sokačko kolo, Sitne bole, Ranče, Todore, Jabučice, Kolo, E' igrišče plandovišće, Ajd idemo za nogama, Siri kolo, Faljila se faljisava, Oj Ivane Ivaniću, Dere, Zita, Hajd na levo, Dorata, Povračanac, Kalendara, Čire, Pargara, Nebesko in Presjekača.

Plesi so objavljeni z melodijami in teksti. Nato so melodiji sinoptično dodani ritem plesa, tabulturni plesopis po sistemu dr. Vinka Žganca in slike plesa za vsako najkrajšo ritmično enoto posebej. Vse to spremlja analiza s posebnim nadrobnim opisom plesa. Poleg tega so dodani nadrobni podatki o izvoru in življenju plesa. Pri tem je treba poudariti jasnost v prikazu ritmičnega poteka plesa, ki se opira na označbo prof. P. Mlakarja: »Ples je igra z ravnotežjem. Vertikalne dimenzije so pogoj za ritem, ostale pa za formo, figure.«

Ob koncu publikacije so posebej objavljeni kinetogrami. Dobro bi bilo, ako bi bili tudi le-ti vedno sinoptično tiskani z melodijo in ritmom plesa, kar se je le deloma zgodilo. Glede na prvi kinetografski poskus avtorja je razumljivo, da so nastale nekatere neskladnosti med opisi plesov in kinetogrami (n. pr. Ranče).

Zbirki je dodana poleg predgovora še razprava o »Nekih vprašanih scenske obdelave folklor«. Nato sledi razprava o problemih in razlikah med plesi iz Baranje in Slavonije, kar olajšuje komparativni študij. Pri tem opozarja avtor zlasti na smer plesanja v zvezi s posebnim tipom plesa »Povračanac«.

Poleg pojasnila znakov sistema dr. V. Žganca so slikovne priloge v izvornih nošah k objavljenim plesom; narisal jih je prof. Živko Kljaković. Končno je treba omeniti še obdelave teh plesov, ki jih je aranžiral za tamburaški zbor Stjepan Stepanov za potrebe plesnih skupin. Tako je podana raznovrstna uporabnost zbirke. Poudariti je treba, da je način publiciranja vsega gradiva načeloma pravilen in da omogoča ustrezno znanstveno ali umetniško uporabo. Tudi po tej strani more zbirka rabiti kot zgleden primer.

Radoslav Hrovatin

Jugoslawische Volkskunst. Führer durch das Museum für Völkerkunde und Schweizerische Museum für Volkskunde Basel. Sonderausstellung vom 1. November 1958 bis 31. Januar 1959.

Švicarski etnografski muzej v Baslu je lani novembra meseca ob otvoritvi razstave Jugoslovanske ljudske umetnosti v prostorih Etnološkega muzeja izdal lepo opremljen katalog s 24 skrbno izbranimi fotografijami.

Predgovor je napisal ravnatelj Etnološkega muzeja Alfred Bühler, uvodne besede k razstavi pa predstojnik Švicarskega etnografskega muzeja dr. Robert Wildhaber, ki je razstavo tudi organiziral. Dr. Wildhaber je v zgoščenih vrsticah prikazal pregled pomembnih dogodkov na današnjem ozemlju Jugoslavije od prazgodovine do danes. Stevilna kulturna območja, ki so po avtorjevem mnenju odsev mnogih in intenzivnih selitev različnih ljudstev preko naših krajev, so tuje elemente absorbirala in jih pomešala s slovanskimi. Velika pestrost tujih vplivov in staroslovanski kulturni elementi so ustvarili nov lik v jugoslovanski ljudski umetnosti.

Avtor razlikuje v današnji Jugoslaviji šest kulturnih območij in jih razporeja po etničnih pokrajinah. Alpsko območje obsega skoraj vso Slovenijo s podaljški do severne Hrvaške, nato sledi mediteransko (Istra, Dalmacija), dinarsko, panonsko, moravsko (stara Srbija, Kosmet) in makedonsko kulturno območje.

Za alpsko kulturno pokrajino omenja poleg kozolcev, panjskih končnic, pustnih mask, velikonočnih pisanic tudi slike na steklo, o katerih pa dvomi, da bi jih bili izdelovali v Sloveniji. Avtor misli, da so jih slovenci in kočevski krošnjarji kupovali v Nemčiji in jih prodajali pri nas. To mnenje bo vsekakor veljalo za Kočevsko, ne pa za vso Slovenijo. Domače zadevne delavnice na Gorenjskem so izpričane že v 18. in 19. stoletju. Posebno znani slikarji slik na steklo so bili v Poljanski in Selški dolini ter še marsikje drugod. Ti domači slikarji so upodabljali figure, ki jih kažejo slike na steklu, med drugim tudi v slovenskih ljudskih nošah.

Ves razstavljeni material je last Švicarskega etnografskega muzeja v Baslu. Že dr. Ed. Hoffmann-Krayer, ustanovitelj Etnografskega muzeja, je zbiral jugoslovansko gradivo; dopolnil ga je njegov naslednik dr. Robert Wildhaber, ki je po Jugoslaviji tudi sam nabiral predmete. Nekaj ljudsko-umetniških predmetov iz Slovenije in fotografij sta mu posredovala Inštitut za slovensko narodopisje pri SAZU in Etnografski muzej v Ljubljani.

Tak način prikazovanja naše ljudske kulture v tujih muzejih moramo samo pozdraviti, obenem pa želeti, da bi se takšno vrednotenje bogastva naše pestre ljudske umetnosti razširilo še po drugih evropskih muzejih.

Pavla Štrukelj

Joel Martin Halpern, A Serbian Village. Illustrations by Barbara Kerewsky Halpern. Columbia University Press, New York 1958, XXII + 325.

Radi se o delu koje je pod naslovom *Social and Cultural Change in a Serbian Village* bilo objavljeno 1956 v New Havenu (Conn., U. S. A.) kao rukopis i koje sam prikazao u Slovenskom etnografu X (1957), str. 229—230. Nije, dakle, trebalo dugo čekati pa da se pojavi definitivno izdanje tog dela, ovog puta u izdanju Izdavačkog preduzeća Univerziteta Kolumbije. Ta činjenica je dokaz kako je disertacija Dž. Halperna ocenjena u Americi kao značajan prilog nauci; delo je dobilo i naročitu nagradu Univerziteta Kolumbije. S druge strane, uspehu autorovu mnogo su doprinele i aktuelnost teme kao i činjenica da se u S. A. D. poslednjih godina mnogo polaže na tu vrstu studija.

Definitivno izdanje ovoga dela ne razlikuje se mnogo od privremenog izdanja koje mu je prethodilo, tako da moj raniji prikaz vredi i za definitivno izdanje. Ne uzimajući u obzir stilska poboljšanja, definitivno izdanje razlikuje se od privremenoga poglavito po tome što je nešto kraće: u tekstu je bilo izostavljanja stavova sa podacima i razmatranjima koji nisu od bitnog ili neposrednog značaja za selo Orašac. U većoj meri su skraćeni odjelci u kojima se govorilo o preistoriji i ranoj istoriji (u ranijem izdanju str. 40

do 46, u definitivnom str. 8—9) kao i o kretanju stanovništva u 19 veku (str. 49—56 odnosno 9—11); u ostalim odeljcima izostavljeni su pojedini stavovi. Izostavljen je odeljak »Ethos« ali su misli i razmatranja iz tog odeljka uneti u definitivnom izdanju u odeljak koji sada nosi naslov »Orašački seljak i svet izvan sela« (str. 284—300). Znatno je smanjen broj ilustracija u delu: karata (ranije 8, sada 3), slika (ranije 35, sada 32), tabela (ranije 78, sada 13; zadržane uglavnom samo demografske).

Knjiga je tehnički odlično opremljena, pa su u njoj ispravljani mnogi raniji manji nedostaci. Ipak je ostao poneki takav nedostatak, ali srećom ni jedan takav da bi uticao na smisao ili zaključke. Radi se, naime, o tome da je ponegde kod naših reči napisano veliko slovo mesto malog i obratno, neko slovo pogrešno napisano (na pr. »Tućindan« mesto »Tucindan«) ili ispušteno (»velki post« mesto »veliki post«). Ozbiljnije greške te vrste nalaze se na strani 155 pod br. 36 i 37: *stričevi* (mesto *stričevići*) i *ujevići* (mesto *ujčevići*), kako je i bilo u privremenom izdanju); *Eroji* na str. 287 biće ili pogrešno zapisano ili pogrešno shvaćeno mesto *Ere* ili je možda zapisano dobro ali kao sasvim nova narodna etimologija. Nije dobar prevod stihova

I radi su božji ugodnici,
jer je krvca iz zemlje provrela

za što se piscu ne može mnogo zameriti, jer se radi o jednom osobitom narodnom verovanju u vezi sa krvnom osvetom.

U svom delu Dž. Halpern je vrlo živo i ubedljivo prikazao kakve su sve društvene i kulturne promene izvršene u Orašcu u toku od 1804 do 1954. On i inače ističe dinamičnost narodnog života. Već s tog gledišta ne može se primiti tvrđenje (na str. 56), da je, pošto su Turci zavladali srpskim zemljama, organizacija sela ostala netaknuta. Za vreme turske vladavine izmenjeno je mnogo toga i u organizaciji sela u odnosu prema stanju pre turskog osvojenja.

Delo Dž. Halperna pretstavlja jednu monografiju kakvih u našoj stručnoj literaturi još nema, i ono će s te strane moći da posluži kao obrazac. Ta monografija, doduše, za jugoslovenske stručnjake i čitaoce ne donosi mnogo nove građe: tu je većinom materijal nama dobro poznat, sem promatranja pojava iz najnovijeg doba, ali su novi način prilaženja i obrada: nije to etnološka građa koju može da čita samo stručnjak po dužnosti; težište je na prikazivanju ljudi i njihova života kao i snaga koje ga uobličavaju. Autor ne samo da je veoma vešto i živo prikazao narodni život u Orašju i Šumadiji uopšte, izbegavajući detalje kojima obično kipte etnološki opisi narodnog života i koji često ne kazuju mnogo, nego je on, koristeći razne vrste izvora, vrlo uspešno prikazao i promene kroz koje je prošlo seosko društvo u Orašcu i Srbiji u toku 150 godina od Prvog srpskog ustanka. Osobito su uspeli odeljci o razvitku i stanju ekonomike kao i društvene organizacije. Potrebno je naročito istaći jedan od zaključaka Dž. Halperna, naime da selo nije jednostavno podlegalo uticajima grada. U Srbiji je iz seoskog stanovništva bila proizašla vladajuća i trgovačka klasa. A u najnovije vreme odnos između seoskog i gradskog stanovništva u Srbiji ima neke elemente reciprociteta: gotovo svi građani imaju srodnike na selu, a uvek se u politici dobro čuo glas seljaka.

Za svet na strani, osobito za naučnike koji ne znaju naše jezike i ne mogu da prate našu literaturu, delo Dž. Halperna poslužiće kao odlična informacija, jer je pisano velikom objektivnošću, iako sa mnogo simpatija za šumadiskog seljaka i Jugoslaviju, ma da se autor kritički odnosi prema našem državnom sistemu (ali ne neprijateljski). Tome će mnogo doprineti i tečan i živ način izlaganja, ožvljen prevodima naših stihova, odlomcima iz autobiografija ljudi iz Orašca, dačkih zadataka i slično.

Mil. S. Filipović

Kunz Ludvík, Národopisná musea států střední a východní Evropy. Katalog. (Malé tisky číslo 5 Národopisného oddělení Moravského musea v Brne. Řídí Ludvík Kunz.) Brno 1958, str. 245.

Navedena knjiga daje pregled notranjega znanstvenega dela in organizacije etnografskih muzejskih ustanov v srednji in vzhodni Evropi. V imenovanem katalogu so objavljeni raznovrstni podatki o 47 etnografskih muzejih in etnografskih oddelkih raznih muzejev.

Ce pomislimo, da je v zadnjih desetletjih močno naraslo število etnografskih muzejev po svetu in s tem tudi potreba po pregledu njihove dejavnosti, bomo z veseljem sprejeli izdajo moravskega priročnika, čeprav so podatki marsikje pomanjkljivi. Take ali podobne pregledne revije so danes za muzeje že neogibno potrebne. Omenimo naj samo dobro znano in brez dvoma najvažnejšo mednarodno publikacijo ICOM NEWS, ki prinaša muzejske novice iz vseh delov sveta. Priročna periodika Moravskega muzeja v Brnu pa ima namen dajati pregled muzejskega dela in objavljati muzejske novitete na določenem ozemlju s sorodno zgodovinskim in kulturnim razvojem.

Knjiga, vezana v platno, je lepo urejena. Predgovor ima poleg češkega jezika še nemški, francoski in ruski prevod. Uvodnim besedam sledi osrednji del kataloga — poročilo muzejev po abecednem redu z izbranimi slikovnimi prilogami razstavnih primerkov in dvoran, ki prikazujejo različne načine razstavljanja. Med navedenimi muzejskimi ustanovami je uvrščenih tudi enajst etnografskih muzejev iz Jugoslavije.

Pavla Štrukelj

Catalogul Muzeului de Arta Populara al RPR. Bucuresti 1957, str. 161 s slikovnimi prilogami.

Pod vodstvom ravnatelja Tancred Bănăţeanu je kolektiv Muzeja ljudske umetnosti v Bukarešti izdal katalog o preurejenih razstavnih zbirkah v novi stavbi. Knjiga obsega kratek uvod, prevod tudi v ruščini in francoščini, razpored razstavnih dvoran in obilen slikovni material.

V uvodnih vrsticah se seznanimo z zgodovino muzeja in z reorganizacijo muzejske dejavnosti. Muzej, ki se je ob ustanovitvi leta 1906 imenoval »Muzej z etnografijo, umetno obrt in narodno umetnost«, je postal leta 1953 »Muzej ljudske umetnosti Ljudske republike Romunije«. Z novo reorganizacijo se je muzej specialno posvetil raziskovanju ljudske umetnosti v okviru različnih družbenih formacij. V 15 razstavnih dvoranah je razstavljenih 1200 najznačilnejših predmetov, ki so ilustrirani s fotografijami, teksti in risbami.

Poleg razstave se muzej ponaša tudi z lepo knjižnico, specialno fototeko in urejenimi risbami. Muzejske zbirke se neprestano bogatijo z novimi sistematičnimi pridobitvami. Razprave znanstvenih raziskovanj objavljajo v muzejskih publikacijah. Mnogo pozornosti posvečajo tudi študiju raznih načinov konserviranja in restavriranja muzejskih predmetov. Muzej se tesno povezuje z drugimi muzejskimi institucijami doma in v tujini. Večkrat organizira tudi občasne razstave v inozemstvu (po letu 1949 jih je bilo približno 50) z željo, da tudi drugi narodi spoznajo bogastvo in lepoto romunske ljudske umetnosti.

V platno vezana knjiga je lepo opremljena in skrbno urejena. Slikovno gradivo pa bo tudi bralcu v tujini dalo občo predstavo o romunski ljudski umetniški ustvarjalnosti.

Pavla Štrukelj

Takács Lajos, Históriaiások, históriák. Irta — Akadémiai kiadó. Budapest 1958. A Magyar Néprajzi Társaság könyvtára. Str. 127.

Madžarska etnologija je zamudila pred pol stoletja, ko so še »históriaši« — pevci zgodb, storij nastopali na sejmih, priliko, da bi opisali njih življenje, nastopanje in pesmi. Leta 1953, ko je avtor obravnavane knjige pričel

svoje delo, je našel le še štiri, ki pa niso več nastopali. Zato ima Takács tem večjo zaslugo, da je rešil mnogo gradiva in orisal to poglavje iz ljudskega življenja z vso ljubeznijo.

»História« (izg. hištoría) je v 16. in 17. stoletju pomenila resnično dogodbo, o kateri so mogli tudi peti. V 17. in 18. stoletju so to zvrst v madžarski literaturi opustili, kmetje pa so jih od srede 19. stoletja dalje obnavljali. In življenje teh ljudskih pesmi v tem razdobju obravnava knjiga.

V prvem delu »Življenje hištoríašev« piše Takács v več poglavjih o nastanku pétih zgodb, o nastopanju in vsem ostalem življenju pevcev. Ko je označil pomen pojmov hištoría, hištorías, pripoveduje o njihovem popotovanju po deželi od sejma do sejma in po proščenjih, kjer so zbirali vesti o nenavadnih dogodkih (umorih, nesrečah, ropih), ki so jih nato postavili v verze ter jih peli. Pesemsko obliko pa so dajali tudi krajevnim legendam v zvezi z romarskimi kraji ter zgodbam o svetnikih. Historije so imele tradicionalno obliko.

Pevci pa so dajali svoje pesmi tudi tiskati v snopičih, največ v zakotnih tiskarnah, nekatere posebno priljubljene tudi po desetkrat, v 10.000 izvodih. Eden izmed njih je prodal pesem o sedmerih sirotah v sto tisoč izvodih. Na sejnih, proščenjih so peli svoje pesmi na uličnih vogalih in križiščih ter prodajali tiskane snopiče z besedilom. Včasih so zgodbo tudi na komedijantski način igrali. Mlajši pevci so tako prehodili poleti pol dežele, zlasti véliko nižino — Alföld. Pozimi pa so se pevci preživljali z rokodelstvom, prodajo koledarjev itd. Ker so se ločili od kmetov in prišli v stik z raznovrstnimi potepuhi, so govorili tudi skriven jezik, podobno kot srbski guslarji. Pri tej priliki naj omenim, da avtor mnogo navaja iz Murkovih spisov o potovanjih po Balkanu (iz let 1913 in 1915), ne pozna pa knjige Tragom srpskohrvatske narodne epike.

Poleg verzifikatorske in pevske spretnosti so bili potrebni tudi razni telesni pogoji, da je postal kdo pevec historij. Tako so bili mnogi slepi in pohabljeni. Morali so biti tudi nagnjeni k nestalnemu življenju. Morali pa so se svojega posla tudi učiti pri starejših in tudi v družinah so ga podedovali. Pomen hištoríašev je bil v tem, da so ohranili mnoge poteze stare madžarske pevske kulture — ki sega nazaj do slovanskih igricev — in da so širili novo umetniško zvrst, historijo s petjem, obenem pa so nudili preprosto berilo ljudem, ki so se še le seznanjali z branjem. Ljudsko življenje pa so bogatili s posebnimi doživetji in dajali značilno podobo ljudskim shajanjem.

V drugem delu knjige: »Dela hištoríašev, hištorije« obravnava avtor teme, kompozicijo, začetne in končne pesmi, razvoj in razkroj te zvrsti. — V zaključnem delu »Hištorije med kmečkimi pesmimi« govori pisatelj predvsem o njih odnosu do znamenite madžarske ljudske balade, ki so se jim hištorije približale in jih je ljudstvo v najboljših primerih z njimi tudi enačilo, jih spremenilo v balado.

Lajos Takács ni obogatil s svojimi dognanji le madžarske in celotne etnologije, marveč tudi literarno vedo in zgodovino. Njegovo delo bo važno za primerjavo in kot izhodišče podobnih študij tudi pri drugih narodih. Metodično pa je dober primer, kako etnologija v zvezi s celotnim življenjem drugače obravnava ustno slovstvo kot literarne znanosti.

Vilko Novak

Agrarethnographie, Vorträge der Berliner Tagung vom 29. September bis 1. Oktober 1955, Akademie-Verlag, Berlin 1957. 32 DM.

Že površen pregled naslovov referatov berlinske konference za vprašanja agrarne etnografije, na kateri so se zbrali številni etnografi, specialisti za to etnografsko panogo vsega sveta, ne glede na ideološko pripadnost, iz dežel z različnimi državnimi sistemi, kakor poudarja v uvodnem govoru Wolfgang Steinitz, govori o številnih vprašanjih, ki se z njimi ukvarjajo mnogi etno-

grafi po svetu. Med udeleženci konference je bil tudi pionir na področju raziskovanja plugov in znameniti avtor dela »Die Entstehung und Verbreitung des Pfluges«, sedaj v ZDA živeči Paul Leser, ki je na posvetovanju spregovoril tudi nekaj kratkih, a tehtnih besed, nanašajočih se na začetke raziskovalnega dela v agrarni etnografiji.

Da si agrarna etnografija pravzaprav šele utira pot širom po svetu, da pa odkriva obenem ogromno neodkritih in neproučenih poglavij, o tem nedvomno govorijo vsebinsko izredno izdatni in prav tako zanimivi referati krajšega in daljšega obsega, ki jih je skupno kar 17. — Za naše etnografe, ki se nameravajo ukvarjati s proučevanjem agrarne etnografije — saj posega ta danes po svetu v prav vse kmetijske dejavnosti — so posebno važni referati prvega dela knjige, kjer navajajo v uvodu dosedanjo etnografsko bibliografijo del na področju agrarne etnografije. Za nas prihaja v tem pogledu prvenstveno v poštev referat dr. Branimirja Bratanića »Bericht über die Erforschung der Geräte zur Bodenbearbeitung in Jugoslawien«; to je izčrpno podan prikaz dosedanjega raziskovalnega dela pri Jugoslovanih, nanašajočega se na poljedelsko etnografijo. Mimo tega vsebuje tudi nekaj kartografskih prikazov; ti bodo zlasti dobrodošli tujim strokovnjakom, ki so bili doslej morda še premalo seznanjeni z raziskovalnim delom tega za zdaj edinega jugoslovanskega specialista v proučevanju ornih naprav pri Hrvatih in pri Jugoslovanih vobče. Avtorju je uspelo zbrati in pripraviti v pričujočem referatu vse doslej znane in objavljene arhivske in knjižne vire, ki pri nas zadevajo proučevanje agrarne etnografije, s posebnim poudarkom glede ornih naprav in drugega poljedelskega orodja. Posebej omenja avtor raziskovalne dosežke slovenskih etnografskih strokovnjakov v povojni dobi, delo, ki ga je načelo uredništvo Slovenskega etnografa, kjer so zvečine tudi objavljena vsa zadevna dela (B. Orel, F. in A. Baš, S. Gabrovec, F. Šarf, T. Urbas; gl. SE 1954, 1955). — Bratanić v svojem zaključku poudarja pomen raziskovalnega dela pri Jugoslovanih na tem področju in navaja posebej terminologijo ornih naprav, ki bo pomagala mimo drugega ustvariti novo sliko o etnogenezi Slovanov.

Podobno je sestavljen tudi referat poljskega avtorja Józefa Gajeka iz Wroclava »Die Erforschung der Ackerbaugeräte im Zusammenhang mit dem polnischen ethnographischen Atlas«. Dobrodošle bo prav tako marsikateremu našemu raziskovalcu zaradi nadrobni medsebojnih primerjav. Delo vsebuje izdaten seznam literature, ki se nanaša na zgodovino proučevanja poljedelske etnografije pri Poljaki; v nadaljnji vsebini pa seveda Gajek tudi ne pozablja na kritiko tistih pomanjkljivosti v dosedanem raziskovalnem delu, ki so se pokazale zlasti v posameznih poglavjih poljskega etnografskega atlasta.

O rezultatih dela te vrste poroča nadalje za Slovaško Ján Mjartan iz Bratislave (Agrarethnographische Forschungen in der Slowakei), za Sovjetsko zvezo S. A. Tokarev iz Moskve (Die Erforschung der Geschichte des Bodenbaues in der Sowjetunion 1945—1955) in Niilo Valonen iz Helsinkijev za Finsko (Die Erforschung des ältesten Landbaues in Finnland). Vrednost poročil vsekakor podčrtujejo in dopolnjujejo priloženi sezname literature in uporabljenih virov, ki bodo v bodoče olajševali delo kateremukoli raziskovalcu, posebno v komparativnem smislu.

Drugi del referatov ima splošni, prvenstveno etnološki značaj, njihova vsebina pa posega tudi v vprašanja agrarne etnografije izvenevropskih zemelj. Tako nas Hermann Behrens (Halle a. d. Saale) seznanja v arheološko-etnografski razpravi »Kritische Bemerkungen zu einigen Auffassungen über die Form des ältesten neolithischen Bodenbaues in Mitteleuropa« o dvojnem pomenu neolitskega orodja za obdelovanje zemlje — mimo rahljanja zemlje naj bi imelo še simboličen pomen čaščenje rodovnih poglavarjev — in o prvotnem poreklu pluga v srednjeevropskem prostoru. Najstarejši plugi v Evropi naj bi bili iz bronaste dobe, medtem ko so še iz starejšega obdobja,

iz mlajšega neolita, odkrite na Danskem znamenite plužne brazde na Jütlandu, izdelane pa naj bi bile z nekim primitivnejšim, a vendar vprežnim orodjem, ki ga je moral človek pri oranju držati po strani (po Kjaerumu »Sohlpflug«). — Zaključuje, da je bilo poljedelstvo Srednje Evrope v neolitu ne samo motično, marveč da je mimo motike in obdelovalne palice poznalo že tudi primitivno ralo, ki je izdelovalo brazde in ki se je v nadaljnjem neolitu izpopolnilo. Pri tem pa postavlja novo vprašanje, ali niso bili tudi tukaj zaznavni vplivi iz Azije in Egipta, ki sta takrat že poznala pri obdelovanju zemlje kombinacijo motike in pluga. Za dokončno rešitev tega problema bo potrebno po mnenju avtorja tesnejše sodelovanje med arheologi in etnografi, ki jih posebej zanima poreklo pluga.

Holger Rasmussen, danski strokovnjak, nadalje poroča v referatu »Der pfluglose Feldbau auf den Färöer« o obdelovanju zemlje brez uporabe pluga na Färöerskem otočju, pri tem pa se ne omejuje zgolj na tehniko obdelave zemlje, ampak posega posebej v poglavje, ki se nanaša na spravlanje pridelkov, kot je žetev, mlačev in sušenje snopja in zrnja v posebnih sušilnicah. Take so tu nujno potrebne kot samostojne arhitekturne tvorbe na polju zaradi vlažnega in hladnega oceanskega podnebja, ki onemogoča navadno, pri nas znano sušenje na polju. V uvodu nas seznanja tudi s pridobivanjem volne, ki je vezana na primitivno ovčerejo, v zvezi z njo pa navaja tudi zanimive delovne običaje in navade. — Motičnemu poljedelstvu sta se posvetila še dva nadaljnja avtorja: G. Citaja iz Tbilisija »Hackbau im westlichen Georgien — Kolchis« in Christo Vakarelski iz Sofije »Ueberreste des pfluglosen Feldbaues bei den Bulgaren«. — Prvi teh avtorjev se v svojih izvajanjih opira še na arheološki material, najdene primitivne motike iz prehistorične dobe in kavlje, medtem ko se drugi, to je bolgarski avtor, omejuje bolj na opisovanje recentnega kopaškega orodja in na njegovo terminologijo, ki ustreza, kakor to poudarja avtor sam, zvečine izrazoslovju pri ostalih južnih Slovanih. Ob zaključku navaja površine, kjer se je ohranilo motično obdelovanje in vzroke za ohranitev tega načina obdelovanja zemlje. — Oba referata dajeta misliti na to, da bi bilo tudi pri Slovencih nujno pričeti s proučevanjem vseh tistih sicer redkih okolišev in površin, kjer se je ohranilo, čeprav le na majhnem prostoru, in še to predvsem zaradi neugodne konfiguracije tal (n. pr. Haloze!), izključno motično in ročno prekopavanje tal, v zvezi z njim pa seveda tudi tehnike in izrazoslovja, ki se je še očuvalo.

Referat Laszla Vajde iz Budimpešte »Kulturelle Typen und Hackbau in Ostafrika« navaja v uvodu najprej nekaj načelnih problemov iz splošne etnologije, ki zadevajo prav tako razvoj primitivnih ljudstev, nato pa razpravlja v glavnem o dveh vprašanjih: 1. ali je motika v vzhodnoafriškem poljedelstvu primarno orodje; 2. ali rabijo znane vzhodnoafriške motike dejansko za rahljanje zemlje in ali smemo v Vzhodni Afriki govoriti sploh o motičnem poljedelstvu. Avtor se opira na rabo današnjega poljedelskega orodja, ki pozna mimo primitivne motike še palice in kavlje oziroma kline. Vrhu tega pa govorijo po njegovem mnenju afriške predzgodovinske in predželezne kulture o tem, da nikakor ni mogoče imeti današnjo motiko, ki jo poznajo v Vzhodni Afriki tamkajšnja preprosta ljudstva, za pravo naslednico predželeznega orodja; zato tudi ne bi smeli spravljati sedanjega tamkajšnjega motičnega poljedelstva v zvezo s prazgodovinskimi. Avtor je mnenja, da nobena najstarejših afriških kultur, to sta pragozdna, ki temelji na nabiranju sadežev in primitivni gojitvi banan, in starosudanska, ki pozna kot edino poljedelsko orodje palico, nista mogli biti pravi poljedelski kulturi. Poljedelstvo naj bi bila v vzhodnoafriški prostor vpeljala šele eleuzinska kultura. Nastanek te pripisuje avtor neki določeni skupini, ki je ustvarila protonilotski kulturi podobne pojave. Vplivi, ki so le-to pospeševali, pa nikakor niso mogli priti sem od Sredozemlja, ampak prej iz katerega središča na Bližnjem vzhodu, tako da je megalitska kultura botrovala tudi nastajanju in oblikovanju nilotske kulture v Afriki. V dokaz za svoje trditve navaja nekaj

višjih oblik oziroma načinov obdelovanja polja, kot je to ustvarjanje teras, umetno namakanje in gnojenje, ki ju poznajo v skromnem poljedelstvu tudi Niloti. Po mennju Wölffla, ki ga citira avtor, naj bi tudi okraski na inicijskih palicah tamkajšnjih domačinov govorili o vplivanju »visokih kultur« iz prednjeazijskega prostora na vzhodnoafriško območje, kjer so ustrezni pogoji za poljedestvo.

Referat »Methoden des Feldbaues in Ozeanien«, ki ga je pripravil Hans Damm (Leipzig), morda šele prvič izčrpno in zbirno podaja ne le način primitivne obdelave zemlje na oceanskih otokih, zlasti Novi Gvineji, ampak v zvezi z njimi razširjene poljedelske kulture, ki so segle semkaj kot posledica živahnejših stikov med kontinenti po obdobju odkritij. — Umetno namakanje, ki ga v primitivnih oblikah poznajo posebno na Novi Gvineji, po mnenju avtorja ne more imeti nič skupnega z indonezijskim in je po vsej verjetnosti avtohton pojav. Ob zaključku poudarja važnost palice za prekopavanje tal, ki je zamenjala prvotno in starejšo palico za sajenje, in povzročila skupaj s pripravljanim poljskih gred — česar sprva domačini tu niso poznali — in z umetnim namakanjem tak prirastek donosa poljedelskih proizvodov, da z njimi sedaj ne krijejo le potreb stalno naraščajočega domačega prebivalstva, ampak da jih je mogoče celo izvažati (posebno taro in batate!).

Agrarni etnografiji izvenevropskih zemljin so nadalje posvečeni še trije obsežnejši članki: Rolfa Herzoga (Göttingen) »Kritische Bemerkungen zur nordafrikanischen Pfluggrenze«, Joachima Heidricha (Berlin) »Zur Entwicklung der indischen Dorfgemeinschaft« in Walterja Rubena, prav tako iz Berlina »Das indische Dorf in Sklavenhaltergesellschaft und Feudalismus«. Med temi naj opozorim predvsem na referat prvega avtorja, ki je na osnovi naj-novejših raziskovanj in proučevanj pripravil nove rezultate o meji pluga v Severni Afriki, kakor so jo začrtale ugotovitve starejših raziskovalcev poljedelske naprave, ki naj bi je Črni kontinent sprva sploh ne bil poznal. Mimo tega pa še dokazuje znatno mlajšo starost pluga na ozemljih Tunizije, Maroka, Alžirije, Egipta in Etiopije. Tako ugotavlja n. pr. poreklo pluga v Tuniziji v zvezi z italijansko kolonizacijo v Severni Afriki, ob Srednjem in Spodnjem Nilu pa ga postavlja v najnovejši čas, v obdobje, ko se je začelo intenzivno umetno namakanje z uporabo motornih črpalk. Tudi poreklo pluga v Etiopiji pripisuje semitskim Arabcem, ki so se priselili semkaj od 4. do 6. stoletja po n. št. in prinesli s seboj to orno napravo, ki ima še danes povsem isto terminologijo kakor v južni Arabiji.

Razpravi zadnjih dveh avtorjev, ki sta svoje raziskovanje usmerila v Indijo, sta predvsem sociološkega značaja. Posebej naj opozorim na referat Walterja Rubena, ki se je z izredno natančnostjo posvetil proučevanju problema pavperizacije indijskih širokih slojev na vasi. Pri tem ugotavlja, da je slednjo pospeševal nagel napredek kapitalizma, ki ga je uvajalo angleško kolonialno gospodarstvo in ki je uničilo indijsko fevdalno vaško skupnost. V zvezi s prodiranjem industrijskega blaga propada rapidno vaška hišna obrt. Propadli obrtniki so prisiljeni postati kmetje, prav tu pa so tudi vzroki pojava hiperpopulacije vasi, ki je še danes eden najkritičnejših problemov nove indijske države.

Poslednji trije referati so posvečeni izključno nemški etnografiji. — Reinhard Peesch (Berlin) obsežno poroča v svojem referatu o agrarnoetnografskih temah v nemškem etnografskem atlasu (Agrarethnographische Themen im Atlas der deutschen Volkskunde), kar bo nedvomno koristilo tudi jugoslovanskim etnografom pri pripravljanju tém te vrste za jugoslovanski etnografski atlas, ki je, kot je znano, sedaj v pripravi. — Dieter Berger (Bonn) v kratkem referatu »Zur Geschichte der Butterbereitung im Rheinland« komentira geografske karte, ki ponazorjujejo različne vrste in načine pripravljanja masla v deželah ob Renu in jih nato nadrobno primerja med seboj. — Wolfgang Jacobeit (Berlin) pa se je v svoji kar obsežni študiji, ki je prvenstveno sociološkega značaja posvetil problemu položaja ovčarskega pastirja,

ki naj bi po njegovih izvajanjih zavzema posebno mesto ne le med pastirji, marveč v družbi sploh (»Hirt und Schäfer«).

Pričujoči referati, ki posegajo v tako številna področja in dejavnosti agrarne etnografije, govorijo nedvomno o tem, kaj vse čaka naše slovenske etnografe pri obdelavi prav te zvrsti etnografije. V dveh letnikih Slovenskega etnografa objavljeni prispevki, ki razpravljajo izključno o napravah in poljedelskem orodju, pomenijo dejansko šele prvi korak k načrtnemu proučevanju tako obsežne snovi, kakor je agrarna etnografija. In če bi slednjo hoteli izčrpno zajeti in do nadslovnosti proučiti samo pri nas v Sloveniji, bi bilo dovolj dela za eno celo generacijo etnografskih strokovnjakov. To pa bi ne bila samo hvaležna, marveč predvsem nujna akcija, če samo bežno pomislimo na to, da je Slovenija ozemlje, ki je zlasti po zadnji vojni pod vplivom še hitrejšega tempa industrializacije, ozemlje, kjer z vsakim starejšim umrlim človekom kot živim virom podatkov o življenju v polpretekli dobi, in z vsakim kosom naših naprav in orodja tudi v oddaljenejših krajih, ki z dneva v dan roma na ogenj, izgubljammo poslednjo priložnost za ustvaritev popolne slike tiste plati življenja, ki je prav predmet proučevanja agrarne etnografije.

Tončica Urbas

Richard Weiss, Häuser und Landschaften der Schweiz. Mit 233 Zeichnungen und Karten von Hans Egli. Eugen Rentsch Verlag. Erlenbach-Zürich und Stuttgart. 1959. Str. 368. DM 13. in 17.80.

S pričujočo knjigo je glavni predstavnik raziskovanja ljudskega življenja v Švici, züriški profesor Richard Weiss, obogatil ne le švicarsko, marveč vso evropsko etnologijo ponovno z enim izmed temeljnih del. Takega značaja so z idejnega kot metodološkega vidika že vse dosedanje njegove knjige (poleg manjših razprav): Das Alpwesen Graubündens, 1941, Volkskunde der Schweiz, 1946, Atlas der schweizerischen Volkskunde. Z vsemi temi deli je njegova knjiga o švicarskih stavbah in naseljih organsko zvezana, ker je iz njih vzrasla.

V predgovoru opozarja avtor na to, da je njegov pogled usmerjen predvsem na stanje v dobi med 1600 in 1850, ko se je pričelo obdobje industrijskega kmetijstva. V uvodu pa označuje dosedanje raziskovanje švicarskega stavbarstva, predvsem hiš, ki ni malo obsežno. Hunziker, ki je med leti 1900 do 1914 izdal v osmih zvezkih temeljno delo o hišah v Švici, je zastopal sedaj premagano etnično teorijo. Gladbach in Schwab sta vzela za osnovo konstrukcijsko, Brockman-Jerosch, ki je napisal zadnje obsežno delo o predmetu 1933, pa naravoslovno-razvojno zgodovinsko teorijo. R. Weiss dela po funkcionalistični-analitični metodi, ki želi podati realistično sliko pokrajinsko pogojenih hišnih oblik v razčlenitvijo kompleksnih »hišnih tipov« v njihove vrstne. Posamezne sestavine hiš prehajajo namreč iz pokrajine v pokrajino in ne označujejo le nekega hišnega »tipa«. Po Meringerjevem in Schierovem vzgledu vodi avtorja primer kulturne morfologije v dinamični smeri prikazovanja kulturnih gibanj. Pri študiju posameznih stavbnih prvin mu gre pretežno za njih soodvisnost, povezano z gospodarsko obliko, obliko naselja s poljskim sistemom, s klimo. Funkcionalistično gledanje pa vidi razen tega v ospredju tudi pomen hiše za človeka. In v tem smislu označuje avtor pokrajino — ki jo je že v naslovu povezal s stavbami — kot okolje, povezano s človeškim tipom, kakršen je živinorejski kmet, vinogradnik, poljedelec in pogojen v naravni pogojenosti ter prostorni enotnosti.

Pisatelj je razdelil knjigo na šest obsežnih poglavij, ki jih pregledno drobi na manjše sestavke. V prvem poglavju obravnava gradbena gradiva in gradbene načine pregledno v evropskih območjih, nadslovnost pa v Švici, kjer se stikata zidanje v kamnu južne Evrope in severne Evrope v lesu. Švica pozna enajst načinov gradnje v raznih oblikah in kombinacijah.

V drugem poglavju seznanja knjiga z različnim gradivom za kritino, označuje kot strešno hišo ono v osrednji pokrajini (ki se nadaljuje v srednji in severni Evropi), kot stensko pa ono v Alpah s položno streho (ki se nadaljuje v sredozemskem območju). Avtor zasleduje vse spremembe v načinu kritja stavb. Tako se je kritina iz skodel pričela umikati obenem z lesenimi zgradbami sredi minulega stoletja, zlasti pa v zadnjih desetletjih. Pomanjkanje lesa je povzročilo uvajanje kamnitne strehe. Enako nadrobno raziskuje pisatelj različne oblike ostrešja. V srednjeevropskem območju mešanih listavcev in poljedelstva s slamnato kritino je v rabi lemezno ostrešje s strmo streho; obrobne skandinavske in alpske dežele z iglavci ter živinorejo imajo za skodlasto kritino strešne trame. Te dve obliki sta v raznih švicarskih pokrajinah v rabi. Tudi oblika strehe je zelo različna, prav tako njena nagljenost, ki se uveljavlja v vse bolj strmi obliki.

V tretjem poglavju se ukvarja Weiss z ognjišči in pečmi, zlasti z vprašanjem krušne in sobne peči. — Četrto poglavje — »Stanovanje in hiša« — je posvečeno notranji ureditvi in razdelitvi prostorov, pri čemer poudarja avtor vselej njih namen, ki je izražen večkrat že v nazivu zanje (n. pr. »wohnen« iz korena s pomenom »biti zadovoljen«, torej »biti v zaupnosti«). Za avtorjeve vidike je značilno obravnavanje sprememb, ki jih je doživela in še doživlja kuhinja kot prostor za razne namene, v samo kuhalni prostor. Obširno in tudi za naš izraz »izba« važno govori o nastanku ter funkciji »Stube« — katere izvor iz lat. extufe zadnji čas osporavajo — nič manj kritično pa tudi o spremembi funkcije vseh drugih hišnih prostorov. Pri tem se ne pokaže pisatelj le dobrega poznavalca življenja v švicarskih vaseh, marveč tudi dobrega metodika, ki ume postaviti v sredo obravnavanja oblik in njih razvoja — človeka, ki te prostore ustvarja in uporablja. Posrečilo se mu je, uveljaviti celostni pogled na predmet, ki živi pred nami v vsej polnosti in nazornosti.

Slikanju življenja v hišah pa je postavil Weiss ob stran sliko razvrstitve prostorov in njih tlorise, ki jih označuje kot »dividierende« v srednji pokrajini ter v Juri, kjer delijo prostore v vodoravni smeri, ter »addierende« v Alpah, kjer postavljajo nadstropne zgradbe. V vzhodni Švici so tlorisi stanovanj mnogo bolj različni in komplicirani kot v zahodni onstran reke Reuss, ki velja za kulturno mejo v vseh pogledih. Vzrok za to razliko je v gospodarski in socialni revoluciji, ki sta jo povzročili v 17. in 18. stoletju domača, v 19. stoletju pa tovarniška industrija, zaradi česar so prezidavali stare kmečke hiše in so se njih gospodarski deli širili. Nasprotje med osrednjim in alpskim ozemljem je razen v tlorisu tudi v obsežnosti domov, s čimer se avtor obširneje ukvarja v petem poglavju »Hof und Boden«. Poudarja tesno enotnost med hišo in gospodarskimi poslopji, ljudmi ter živino. Današnje razmere pa zahtevajo majhno stanovanje in veliko gospodarsko poslopje. Pregledno po pokrajinah obravnava avtor enotne in večstavnne dvore glede na gospodarske pogoje ter njih vključitev v naravne ter gospodarske pokrajine: Jura, osrednja dežela, severna alpska cona, notranja alpska, južna alpska cona in tesninska gričevje.

V drugem delu tega najdaljšega poglavja nas seznanja pisatelj z gospodarskimi poslopji, kar je za nas posebno važno. — Zadnje poglavje je posvečeno vasi in pokrajini, s čimer vključuje ljudske stavbe v višje enote. Tudi to poglavje je z metodoloških vidikov polno pobud. Posebej obravnava razmerje med saminami in vasjo, vas in vaško skupnost, kmečka in nekmečka naselja, v zaključnih odstavkih pa pokrajino — pri čemer govori posebej o znakih sakralne, jezikovne in politične pokrajine — in razmerje človeka do pokrajine. V teh zadnjih odstavkih označuje — kakor podobno že v prejšnjih svojih delih — pastirje in poljedelce v Alpah, modernega kmeta osrednje Švice in zaključuje knjigo z mislimi o alpski krizi, o čemer je pisal Weiss nadrobneje že drugje.

Kakor je odlika Weissovega dela, da prikazuje švicarske hiše in ostale stavbe kot središče ljudskega življenja z vsemi njegovimi gospodarskimi, družbenimi in duhovnimi vprašanji kot celoto, tako odlikuje tudi to knjigo prijeten, plemenito poljuden slog, v katerega neprisiljeno vpleta tudi ljudske reke in stavke iz leposlovnih del in ki mu je vir v pisateljevi močni, predmet in ljudi ljubeči osebnosti.

Sestavni del knjige so zelo posrečene in nazorne, večinoma drobne risbe ter karte, ki bistveno dopolnjujejo besedilo ter delajo tudi zunanost knjige zelo prikupno. — Številne opombe in seznam literature nudijo zlasti strokovnjaku mnogo gradiva.

Prepričani smo, da bo delo Richarda Weissa mnogo pripomoglo k pospešenemu raziskovanju ljudskega stavbarstva tudi pri nas in le želeli moramo, da bi dobili kmalu podobno knjigo tudi o slovenskih domovih. Nujno pa bi moral prebrati Weissovo delo vsak, kdor se ukvarja s katerimkoli področjem ljudske kulture.

Vilko Novak

Gerhard Heilfurth: Glückauf! Geschichte, Bedeutung und Sozialkraft des Bergmannsgrusses. Verlag Glückauf GMBH, Essen 1958. 22 DM.

Znani raziskovalec kulturne in socialne zgodovine rudarjev in rudarstva, profesor etnografije in sociologije na univerzi v Giessenu, dr. G. Heilfurth, je za več razpravami iz rudarskega področja (posebej je omeniti njegovo obširno delo o bistvu, življenju in funkciji rudarske pesmi) obdelal rudarski pozdrav. Skušal ga je zajeti v njegovem zgodovinsko razvojnem in družbeno sestavnem odnosu. Pri tem se je oslanjal na obširno gradivo, nakopičeno ob dolgoletnem marljivem zbiranju, ki predočuje pravcati avtorjev etnografski arhiv za področje rudarstva. Osebna izkustva, terenski zapisi, viri literarnega, arhivalnega in muzejskega značaja so omogočili to 224 strani obsegajoče izčrpno delo. Geografsko območje, ki ga je avtor pri tem zajel, obsega nemški jezikovni teritorij in obrobno tudi tiste dežele, kjer je pod vplivom nemškega rudarstva v oblikovnem ali vsaj vsebinskem pomenu običajen nemški rudarski pozdrav.

Konec 17. stoletja ob dovršenem kulturnem konstituiranju rudarjev kot posebnega delavskega sloja, ob ugotovitvi zavesti te samosvojesti in občutku pripadnosti stanovski skupnosti, se je s splošno baročno nagnjenostjo do oblikovanja in reprezentativnosti pojavilo geslo »Glückauf«. Razvito saško rudarstvo, podpirano po deželnem knezu in tako tesneje navezano na baročni deželni dvor, je bilo njegovo izhodišče. Rodila ga je oblikovna svojevrstnost rudarskega poklica in hranila življenjska resničnost, ki je bila povezana z njim. Avtor na osnovi obsežnega gradiva zasleduje njegov razvoj, njegovo razširjenost na posameznih področjih rudarskega življenja v raznih rudarskih središčih in skuša razvozlati njegovo vlogo in pomen v dobi skoraj tri sto letnega obstoja. Spremlja ga v njegovi osnovni in izhodiščni pojavitvi kot pozdrav rudarske tovariške skupnosti v vsem pomenu njegove socialne moči. Ob tem beleži spremljajoče navade, ki se v posameznih odtenkih večkrat razvijajo v pokrajinsko oziroma krajevno posebnost, a vedno kot izraz, odsev in vezni element delovne in na to osnovo postavljene širše socialne skupnosti. V posebnih poglavjih se avtor ustavlja ob geslu Glückauf v pisemskih vzorcih baroka, ob njegovi važni vlogi v rudarski pesmi. Ta je po avtorjevem mnenju najlepši izraz kulturnega delovanja in ustvarjalne moči ter pravo ogledalo bistva rudarskega stanu. Pestra je slika funkcionalne vloge gesla v najrazličnejši praznični in vsakdanji rabi. Javlja se kot dekorativni element, kot organizirana tradicija in kot živ, celoto zaokrožujoč sestavni del. V tem ali onem pomenu so ga in ga še uporabljajo na proslavah, v govorih in nabitnicah, na zabavah in ob osebnih praznikih, rojstnih dnevih, porokah, po-

grebih, v koralih in pridigah, ob rudarskih praznikih in v novoletnih voščilih. Kot naslov in spoznavni znak, kot simbol pripadnosti k rudarskemu poklicu in življenju ga je najti na zastavah in spominskih znakih, na zgradbah in uporabnih predmetih od okrasnega orožja do pip. Imena rudnikov, krajev, ulic, rodbin, podjetij, gostiln, lekarn in kino dvoran pa imena raznih združb do naslovov časopisov, glasil, založb in romanov nosijo naziv Glückauf. Razna rekla, številni sestavki v ljudskem, v rudarskih krajih nastalem izročilu se okoriščajo z njim. Z vso skrbjo je avtor zbral primere od — v tem pogledu zlasti značilne — bidermajerske poezije do modernih pesnikov in piscev. V poglavja so razvrščeni po posameznih področjih, nanizani primeri preteklih obdobij in današnje, zlasti v Porurju razširjene rabe.

Z W. H. Riehlom si avtor v zaključnem poglavju zastavlja vprašanje o smiselnosti raziskave teh »majhnih stvari«. Nedvomno pravilen je njegov pritrdilni odgovor glede na pogoj, da se tako raziskavanje poveže s celotno sliko socialnega in kulturnega dogajanja v obravnavanem obdobju. To načelo je avtor vsaj v večini poglavij skušal slediti. Drugo je vprašanje, koliko se mu je pri tem sledenju socialno kulturnega pomena rudarskega pozdrava v izraznem in oblikovnem smislu uspelo približati. Pogoj za to bi bil, kakor pravi pisec na uvodnih straneh, v zastavljanju in reševanju vprašanja o »življenjski resničnosti«, sredi katere neki kulturni element nastane, živi ter se vsebinsko in oblikovno spreminja. Res je, da se v stopnji izrazne moči, v načinu tega izraza, v prostoru njegove razširjenosti »zrealijo vsakokratni socialni in kulturni pogoji«. Vendar pa je ta »odsev morda prav zaradi shematske razdelitve snovi po pojavnih področjih in s tem razbite razvojne slike vse preveč medel, in nam je lahko samo žal, da ni ob obilici gradiva, s katerim avtor razpolaga, skušal vsaj karakterističnejše točke v razvoju rudarstva na obravnavanem območju osvetliti tudi s socialne, in seveda tudi ekonomske strani. Tako bi ta obojestranska osvetlitev koristila bralcu, koristila pa bi nedvomno tudi piscu, ker bi mu omogočila trdnješe in globlje utemeljevanje snovi, ki jo obravnava. Toda tudi taka kot je, nudi knjiga širok vpogled v etnografski pomen rudarstvene problematike in je lahko koristna spodbuda za načetje podobne obdelave tudi pri nas.

Slavko Kremenšek

Oskar Moser, Von Tanzburschen und Tanzschaffern. Einige Beiträge zur Geschichte der Tanzsitten und des Volkstanzes in Kärnten. Von —. Sonderdruck aus Kärntner Museumsschriften XIX, Tanz und Brauch, Klagenfurt 1959, 137—172.

Uvodoma avtor obsežno prikazuje problematiko, o kateri razpravlja. Pri tem se objektivno zadržuje pri raznih slovenskih koroških ljudskih običajih. Prav natančno obravnava Žegen pri Zilji in navaja tudi ustrezno slovensko literaturo (U. Jarnik, M. Majar Ziljski, B. Orel, F. Marolt idr.). Pravilno navaja, da pomeni »Zeche« isto kot ziljanska »Konta« (prim. ital. »conto«!). Važen doprinos pomeni obravnavanje ohranjenih ziljanskih običajev v zvezi z nekdanjim žamerstvom (windische Säumer). Nadaljnja poglavja obravnavajo: 1. Prepovedi in omejitve plesanja, 2. Plesni termini in prostori za plesanje in 3. Plesni mojstri in starejši plesni običaji. Pri tem se opira tudi na gradivo iz teže pristopnih virov, kot so deželni arhiv, arhiv deželne vlade, protokoli deželnega in državnega sodišča in sveta v Celovcu. Iz njih navaja mnogo natančnosti o raznih navadah pri plesih in plesnih običajih za starejšo dobo, iz katere imamo tako pičla poročila o plesanju. S tem je prispeval važen doprinos etnologiji, kar bo v veliki meri moglo koristiti tudi naši znanosti o ljudski kulturi.

Radoslav Hrovatin

Anton Dörrer, Tiroler Umgangsspiele. Ordnungen und Sprechtexte der Bozner Fronleichnamsspiele und verwandter Figuralprozessionen vom Ausgang des Mittelalters bis zum Abstieg des Aufgeklärten Absolutismus. Innsbruck 1957. Str. 568 in 40 slikovnih prilog na umet. papirju ter 1 zemljevid. (= Schlern-Schriften 160.)

Knjiga je v mnogih pogledih obračun življenjskega dela priletnega avtorja, ki je danes najuglednejši raziskovalec tirolskega ljudskega gledališča v najširšem pomenu besede. Podrobno poznavanje arhivalnih virov in ogromne literature pa srečna prizadetost sta omogočila nastanek te izredno pomembne knjige. Tudi našemu raziskovalcu domačih baročnih procesij in obhodov se namreč ob branju izčrpnih uvodov v posamezne razdelke odpirajo koristni vidiki. Avtor s suverenim znanjem upošteva mitološke ostaline, religiozne, sociološke in psihološke činitelje, ki so sodelovali pri vzniku in življenju obhodov raznih vrst. Za raziskovalca je nadvse zanimiv vpogled v njihovo nastajanje, v »delavnice« tistih, ki so oblikovali njihovo zunanjo podobo, njihova besedila in vse, kar k njim spada. Posebno vrednost imajo ponatisnjena besedila procesijskih redov in dramatskih tekstov, ki so jih — podobno kakor pri nas — izvajali med procesijami. Pred nami se vrstijo srednjeveška in baročna telovska procesija iz Bozna, ki je sporočena v raznih in različnih starih variantah ter spada med najbogatejše, kar jih poznamo, različne druge procesije in spredovna slavja (iz Bozna, Innsbrucka, Lienza in od drugod), svetokriška procesija in procesija sv. Kandida iz Innichena, dve marijanski procesiji iz Merana in Landecka. Zaradi naših pasijonskih procesij iz baročne dobe je posebno zanimiv razdelek o spokornih procesijah; tu spoznamo bratovščinske sprevode te vrste iz Bozna, Halla, Klausna, Schwaza, Kufsteina, Rattenberga, Kitzbühla in Silliana, Merana in Brixna. Kdor koli se bo pri nas še kdaj ukvarjal — bodisi kot gledališki zgodovinar, bodisi kot etnograf — z zgodovino naših baročnih figuralnih procesij, ne bo smel mimo tega razdelka z njegovim bogatim gradivom in številno uporabljeno literaturo.

Niko Kuret

Jahrbuch des Österreichischen Volksliedwerkes, Bd. 7, Wien 1958. Str. 122. S 60.—

Sedmi letnik centralnega avstrijskega zbornika za ljudsko pesem in ljudsko glasbo prinaša kot običajno razprave ter članke z novim gradivom s tega področja. Med razpravami, ki so po številu zastopane skromneje kot v prejšnjih letnikih, obravnava Leopold Schmid pod naslovom »Staronemška družabna pesem na neki dunajski sliki iz leta 1524« pesem, ki je razvidna iz odprte pesmarice v rokah mladega portretiranega moža. Iz začetnih besedi, reproduciranih na sliki, identificira avtor ljubezensko pesem, ki je med najpogostejše dokumentiranimi v prvi polovici 16. stoletja. Domneva, da gre tu za pesmarico Arndt-a von Aicha iz leta 1519, bi se dala točno kontrolirati, če bi avtor poleg besedila upošteval tudi melodijo, saj sta njeni prvi dve frazi iz slike dosti jasno razvidni. — Važen donosek je prispeval Walter Deutsch »O izkušnjah pri ureditvi melodičnega registra«. Po sistemu prof. Karla Kliera iz leta 1956 so sedaj registrirane in urejene melodije v zbirki gradiščanskega (Burgenland) pokrajinskega arhiva in del gradiva v arhivu za Dunaj in Nižjo Avstrijo. Po tem sistemu se na kartotekah izpišejo v notah prvi štirje takti pesmi; stopnje skale na poudarjenih dobah teh taktov se označijo z arabskimi številkami in tvorijo štirištevilčno karakteristiko, ki se kot taka posebej označi na karti, n. pr. 3211, 5532, 1652. Na karti se naznačijo še taktna struktura po melodičnih frazah, splošna oznaka vrste pesmi (n. pr. ljubezenska, romarska), obseg melodije, končni ton in tonalna vrsta (dur, mol, pentatonika itd). Pripombe avtorja iz izkušenj pri delu se nanašajo na izbiro poudarjenih tonov v posameznih vrstah taktov, predvsem na razlikovanje $\frac{2}{4}$ in $\frac{4}{8}$ takta, ter na oznako melodičnih zadržkov

na poudarjenih dobah taktov. Ker je problem leksikografiranja melodij za primerjalni študij silno važen, obenem pa prav toliko težaven in zato v mednarodnem merilu še ne enotno rešen, naj mi bo na podlagi izkušenj v Glasbeno-narodopisnem inštitutu v Ljubljani, ki je ta problem rešil po svoje (in zdi se mi, bolje od pravkar omenjenega) dovoljeno nekaj kratkih pripomb o avstrijskem sistemu. Če naj štiristištevilska karakteristika reprezentira ogrodje melodične linije prve faze, ne bi smelo biti za oznako vseeno, ali nastopa n. pr. peta stopnja v melodiji kot kvinta nad osnovnim tonom ali kot kvarta pod njim. Avstrijski sistem presenetljivo tega ne loči; zanj je 7 splošno vodilni ton ne glede na njegovo relativno lego, osnovni ton v zgornji oktavi je zanj prav tako označen z 1 in ne z 8. Dalje v tem sistemu nista upoštevani niti metrično-ritmična struktura, niti harmonska struktura pesmi, ki se zdi prav pri melodijah alpskega področja zelo izrazita. Končno bi se zdela oznaka melodične arhitektonske oblike (n. pr. ABB, AABC) najmanj prav toliko važna kot obseg melodije. — Raimund Zoder je prispeval »Male donoske k proučevanju ljudske glasbe«, ki se nanašajo predvsem na ples (Der Butschar, Furlana, Das preussische Exerzitium) in na pesem (Schewe-Jodler). — Hans Comenda obravnava pod naslovom »Postiljon in njegov rog« staro avstrijsko odredbo iz leta 1844 o trobljenju poštnih signalov in navaja primere ljudskih pesmi, ki so prevzele melodijo teh signalov.

S prispevki novega gradiva pesmi sodelujejo v zborniku: rajni Karl Liebleitner (pesmi iz Vorarlberga), Karl M. Klier (zapisi tečajnikov v letu 1957), Josef Bitsche (pripovedne pesmi iz Bregenzerwald), Margarete Bischoff (pesmi v ljudski igri o sv. Katarini na bavarsko-tirolski meji) in drugi. Za nas posebno zanimiv je obširen članek Jakob Dobrovich »O novoletnih običajih in pesmih pri gradiščanskih Hrvatih« z zapisi melodij in hrvaškimi teksti pesmi, ki so jim dodani nemški prevodi. — Zapise plesnih melodij iz Ultentala v Južni Tirolski objavlja R. Corazza. Uvodni članek dr. Karla Liebleitnerja je posvečen ob 100-letnici rojstva spominu njegovega očeta, ki je bil med najbolj neutrudnimi zapisovalci ljudske pesmi (4482 zapisov, od tega polovica iz Koroške).

Med stalnimi letnimi poročili pokrajinskih odborov oziroma arhivov je posebno zanimivo poročilo prof. Klierja o nalogah in dvoletnem delu centralnega arhiva na Dunaju, ki je bil ustanovljen leta 1955. Med bodoče naloge te ustanove se zdi, da bo spadala tudi sistematična klasifikacija pesmi po tekstni strani. Pomanjkanje take klasifikacije je občutno že iz zgoraj omenjenih prispevkov novega gradiva, v katerih se vsak avtor trudi podati bolj ali manj izčrpen pregled variant iste pesmi v drugih zbirkah. — Maria Kundgraber nadaljuje bibliografijo avstrijskih del s področja ljudske pesmi in plesa, objavljenih v letu 1957; prof. Leopold Schmid pa podaja bibliografski pregled takih del iz povojnih let v državah naslednicah bivše Avstro-Ogrske in se pri tem omejuje na dela, ki so zastopana v knjižnici Etnografskega muzeja na Dunaju. Seveda avtor sam naglašča, da je pregled zelo nepopoln (Slovenija n. pr. v njem obsega 6 števil) in zato prosi vse ustanove za zamenjavo takih del z Etnografskim muzejem na Dunaju, ker Oester. Volksliedwerk nima še svoje centralne knjižnice. — Zbornik zaključuje poleg osmrtnic recenzije novih avstrijskih in nemških del.

Valens Vodušek

Ehe sie verklingen ... Alte deutsche Volksweisen vom Böhmerwald bis zu Wolga. Gesammelt, herausgegeben und eingeleitet von **Johannes Künzig**. Verlag Herder Freiburg 1958, str. 80 + 24 celostranskih slikovnih prilog + 4 gramofonske plošče.

Vsak, ki je kdaj bolj natanko prisluhnil petju ljudskih pesmi, je moral spoznati, da je zapis melodije z našo notno pisavo vsaj tako daleč od objektivne resničnosti, kakor je zapis besedila od živega govora. Čeprav so se

zapisovalci še tako trudili in z dodatnimi znaki poskušali zapis približati izvirniku, vselej je še kaj ostalo, kar se ne dá zapisati ali opisati. Težko pa je bilo tudi preverjanje zapisov, zlasti če pevca ni bilo pri roki. Sele moderne aparature za zvočno snemanje so omogočile nastanek zbirk ljudskih pesmi, ki niso samo bolj ali manj natančen odsev ljudskega muziciranja, ampak njegova živa podoba. Seveda se notnih zapisov v študijske namene kljub temu ne moremo povsem izogniti, le da je zapis po posnetku neprimerno bolj zanesljiv kot pa neposreden zapis po petju, ker omogoča večkratno poslušanje istega primera in nenehno primerjanje zapisa z izvirnikom. Spoznanje, da more samo zvočni posnetek posredovati resničen prikaz ljudskih napevov, je rodilo zamisel, naj bi tiskane izdaje pesmi vsaj deloma nadomestili z gramofonskimi ploščami.

Tako nekako razlaga prof. Künzig v predgovoru svoje knjige nastanek zbirke, ki je pred kratkim izšla. Kolikor mi je znano, je to prvi tak primer med Nemci, za nas pa ni več novost, odkar je leta 1956 izdal prerano umrli prof. N. Karabajić pet plošč istrskih napevov kot prilogo svojim zapisom, objavljenim v posebni knjižici. Vendar je Künzigeva zbirka priročajša od Karabajičeve: plošče malega formata (mikrorez!) so z ovitkom privezane k trdim platnicam knjige, ki vsebuje besedila pesmi in pojasnila.

Knjižni del Künzigeve zbirke se začne s seznamom pesmi po posameznih ploščah (str. 6. sl). Iz njega izvemo, da vsebuje 1. plošča ljubezenske in družabne pesmi, 2. duhovne (božične, pasijon in legende), 3. pripovedne, 4. jodlarje, šaljive in plesne. Vsakemu naslovu je pripisano okrožje, od koder je pevec oziroma godec doma. Kakor priča že podnaslov knjige, obsega zbirka primere iz nekdanjih nemških jezikovnih otokov na Balkanu, v srednji Evropi in v Rusiji. Vsakemu posebej je odmerjeno posebno poglavje, ki naj poslušalcu plošč približa okolje, v katerem so napevi živeli, preden je vojna pregnala njih nosilce v prvotno domovino. Posnetki so vsi iz zadnjih let, odkar deluje v Freiburgu i/Br. Zentralinstitut für ostdeutsche Volkskunde pod vodstvom prof. Künziga.

Uvodoma se avtor z nekaj stavki dotakne položaja nemške ljudske pesmi v sedanjem času. Ugotavlja, da z naraščajočo tehnizacijo ter zaradi sle po novotarijah, sodobne ihthe in beganja izginjajo zadnje oaze občestvenosti, ki je omogočala neoviran razvoj ljudske kulture. Nemajhen delež pri propadanju ljudskega petja da imo radio: pevci priznavajo, da je v tistih družinah, kjer poslušajo radijske oddaje, petje utihnilo. — Mimogrede naj omenim, da pri nas radio nima povsem takega učinka: vneti pevci kljub radiu ne opuščajo svojih pesmi, pač pa večajo svoj repertoar z napevi, ki jih posreduje zvočnik; posledica bo kajpak izenačenje folklornih območij. — Če želimo kljub vsemu ohraniti stik širokega občinstva z vrednotami rodnega izročila — avtor misli, da je tudi to ena od nalog narodopisja — potem moramo uporabiti edino sredstvo, s katerim se dá posredovati pristna ljudska pesem, namreč zvočni posnetek. Ne učena razprava ne pesmarica ali narodopisna zbirka niti umetnost šolanega pevca ali ubranega zbora ne morejo v človeku vzbuditi tako močnega doživetja ljudske pesmi, kakor zmore to dober posnetek. Nemara se je prof. Künzig tudi iz tega razloga odločil izdati zbirko na ploščah in ne v notnih zapisih. Izbiro primerov pa mu je narekovalo spoznanje, da se je zaradi posebnih razmer staro izročilo bolje ohranilo v odročnih jezikovnih otokih kakor v matični deželi.

Bivša nemška naselja v Češkem lesu so zastopana s štirimi plesnimi napevi (4. plošča), najbrž zato, ker godčevske skupine s tega področja tudi v izpremenjenih okoliščinah niso izgubile slovesa. Pred vojno so godci igrali na pihala, v rabi pa je bil tudi domač trio dude-gosli-klarinet. Eden njihovih znanih plesov se je imenoval »roja« (raj!). Glede pevske tradicije omenja avtor, da so na plesišču ali v družbi fantje tekmovali z dekleti v improviziranju šaljivih »schnadahüpfel«, podobno kot pojo naši Gorenjci štirivrstičnice v štajerišu. Na slovenske razmere spominja tudi navada, da so romarje

na bližnja in daljna božja pota spremljali ugledni pevci, ki so imeli približno tako vlogo kakor naši romarski vojvode.

Posebnost jihlavskega območja na Češkem (Jihlava-Iglau) so bili godalni kvarteti domačih godcev, ki so si instrumente naredili sami. Zato so razen ene duhovne pesmi (2. plošča) sprejeti v zbirko iz teh krajev samo plesni napevi (4. plošča). Med običaji velja omeniti »šranganje« nevestine bale in povasno petje fantovske družine, ker spominja na slovensko.

K tako imenovanim Podonavskim Švabom spadajo prebivalci dveh velikih ravninskih vasi v zahodni okolici Budimpešte, območja »Švabske Turčije« (= Baranja), Banata in Bačke ter sathmarskega okrožja, ki leži pod Karpati ob zgornjem toku Tise. Pri opisovanju običajev v zvezi s petjem in plesom navaja avtor kot posebnost, da se repertoar pevcev enake starosti in iz iste vasi lahko znatno razlikuje, če je kdo bolj veseljaške narave in rad poje v družbi ali pa če je petje stvar družinske tradicije. Tudi pri nas na Slovenskem smo opazili isto: o repertoarju pevcu odloča v veliki meri njegov temperament, značaj in pa razmerje domače družine do petja. Folkloro Podonavskih Švabov zastopajo v zbirki ljubezenske, družabne, božične, pripovedne in šaljive pesmi, tako, da je to območje po številu posnetkov najmočnejše.

Za območje Deutsch-Mokra pod Karpati na Slovaškem je bilo najbolj značilno planšarstvo. Ob zaključku paše je bila v navadi posebna svečanost s plesom (prim. bohinjski »kravji bal«). Fantje iz teh krajev so znali odlično jodlati in so jodlanje uporabljali pri drvarjenju namesto običajnih signalnih klicev, kakršne poznajo n. pr. tudi naši Savinjčani iz zgornje doline. Eden takih jodlarjev je z dvema drugima primeroma posnet na 4. plošči.

Jezikovni otok v dolini reke Poprád pod Visokimi Tatrami se je imenoval Zirps in je bil znan po rudarstvu. Avtor trdi, da so na tamkajšnje božične igre zelo vplivali slovaški običaji, medtem ko se je v pesmih ohranilo še marsikaj avtohotnega. V zbirko je sprejeta ena božična pesem (2. plošča).

Tudi Kočevsko je zastopano z eno samo pesmijo, posnetkom znane balade »Die Meererin«, ki jo je v zvezi s slovensko »Lepo Vido« obdelal Fr. Marolt v študiji »Slovenske prvine v kočevski ljudski pesmi« (Kočevski zbornik 1939). V opisu dežele in običajev je avtor bolj redkobeseden kot sicer, poudarja predvsem starinski značaj kočevske govornice in omenja kresni običaj metanja gorečih ploščic, ki ga poznamo tudi pri nas na Koroškem in deloma v zgornji soški in savski dolini (šibe-šajbe).

Sedmograško, ki je eden najstarejših nemških jezikovnih otokov in se po pripovedovanju avtorja odlikuje po lepi noši in zanimivih svatbenih običajih, je za zbirko prispevalo šaljivo pesem (4. plošča).

Iz Dobrudže je objavljena le legenda o sv. Odiliji (2. plošča), od običajev pa so omenjeni koledniki in povasno petje fantov ob nedeljah popoldne. Spričo skromnega etnografskega gradiva je opis kolonizacije in poznejše usode jezikovnega otoka skoraj preobširen.

Prav tako zavzema zgodovina nemških naselij ob Volgi sorazmerno preveč prostora. Izmed običajev so namreč pregledno podani samo svatbeni, medtem ko so družabne prireditve s petjem po kmečkih hišah in novoletno koledovanje otrok omenjeni z nekaj besedami. Za nas je primerjalno važen podatek, da vabi na svatbo poseben vabovec z okrašeno palico, podoben štajersko-prekmurskemu pozavčinu. Čeprav piše avtor, da se na svatbi veliko poje, ni v zbirko uvrstil nobene svatovske pesmi, pač pa dve ljubezenski, eno božično in eno legendarno.

Sklepna beseda je namenjena spominom na srečanje s pevci z jezikovnih otokov pred drugo svetovno vojno in po njej. Zlasti toplo piše o štirih ženicah izrednega spomina, ki so mu z neutrudnim petjem obogatile arhiv za nekaj sto primerov. V prilogi so objavljene tudi njih slike.

Ker je avtor želel na štirih ploščah posneti čimveč primerov, je moral daljše pesmi krajšati. Da bi pa zbirka kljub temu ne bila okrnjena, navaja

celotna besedila in vse potrebne opombe v knjižnem delu. Škoda, da ni dodal še transkripcij melodij, saj bi s tem delo nedvomno veliko pridobilo. Kljub pomislekom glede tehnične popolnosti notnega zapisa, se mu namreč pri študijskem delu vendar ne moremo odreči. Zbirka pa gotovo ni namenjena samo ljubiteljem. Zdi se, da se je avtor tega zavedal, ker je neposredno za pesemskimi besedili objavil muzikološki komentar izpod peresa dr. Walterja Salmena (str. 77—80). V njem dr. Salmen opozarja bralca oziroma poslušalca plošč na melodične, ritmične in oblikovne značilnosti posameznih primerov, na način petja, ubiranja glasov pri večglasnem petju ali instrumentalnem muziciranju, poudarja nenehno variiranje melodij pri enem samem pevcu in v isti pesmi ter poskuša nekatere pojave stilno razvojno opredeliti.

Knjigo zaključuje vrsta odličnih fotografij pevcev, godcev ter narodopisno važnih prizorov iz življenja in dela v zbirki zajetih območij.

Zmaga Kumer

Lorenc Antoni, Folklori muzikuer shqiptar. Bleni I pare (Šiptarska muzična folklor. I. zvezek). Shtëpia botuese »Milladin Popoviq«. Prishtinë 1956. XVI + 108 str.

Prizadevanjem vseh jugoslovanskih folkloristov, da bi nam ohranili oziroma svetu odkrili neizčrpno izrazno bogastvo našega ljudstva, se je pridružil tudi A. Lorenc z izdajo šiptarskih pesmi v tekstih in melodijah.

Objavljenih 105 pesmi je izdajatelj izbral iz svoje zbirke, ki jo je dopolnjeval v razdobju 30 let v Skopju, Uroševcu, Prizrenu in v okolici Đakovice do leta 1951.

Pesmi so razvrščene na osnovi muzične metrike, ker izdajatelj meni, da je to osnovna karakteristika tega gradiva. Tako je razvrščenih najprej 93 izometričnih melodij, izmed katerih jih je največ v dvo- in sedmerodelnem taktu, dalje je nekaj melodij v $\frac{8}{8}$ -, $\frac{9}{8}$ -, $\frac{12}{8}$ - in $\frac{18}{8}$ -skem taktu, najmanj pa jih je v tro- in peterodelnem taktu. Nato sledi 12 heterometričnih melodij, v katerih so razne kombinacije prej omenjenih metričnih skupin. Vsaki melodiji je dodana analiza po finski metodi s tonoredom, ambitom, kadencami in formalno strukturo melodije. Na osnovi teh analiz so na začetku publikacije izdelane razne statistične tabele za metriko, tonus, formo melodije in ambitus. Ob koncu je dodan še abecedni register tekstov.

Uvodoma pravi izdajatelj, da je šiptarska muzika zelo stara. Po skladatelju Josipu Slavenskem, ki mu je obravnavana zbirka posvečena, povzema, da je šiptarska muzika podobna dravidskim pesmim Južne Indije. Kot razni instrumenti (čitelija, veliki def) so tudi razni tonoredi sorodni muziki starih Grkov. Prav tako so zaznavne razne orientalske prvine.

Poudariti je treba, da mnoge izmed teh objavljenih melodij pripadajo tako imenovanemu kvintnemu tonusu ali tonoredom s finalnim koncem na II. stopnji, kar je tako značilno za mnoge jugoslovanske melodije. Zato je razumljivo, da je v zbirki več variant melodij, ki jih že poznamo iz izdaj M. Vasiljevića, Ž. Firfova idr. Zlasti značilna je melodija št. 29 (M' at' an' detit...), v kateri bi bilo mogoče peti istočasno 4.—7. in 8.—11. takt v dvo- glasju z zaključkom v kvintnem sozvočju.

Objavljene pesmi kažejo torej mnogo muzikalnih značilnosti, ki so že znane s sosednjih srbskih, makedonskih, črnogorskih in bosanskih območij. Iz tega je mogoče sklepati, da šiptarska manjšina ne živi kot tuj element med jugoslovanskimi narodi, temveč ustvarja z njimi v pozitivnem delovnem sožitju pogosto zelo soroden muzikalni izraz.

Radoslav Hrovatin

Folk Songs of Europe edited by Maud Karpeles for the International Folk Music Council (International Folk Song Anthologies). Prepared under the auspices of the International Music Council with the assistance of the United

Nations Educational, Scientific and Cultural Organisation (UNESCO). Novello and Company Limited, 160 Wardour Street, London, W. 1. First published 1956. XXIV + 268 str.

Raznim dosedanjim poskusom antologij ljudskih pesmi, ki bi zajele vse dežele nekega kontinenta ali celo vso Zemljo, se pridružuje tudi zbirka, nastala v okviru Mednarodnega sveta za glasbeno folkloro.

Prednost zbirke je v tem, da so gradivo skoraj za vse dežele razen nekaterih pokrajin v vzhodni Evropi prispevali sodelavci z ustreznih območij, med katerimi je mnogo znanih imen. V zbirki je 183 pesmi v originalnih melodijah in tekstih in v pogosto zelo prostih angleških prevodih. Zastopane so naslednje dežele: Albanija, Anglija, Avstrija, Belgija, Bolgarija, Ciper, Češkoslovaška, Danska, Estonska, Finska, Francija, Grčija, Irska, Island, Italija, Latvija, Litva, Madžarska, otok Man, Nemčija, Nizozemska, Norveška, Poljska, Portugalska, Romunija, SSSR, Škotska, Španija, Švedska, Švica, Turčija, Vales in Jugoslavija. Med njimi so tudi pesmi manjšin: Farerci, Švedi na Finskem, Lužiški Srbi, Katalonci, Bretonci, Baski, Korzičani, Furlani idr.

Jugoslavijo zastopajo 3 pesmi iz Makedonije, 2 iz Srbije, 2 iz Bosne in Hercegovine, 3 iz Hrvatske in 2 iz Slovenije: »Po pól pa fántou gré dwánájst...« (zap. Fr. Marolta) in »Ko so fántje próti vási šlí...« (zap. R. Hrvatina).

Zbirka obsega veliko raznovrstnega in zanimivega gradiva. Škoda je le, da so vse pesmi podane le enoglasno razen avstrijskih. Tako more nastati napačno mnenje, da v Evropi samo avstrijsko ljudstvo poje večglasno, in to le dvoglasno, povečini v paralelnih terciah in sekstah. Dejansko pa pojo v Avstriji tudi tro-, četvero- in celo peteroglasno. Različne in še bolj zanimive vrste večglasij pa izvaja ljudstvo v Jugoslaviji, na Ruskem, pa tudi ponekod drugod. Tako je bila zamujena ugodna priložnost za objavo raznovrstnih večglasnih oblik, ki so bile na razpolago.

Za hitrejšo uporabo in preglednost je urednica Maud Karpeles napisala poleg uvoda tudi abecedni indeks angleških tekstov, virov pesmi, indeks držav ter sezname sodelavcev, prevajalcev in lastnikov avtorskih pravic.

Radoslav Hrvatini

Erixon Sigurd, Technik und Gemeinschaftsbildung in schwedischem Traditionsmilieu. Stockholm 1957. 8°. 224 str.

Družba za švedsko narodopisje (Samfundet för svensk folklivsforskning) je izdala v počastitev petinsedemdesetletnice svojega predsednika Sv. Pålsona zbirko razprav, ki jih je spisal v letih 1932 do 1956 družbeni tajnik in vodja znanstvenih raziskovanj S. Erixon.

Šest razprav obravnava pojave zlasti pretekle ljudske kulture, ki so se izoblikovali v podobah švedskih življenjskih skupnosti, tako da do velike mere odsevajo sestav materialne, socialne in duhovne kmečke in obrtniške kulture: življenjska skupnost kmečke vasi, stavbno oblikovanje lesa, severna švedska naselja, ki so bila sezonska središča širših, redko naseljenih območij, srednješvedska organizacija čolnarskih skupnosti, železarska vas kot istočasno naselje železarjev in kmetov in uvod v zgodovino ključavnic. Kompleksnemu značaju obravnavanih kulturnih pojavov ustreza pestro nadrobno gradivo, iz katerega oblikuje pisatelj posamezni kulturni pojav, da sestavlja vsak zase pisan mozaik, ki je s svojim metodičnim prijemom enoten, v izvedbi dognan in sklepih določno jasen, tako da je posamezna razprava branje za vsakogar, za kar jo še posebej usposabljaajo številne in dobro pregledne priloge.

Življenje švedske vasi zasleduje Erixon iz preteklosti z zgodovinsko urbanistično zakonodajo, načini gospodarstva in tem ustrezno razdelitvijo

zemlje; stavbno tehniko lesa s stavbarsko vlogo, zlasti listavcev in iglavcev in pa z arheološkimi najdbami, posebno iz severne Evrope, s čimer ugotavlja dvoje stavbarskih mejnikov v lesnem stavbarstvu: prvega v železni dobi z dvoranskimi in drugega v 10. stoletju, ko dotedanje večje dvoranske hiše nadomestijo manjše; zatem ugotavlja v stavbarskem razvoju srednjega veka tudi pri lesu očitne vplive cerkve. Za preteklost, zlasti za nastanek tudi naših mestnih naselij bo mogla biti spodbudna razprava o občasnih bivališčih, ki so rabila udeležencem cerkvenih opravil, sejmov, sodnih zborov ali plačnikom dajatev, za razumevanje vikinških pohodov pa razprava o čolnarskih skupnostih. Na naša zgodnja rudarska in kovaška naselja spominja razprava o nekdanji železarski vasi, ki je v drugi polovici 19. stoletja utonila v industrializaciji. Zlasti muzejcem pa bo koristna zgodovina ključavnic, ki jih Erixon razlaga iz širokega razvida ustreznih spomenikov od starega Egipta in mediteranske antike do osnovnih pojavov v severni Evropi in Švedski. Odlika Erixonovih razprav je avtorjeva široka razgledanost in vsestransko ter nadrobno gradivo, ki ponazarja vsak kulturni pojav življenjsko, da ga tako obvaruje pred abstraktnostjo, ki je navadno istovetna s tipizacijo in pogosto tudi s samo stilno opredelitvijo.

Franjo Baš

Lehrbuch der Völkerkunde. Unter Mitwirkung von Fachgenossen in dritter, umgearbeiteter Auflage herausgegeben von Leonhard Adam und Hermann Trimborn. 1958. Ferdinand Enke Verlag, Stuttgart. Str. 305.

Vrsta učbenikov in priročnikov etnološke sistematike v nemščini nima dolge tradicije. Ako prezremo starejše, kot so Schurtzov idr., se ta začneja z Maxa Schmidta *Völkerkunde* (1924) in istega leta z Wilhelma Schmidta ter Wilhelma Koppersa *Völker und Kulturen*. Leta 1937 pa je izšla 1. izdaja tu obravnavanega učbenika *Lehrbuch der Völkerkunde* (pri isti založbi) na 446 straneh. Kot izdajatelj je bil označen Konrad Theodor Preuss. Urednik druge, delno predelane izdaje leta 1959 je bil Richard Thurnwald (z enakim številom strani). Tretjo izdajo pa sta uredila Leonhard Adam, ki je zasnoval že prvo, toda zaradi tedanjih političnih razmer v Nemčiji »ni smel javno nastopiti kot izdajatelj« (predgovor III), in Hermann Trimborn. V uvodni besedi označujeta knjigo kot učbenik na nemških visokih šolah, ki naj prikaže bistvo etnologije in njenih področij, razlaga njih problemov ter kritično obravnavanje njenih metod. V zvezi s tem pravita izdajatelja, da so spričo sodobnega stanja etnologije razlike v pojmovanju njenih metod neogibne, zato sodelujejo v tej knjigi raziskovalci raznih smeri, vendar v okviru neke enotne koncepcije.

O nalogah in metodah etnologije razpravlja zelo jasno v uvodni razpravi H. Trimborn (v prvih izdajah je to opravil W. Mühlmann dokaj motno, v slogu svoje *Methode der Völkerkunde*). Ko poudarja, da je etnologija izkustvena znanost o človeku kot kulturnem bitju, izjavlja, da dosedanja, iz zgodovinskega razvoja te znanosti nastala omejitev na nepismene narode izven zahodnih in orientalnih »visokih kultur« ni temeljna ali načelna. V tem smislu zavrača bistveno razlikovanje glede na obliko kulture pri »primitivnih, naravnih« ljudstvih ter »civiliziranih« narodih. Zaradi tega se bo etnologija razvila v »splošno vedo o zgodovini kulture« (prim. Birket-Smith, *Geschichte der Kultur. Eine allgemeine Ethnologie*). Ko razpravlja o kulturo oblikujočih silah: geografskem okolju, rasnih razlikah, tradiciji, izumiteljskih uspehih človeštva itd., preide na problem zgodovinskega razvoja kulture in njenega razmerja do današnjih različnih kulturnih oblik, kar je eden glavnih vzrokov za različno gledanje na osnovne probleme etnologije.

K temu vprašanju se T. nadrobno vrača v sledečem poglavju o smereh in metodah v etnologiji. Potem ko je označil odnos etnologije do prazgodovine, opozarja v zvezi z zgodovinsko usmerjenostjo etnologije, da le-ta »le ni historična znanost v ožjem smislu, ki ji gre za zgodovinski potek, kulturne

vezi, izposojanja, preplastovanja. Poleg tega zgodovinskega vidika želi etnologija raziskati tudi součinkovanje različnih vrednotnih območij, n. pr. religije in gospodarstva, gospodarstva in družbe itd.« (7). — V drugem poglavju podaja T. pregled sodobnega stanja etnoloških raziskav v okviru raznih metod in smeri, teorij. Pri tem ga vodi tisto široko umevanje, ki ga izraža po njem citirano mnenje J. Haekela: »Kulturna zgodovina človeka je preveč komplicirana, da bi jo bilo moč dojeti s poenostavljajočimi shemami« (15). Posebno obširno ter kritično se pomudi pri obravnavanju kulturnozgodovinske metode in njenega razvoja. Dokaj pozornosti posveča tudi raznim oblikam funkcionalistične smeri in priznava vsem smerem njihove pridobitve v prid celotnega pogleda na etnološke probleme. Spisu sledita dve strani bibliografije v drobnem tisku z najvažnejšimi teoretičnimi deli o obravnavanih vprašanjih. Tak seznam, ki orientira do najnovejših del, je dodan vsem spisom v knjigi.

Zaradi pomembnosti tega teoretičnega uvoda obširneje poročamo o njem, medtem ko moremo na naslednjih enajst spisov o posameznih območjih kulture izvenevropskih ljudstev le opozoriti. Uvodnik dopolnjuje — kot novost te izdaje — L. Adama in F. J. Miche kratki spis o *naravoslovnih* metodah v etnologiji. Seznanja na kratko z dendrokronologijo, radiokarbonskim datiranjem ter z raziskavanjem krvnih skupin. V naslednjem »sistematičnem delu«, kakor so ga v prvih izdajah še označevali, si sledijo spisi v istem redu kot v prejšnjih izdajah, pač pa so v zadnji knjigi nastopili nekateri novi avtorji. Religijo obravnava sedaj najmlajši teoretik »dunajske šole« Joseph Haekel bistveno drugače, kot jo je doslej prikazoval K. Th. Preuss. Namesto Preussovega spisa o pesništvu naravnih ljudstev so objavili F. Hermannna razpravo. O likovni umetnosti piše L. Adam (namesto K. v. Sydowa) in isti avtor je prispeval tudi razpravo o etnološkem pravnem raziskavanju, o čemer je — nekoliko drugače — pisal že v 1. izdaji, medtem ko je v drugi opravil to delo Thurnwald (Adam v njej obče ni smel nastopiti).

Nov je v pričujoči redakciji tudi prispevek Kunza Dittmerja (ki je medtem napisal priročnik *Allgemeine Völkerkunde*, Braunschweig 1954) o gospodarstvu naravnih ljudstev (prej Thurnwald). Ostali prispevki so prevzeti iz prejšnjih izdaj: Thurnwaldov o duševnosti, Mariusa Schneiderja o glasbi, Gerharda Deetersa o jeziku in metodah njega preučevanja, Thurnwaldov o družbenem življenju, Hannsa Nevermannna o ergologiji in tehnologiji ter Diedricha Westermannna o bodočnosti primitivnih ljudstev, ki ga je za to izdajo (po smrti prejšnjega avtorja) dopolnil L. Adam.

Medtem ko so izpustili iz 1. izdaje sestavek o kvestionarjih in iz obeh navodilo za terensko delo, so izpopolnili seznam etnoloških časopisov (med njimi je tudi Slovenski etnograf) in serijskih izdaj ter muzejev. — Knjiga je natisnjena na finejšem papirju s prikupnejšimi, manjšimi črkami, zato njen dejanski obseg ni manjši, kot bi sklepali po številu strani. Poleg Lowieja, Montandona, Dittmerja in drugih priročnikov bo pričujoča knjiga morala še nadalje biti tudi pri nas od študija dalje stalen spremljevalec vsakega prizadevnega etnologa.

Vilko Novak

Georges A. Megas, Greek Calendar Customs. Athens 1958. Str. 159 in XXIV slikovnih prilog na umetniškem papirju.

Ta živahno pisani pregled letnih običajev grškega ljudstva izpolnjuje občutno vrzel. Razdeljen je na štiri dele: na opis zimskih, pomladanskih, poletnih in jesenskih običajev, ki jih ilustrira obilo nazornih fotografskih posnetkov na umetniškem papirju. Prof. Georgios Megas, ki je med drugim ravnatelj »Folklornega arhiva« grške Akademije znanosti, je z njim ustregel vsem, ki raziskujejo običaje svojega ljudstva, in prav tako tistim, ki se samo na splošno zanimajo za ljudsko življenje. V knjigi je na poljuden način

strnil gradivo iz nam sicer komaj dostopne grške literature o grških običajih. Za W. Liungmanom nas danes očitne sorodnosti z nekaterimi našimi običaji sicer ne presenečajo več, dasi se ob marsikakem opisu nehote zavzamemo. Za primerjalni študij je delce za zdaj neprecenljivega pomena, škoda samo, da avtor na koncu ni dodal seznama vsaj najvažnejše grške literature.

Niko Kuret

Thomas A. Sebeok-Paul G. Brewster, Studies in Cheremis. Vol. 6: Games. Indiana University Press, Bloomington 1958. Str. 123.

V zadnjem času se je na Indiana University izoblikoval krog znanstvenikov, ki se posvečajo sistematičnemu študiju ljudske kulture Čeremisov (»Marijev«), polmilijonskemu ugrofinskemu narodu, ki živi danes v svoji republici v sklopu ZSSR. V vrsti »Studies in Cheremis« (Indiana University Publications, Folklore Series) so kot 6. zvezek izšlo čeremiske (otroške) igre, zbrane iz raznih doslej znanih virov, tiskanih in ustnih. Paul G. Brewster, znani strokovnjak za otroško igro, je vsakega izmed 97 primerov z velikim znanjem komparativno obdelal, pri čemer je uporabljal bogato, tudi jugoslovansko gradivo. Razdelil jih je v 7 oddelkov (»It« games, Individual competition, Team play, Partners, Rhythmic and dramatic games, Practical jokes, Unclassified or unidentified). V nadvse zanimiven in bogato komentiranem gradivu srečujemo lepo vrsto tudi pri nas znanih primerov, kar vnovič potrjuje mednarodnost otroških iger.

Niko Kuret

Rudolf Tauscher, Volksmärchen aus dem Jeyporeland. Gesammelt und herausgegeben von R. T., mit Anmerkungen versehen von Warren E. Roberts, Walter Anderson. W. de Gruyter et Co., Berlin 1959; in 8°, VI + 196 strani, cena 30 DM.

Mednarodni časopis za preučevanje ljudskega pripovedništva — »Fabula« (ureja ga prof. K. Ranke iz Kiela, izdaja pa založba W. de Gruyter v Berlinu) — ima dve vrsti prilog: A. teksti, B. študije. V seriji B je lani kot prvo izšlo delo W. E. Roberta »The Tale of the kind and the unkind Girls«, v seriji A pa letos estonske pravljice, ki jih je pripravil O. Loorits, in Tauscherjeva indijska zbirka. (V isti seriji A so predvidene tudi slovenske pravljice.)

Jeypore je gorata pokrajina v indijski državi Orissa, ki ima razmeroma najvišji odstotek praprebivalcev, medtem ko je Hindusov tam komaj okoli 15%. V gorovju so razni narodi lahko vsaj deloma ohranili rodovno, jezikovno, versko in kulturno samobitnost. Tauscherjeva zbirka vsebuje predvsem pravljice rodov Dombo in Kond. Oboji spoštujejo svoje toteme, tempelje ne poznajo. Dombo so kot godci, prekupci, tkalci ipd. do nedavnega bili najmanj cenjeni prebivalci dežele, Kond pa so poljedelci na stopnji požigalništva. Tauscher je pripovedi zapisal največ od pokristjanjenih pripadnikov omenjenih in še drugih rodov v času od 1935 do 1957. Slišal in napisal jih je v jeziku »odiyak«, to je v uradnem jeziku province Orissa, in iz tega so kolikor se je dalo zvesto prevedene v nemščino. Vsega je v zbirki 84 pripovedi. Ameriški folklorist Roberts in Walter Anderson sta jih bogato opremila z opombami, v katerih so najprej našteje indijske variante, potem pa še evropske paralele. Tako so nam tudi te oddaljene zgodbe iz na videz tujega okolja vendarle blizu.

Milko Matičetov

Kurt Ranke, Schleswig-Holsteinische Volksmärchen (Ath 403—665). Ferdinand Hirt in Kiel, 1958; in 8°, 404 strani.

Kar je bilo zapisano ob prvi knjigi te široko zasnovane izdaje pred tremi leti (SEt IX, 1956, 315), velja kajpada tudi za njeno nadaljevanje. Druga knjiga prinaša novih 65 tipov pravljič, ki so včasih samo omenjene v nekaj

vrstah, včasih pa obdelane celo na 30 straneh. To pot pogosteje kot v prvi knjigi naletimo na besedila, ki so jih urednik in njegovi sodelavci posneli na magnetofonski trak. Urednikovi želji, naj bi tudi drugo knjigo s pridom rabili raziskovalci ljudskega pripovedništva različnih smeri, bo samo po sebi ustrezno. Drugače pač ne more biti ob tolikšnem tekstnem bogastvu, ob tako široko razpreženih primerjavah in opombah, ki nudijo za vsako številko pregled nad celotnim nemškimi gradivom.

Urednik je v uvodu podčrtal nekaj svojih opažanj k biologiji pravljice. Omenimo (tudi pri nas potrjene) primere prehajanja izročila od starih staršev na vnuke.

Pomotoma sta dve slovenski pravljici s Pohorja navedeni v eni sapi z nemškimi. To sta Schlosserjevi varianti k tipu ATh 500 (str. 97) in 571 (str. 300). Te drobne sence pa ne bo težko odpraviti iz tretje knjige in drugih, ki želimo, da bi kmalu sledile.

Milko Matičetov

R. Wossidlo-G. Hensen, Mecklenburger erzählen. Märchen, Schwänke und Schnurren aus der Sammlung Richard Wossidlos herausgegeben und durch eigene Aufzeichnungen vermehrt von Gottfried Hensen. Akademie-Verlag, Berlin 1957, 8°, XIX + 252 strani, cena 15 DM.

Mecklenburg, pokrajina med Labo in Baltiškim morjem, je imela v R. Wossidlu neutrudnega zbiralec ljudskega pripovednega gradiva. Zbiral je več ko petdeset let, vse do smrti leta 1939. Njegovo delo je bilo posvečeno v prvi vrsti besednemu zakladu, nato rečenicam, pregovorom, ugankam, anekdotam, šaljivim zgodbicam in pripovedkam. Najdaljša in najzahtevnejša ljudska pripovedna oblika, pravljica, ga je pritegnila še najmanj. Nepri- merno pomembnejša se mu je zdela pripovedka, češ da je iz nje »mogoče izluščiti čisto nove podatke za slovansko mitologijo in za naseljitveno zgo- dovino naše dežele«. Zato je proti približno 50.000 zapisom pripovedk prav- ljjična bera kaj skromna. Vendar je prof. Hensen, ki je stopil v stik z Wos- sidlom že takoj po osnovanju osrednjega arhiva nemških ljudskih pripovedi (1956), mogel zdaj izbrati toliko pravljjičnega blaga, da je nastala kar za- jetna knjiga.

Tekstni del zbirke »Mecklenburger erzählen« obsega Wossidlove lastne zapise, zapise njegovih sodelavcev — največ učiteljev s podeželja — in za- pise prof. Henssena: skupaj 135 števil. Skoraj vsa besedila so v narečju, samo tu in tam je kaj v knjižnem jeziku. Ker gradivo ni bilo zbrano po današnjih načelih, dostikrat manjkajo temeljni podatki (kraj zapisa, pri- povedovalec ipd.). Kljub temu pa je skrbni in izkušeni urejevalec s svojimi dopolnili, z uvodom, opombami in besednjakom dal izdaji zaokroženo po- dobo, nam pa dragoceno znanstveno knjigo. V uvodu je med drugim nazorno pokazal, kako se v meklenburškem pravljjičnem blagu prepletajo razne prvine: zraven domačega jedra je opaziti n. pr. keltske fantastične črte, slo- vansko bližino, skupnosti s švedskim izročilom, nemške literarne vplive itd.

S slovenskega zornega kota pa je poročevalcu oko obstalo predvsem na nekaterih podrobnostih, kot je n. pr. zgodbica št. 102: o medvedu, kako užuga nadležnega škrata, da si ne upa več k hiši in le od daleč sprašuje gospodarja, ali ima še tistega »črnega mačka«. Zgodba št. 88 — Obisk v peklju — pa je meklenburški pendant k naši Smledniški legendi; to slovansko izročilo je Hensen lahko omenil, ker mu je bilo znano iz dela L. Kretzenbacherja, ob- javljenega zdaj v zborniku »Alpes Orientales«.

Milko Matičetov

